

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**ŞERHU MEVÂKİFİ'N-NİFFERÎ BAĞLAMINDA
AFÎFÜDDÎN TİLİMSÂNÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ
VE VAKFE ANLAYIŞI**

**TUĞBA GÖRGÜN
128106013006**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. DİLÂVER GÜRER**

KONYA - 2019

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuğba GÖRGÜN		
	Numarası	1281106013006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Dilâver GÜRER		
Tezin Adı	Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî Bağlamında Afifüddîn Tilimsânî'nin Tasavvufî Görüşleri ve Vakfe Anlayışı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Tuğba GÖRGÜN

(İmza).

.....

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuğba GÖRGÜN		
	Numarası	1281106013006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Dilâver GÜRER		
Tezin Adı	Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî Bağlamında Afifüddîn Tilimsânî'nin Tasavvufî Görüşleri ve Vakfe Anlayışı			

Tuğba GÖRGÜN tarafından hazırlanan 'Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî Bağlamında Afifüddîn Tilimsânî'nin Tasavvufî Görüşleri ve Vakfe Anlayışı' başlıklı bu çalışma 06/11/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Dilâver GÜRER	
2	Prof. Dr.	Bilal SAKLAN	
3	Prof. Dr.	Sami BAYBAL	
4	Prof. Dr.	Rifat OKUDAN	
5	Doç. Dr.	İbrahim İŞİTAN	

ÖNSÖZ

Hz. Peygamberin vefatından sonra hızlı bir şekilde gelişmeye başlayan İslâm düşüncesinin en önemli kollarından biri olan tasavvuf, başlangıçta ahlâkî bir tavır olarak “zühd” ismini almıştır. Gerek iç dinamiklerin, gerekse dış kültürlerin etkisiyle tasavvuf, zamanla ahlâkî içeriğine ek olarak doktrinel bir boyut da kazanmıştır. Özellikle VI./XII. asır, tasavvufun pratik ve teorik boyutlarının netlik kazanmaya başladığı tarih olarak dikkatimizi çekmektedir. Pratik yönü, ağırlıklı olarak tarikatlar temsil ederken, sûfînin tecrübesinden hareketle oluşturduğu teorik yön “tasavvuf doktrini” olarak varlığını sürdürmüştür.

Bazı insanlar tasavvufu salt bir zühd ve ahlâk eğitiminden ibâret görüp tasavvufun başka alanlarla ilgilenmesine tepki göstermiş, bazı insanlar ise tasavvufun ilgi alanını olabildiğince geniş tanımlayıp, neticede onu her alanla ilgilenen ilim olarak tasavvur etmiştir. Sûfîlerin büyük kısmı tasavvufu salt bir zühd ve ferdi ilgilendiren ahlâk eğitimi olarak tasavvur etmemiştir. Bununla birlikte tasavvuf tarihinde nazarî temayüllere tepkinin bulunduğunu da bilmekteyiz. Her şeye rağmen tasavvuf, temelde iki alanda gelişme göstermiştir. Bunlardan ilki sosyal ve siyasî hayatı etkileyen bir kurum olarak tasavvuf; ikincisi entelektüel ve ilmî hayatı, bir *ilim* ve *nazarîyat* olarak tasavvuf. Tasavvuf, birinci alandaki etkinliğini tarikatlar ve benzeri kurumlarla sürdürmüşken, entelektüel düzeydeki etkisini ise teorik sorunlara dair görüşlerinde ortaya koymuştur.

Tasavvufun bir ilim olarak tasavvur edilmesini savunan ilk nesil, klâsik İslâm ilim geleneğine göre, bu ilmi tanımlamış, alanını belirlemeye çalışmıştır. En genel ifadesiyle bu alan, ahlâk ve manevî hayat olarak belirlenmiş, aradaki üslûp ve yaklaşım farklarına rağmen ilk nesillerdeki tasavvufî düşünce *fikh-ı bâtın* şeklinde ifade edilmiştir. Bu dönemden itibaren tasavvuf İslâm toplumunun ve ilimlerinin sorunları ve gelişim evrelerinin etkisi altında farklı bir gelişim süreci göstermiş, neticede olgunluk ve zirve dönemini temsil eden İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) ulaşmıştır. Bu dönemde tasavvufî düşüncede iki önemli isimle karşılaşmaktayız.

Birincisi İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), diğeri ise Sadreddin Konevî'dir (ö. 673/1274). İbnü'l-Arabî tasavvufun her alanında yazdığı eserlerle tasavvufta büyük etki sağlamıştır. Konevî ise bir yandan İbnü'l-Arabî'nin etkinliğini artırmış, öte yandan geliştirdiği üslûp ve sistematik düşünce geleneğiyle bu düşüncenin entellektüeller arasında yayılmasını sağlamıştır.

Konevî, ilk dönemde bâtın fikhî şeklinde anlaşılın ve daha çok kelâm, fikh, hadis gibi geleneksel İslâm ilimleri içinde ve onlara göre oluşan tasavvuf anlayışını farklı bir zemine taşımıştır. Böylece tasavvuf, konusu, meselesi, ilkeleri belli ve tanımlanmış bir *Metafizik* olarak tasavvur edilmiştir. Ancak Konevî'nin üslûbu, anlaşılması zor, ağır ve karmaşık bir dile dayanır. Bu yönüyle Konevî, pek çok kavram ürettiği gibi, bazen bilinen kavramlara yeni anlam ve boyutlar kazandırmıştır ki, bu da Konevî'yi anlamada güçlükler yol açar. Konevî'nin üslûbundaki ve kullandığı dildeki problemleri aşmanın yolu ise, ekolünün takipçilerinin, öğrencilerinin eserlerine yazdığı şerhleri okumakla mümkündür.

Çalışmamızın konusu Sadreddin Konevî'nin öğrencilerinden olan Afifüddîn Tilimsânî'nin (ö. 690/1291) tasavvufî görüşlerini *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî* adlı eseri bağlamında incelemektir. Tilimsânî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin düşüncesini tâkip eden Ekberî ekolün önemli isimlerinden biri olup İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini tekrarlama ve yorumlamadan ziyade özgün görüşler ortaya koyabilmiş bir sûfidir. Onun bu yönünü eserlerinde görmek mümkündür. Tilimsânî, birçok konuda orijinal görüşleri ortaya koyan bir sûfi olmasına rağmen onun tasavvuf anlayışını genel hatlarıyla ortaya koyan kapsamlı bir çalışma, maalesef henüz mevcut değildir. Çalışmamız, Afifüddîn Tilimsânî'nin tasavvufî düşünce sistemini meydana getiren ana temaları toplu bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir.

Çalışmamız, giriş bölümü dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmamızın konusu, amacı, yöntemi ve temel kaynaklarına yer verilmiş, müellifin hayatı, eserleri ve tasavvufî şahsiyeti incelenmiştir. Birinci bölümde müellifin tasavvufî kavramlara düşünce sisteminde yüklemiş olduğu anlamlar ele alınmıştır. İkinci bölümde müellifin tasavvufî düşüncelerinin temelini oluşturan ve müellif tarafından da tasavvufî tecrübe ve tahkîkî bilginin nihâî mertebesi olarak

ifade edilen vakfe kavramı incelenmiş, ilim ve marifetten farkı ortaya konulmuştur. Vakfe kavramının tahallî (mâsivâdan arınma), tahalluk (Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma) ve tahakkuk (hakikat bilgisine erişme) kavramlarına dönük vechesi incelenmiştir. Tilimsânî'nin görüşleri ve üslûbu hakkında belirtmemiz gereken önemli bir husus da müellifin görüşlerinin oldukça kompleks olup tasavvufî görüşlerini felsefî zeminde açıklaması, eserlerinde konular arasında sıklıkla birinden diğerine geçiş yapması, tezde görüşlerinin başlıklar altında toplanıp anlaşılır bir şekilde ifade edilmesini bir hayli zorlaştırmıştır.

Sonuç olarak çalışma sırasında fikir ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Dilâver Gürer'e, çalışmamı okuyarak kıymetli önerilerini benimle paylaşan hocam Doç. Dr. İbrahim Işitan'a, çeşitli vesilelerle görüşlerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Bilal Saklan'a, Prof. Dr. Sami Baybal'a ve Prof. Dr. Rıfat Okudan'a teşekkürü borç bilirim.

Tuğba GÖRGÜN

KONYA, 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
	Adı Soyadı	Tuğba GÖRGÜN		
Öğrencinin	Numarası	1281106013006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Dilâver GÜRER		
	Tezin Adı	Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî Bağlamında Afîfüddîn Tilimsânî'nin Tasavvufî Görüşleri ve Vakfe Anlayışı		

ÖZET

Afîfüddîn Tilimsânî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin düşüncesini tâkip eden Ekberî ekolün önemli isimlerinden biridir. Tilimsânî, tasavvuf alanında genel olarak İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî'den büyük ölçüde etkilenmiştir. Fakat eserleri incelendiğinde Tilimsânî'nin tasavvufî düşüncelerinin temelini, Muhammed b. Abdülcebbar b. Hasen Nifferî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserinin oluşturduğu görülmektedir.

Tilimsânî, sûfilerin geleneksel olarak tahkîkî bilgiye ulaşmada kabul ettikleri ilim ve marifetten oluşan ikili tasnif yerine üçlü bir tasnif yaparak marifet mertebesinin üstüne ondan daha kapsayıcı bir mertebe olan vakfeyi koymuştur. Böylece Tilimsânî tasavvufî düşüncede merkezî bir kavram olan marifetten daha yüksek, daha latif bir mertebe olarak “vakfe” anlayışını temellendirilmiş ve bu yüce ve nihâî mertebeye erişmek için mârifeti de geçilmesi gereken bir makam olarak kabul etmiştir.

Afîfüddîn Tilimsânî'nin genel anlamda tasavvufî görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmamızın birinci bölümünde müellifin hayatı ve eserleri incelenmiş, tasavvuf anlayışını ortaya koymak için yazmış olduğu eserlerden derlenen tasavvufî kavramlara yüklemiş olduğu anlamlar ele alınmıştır. İkinci bölümde müellifin tasavvufî düşüncelerinin temelini oluşturan Nifferî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserinin merkezinde yer alan ve müellif tarafından tasavvufî tecrübe ve tahkîkî bilginin nihâî mertebesi olarak ifade edilen vakfe kavramı incelenmiş, ilim ve marifetten farkı ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler: Afîfüddîn Tilimsânî, Abdülcebbar Nifferî, İbnü'l-Arabî, Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî, İlim, Marifet, Vakfe, Ekberîyye

 KONYA		T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
Öğrencinin	Name Surname	Tuğba GÖRGÜN			
	Student Number	1281106013006			
	Department	Basic Islamic Sciences / Sufism			
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)			
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X		
	Supervisor	Prof. Dr. Dilâver GÜRER			
Title of the Thesis/Dissertation	Mystic Ideas of 'Afif al-dîn Tilimthânî in Sharhu Mawaqif al-Niffarî and His Waqfa Idea				

ABSTRACT

'Afif al-dîn Tilimsânî is one of the most important names of the Akbarî school, which keeps Ibn al-Arabi's thinking. Tilimsânî was greatly influenced by Ibn al-Arabi and Sadr al-din al-Qunawi in the field of mysticism. However, when his works are examined, the basis of Tilimsânî's mystical ideas is Muhammad Ibn Abd al-jabbar al-Niffarî's work *al-Mawaqif*.

Tilimsânî, instead of the dual classification, which the Sufis traditionally accept, puts waqfa as a higher and more comprehensive order on top of the concept of marifah of the dual classification. Thus, Tilimsânî has accepted waqfa as a central concept in Sufi thought as a higher order and accepted this as an milestone that should be passed in order to reach the supreme and final level.

In the first part of our study, which aims to reveal the mystical ideas of 'Afif al-dîn Tilimsânî in general terms, the life and works of the author were examined, the meanings that the author has ascribed to the mystical concepts were compiled from the works he wrote in order to reveal his concept of Sufism. In the second chapter, the concept of waqfa, which is at the center of Niffarî's mystic ideas and is regarded as the final destination of mystical experience and tahqiqi (verificational) knowledge by the author is examined and its difference from ilm (knowledge) and marifah (wisdom) is revealed.

Key Words: 'Afif al-dîn Tilimthânî, Abdülcebbâr Niffarî, Ibn Abd al-jabbar al-Niffarî, *al-Mawaqif*, ilm, marifah, waqfa, Akbariyya

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ

1. TEZİN SINIRLILIKLARI	1
1.1. Çalışmanın Konusu, Yöntemi ve Amacı	1
1.2. Çalışmanın Kapsamı	2
1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi	4
2. AFİFÜDDİN TİLİMSÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
2.1. Ailesi, Doğum Yeri ve Doğum Tarihi	4
2.2. İlim Tahsili	5
2.3. Mısır Seyahati ve Evliliği	6
2.4. Vefatı	6
2.5. İlmî Hayatı	7
2.5.1. Hocaları	7
2.5.2. Öğrencileri	9
2.5.3. Tasavvufî Şahsiyeti	10
2.6. Eserleri	13
2.6.1. Şerhu Ayniyyeti İbn Sînâ	13
2.6.2. Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî	14

2.6.3. Şerhu'l-Fâtiha ve Ba'zı Ayâti'l-Sûreti'l-Bakara	15
2.6.4. Meâni'l-Esmâi'l-Îlâhiyye	16
2.6.5. Şerhu Fusûsı'l-Hikem	17
2.6.6. Şerhu Menâzili's-Sâirîn.....	18
2.6.7. Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız	20
2.6.8. Ed-Dîvân	21
2.6.9. Risale Fî İlmi'l-Arûz	22

BİRİNCİ BÖLÜM

AFİFÜDDİN TİLİMSÂNÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

1. TASAVVUF KAVRAMLARI	24
1.1. Tahalluk Kavramları	25
1.1.1. İbadet ve Ahlâk Kavramları	25
1.1.1.1. İbadet.....	25
1.1.1.2. Pişmanlık ve Teselli.....	34
1.1.1.3. Zikir.....	39
1.1.1.4. Edep	44
1.1.1.5. Tevekkül.....	55
1.1.1.6. Tezekkür.....	60
1.1.2. Seyr u Sülûk Kavramları	63
1.1.2.1. Seyr u Sülûk	63
1.1.2.2. Şeyh.....	77
1.1.2.3. Âlim	79
1.1.2.4. Ârif.....	81
1.1.2.5. Vâkıf	84
1.1.2.6. Velî.....	89
1.2. Tahakkuk Kavramları	92
1.2.1. Kalbî ve Vicdânî Olanlar.....	92

1.2.1.1. Kurb ve Bu'd	92
1.2.1.2. Vecd ve İstiğrak	96
1.2.1.3. Havf ve Recâ	100
1.2.1.4. Gaybet-Huzur	102
1.2.1.5. Mahv ve İspat	105
1.2.1.6. Sekr ve Sahv	107
1.2.1.7. Fenâ ve Bekâ	111
1.2.1.8. Cem ve Fark	113
1.2.2. Marifet ve Bilgi Kavramları	116
1.2.2.1. İlim, Marifet ve Vakfe	116
1.2.2.2. Müşahede	120
1.2.2.3. Rü'yet ve Müşahede	125

İKİNCİ BÖLÜM

TİLİMSÂNÎ'NİN MEVÂKİF ŞERHİ BAĞLAMINDA VAKFE ANLAYIŞI

1. TAHKİKÎ BİLGİYE ULAŞMADA İLİM, MARİFET VE VAKFE MERTEBELERİ	132
2. İLİM VE MARİFET ARASINDAKİ GEÇİŞ MERTEBESİ: MARİFETÜ'L-MAÂRİF	153
3. HAKK'IN HUZURUNDA BULUNMA: VAKFETÜ'L-VAKFE	162
4. MERTEBELER VE İTİBARLARI	166
5. VEHBÎ MAKAM OLARAK VAKFE	168
6. TAHKİKÎ BİLGİNİN NİHÂÎ MERTEBESİ OLARAK VAKFE	169
6.1. Tahallî Olarak Vakfe	169
6.1.1. Mâsivâyı Terk Olarak Vakfe	170
6.1.2. Zıtlıklardan Kurtulma Hâli Olarak Vakfe	172
6.1.3. Fenâ ve Mahviyet Hâli Olarak Vakfe	173
6.1.4. Tecrîd Hâli Olarak Vakfe	176

6.1.5. Vahdet/Tevhîd Hâli Olarak Vakfe	178
6.1.6. Hürriyet Hâli Olarak Vakfe	179
6.1.7. Sükûnet/Halvet Hâli Olarak Vakfe	182
6.2. Tahalluk Olarak Vakfe	183
6.2.1. Samediyet Özelliği ile Vasıflanmak	185
6.2.2. Deymûmiyet Özelliği ile Vasıflanmak	186
6.3. Tahakkuk Olarak Vakfe	187
6.3.1. Yakîn Olarak Vakfe	187
6.3.2. Kuşatıcı Olarak Vakfe	189
6.3.2.1. İlim Bakımından Vâkıf ve Âlimin Karşılaştırılması	192
6.3.3. Sıdk Olarak Vakfe	194
6.3.4. Ahadiyyetü'l-Cem Olarak Vakfe	195
6.3.5. Yakaza Olarak Vakfe	198
6.3.6. Hayret Olarak Vakfe	200
6.3.7. Kurb/Bu'd Bağlamında Vakfe	202
6.3.8. Tahkîkin Nihâî Mertebesi Olarak Vakfe ve Tenzihî İdrâk	204
6.3.9. Küllî Müşahede ve Açık Bir Rü'yet Olarak Vakfe	207
6.3.10. Sükût Olarak Vakfe	209
6.3.11. Ontolojik Olarak Vakfe: Vahdet-i Vücûd ya da Vahdet-i Mutlak	210
SONUÇ	214
KAYNAKÇA	217
ÖZGEÇMİŞ	224

KISALTMALAR

a. mlf	aynı müellif
byy.	Baskı yeri yok
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Ktp.	Kütüphanesi
sy.	Sayı
şrh.	Şerh
nr.	Numara
ö.	Ölüm tarihi
TDV	Türkiye Diyânet Vakfı
thk.	Tahkîk eden
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
vr.	Varak
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. TEZİN SINIRLILIKLARI

1.1. Çalışmanın Konusu, Yöntemi ve Amacı

Çalışmamızın konusu, Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) öğrencilerinden olan Affüddîn Tilimsânî'nin (ö. 690/1291) *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî* adlı eseri bağlamında tasavvufî görüşlerini incelemektir. Teorik tasavvuf alanında genel olarak İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Sadreddin Konevî'den büyük ölçüde etkilenen Tilimsânî'nin eserlerinde *el-Mevâkıf* adlı eserin müellifi olan Abdülcebbar Nifferî'nin (ö. 354/965) tahkîk tavrını benimsediği görülmektedir. Bundan dolayı Tilimsânî tasavvufî konularda kendisi gibi Ekberî geleneğin temsilcilerinden olan Sadreddin Konevî, Müeyyidüddîn Cendî (ö. 690/1291), Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 730/1329), Dâvûd Kayserî'den (ö. 751/1350) farklı bir usûl ile tasavvufî problemleri incelemiştir. Tilimsânî'nin eserlerinde takip ettiği bu usûl, farklı boyutları olmakla beraber üç basamaklı (ilim, irfan ve tahkîk) bir bakış açısidir. Onun söz konusu usûlle tasavvufî konuları incelenmesi çalışmanın temelini teşkil etmektedir. Bu yüzden çalışmada öncelikle Tilimsânî'nin tasavvufî konulara ilişkin temel görüşleri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle müellifin hayâtı, eserlerinin üslûp ve içeriği araştırılmış, tasavvufun temel konularıyla ilgili çeşitli bahisler, özellikle de ilâhî kelâmın çeşitli mertebelerde zuhur etmesinin müellif tarafından inceleniş biçimi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın yöntemine gelince, araştırma konusu ile dolaylı yönden ilişkisi bulunan pek çok eseri bir tarafa bırakarak doğrudan ilgili kaynakları göz önünde bulundurduğumuzda, bunlar öncelikle birincil ve ikincil olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Birincil kaynakları, Affüddîn Tilimsânî'nin eserleri, ikincil kaynakları ise genel tasavvuf klasikleri, Sadreddin Konevî, İbnü'l-Arabî'nin çalışma ile ilgili eserleri ve bunlar hakkında yazılan kitaplar oluşmaktadır. Ayrıca çalışmamız esnasında Tilimsânî'nin eserlerinde gerek yoğun muhtevaya yer vermesinden gerekse aniden tecrübe ettiği keşifleri dağınık biçimde yazmış olmasından dolayı

dağınık biçimde bulunan düşüncelerini birleştirerek anlamlı paragraflar haline getirmekte zorlandık.

Çalışmamızın temel amacı, vahdet-i vücûd anlayışına bağlı muhakkik bir sûfi olan Afifüddîn Tilimsânî'nin Vahdet-i vücûd, Tanrı-insan ilişkileri başta olmak üzere birlik-çokluk sorunu, insan iradesi ve özgürlüğü, sebeplilik vb. metafizik konularla iman ve akidenin anlamı, ahlâk konuları ve çeşitli dini bahisler hakkında kapsamlı ve sistematik bir düşünceyi Afifüddîn Tilimsânî'nin fikirlerinin yer aldığı *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî* adlı eserlerinden yararlanarak tesbit etmek ve kendisine özgü bakış açısıyla ortaya koymayı hedeflemektir.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Muhtevası itibariyle çalışmamız Afifüddîn Tilimsânî'nin tasavvufî görüşlerini genel anlamda incelemek olduğundan onun tasavvufî görüşlerinin genel anlamda ele alındığı eserinin Muhammed b. Abdülcebbâr Nifferî'nin tasavvufî remizlerle yüklü kitabına yapılan ilk şerh olan *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî* olduğu gözlemlenmiştir.

Tilimsânî'nin diğer eserlerindeki sistematik ve anlaşılır üslûbunun Nifferî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserine yazdığı şerhinde kısmen değiştiğini, diğer eserlerine nazaran bu eserinde felsefi bir üslûbun daha ön plana çıktığını, eserde konular arasında ani geçişlerin olduğunu, bir konu tamamlanmadan başka bir konuya geçildiğini, dolayısıyla yarım kalan konunun daha sonraki sayfalarda parça parça önümüze çıktığını fark ettik. Bunun sebebini Tilimsânî, yazmış olduğu şerhte Nifferî'nin aniden tecrübe ettiği keşiflerin dağınık biçimde yazılmış olmasına, eserin Nifferî'nin kendisi tarafından değil de ilk kez oğlu ya da torunu tarafından kitap haline getirilmiş olmasına ve eserin, Hakk'ın Nifferî'ye yönelik ilâhî hitabındaki yoğun ve kavranması zor muhtevaya sahip olmasına bağlar. Zira Nifferî'nin tasavvufa getirdiği en önemli şey, vakfe telâkkisidir.

Nifferî'nin özel manada bir ıstılah olarak kullandığı sanılan bu tabir, tasavvuf erbabı tarafından doğrudan doğruya Allah'ı duymak veya duyduklarını yazmak

şeklinde tanımlanabilir.¹ Nitekim onun sülûkun sonu olarak ifade ettiği vakfe halinde sâlik, kendine ait her şeyi aşmış ve ilâhî iradenin önünde tam bir teslimiyetle “durmaktadır”. Burada saliki bir özne gibi düşünmek ve onun eylemlerinden söz etmek, dilin ve ibarenin istilzam ettiği bir durumdur. Yoksa salik “duran” bir benliğe sahip değildir. Bu nedenle o meşhur *el-Mevâkıf* kitabındaki “mevkıfları”, “Beni durdurdu (evkafenî) şeklinde Hakk’ı özne yaptığı bir ifadeyle başlıklandırır. Nifferî’nin vakfe terimi aslında İbnü’l-Arabî için son makam olan “hayret”tir.² Biz de çalışmamızda kullandığımız metinlerde sık sık geçen bu (evkafenî) ibaresini “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi/ ilham etti.” şeklinde tercüme ettik.

Çalışmamızın zorluklarından en önemlisi, çalıştığımız şahsın bir şârih ve esas kaynağımızın da bir şerh olması bakımından, şârih ile şerh edilen kişinin görüşlerinin iç içe geçmiş olmasıdır. Dolayısıyla çalışmamızın yazımı sırasında bir fikir gündeme geldiğinde o fikri Nifferî’ye mi yoksa Tilimsânî’ye mi nisbet etmemiz gerektiği konusunda tereddütler yaşadık. Fakat fikri ilk gündeme getiren Nifferî olsa bile, Tilimsânî’nin bunları eserine alması bunların aynı zamanda onun düşünce sisteminin de bir unsuru haline gelmiş olmasına rağmen düşünerek hareket ettik.

Çalışmamız esnasında karşılaştığımız bir başka zorluk ise Tilimsânî hakkında Dr. Orkhan Musakhanov tarafından yapılan “*Afîfüddîn Tilimsânî’nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meâni’l-Esmâi’l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*” adlı doktora tezinin dışında çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Söz konusu çalışmanın muhtevası Tilimsânî’nin ilâhî isimler nazariyesi ile sınırlıdır. Dolayısıyla Tilimsânî’nin tasavvuf alanındaki genel görüşleri hakkında akademik çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple çalışmamızda Tilimsânî’nin tasavvuf hakkındaki görüşlerinin tamamını, eserlerinden yapmış olduğumuz tercüme sonucunda oluşturmaya çalıştık. Ayrıca Tilimsânî hakkında direk bilgi sahibi olacağımız akademik bir eser bulunmadığından şârihi olduğu *el-Mevâkıf* adlı eserdeki “vakfe ve mevkıf” kavramlarını konu edinen ve Prof.

¹ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul 2006, s. 70-71.

² Ekrem Demirli, *İbnü’l-Arabî Metafizîği*, Sûfî Yay., İstanbul 2013, s. 307.

Dr. Mustafa Çakmaklıoğlu tarafından neşredilen “*Nifferî’ye Göre Vakfe*” adlı eserden, vakfe ile ilgili yapmış olduğumuz tercümelelerin tasnifinde yararlandık.

1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmada kullanılan temel kaynaklara gelince, bu eserde öncelikli kaynak Afîfüddîn Tilimsânî’nin Muhammed b. Abdülcebbâr Nifferî’nin tasavvufî remizlerle yüklü kitabına yaptığı ilk şerh olan *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî* adlı eseridir. Bu eser gerek Nifferî’nin gerekse Tilimsânî’nin tasavvuf hakkındaki düşüncelerini genel anlamda merkeze alması bakımından son derece önemlidir. Bunun yanısıra çalışmamızda önemli bir yer tutan Tilimsânî’nin bir diğer eseri ise *Şerhu Menâzili’s-Sâ’irin*’dir. Eser, Hâce Abdullah Herevî’nin (ö. 481/1089) tasavvuf makamlarına dair yazmış olduğü *Menâzilü’s-Sâirin* adlı esere Tilimsânî’nin yazdığı şerhlerden oluşur. Çalışmamızda geniş bir biçimde yer alan tasavvuf kavramlarının Tilimsânî tarafından nasıl şerh edildiğine ulaşmamızı sağlaması bakımından kaynak çok önemli olup ayrıca *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî* adlı eseri anlamamızı da kolaylaştırmıştır. Çalışmamızda sık olmasa da kullanılan Tilimsânî’nin diğer eserleri ise *Şerhu Fusûsı’l-Hikem ve Meâni’l-Esmâi’l-İlâhiyye*’dir. Ayrıca Tilimsânî’nin görüşleri izah edilirken ilk dönem tasavvuf klâsiklerinin yanısıra Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* ve *Fusûsu’l-Hikem* adlı eserlerinin konumuzla ilgili olan bölümlerinden yararlanılmıştır.

2. AFİFÜDDİN TİLİMSÂNÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Ailesi, Doğum Yeri ve Doğum Tarihi

Tam adı Ebü’r-Rebî’ Afîfüddîn Süleymân b. Şemseddîn Ali b. Abdillâh Kûmî Tilimsânî’dir. Afîfüddîn Tilimsânî olarak bilinir. Cezayir’in Tilimsân şehrinde 610/1213 tarihinde doğmuştur. Aslen Berberî olup Tilimsân’ın batı kesiminde yerleşmiş olarak bulunan Kûme kabilesinin Benî Âbid kolundandır.³ Kaynaklarda

---

³ Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târihü’l-İslâm ve Vefeyatü’l-Meşahir ve’l-A’lam*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Dârü’l-Gaybi’l-İslâmî, Beyrut 2003, c. XV, s. 654; a. mlf, *el-İber fî Haberi Men Gaber*, (thk. Ebü Hâcer Muhammed Zaglul), Dârü’l-Kütübî’l-

ailesine dair dedesi ve babasının ismi dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁴ Hakkında ismindeki “Kûmî” nisbesinin “Kûfî” şeklinde okunmasına bağlı olarak Kûfe doğumlu olduğuna dair bilgiler ise doğru değildir.⁵

2.2. İlim Tahsili

Tilimsânî'nin tadrîs hayatına dair tarihî kaynaklarda yer alan bilgilere göre Tilimsânî, yakınında bulunan tasavvufî çevrelere bir süre devam etmiş daha sonra kendisine mürşid aramak için ülkesinden ayrılmıştır. Kaynaklarda Tilimsânî'nin Konevî (ö. 673/1274) ile nasıl tanıştığına dair bilgi bulunmamakla beraber sadece onun öğrencilerinden olduğu bilgisi mevcuttur. Konevî, Tilimsânî'yi 634 senesinde Dımaşk'a beraberinde götürmüştür.⁶ Orada İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) evinde düzenlenen Futûhât okumalarına katılmışlardır.⁷

Tilimsânî'nin Anadolu'da kırk defa halvete girdiğine dair rivâyetler vardır. Fakat bin altı yüz gün halvette bulunmak, gerek Zehebî (ö. 748/1348) gerekse Safedî (ö. 764/1363) tarafından oldukça abartılı bulunmuştur.⁸

Tilimsânî, Konevî'nin talebelerinden olan Saîdüddin Fergânî (ö. 699/1300) ile beraber hocalarının Arap edebiyatında tasavvufî şiirin en güzel örneklerinden biri olan İbnü'l-Fârız'ın (ö. 632/1235)⁹ *el-Kasîdetü't-Tâiyye*'sini Farsça olarak şerhettiği

---

İlmiyye, Beyrut 1985, c. III, s. 372-373; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (nşr. Ahmed Ebü Mülhim, vd.), Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1932, c. XIII, s. 345; M. Abdürraûf Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire ts., s. 79; Afifüddîn Tilimsânî, *ed-Divân*, (thk. Yûsuf Zeydân), 2. Baskı, Dâru's-Şurûk, İskenderiye 2008, c. I, neşreden giriş s. 11.

⁴ Ömer Mûsâ Bâşâ, *el-Afif et-Tilimsânî Şâirü'l-Vahdeti'l-Mutlaka*, İttihâdü'l-Kitabi'l-Arab, byy., 1982, s. 25.

⁵ Ebü's-Safâ Salahuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1991, c. 15, s. 407; Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferi*, (thk. Cemâl Merzûkî), Merkezu'l-Mahrûse, Kahire 1997, neşreden giriş s. 22-23.

⁶ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, s. 89; Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s. 408.

⁷ Orkhan Musakhanov, *Afifüddîn Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*, Bursa 2016, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), s. 19.

⁸ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, s. 655; Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s. 408.

⁹ İbnü'l-Fârız'ın şiirleri Arap edebiyatında tasavvufî şiirin en güzel örneklerindedir. Şiirlerinde genellikle ilâhî aşkı beşerî aşk şeklinde ifade eden, mecazlara, kinayelere ve genel olarak edebî sanatlarla geniş yer veren, “Hamriyye” kasidesinde şarabı ilâhî aşkın simgesi olarak tasvir eden İbnü'l-Fârız Arap şiirinde sembolizmin önemli bir temsilcisidir. Onun coşkulu olduğu kadar hikemî olan şiirleri Mısır başta olmak üzere birçok Arap ülkesinde ilâhî şeklinde okunmuştur. (İbnü'l-Fârız hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rifât Okudan, *İbnu'l-Fârız ve İlâhî Aşk*, Dilara Yay., Isparta 2012;

derslerini takip etmiştir.¹⁰ Tilimsânî daha sonraki yıllarda bu esere tasavvuf literatüründe çok önemli bir yere sahip olan “*Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fâriz*” adlı bir serh yazmıştır. Diğer klâsiklere yaptığı serhlerinden farklı olarak Tâiyye serhine mukaddime ve hâtîme eklemiştir.

2.3. Mısır Seyahati ve Evliliği

Tilimsânî, Konevî'nin 643 yılında Şam'dan Mısır'a gittiği seyahatine katılmıştır. Kahire'de Tilimsânî hocası Sadreddin Konevî ile birlikte Konevî'nin öğrencilerinden olan Şemseddin Eykî'nin sahibi olduğu Saîdü's-süadâ Hankahı'nda kalmıştır.¹¹ Tilimsânî bu seyahati esnasında İbn Seb'in (ö. 669/1270) ile Konevî vasıtasıyla tanışmıştır. Münâvî'nin (ö. 1031/1622) naklettiğine göre, İbn Seb'in Tilimsânî'nin anne tarafından akrabasıdır.¹² Tilimsânî, İbn Seb'in kızı ile evlenmiştir.¹³ Saîdü's-süadâ Hankahı'nda ikamet ettiği 661'de (1263) bu evlilikten Şemseddîn Muhammed adlı tek oğlu dünyaya gelmiştir.¹⁴

2.4. Vefatı

Tilimsânî, ailesi ile birlikte Kahire'den ayrıldıktan sonra 665-670 (1267-1271) yılları arasında Şam'a gidip Kâsiyûn dağı eteklerindeki Sâlihiyye'de ikâmet etmiştir. Burada ikamet ettiği mahalle günümüzde de Afif diye anılmaktadır. Sûfimiz yaşadığı dönemde devlet ricâli tarafından taltif edilmiş ve itibar görmüştür. Memlûklerin en büyük sultanlarından olan Kalavun (ö. 689/1290) zamanında hazine vergilerinin toplanmasından sorumlu bir göreve tayin edilmiştir.¹⁵ Tilimsânî bir

---

Zeliha Öteleş, *Abdülganî en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fâriz'in Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk*, İstanbul 2014, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış doktora tezi).

¹⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbari Men Zeheb*, (thk. Abdülkadir Arnaut, Mamûd Arnaut), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1986, c. V, s. 412.

¹¹ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadır, Beyrut 1973, c. II, s. 72-76; Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s. 410.

¹² Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, s. 90; Münâvî'nin rivâyetinde geçen İbn Seb'in'in Tilimsânî'nin anne tarafından dedesi olması aralarında on yaş fark olmasından dolayı mümkün değildir. (Bkz. Musakhanov, *Afîfüddîn Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 13.

¹³ Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman Sehâvî, *el-Kavlu'l-Munbî an Tercemeti İbnü'l-Arabî*, (thk. Hâlid b. Arabî Müdrîk), Câmîatu Ummi'l-Kura, Mekke 1421, c. II, s. 293.

¹⁴ Ömer Ferruh, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1983, c. III, s. 656.

¹⁵ Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. XV, s. 409.

tarafından hazinedarlık¹⁶ görevini yerine getirirken diğer taraftan tasavvuf ile ilgili faaliyetlerine de devam etmiştir. Ömrünün sonuna kadar hazinedarlık görevini yerine getiren Tilimsânî 5 Receb 690'da (4 Temmuz 1291) Şam'da 80 yaşında vefat etmiş ve Sûfiye Kabristanlığına defnedilmiştir.¹⁷

2.5. İlmî Hayatı

2.5.1. Hocaları

Tilimsânî mürşid aramak için ülkesinden ayrıldıktan sonra Sadreddin Konevî'nin ders halkasına dâhil olmuştur.¹⁸ Tilimsânî eserlerinde bahsettiği üzere hocası olarak İbnü'l-Arabî ve Konevî'yi görür. İbnü'l-Arabî'ye olan saygısını "Hatmü'l-evliyâ olan şeyhimiz *Fusûsu'l-Hikem*'i nebilerin sonuncusundan (hâtemü'l-enbiyâ) aldı."¹⁹ demek sûretiyle ifade ederken; Konevî'ye olan saygısını "Şeyhimiz vâris şeyh hakîkatin kutbu Sadruddin Muhammed b. İshak."²⁰ diyerek ifade eder.

Sadreddin Konevî ile Tilimsânî'nin hoca-öğrenci ilişkileri uzun yıllar devam etmiştir. Tilimsânî, Dımaşk ve Mısır'da Konevî'nin derslerini takip etmiştir. Konevî ise *Vasiyetnâme*'sinde eserlerinin Tilimsânî'ye gönderilmesini istemiştir ve şöyle demiştir:

"Felsefî kitaplarım satılsın ve bedelleri sadaka verilsin. Onların içinde bulunan tıp, fıkıh, tefsir, hadis vb. kitaplar ise Şam'a vakfedilsin. Onları Şam'a ve Affüddîn'e ulaştırmakla Allah'a yaklaşan kimseye beş yüz dirhem verilsin. Kitaplarım benden hatıra olarak Affüddîn'e ulaştırılsın. Bununla birlikte ehil olanlardan başka hiç kimseye şerh etmemesi de vasiyetimdir."²¹

¹⁶ Memlûklülerde zeki ve dürüst kişiler arasından seçilen hazinedar, sultanın maiyetindeki askerî görevlilere ayrılan yirmi beş memuriyet arasından on ikinci sırada yer alırdı. (Bkz. Erdoğan Merçil, "Hazinedar", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII, s. 141-143.)

¹⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, c. V, s. 412; Zehebî, *el-İber*, c. V, s. 412; Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s. 410.

¹⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn*, (trc. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2017, c. I, s. 253.

¹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Tahran, Kitabhâne-yi Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, nr. 10413, vr. 1b.

²⁰ Tilimsânî, *Meâni'l-Esmâi'l-İlâhiyye*, Konya Bölge Yazmalar Ktp, nr. 659, vr. 104a.

²¹ Konevî, *Vasiyetnâme*, Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 4773, vr. 11a-12a.

Tilimsânî'den bahseden biyografi kaynaklarında Tilimsânî'nin İbnü'l-Arabî'nin bizzat öğrencisi olduğu hususunda bilgi mevcut değildir. Hatta Münâvî Tilimsânî'nin İbnü'l-Arabî'ye yetişmediğini naklederek şöyle der: “O İbnü'l-Arabî'ye yetişmedi, Konevî'ye öğrencilik yaptı.”²² Fakat İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât*'ındaki on ikinci semâ kaydına göre, Tilimsânî'nin İbnü'l-Arabî'nin vefatından dört sene önce kendisinden *el-Fütûhât*'ı dinlediği bilgisi mevcuttur.²³

Tilimsânî Mısır'da Sadreddin Konevî'den Saidüddin Fergâniyle beraber İbnü'l-Fârız'ın *Kasidetü't-Tâiyye*'sini Farsça olarak şerh ettiği dersleri dinlemiştir.²⁴ Bunun yanı sıra Mısır'da Şâzilî tarikatının kurucusu Ebu'l-Hasan Şâzilî (ö. 656/1258) ile de görüşmüştür.²⁵ Muhammed Abdürraûf Münâvî'nin rivâyetine göre, Tilimsânî'nin Mısır'da görüştüğü önemli şahıslardan biri de akî ve naklî ilimleri kendinde birleştiren, tanınmış bir üstat olarak bilinen İbn Seb'in'dir.²⁶

Tilimsânî'nin İbn Seb'in'den etkilendiği hususunda bazı iddialar bulunmaktadır. Fakat Tilimsânî'nin eserlerinde İbn Seb'in ve görüşleri hakkında detaylı bilgi mevcut olmamakla beraber bir yerde “İbn Seb'in ile konuşmam sırasında” şeklinde ifadesi bulunmaktadır.²⁷ Münâvî'nin naklettiğine göre ise İbn Seb'in kendisine sorulan bir soru karşısında Konevî'nin tevhîd ilminde muhakkik sûfilerden sayıldığını ancak Afifüddîn Tilimsânî isimli gencin bu hususta Konevî'den daha mahir olduğunu söylemiştir.²⁸ Tilimsânî'nin eserlerinde bahsi geçen ve sözlerinden alıntılar yaptığı diğer önemli şahıslar ise şunlardır: Şeyh Kubârî,²⁹ Şeyh Hazrecî,³⁰ İbn Hûd,³¹ Şeyh Kurşî'dir.³²

²² Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriye*, s. 90.

²³ Musakhanov, *Afifüddîn Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazarîyesi ve Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 19.

²⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, c. I, s. 253.

²⁵ Afifüddîn Tilimsânî *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, Süleymaniye Ktp., Köprülü Fazıl Ahmed Bölümü, nr. 785, vr. 178b.

²⁶ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriye*, c. II, s. 89.

²⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, vr. 137b.

²⁸ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriye*, c. II, s. 89-90.

²⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 158.

³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 158.

³¹ Tilimsânî, *Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye*, vr. 110a.

2.5.2. Öğrencileri

Tilimsânî, Kahire'den Şam'a gittiği zaman sûfî toplulukları arasında büyük itibar görmüştür. Onun sayesinde Safed, Beytül-Makdis, Aclûn ve Şam'ın diğer bölgelerinde vahdet-i vücûd anlayışı hızla yayılmıştır. "Mısır şairi" unvanıyla tanınan *Tahrîrû't-Tahbîr ve Bedî'u'l-Kur'an* eserlerinin müellifi olan İbn Ebi'l-İsba' Mısrî (ö. 654/1256) Tilimsânî'den dil ve edebiyat dersleri almıştır.³³ Müellifimizin tasavvuf anlayışını benimseyenlerden bir grup Mahmud b. Tayy Hâfî Aclûnî (ö. 734) önderliğinde Tilimsânî'nin divanını ezberlemeyi gelenek haline getirmişlerdir. Fakat bu grubun Safed halkı arasındaki müntesiplerinde bazı sapkın davranışlar görülmüştür. Bu hususu Safedî eleştirerek şöyle ifade etmiştir: "Mahmud b. Tayy Hâfî Tilimsânî'nin itikadıyla 'yoldan çıktığı gibi' bir grup Safed halkını da saptırdı. Ancak Allah onları bu durumdan kurtardı."³⁴

Tilimsânî'nin öğrencilerinden biri de Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'den (ö. 632/1234) tasavvuf hırkasını giyen Muhyiddîn İbrahim b. Ömer Fârûsî'dir (ö. 694). O, sûfîmizin *Şerhu'l-Menâzil* ve *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî* adlı eserlerini istinsah etmiş ve ona baştan sona kadar okumuştur. Tilimsânî bu iki eserle beraber kendisine nispet edilen tüm nesir ve nazımları Fârûsî'nin kendisinden nakletmesine icazet vermiştir. Müellifimizin kendi hattıyla yazmış olduğu bu icazet günümüze ulaşmıştır.³⁵ Ayrıca Tilimsânî, *Şerhü Fusûsu'l-Hikem*'in girişinde kendisinin bu şerhi öğrencilerinden Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hüseyin b. Ebi Bekr Taberî'nin isteği üzerine yazdığını zikreder ve onun ilm-i ilâhîyi talep edenler arasında seçkin ve sâdık biri olduğunu belirtir.³⁶

Tilimsânî'nin şerhlerini kendisinden okuyan bir başka isim de Kemâlüddin Merâğî'dir. Tilimsânî'den İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs*'u ve Nifferî'nin *Mevâkıf*'ını

³² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 181.

³³ İsmail Durmuş, "İbn Ebi'l-İsba'", *DİA*, İstanbul 1999, c. XIX, s. 467.

³⁴ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mâie es-Sâmine*, (thk. Muhammed Abdulmuid Dânn), Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Hindistan 1972, c. VI, s. 84; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, neşredeninin takdimi, s. 31.

³⁵ Afîdüddîn Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakki'l-Mübîn*, (nşr. Abdülhâfiz Mansûr), c. I, Dâru't-Türkî, Tunus 1989, neşredeninin takdimi s. 38-39; a. mlf. *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, neşredeninin takdimi s. 26.

³⁶ Tilimsânî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, vr. 1b.

okumuş fakat bu eserleri şeriata aykırı bularak daha sonra Tilimsânî'yi terk etmiştir.³⁷

2.5.3. Tasavvufî Şahsiyeti

Afifüddîn Tilimsânî (ö. 690/1291), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) düşüncesini tâkip eden vahdet-i vücûd anlayışına bağlı muhakkik bir sûfidir. Tilimsânî, sadece Hakk'ın vahdaniyetinden konuşan kimsenin tahkîk makamında bulunduğunu, bu kimsenin âlemde Hakk'ın varlığından başka bir şey müşahede etmediğini ifade etmiştir. Tilimsânî, İbnü'l-Arabî'nin ve Konevî'nin (ö. 673/1274) görüşlerini tekrarlama ve yorumlamadan ziyade özgün görüşler ortaya koyabilmiş bir sûfidir. Şöyle ki, o Konevî'nin eserlerinde konu edindiği tasavvufun mevzuu, ilkeleri ve meseleleri konusuna değinmemiştir. Genellikle tasavvuf tarihinin farklı zaman dilimlerinde yazılmış olan Hâce Abdullah Herevî'nin (ö. 481/1089) *Menâzilü's-Sâirîn*'i³⁸, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'i, İbnü'l-Fârız'ın (ö. 632/1235) *Tâiyye Kasidesi*, Muhammed b. Abdülcebbâr Nifferî'nin (ö. 354/965) *Mevâkıf*'i, gibi metinleri şerh etmiştir.

Tilimsânî, şerhini yaptığı eserlerin genellikle ilk veya ikinci şârihidir. Eserleri incelendiğinde sûfîmizin, Muhammed b. Abdülcebbâr b. Hasen Nifferî'nin tahkîk tavrını temel alarak kendi oluşturduğu ilim-irfan-tahkîk usûlü bağlamında tasavvufî problemleri tasnif ve tahlil ettiği görülür. Şöyle ki, tasavvufî gelenekte sûfiler geleneksel olarak bilgiye ulaşmanın ilim ve marifetten oluşan iki farklı yolu olduğunu ve marifetin bilgiye ulaşmada nihâî mertebe olduğunu ifade ederler. Fakat Tilimsânî, ilimden daha kuşatıcı olarak kabul ettiği marifeti dahi Hakk'ın müşahedesini için nihâî bir mertebe olarak kabul etmemiştir. Bundan dolayı tahkîkî bilgiye ilişkin olarak ilim ve marifet şeklindeki ikili tasnif yerine üçlü bir tasnif yaparak marifet mertebesinin üstüne ondan daha kapsayıcı bir mertebe olan vakfeyi koymuştur. Yani

³⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-Resâil*, (thk. Reşîd Rıza), el-Mektebetü Vehbe, Kahire 1992, c. IV, s. 75-76.

³⁸ Abdurrahman Câmî, Tilimsânî'nin Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserinin üzerine yazdığı şerhin ilim ve irfan kaidelerine mebni, zevk ve vicdan özelliklerine dayalı çok güzel bir şerh olduğunu kaydeder. (Abdurrahman Câmî, *Evlîyâ Menkıbeleri: Nefehâtü'l-Üns*, (trc. Lâmiî Çelebî), (haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 784-785.)

tahkîke ulaşmak için sırasıyla “ilim, marifet ve vakfe” şeklinde bir sıralama yapmıştır. Bu sıralamanın zirvesindeki vakfe, açık bir rü’yet ve müşahedeyi ifade eder. Böylece Tilimsânî tasavvufî düşüncede merkezî bir kavram olan marifetten daha yüksek, daha latif bir mertebe olarak “vakfe” anlayışını temellendirmiş ve bu yüce ve nihâî mertebeye erişmek için mârifeti de geçilmesi gereken bir makam olarak kabul etmiştir.³⁹

Tilimsânî’nin eserleri incelendiğinde âyetlerin yanısıra hadislere de geniş yer verdiği görülmektedir. Ayrıca o, Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909), Ebû Bekr Şiblî (ö. 334/945), Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111), Abdülcebbâr Nifferî (ö. 354/965) gibi sûfilerin görüşlerinden istifade etmiştir. Diğer taraftan Tilimsânî, İbnü’l-Arabî’nin şiddetli karşıtlarından olan İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından tıpkı İbnü’l-Arabî, İbn Seb’in (ö. 669/1270), İbnü’l-Fârız (ö. 632/1235), Konevî gibi tekfir edilmiş ve ağır hakaretlere maruz kalmıştır.⁴⁰ İbn Teymiyye’nin bu tavrı daha sonra öğrencilerinden olan İbn Kayyım Cevziyye (ö. 751/1350) gibi kimseler tarafından devam ettirilmiştir.⁴¹ Münâvî (ö. 1031/1622) ise Tilimsânî’ye karşı olumsuz görüşler beyan eden İbn Teymiyye ve Zehebî’nin (ö. 748/1348) söz konusu ithamlarının taassuptan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁴² Sûfimiz ise kendisi gibi düşünenlere hulûl ve ittihad nispet edildiğinin farkındadır. Bundan dolayı *Şerhu Tâiyyeti İbni’l-Fârız*’ın mukaddimesinde “Nice doğru sözü ayıplayanlar vardır ki onların âfeti yanlış anlamadır.”⁴³ diyerek bu kimselere yanıt vermiştir.

Müellifimizi eleştirenler kadar takdir edenler de vardır. Nitekim Muhammed b. İbrahim Cezerî (ö. 739/1338), Tilimsânî’nin çok yönlü bir âlim olduğuna şöyle işaret etmiştir: “O, Nahiv, edebiyat, fıkıh, hilâf, usûl-ı fıkıh, usûlü’l-dîn, mantık,

³⁹ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı Abdülcebbâr en-Nifferî’ye Göre Vakfe*, Litera Yay., İstanbul 2016, s. 128.

⁴⁰ Bkz. Mustafa Kara, *İbn Teymiyye’ye Göre İbn Arabî*, Dergah Yay., İstanbul 2017.

⁴¹ İbn Kayyım Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, (thk. Muhammed el-Mu’tasım Billah Bağdâdî), Dâru’l-Hadîs li’l-Melâyîn, Beyrut 1996, c. I, s. 276.

⁴² Münâvî, *el-Kevâkibü’l-Dürriyye*, c. I, s. 90.

⁴³ Afîfüddîn Tilimsânî, *Şerhu Tâiyyeti İbni’l-Fârız*, Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye Ktp., Tasavvuf Talat Bölümü, nr. 1328, vr. 1b.

metafizik, matematik, tasavvuf gibi birçok ilimde seçkin ve fâzıl bir kimseydi.” Ayrıca Cezerî, bedî’ ilmine dayalı eserleriyle bilinen İbn Ebi’l-İsba’nın (ö. 654/1256) Tilimsânî’den tefsir, hadis, fıkıh, dil ve edebiyat dersleri aldığını da belirtir.⁴⁴

Molla Câmî (ö. 898/1492) ise *Nefehâtü’l-Üns*’te Tilimsânî’yi anlatırken kendisine ‘Nusayrî misin?’ diye sorulduğunda, Tilimsânî’nin ‘Nusayrî benden bir parçadır’ diye cevap verdiğini nakleder. Câmî’ye göre, ‘Nusayrî benden bir parçadır’ cevabı cem’ makamında verilmiştir. Çünkü sûfiler cem makamında varlığın bütün parçalarını kendisinin kısımları olarak müşahede ederler. Câmî bu cevabın cem’ makamında verildiğini teyit etmek için Tilimsânî’den şu beyitleri nakleder:

“Her hakîkatin tavrında benim yolum var
Her mertebede ve zevkte bir yol tutarım
Çevremdeki felekler benimle döner
Felekleri kuşatan daireler benimle hareket eder.”⁴⁵

Tilimsânî’nin görüşleri muarızları tarafından eleştirilmiş olsa da şairleri edebî yönden övülmüştür. Nitekim İbn Teymiyye, Zehebî ve Safedî (ö. 764/1363), Tilimsânî’nin şiirlerini anlamından ziyade şiir sanatı açısından beğenirler. Nitekim İbn Teymiyye, Tilimsânî’nin şiirlerini çin porseleninde domuz eti olarak değerlendirir. Çin porseleni ifadesiyle şiirin sanatsal yönünü, ‘domuz eti’ ifadeyle şiirin anlamını kasteder.⁴⁶ Zehebî ise bu durum şöyle ifade eder: “Tilimsânî zındık sûfilerden biridir. Ancak şiirine gelince, ittihad ve ilhad açısından değil, belagat ve beyan açısından zirvedir.”⁴⁷

Görüldüğü üzere, Tilimsânî tasavvuf alanında kendi oluşturduğu ilim-irfan-tahkik usûlü ile birçok eseri diğer şârihlerden farklı olarak incelemiş ve orijinal

⁴⁴ Şemseddin Kuraşî Cezerî, *Târihu Havâdisi’z-Zamân ve Enbâihî ve Vefeyâtü’l-Ekâbir ve’l-A’yân min ebnâihî* (thk. Abdüsselam Tedmûrî), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1998, c. I, s. 81.

⁴⁵ Câmî, *Evlîyâ Menkıbeleri*, s. 785; Tilimsânî, *ed-Dîvân*, (thk. Arabî Dahou), Dîvânu’l-Matbûâtî’l-Câmiyye, Cezayir 1994, s. 191.

⁴⁶ Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, c. XV, s. 253. İbn Teymiyye, *Mecmûatü’r-Resâil*, c. I, s. 177; Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, c. XV, s. 253.

⁴⁷ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, c. XV, s. 658.

eserler meydana getirmiştir. Fakat eserleri çok kıymetli olmasına rağmen tasavvuf çevresinde fazla yayılmamıştır. Bunun en önemli sebebi kanaatimize göre görüşlerini devam ettirecek çok sayıda öğrencisinin olmamasıdır.

2.6. Eserleri

Tilimsânî'nin eserleri dünyanın farklı yerlerindeki kütüphanelerde yazma halinde bulunmaktadır. Bu bölümde müellifin eserleri tanıtılarak içerikleri değerlendirilecektir.

2.6.1. Şerhu Ayniyyeti İbn Sînâ

İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) bir şiirinin şerhi olup "*el-Keşf ve'l-Beyân fi Marifeti'l-İnsân*" adıyla da kayıtlıdır. Tilimsânî, yirmi beyitten oluşan kasidenin her beytini ayrı bir bab başlığı altında şerh etmiştir. Beyitleri açıklarken öncelikle o beyitle ilgili olan âyet ve hadislere yer vermiştir. Beyitlerin lügat anlamlarını açıklarken Şeyh Hümadüddîn'den alıntılar yapmıştır. Fakat bu kimsenin hakkında bilgi vermemiştir. Eser tasavvufun (insanî nefsin sûfi olarak ulaştıklarının), İskenderiyye ve Eflâtûn felsefesinin kullandığı methodla arasındaki yakınlığı konu edinmesi bakımından önemlidir.⁴⁸ Esere daha önce Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, daha sonra ise Abdurraûf Münâvî (ö. 1031/1622) ve Mustafa bin Hüsâmeddîn tarafından yazılmış şerhler de bulunmaktadır. Eserin yazma nüshaları şunlardır:⁴⁹

- a. Riyad Üniversitesi Ktp., nr. 6226,1b-26b varakları arasında bulunan nüsha.
- b. Dârul-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Tasavvuf Bölümü, nr. 167, 1b-21b varakları arasında bulunan nüsha.
- c. Dârul-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Hikmet ve Felsefe Bölümü, nr. 1, 1b-15b arasında bulunan nüsha.

⁴⁸ Affüddîn Tilimsânî, *el-Keşf ve'l-Beyân fi Marifeti'l-İnsân*, Dârul-Kutubi'l-Mısriyye Ktp., Tasavvuf Bölümü, nr. 167, vr. 1a-1b.

⁴⁹ Tilimsânî, *ed-Divân*, (thk. Yûsuf Zeydân), c. I, neşredenin girişi s. 30-31; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, neşredenin takdimi s. 25.

d. Oxford Bodleian Ktp., MS. Sale20'de 1b-173a varakları arasında bulunan nüsha.

e. Dârul-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Hikmet ve Felsefe Bölümü, nr. 901, 1b-49b varakları bulunan nüsha.

f. Dârul-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., nr. 2415 bulunan nüsha.

g. Dârul-Kütübi'l-Zâhiriyye Ktp., nr. 6648, 66a-77b varakları arasında bulunan nüsha.

2.6.2. Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî

Affüddîn Tilimsânî'nin eserleri arasından konumuz açısından en önemlisi, Muhammed b. Abdülcebbâr Nifferî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserine yazmış olduğu *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî* adlı eserdir. *El-Mevâkıf* adlı eser yetmiş yedi bölümden oluşur ve tasavvufî remizlerle yüklüdür. Tilimsânî'nin yazmış olduğu şerh *Mevâkıf*'a yapılan ilk şerhtir. Nifferî bu çalışmasında tasavvufî düşüncede merkezî bir kavram olan marifetten daha yüksek, daha latif bir mertebe olarak *vakfe* anlayışını temellendirmiş ve bu yüce ve nihâî mertebeye erişmek için mârifeti de geçilmesi gereken bir makam olarak kabul etmiştir. Eser Tilimsânî'nin tasavvuf alanındaki yeri ve öneminin tesbiti için son derece önemli bir kaynaktır. Affüddîn Tilimsânî'nin bu esere yazmış olduğu şerhin gerek Nifferî gerekse Tilimsânî üzerine yapılacak araştırmaların vazgeçilmez kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Eserin yazma nüshaları şunlardır⁵⁰:

a. Bodleian Oxford Ktp., MS. Marsh nr. 166, 1b-220b varakları arasında bulunan nüsha.

b. Süleymaniye Ktp., Köprülü Fazıl Ahmed Bölümü, nr. 785, 1b-259b varakları arasında bulunan nüsha.

---

⁵⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, neşredenin takdimi s. 34-38; Tilimsânî, *ed-Dîvân*, (thk. Yûsuf Zeydân), c. I, neşredenin girişi s. 26-27; Musakhanov, *Affüddîn Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazarîyesi ve Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 463-467.

c. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1433, 1b-170b varakları arasında bulunan nüsha.

d. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1372.

e. Süleymaniye Ktp., Nurbanu Sultan Bölümü, nr. 107, 1b-198b varakları arasında bulunan nüsha.

f. Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bölümü, nr. 1936, 1b-264b varakları arasında bulunan nüsha.

g. Bursa Ulucami Ktp., nr. 1537, 1b-185a varakları arasında bulunan nüsha.

ı. Selim Ağa Ktp., nr. 487.

h. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., nr. 215.

Eserin matbu nüshaları şunlardır:

a. Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, (thk. Cemâl Merzûkî), Merkezu'l-Mahrûse, Kahire 1997. İkinci Baskı: El-Hey'etü'l-Âmmetü'l-Mısriyyeli'l-Kitab, Kahire 2000: Eser, Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa 785 ve Şehid Ali Paşa 1433 numaralı eserler dikkate alınarak tahkîk edilmiştir.

b. Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, (thk. Asım Keyyâli), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007: Eser Cemal Merzûkî tahkîkinin aynısıdır.

2.6.3. Şerhu'l-Fâtiha ve Ba'zı Ayâti'l-Sûreti'l-Bakara

Tilimsânî'nin yazmakta olduğu işârî tefsirin yarım kalmış halidir. Eserin ilk 121 varakında Fâtiha süresinin tefsiri, 121. varaktan 202 varaka kadar ise Bakara süresinin ilk 21 âyetinin şerhi mevcuttur. Eserin yazma nüshası⁵¹:

a. Chester Beatty Ktp., nr. MS 3645, 1b-202a varakları arasında bulunan nüsha.

⁵¹ Musakhanov, *Afifüddîn Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 468.

2.6.4. Meâni'l-Esmâi'l-Îlâhiyye

Sûfîler, bütün varlıkları ve ahlâkî fiilleri, ilâhî isimlere dayandırarak açıklamışlar ve böylece bir “ilâhî isimler teorisi” geliştirmişlerdir. İlk dönem tasavvufunda “ahlâkın kaynağı” olarak karşımıza çıkan ilâhî isimler, İbnü'l-Arabî'nin başını çektiği ve vahdet-i vücûd olarak adlandırılan tasavvuf anlayışında, bütün sistemin üzerine oturduğu ve bilgiyi üreten unsurlar olarak görülmüştür. Bu dönemde varlığın kaynağı haline gelen ilâhî isimler hakkındaki en önemli eserlerden biri esmâ şerhleridir. Affüddîn Tilimsânî'nin yazmış olduğu esmâ şerhi bu literatürde önemli bir yere sahiptir. Eserin Konya bölge yazma eserler kütüphanesinde bulunan nüshası *Meâni'l-Esmâi'l-Îlâhiyye* başlığını taşıırken, Süleymaniye kütüphanesindeki nüshası *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ* başlığını taşır. Eserde ilâhî isimlerin önce hangi âyette geçtiği belirtilmiş, ardından şerhi yapılmış, Ebû Bekir Muhammed Beyhakî (ö. 458/1066), İmam Gazzâlî (505/1111) ve Ebü'l-Hakem Berrecân Endelüsî'nin (ö. 536/1142) görüşlerinden faydalanılmıştır. Eserde Tilimsânî Fâtiha sûresinin başından Nas sûresine kadar geçen ilâhî isimleri şerh etmiştir.⁵² Müellifimiz bu eserde Allah ve er-Rahman ismine dayalı ilâhî isimler nazarîyesini ortaya koymuştur. Eserde söz konusu nazarîyenin varlık, varlık mertebeleri, peygamberler ve velîler olmak üzere insana bakan yönü incelenerek nazarîyenin bütüncüllüğü ve kuşatıcılığı ortaya konmuştur.

Eserin yazma nüshaları:

a. *Meâni'l-Esmâi'l-Îlâhiyye*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 695, vr. 12b.

b. *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1556, vr. 1-67.

Meâni'l-Esmâi'l-Îlâhiyye'nin Tercümesi

a. Affüddîn Süleyman Tilimsânî, *Esmâü'l-Hüsnâ*, (trc. Selahattin Alpay), İnsan Yayınları, İstanbul 2002.

⁵² Tilimsânî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli Ktp., nr. 1556, vr. 1a.

2.6.5. Şerhu Fusûsî'l-Hikem

Fusûsu'l-Hikem, en geniş anlamıyla Allah-âlem veya Allah-insan ilişkisini tasavvufî zevk ve keşfin bilgisiyle ifade eden bir kitaptır. Eser yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetlerine izafeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır. Tilimsânî *Fusûsu'l-Hikem*'i Dımaşk'ta birçok kez okutmuş ve bu kitaba çokça değer vermiştir. Nitekim *Fusûs* üzerine yazılmış önemli şerhlerden biri de Affüddîn Tilimsânî'nin *Şerhu Fusûsî'l-Hikem* adlı eseridir.⁵³ Eser, İbnü'l-Arabî'nin eserine düşülen hâşiyelerden ibârettir. Tilimsânî gerek *Şerhu Fusûsî'l-Hikem* adlı eserinde gerekse diğer kitaplarında vahdet-i vücûd düşüncesini esas almış ve bu meselenin çeşitli yönlerini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Çalışmamızda *Şerhu Fusûsî'l-Hikem*'in Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Bölümü, nr. 511, 10a-170a varakları arasında bulunan nüshasından yararlandık. Eserin Yazma Nüshaları⁵⁴:

a. Tahran Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Ktp., nr. 10613, 1b-79b varakları arasında bulunan nüsha.

b. Kâhire Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye Ktp., Hıdıviyye Bölümü, nr. 390, 151a-216b varakları arasında bulunan nüsha.

c. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2654, 1b-83a varakları arasında bulunan nüsha.

d. Beyazıt Ktp., Veliyuddin Efendi Bölümü, nr. 1715, 1b-83a varakları arasında bulunan nüsha.

e. Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 2183/1, 1b-15a varakları arasında bulunan nüsha.

f. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 2654, 1b-151b varakları arasında bulunan nüsha.

⁵³ Tilimsânî, *Şerhu Fusûsî'l-Hikem*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Selim Ağa Bölümü, nr. 511, 10a-170a varakları arasında bulunan nüsha.

⁵⁴ Tilimsânî, *ed-Dîvân*, (thk. Yûsuf Zeydân), c. I, neşredenin girişi s. 29-30; Musakhanov, *Affüddîn Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meânî'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 473-477.

g. Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Bölümü, nr. 511, 10a-170a varakları arasında bulunan nüsha.

Eserin Matbu Nüshaları

a. Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Fusûsı'l-Hikem*, (tsh. Ekber Râşidî Neyâ), İntişârât-ı Suhen, Tahran 1392 hş [2013].

b. Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Fusûsı'l-Hikem*, (thk. Ekber Râşidî Neyâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2015.

Hâşiye Alâ Fusûsı'l-Hikem'in Yazma Nüshaları

a. Tahran Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Ktp., nr. 10613, 80b-140b varakları arasında bulunan nüsha.

b. Kâhire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Hıdıviyye Bölümü, nr. 390, 217b-230a varakları arasında bulunan nüsha.

c. Manisa İl Halk Ktp., nr. 1105/1, 1b-36b varakları arasında bulunan nüsha.

2.6.6. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*

Tilimsânî'nin eserleri içerisinde en yaygın olanı Hâce Abdullah Herevî'nin (ö. 481/1089) tasavvuf makamlarına dair yazmış olduğu *Menâzilü's-Sâirîn* adlı esere yazdığı şerhlerden oluşan *Şerhu Menâzili's-Sâirin* adlı eserdir. Bu eserin ilk şârihlerinden olan Tilimsânî, Nâsıruddin Ebû Bekir b. Kılıç'ın isteği üzerine *Meânî'l-Esmâil-İlâhiyye* adlı eserinden sonra yazmıştır. Tilimsânî yazdığı şerhte âyetlerin yanı sıra elli kadar hadise yer vermiştir. Bayezid-i Bistâmî (ö. 234/848), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Şiblî (ö. 334/949), Gazzâlî (ö. 505/1111), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Nifferî gibi sûfîlerin görüşlerinden de istifade eden Tilimsânî, Cüneyd-i Bağdâdî'yi ve Hallâc-ı Mansûr'u (ö. 309/922) karşılaştırmış ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin tavrı yanında yer almıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şerh edilen eserin şerhlerinin en dikkat çekenleri Afifüddîn Tilimsânî, Abdürrezzak Kâşânî (ö. 736/1335) ve İbn Kayyim Cevziyye'ye (ö. 751/1350) ait

olanlardır. *Menâzil* üzerine yazılan on iki şerhi inceleyen Abdürrezzak Tek, Tilimsânî şerhinin, ilk şerhlerden biri olmasından dolayı gerek konuların işlenişi gerekse yorum zenginliği açısından, kendisinden sonraki şârihlerin neredeyse tamamı tarafından istifade edilen kaynak olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Nitekim Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) de Tilimsânî şerhinin ilim ve irfan kaidelerine mebni, zevk ve vicdan özelliklerine dayalı çok güzel bir şerh olduğunu kaydetmektedir.⁵⁶ Çalışmamızda *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*'in yazma nüshalarından Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1275 nüshasından, matbu nüshalarından Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakki'l-Mübîn*, (nşr. Abdülhâfız Mansûr), I-II, Dâru't-Türkî, Tunus 1989, nüshasından yararlandık. Eserin yazma nüshaları⁵⁷:

- a. Kastamonu İl Halk Ktp., nr. Hk 2684/3, 38b-78a varakları arasında bulunan nüsha.
- b. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp., nr. 1144.
- c. Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed Paşa Bölümü, nr. 744, 19a-107b varakları arasında bulunan nüsha.
- d. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1275.
- e. Süleymaniye Ktp., Yeni Cami Bölümü, nr. 706.
- f. Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa Bölümü, nr. 424.
- g. Oxford Bodleian Ktp., S.U.S. nr. 433.

Eserin matbû nüshaları:

- a. Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakki'l-Mübîn*, (nşr. Abdülhâfız Mansûr), c. I-II, Dâru't-Türkî, Tunus 1989.

⁵⁵ Abdürrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler: Hâce Abdullah Ensârî Herevî Örneği*, Emin Yay., Bursa 2008, mütercimnin girişi s. 12, 21.

⁵⁶ Câmî, *Evlîyâ Menkabeleri*, s. 785.

⁵⁷ Tilimsânî, *ed-Dîvân*, (thk. Yûsuf Zeydân), c. I, neşredeninin girişi s. 25; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, neşredeninin takdimi s. 26.

b. Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakki'l-Mübîn*, (thk. Muhsin Bîdarfer), c. I-II, İntişârât-ı Bîdarfer, Kum, 1432.

c. Afifüddîn Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakki'l-Mübîn*, (nşr. Asım İbrahim Keyyâlî), c. I-II, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 2013.

2.6.7. Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fâriz

Tilimsânî'nin şarihlerinden olduğu İbnü'l-Fâriz'm (ö. 632/1235) şiirleri, Arap edebiyatında tasavvufî şiirin en güzel örneklerindedir. Şiirlerinde genellikle ilâhî aşkı, beşerî aşk şeklinde ifade eden, mecazlara, kinâyelere ve genel olarak edebî sanatlara geniş yer veren, “Hamriyye” kasidesinde şarabı, ilâhî aşkın simgesi olarak tasvir eden İbnü'l-Fâriz, Arap şiirinde sembolizmin önemli bir temsilcisidir. Onun coşkulu olduğu kadar hikemî olan şiirleri Mısır başta olmak üzere birçok Arap ülkesinde ilâhî şeklinde okunmuştur. Tilimsânî'nin yazmış olduğu “*Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fâriz*” adlı eseri tasavvuf literatüründe çok önemli bir yere sahiptir. Müellifimiz diğer klâsiklere yaptığı şerhlerinden farklı olarak *Tâiyye şerhine* mukaddime ve hâtime eklemiştir. Şarkiyatçılar da İbnü'l-Fâriz'm şiirlerine büyük ilgi göstermişlerdir.⁵⁸ Eserin yazma nüshaları⁵⁹:

- a. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1275.
- b. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Tasavvuf Talat Bölümü, nr. 1328.
- c. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Felsefe Halîm Bölümü, nr. 1.
- d. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Rasîd Bölümü, nr. 2415.
- e. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Rasîd Bölümü, nr. 168.
- f. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Hikmet ve Felsefe Rasîd Bölümü, nr. 901.

⁵⁸ İbnü'l-Fâriz'm başta “Tâiyye” ve “Mîmiyye” kasideleri olmak üzere bazı şiirlerini veya şiirlerinden bazı parçaları Fabricius, William Jones, Georg August Wallin Latince'ye; Silvestre de Sacy, Grangeret de Lagrange, F. de Martino, Emile Dermenghem Fransızca'ya; Vallerga Pietro, Ignazio di Matteo, Carlo Alfonso Nallino İtalyanca'ya; Reynold Alleyne Nicholson, Arthur Arberry İngilizce'ye; Hammer Almanca'ya; Carlos Varono Narviön İspanyolca'ya çevirmiştir. Ayrıca Ignazio di Matteo, Louis Gardet, Issa J. Boullato, J. Emil Homerin ve Giuseppe Scattolin İbnü'l-Fâriz hakkında çalışmalar yapmışlardır. (Bkz. Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fâriz”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 40-43.)

⁵⁹ Tilimsânî, *ed-Divân*, (thk. Yûsuf Zeydân), c. I, neşredeninin girişi s. 29.

2.6.8. Ed-Dîvân

Tilimsânî'nin ilâhî muhabbet ve vahdet-i vücuda dair şiirlerinin toplandığı *ed-Dîvân* adlı eseridir. Bu eser İbnü'l-Fâriz'ın divanıyla birlikte en çok okunan divanlardandır. Tilimsânî'nin şiddetli muarızlarından olan İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Zehebî onun şiirlerinin edebî yönünü takdir etmişlerdir.⁶⁰ Safedî, onun şiirinin üst düzey olduğunu, dîvânını topladığını ve harflere göre, tertip ettiğini belirtir.⁶¹ *El-Affü't-Tilimsânî: Şâirü'l-Vahdeti'l-Mutlaka* eseri ile müellif hakkında monografik çalışma yapan Ömer Mûsâ Bâşâ'nın, Tilimsânî'nin tasavvufî görüşlerini açıklarken kullandığı kaynak eser Tilimsânî'nin *ed-Dîvân*'ı olmuştur. Tilimsânî'nin Dîvânının ilk kısmının muhakkiki Yûsuf Zeydân, Tilimsânî'nin şiirlerinde vahdet ve muhabbeti merkeze aldığını ifade etmiştir. İskender Mağribi eseri Fransızca'ya çevirmiştir. Eserin yazma nüshası⁶²:

- a. Kayseri Raşit Efendi Yazma Eserler Ktp., nr. 561/3.
- b. Oxford Bodleian Ktp., nr. 700/1.
- c. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bölümü, nr. 3943.
- d. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 2757.
- e. Süleymaniye Ktp., Lâleli Bölümü, nr. 1755.
- f. Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bölümü, nr. 3943.
- g. Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa Bölümü, nr. 1146.
- h. Süleymaniye Ktp., Köprülü Bölümü, nr. 9/1620.
- i. Ncef Mektebetü'l-Ayetullâhi'l-Hakîm nr. 365.
- k. Zâhiriyye Ktp., nr. 4167/ nr. 5917/ nr. 5982/ nr. 8097.
- l. Mısır Mehdi Enstitüsü, Tasavvuf Bölümü, nr. 1064.

⁶⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. XV, s. 658; a. mlf, *el-İber*, s. 373.

⁶¹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. XV, s. 410.

⁶² Tilimsânî, *ed-Dîvân*, (thk. Yûsuf Zeydân), c. I, neşredenin girişi s. 34-39; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, neşredenin takdimi s. 25; Semih Ceyhan, "Tilimsânî, Affüddîn", *DİA*, İstanbul 2012, c. XLI, s. 163.

m. İspanya İskenderiyye Ktp., nr. 385.

n. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., nr. 1090/ nr. 147.

Eserin matbu nüshaları:

a. Afîfüddîn Tilimsânî, *ed-Dîvân*, Kâhire h. 1281, Kâhire h. 1287, Beyrut m. 1885, Kahire 1308.

b. Afîfüddîn Tilimsânî, *ed-Dîvân*, (thk. Yûsuf Zeydân), İdâretü'l-Kütüb ve'l-Mektebât, Kâhire 1990. İkinci Baskı: Dâru'ş-Şurûk, İskenderiye 2008. Bu tahkîk *Dîvân*'ın sadece birinci cildinin tahkîkidir.

c. Afîfüddîn Tilimsânî, *ed-Dîvân*, (thk. Arabî Dahou), Dîvânu Matbuâtî'l-Câmiyye, Cezayir 1994; İkinci Baskı: Matbaatu Ceyşi'l-Vatanî, 2007. (Dîvânın tam tahkîkidir.)

2.6.9. Risale Fî İlmi'l-Arûz

Zahriye ve ünvan sayfasında Tilimsânî'ye atfedilmiş olan bu eser arûz ilmi hakkındadır.⁶³

a. Berlin Yazma Kütüphanesi 7128 numarada bulunan nüsha.

---

⁶³ Tilimsânî, *ed-Dîvân*, (thk. Yûsuf Zeydân), c. I, neşredenin girişi s. 32-33; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferi*, neşredenin takdimi s. 25.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFİFÜDDİN TİLİMSÂNÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

BİRİNCİ BÖLÜM

AFİFÜDDİN TİLİMSÂNÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Daha önce belirttiğimiz gibi, Affüddîn Tilimsânî, sadece Hakk'ın vahdaniyetinden konuşan kimsenin tahkik makamında bulunduğunu, bu kimsenin âlemde Hakk'ın varlığından, gücünden, kudretinden, iradesinden, ilminden başka bir şey müşâhede etmediğini ifade eden muhakkik sûfidir.⁶⁴ Tilimsânî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin düşüncesini tâkip eden Ekberî ekolün önemli isimlerinden biridir. Tilimsânî'nin eserini şerh ettiği Nifferî ise, vahdet-i vücûdun ilk nüvelerinin eserlerinde görüldüğü kişidir. Bu sebeptendir ki, vahdet-i vücudun kurucusu sayılan İbnü'l-Arabî çeşitli vesilelerle *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde ona atıflarda bulunmuştur.⁶⁵ Tilimsânî de, İbnü'l-Arabî ekolünün önemli bir temsilcisi olarak Nifferî'den çok etkilenmiş ve onun *Mevâkıf* adlı eserini genişçe şerh etmiştir. Tilimsânî'nin, Nifferî'nin dinî hükümlerde derinleşmek anlamına gelen "tahkik" tavrını benimsemesi, onun tasavvufî konularda kendisi gibi Ekberî geleneğin temsilcilerinden olan Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Müeyyidüddîn Cendî (ö. 691/1292), Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335), Dâvûd Kayserî'den (ö. 751/1350) farklı bir usûl ile tasavvufî meseleleri incelemesine yol açmıştır. Dolayısıyla Tilimsânî'nin tasavvufî görüşlerinin anlaşılması, Ekberî ekolün daha iyi anlaşılabilmesine katkı sağlaması bakımından önemlidir.

1. TASAVVUF KAVRAMLARI

Tilimsânî, tasavvuf literatüründeki Hâce Abdullah-ı Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn*'i, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'i, İbnü'l-Fârız'ın *Tâiyye Kasidesi*, Muhammed b. Abdülcebbâr Nifferî'nin *Mevâkıf*'i, gibi önemli birçok eseri şerh etmesine rağmen kendisinden önceki sûfîlerin görüşlerini tekrarlama ve

⁶⁴ Semih Ceyhan, "Tilimsânî, Affüddîn", *DİA*, İstanbul 2012, c. XLI, s. 163.

⁶⁵ Bkz. Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Tâî İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, c. I, s. 178.

yorumlamadan daha ziyade özgün görüşler ortaya koyabilmiş bir sûfidir. Bu bağlamda Tilimsânî'nin belirli bir anlam çerçevesinde sıklıkla kullanılan bazı kavramları, söz konusu bu anlam çerçevelerinin çok ötesinde, farklı anlamlarda kullandığını gözlemlemekteyiz. Dolayısıyla Tilimsânî'nin gerek tasavvufî görüşlerini bir sistem dâhilinde ortaya koymak gerekse daha kolay anlaşılmasını sağlamak amacıyla *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî* adlı eserinde öne çıkan tasavvuf kavramlarını, tahalluk ve tahakkuk ana başlıkları altında incelemeyi uygun gördük.

1.1. Tahalluk Kavramları

Genel itibariyle tasavvufun gayesi, sâlikin Hakk'ın rızasını kazanmak için beşerî sıfatlardan fâni olup, Hakk'ın isimleri ve sıfatlarıyla ahlâklanmasıdır. Bunun tasavvuftaki karşılığı “tahalluk bi-ahlâkillah”, “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak”tır.⁶⁶ Tilimsânî'nin tasavvuf anlayışında, nefsin kemâle ulaşması sürecinde tahalluk merhalesinin öneminin daha net ortaya konması için çalışmamızın bu bölümünde tahalluk konusu ile ilgili kavramlar; ibadet ve ahlâk kavramları, seyr u sülûk kavramları olmak üzere iki farklı başlık altında incelenmiştir.

1.1.1. İbadet ve Ahlâk Kavramları

Tasavvuf kültüründe sûfî yaşamının temelini ibadet ve ahlâkın oluşturduğu görülmektedir. Tilimsânî de eserlerinde tasavvufun ibadet ve ahlâk boyutunu “ibadet, pişmanlık ve teselli (azâet), zikir, edep, tevekkül ve tezekkür” kavramlarını sık sık kullanarak açıklamıştır. Bundan dolayı biz de Tilimsânî'nin görüşlerini daha iyi ifade etmeye katkı sağlayacağını düşünerek söz konusu kavramları aşağıda başlıklar halinde inceledik.

1.1.1.1. İbadet

Sûfî literatürde, Allah rızasına yönelik her türlü hareket ve davranışı kapsayan ve kulluğu yerine getirmeye vasıta olarak kabul edilen ibadet/kulluk kavramının tasavvufun özünü oluşturduğunu söylemek gerekmektedir. Nitekim Allah Teâlâ “*Ben*

---

⁶⁶ Demirli, *İbnü'l-Arabî Metafizîği*, s. 32.

*cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*⁶⁷ âyetiyle ibadet etmenin varlıkların yaratılış gayesi olduğunu açıklamıştır. İbadette asıl olan sadece Hakk'ın rızasını kazanmak için yapılıyor olmasıdır. Bu çerçevede Tilimsânî, ibadetin cennet arzusu ya da cehennem korkusundan dolayı değil de sadece Hak Teâlâ için yapılması gerektiğini belirtir.⁶⁸ Tilimsânî'ye göre, ameller yapılış amaçlarına göre üçe ayrılırlar. Bunlardan birincisi cenneti arzulamak ve cehennemden sakınmak için yapılan ameldir. Bu amel her ne kadar amel olarak isimlendirilmiş olsa da Allah için yapılmadığından aslında amel değildir. İkincisi “kul için mücadele eden amel”dir. Tilimsânî bu amelin Hak Teâlâ için yapılmasından dolayı Hakk'ın huzurunda kulun yardımına kefil olacağını ifade eder. Üçüncüsü, edası esnasında müşâhededen dolayı sâlikin amelin sûretinin ötesine geçerek Hak Teâlâ'yı müşâhede ettiği ameldir ki bu durumda müşâhede ile birlikte amelin özü kalır, sûreti mahv olur, yani ortadan kalkar. Böylece sâlik ibadetin hakikatine vâsıl olur. Bir diğer ifadeyle kulun ibadet sırasında müşâhede halinde olması onun ibadete gerçekten dâhil olmasıdır. Tilimsânî bu halde ibadet eden sâliki, “gerçekten de Hak için amel yapmak üzere harekete geçen kimse” olarak tanımlar. Zira onun harekete geçmesi parmağın hareketinin sonucu gibidir. Kendisi için amel talep eder ve harekete geçerek anında amel eder.⁶⁹

Tilimsânî, kulların amellerini yapmalarının ardından meleklerin kulların amellerini yapılış amaçlarına göre bir sınıflandırmaya tabi tuttuklarını belirtir. Fakat kul amellerini edası sırasında niyetini hesaba katmaksızın sadece fiilen onları yerine getirmekle ilgilendiğinden dolayı yaptığı ibadetlerin tamamının karşılığını kabirde bekler. Tilimsânî, kulun karşılığını beklediği amellerin Hak Teâlâ katında amel olarak değerlendirilmediğini, yaptığı amelleri göremezse anladığını ifade eder. Dolayısıyla Tilimsânî'ye göre, cennet arzusu ve cehennem korkusundan dolayı yapılan amel, Allah Teâlâ için değildir. Bu sebeple o amel kul ile beraber Allah'ın huzuruna girmeyecektir.⁷⁰

---

⁶⁷ Zâriyât, 51/56.

⁶⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 188.

⁶⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 186.

⁷⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 187.

Öyle anlaşılıyor ki sūfimiz, Allah'ın huzuruna çıkmayan ibadet konusunda ibadetteki edebi ön plana çıkartmaktadır. Zira ona göre ibadetin edebi, sâlikin öncelikli olarak Hak Teâlâ'ya güvenmesi, sonrasında ise amelinde sünnet-i nebeviyyeye sıkıca bağlanmasıdır. Tilimsânî, sâliklerin ibadetlerinin Hakk'ın nasip etmesi sonucunda gerçekleştiğini belirtir. Bundan dolayı sâliklere nasiplerindeki ibadetleri yerine getirebilmeleri için gerekli istidâtları Hak Teâlâ tarafından verilmiştir. Bunun yanı sıra sâliklere ibadetler cazip gösterilerek Hakk'a yönelmeleri sağlanmıştır. İbadet edenleri nasiplerine ulaşmış kimseler olarak tanımlayan Tilimsânî'ye göre, ibadeti zâhiren yapanlar ilme, yani fıkha ihtiyaç duyarlar. Fakat ibadeti bâtinen yapanlar daha çok şevke ihtiyaç duyarlar, kaygı duymazlar ve töhmetten (kınama, levm) korkmazlar. İbadet yapmayı “Hakk'ın huzurunda olmak” olarak tasvir eden sūfimiz, ibadetlerini bâtinen yapanları iki gruba ayırır. Bunlardan ilk grubu, yapmış oldukları ibadetleri sonucu ulaştıkları müşâhede halinde sürekli olarak kalma konusunda ısrarcı olanlar oluştururken, ikinci grubu, müşâhede haline yükseldikten sonra bu halde kalmada ısrar etmeksizin inenler oluşturur. Bu iniş, aynı zamanda manevî dereceler arasında ulvî olandan süflî olana dönüşün de ifadesidir. Tilimsânî, müşâhededeki iniş aşamalarının ancak sâliklerin kalpleriyle Hak Teâlâ'yı anlamaya başlamaları ile olabileceğini belirtir ve bu durumun Hakk'a vâsıl olan sūfilerin diğer sâliklere irşâdda bulunmak için Hak Teâlâ tarafından görevlendirilmelerinin gereği olarak zuhûr ettiğini vurgular. Bu bağlamda sūfimiz, Hakk'ı anlamaya başlamanın ancak sülûktaki taifenin nasibi olduğunu ve sâliklerin istidâtlarının derecesine göre nasiplenebileceklerini belirtir. Fakat mahcûb/perdelenmiş akıl sahiplerinin bundan mahrum olacakları dolayısıyla Hak Teâlâ hakkında câhil kalacaklarını, bunu aşmanın tek yolunun ise Hak Teâlâ'ya kalben muhabbet duymak olduğunu belirtir.⁷¹

---

⁷¹ Tilimsânî'ye göre, Hak Teâlâ ümmetin fertlerinin hiç birini diğerinden ayrı tutmaz. Dolayısıyla sâliklerin gerek Allah Teâlâ'yı tanıma konusunda gerekse cennet konusundaki nasipleri de farklı değildir. Fakat Allah Teâlâ kullarından bazılarını Hakk'ı kalben tanıma, yani idrâk konusunda ayrıcalık tanır. Ona göre, kullar için nasiplerinden fazlası olmaz, yani nasipte herhangi bir artma ya da azalma olmaz. Dolayısıyla Hakk'ın ibadet açısından oluşturduğu gelenek olan sünnet, sâlikin ömründeki nasibidir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 180-181.)

Müellifimiz amelleri gündüz ve gece yapılanlar olmak üzere iki grupta inceler. Ona göre, kulun gündüz yapılan amelleri sürekli hale getirmesi için kısa tutması gerekirken, gece yapılan amelleri devamlı hale getirmesi için uzatması gerekir. Çünkü gündüz insanları meşgul eden şeyler çok olduğundan amel etmek, gece amel etmeye nazaran daha zordur. Dolayısıyla insanların gündüz amellerini bırakmamak şartıyla azaltması, ibadette devamı sağlar. Tilimsânî, gece amelini uzatmasının ise uykuya engel olduğunu belirtir. Bundan dolayı kulun gece amelini uzatmasının gündüz ameli alışkanlık haline getirmesine yol açtığını ve uykusu giden insanın daha dinç olarak amelinde lezzet bulunduğunu belirtir.⁷²

Gerek Nifferî gerekse Tilimsânî'ye göre, amel, yapılma sıklığı dikkate alındığında râbit (sâbit) amel ve zâir (ara sıra olan) olmak üzere iki çeşittir.⁷³ Râbit amel, sayesinde ilm-i ilâhî'nin arttığı ameldir. Tilimsânî, ilm-i ilâhî'nin "*Allah'tan sakının. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*"⁷⁴ âyetinin içeriğine dayandığını belirterek bu âyetle amelin Hak Teâlâ'ya olan nisbetini açıklar. Zâir amel ise Hak Teâlâ'nın buyruğuna uygun olarak icra edilen ve ilim edinmesi için kulu keşfe ulaştıran ameldir.⁷⁵ Bir başka ifadeyle râbit amel; kula ulvî bir mertebe kazandırarak onu (diğer kulların belli merhalelerden geçmeksizin vâsıl olmaları mümkün olmayan) Hak Teâlâ hakkında bilgi edinme mertebesine ulaştıran amel iken zâir amel, râbit amele göre suflî olup kulun Hak Teâlâ hakkında bilgi edinmesini sağlayacak kadar ulvî olmayan fakat kulun Hakk'ı idrâk etmesini sağlamanın ilk basamağı olan ve onun keşf haline ulaşmasını sağlayan ameldir.

İbadet yapmak, Tilimsânî'ye göre, Hakk'ın huzurunda olmak demektir. Hakk'ın huzurunda bulunmak isteyen kimsenin ise Hakk'a itimadı gerekmektedir. Dolayısıyla ibadet ederek Hakk'ın huzuruna vâsıl olan sâlik, aynı zamanda Hakk'a itimad gösteren ve onun himmetine ulaşan mahbûbudur/sevgilisidir. Nitekim sâlik

---

⁷² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 188.

⁷³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 190.

⁷⁴ Haşr, 59/18.

⁷⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 190.

için Allah Teâlâ'dan başkası matlûb olmaz.⁷⁶ Ona göre, sâlik için Hakk'ın huzuruna yükselişinin ilk merhalesi Hakk'a itimat etmektir. Bundan sonraki merhaleler ise sırasıyla Hakk'ın yasakladıklarından uzaklaşmak ve Hakk'a Hakk'ın istediği gibi amel etmektir. Nitekim Hak Teâlâ'nın kulları için keremi boldur. Dolayısıyla ruhsatları da çoktur. Bu yüzden Hakk'a gereğine uygun amel edilmelidir.⁷⁷

Kulun ibadet ettiğinde Hak Teâlâ'nın sıfatıyla sıfatlandığını ifade eden sûfimize göre, bu durum kalbin vecd ile Hakk'a tutunması ve mutlak sünnete bağlılık içinde olması ile mümkündür. Şöyle ki, sâlik amel ettiğinde, Hakk'ın kayyûmluk sıfatı kula sirâyet etmiş olur. Bu sâlikin nefsinin Hak ile sabit kılmasından dolayıdır. Böylece sâlik amelinin kendisiyle olmadığını tespit eder. Gerçekten de sâlik, sadece taayyün-i hâss (özel taayyün) da Hakk'la olduğunu, kendisiyle olmadığını tasdik eder. Nitekim Hak Teâlâ kul için zuhûr ettiğinde, kul için vücûd görünmez/yok olmuştur. Bu yüzden sâlik sıfatından dolayı ispat edilemez ve sıfatıyla beraber olduğu da ispat edilemez. Çünkü o taayyündür. Taayyün ise ademdir. Lâkin ispat, sâlikin sıfatından dolayıdır, yani sâlikin sûretindedir.⁷⁸ Kayyûmluk sıfatını Konevî farklı açıdan ele alır. Konevî'ye göre her nefis elde ettiği şey üzerinde kâim oluşu nedeniyle kayyûmdur. Ona göre, her şey kayyûmluk sirâyet ettiği için kâimdir. Nitekim söz konusu bu sirâyet olmasaydı, mümkünlerin a'yâmı "Allah için ibadet edenler olarak ayağa kalkınız"⁷⁹ ifadesi için kâim olmazlardı. Şu halde kayyûmluk hükümleri ve bunların eserleri, önce manevî hakikatlerde ve gaybî şe'nlerin mertebelerine, nuranî ruhların basitliklerine ve ilahî isimlerin tecellilerine; ikinci olarak insanî-kemâlî kuşatıcı ve birleştirici nefislere ve nefeslere, üçüncü olarak da manevî hakikatlere delalet eden rakamsal-lafzî ve zihnî harflerin hakikatlerine sirâyet etmiştir. Bu özellik manevî-ulvî hakikatlere sirâyet etmemiş olsaydı, vücûdî varlıklar sabitlik hallerinden harice çıkamazlardı.⁸⁰

⁷⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 182.

⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 182.

⁷⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 183.

⁷⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 183.

⁸⁰ Hakk'ın kayyûmiyet sıfatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sadreddîn Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (çev. Ekrem Demirli), Kapı Yay., İstanbul 2014, s. 190-191.

Ayrıca Tilimsânî, amelleri bakımından insanları iki grupta inceler. Söz konusu gruplara dâhil olan insanların tamamı amel ehli olmakla beraber ilk gruptakiler, amellerde riyâdan sakınanlardır. Müellifimiz riyâdan sakınma vasfından dolayı bu tâifenin diğerlerinden daha yüksek bir mertebede olduğunu belirtir. İkinci gruptakiler ise amelde riyâdan sakınmayan kimselerdir. Bundan dolayı sûfimiz onların amellerini “riyâ ehlinin amelleri” olarak nitelendirerek onların ilk gruptakilerden başka bir grup içerisinde yer aldıklarını belirtir.⁸¹ Yani, Tilimsânî’ye göre sâlik, sadece Allah için olan, dünya ve dünya hayatı için olmayan amellere yönelmelidir.⁸² Dolayısıyla ameller konusunda sâlikin öncelikli olarak yapması gereken, dünyadan yüz çevirmesi ve amelini riyâdan kurtarmasıdır. Tilimsânî, amelde ihlâs ehli olanları “sâdıklar” olarak tanımlamaktadır.⁸³ Sâdıklar dünyadan yüz çevirmişlerdir. Onlar asıl yurt olarak ahireti gördüklerinden dünyada buldukları süreyi asıl yurtlarından uzak kaldıkları zaman dilimi olarak tanımlarlar. Sûfimiz söz konusu bu durumu “yurdunu hatırlarsan, bu uzaktasın anlamına gelir” diyerek ifade eder. Sâdıklar da asıl yurtlarından uzakta, yani dünyada olduklarında asıl yurtlarının ahiret olduğunu hatırlarlar ve oraya ibadet yaparak hazırlanırlar.⁸⁴

Müellifimize göre, sâdıkların hedefledikleri, dünyanın ötesindedir; dünyanın ötesi ise dünya içinde değildir, ahirettedir.⁸⁵ Tilimsânî, salih amelleri sayesinde derece bakımından yükselerek dünyanın ötesine ulaşan sâdıkların, Allah Teâlâ’yı sülûkları vesilesiyle ulaştıkları dereceleriyle bulduklarını ifade eder. Zira sâdıkların vâsil oldukları söz konusu bu derece nasiplerinin zuhûrudur. Müellifimiz bunun sebebini kulların önceden Hak Teâlâ’nın ilminde yaratılmış olmalarına bağlar.⁸⁶

⁸¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 185-186.

⁸² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 183.

⁸³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 185.

⁸⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 185.

⁸⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 183; Burada “ahiretin ötesi” ifadesinin kullanılmamasının sebebi, ahiretin kalıcı yurt olmasındandır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 185.)

⁸⁶ Tilimsânî hakkında *Afîfüddin Tilimsânî’nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meânî’l-Esmâi’l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki* isimli doktora yapmış olan Orkhan Musakhanov’a göre, Tilimsânî Ekberî geleneğin ittifakla kabul ettiği İbnü’l-Arabî’nin a’yân-ı sâbite görüşünü red etmektedir. Bizim kanaatimize göre ise bu görüş doğru değildir. Şöyle ki, Musakhanov, Tilimsânî’nin, İbnü’l-Arabî’yi a’yân-ı sâbite hakkındaki görüşünden dolayı “düşüncelerini kusurlu” olmakla itham ettiğini ifade etmiştir. Bu sonuca ise Tilimsânî’nin *Şerhu Fusûsi’l-Hikem* adlı eserindeki ifadesinde

Sûfimiz bu durumu “O vakit Âlem, âlim ve malûm arasında fâsıla yoktu.” diyerek izah eder. Ayrıca Tilimsânî, sâdıkların buldukları mertebeye Hak Teâlâ’dan gayrısını terk ederek ulaştıklarını ifade eder. Burada gayriden kasıt masivadır. Tilimsânî sâdik mertebesine ulaşan sâlikin Hak Teâlâ katındaki değerini şu cümleleriyle ifade eder:

“Şüphesiz bu sâliki karşılayan topluluk Hak Teâlâ’nın melekleridir ve onlar ahirettendirler. Bu sâlik ahiretin ötesine sülûk etmemiştir. Eğer ahiretin ötesine sülûk etseydi bunları melekler topluluğu değil bizzat Allah Teâlâ karşılardı. Zira melekler ehl-i tecelliyâtıdır. Dünyanın ötesindeki sülûkla ihtisas edenler sadece dünyanın ötesinden olan araçlarla karşılaşılır ve ehl-i ahiretten başkası değildir; Allah azze ve cellenin melekleridirler. Söz konusu olan şudur ki, dünyanın ötesine sülûk edenler ehl-i ahirettir. Bunun için onları ahiret melekleri karşılarlar.”⁸⁷

Tasavvufta ibadet, ruhun kemâle ulaşması için bir vâsıtaadır. Bu da ancak insanların yaptıkları amellerin sûretinden hakîkatine yükseldiklerinde, yani ibadet esnasında Hak Teâlâ’nın vahdetine dâhil olmaları ile mümkündür. Nitekim Nifferî, sâlikin amellerin hakîkatine ulaşması durumunda, kabirde sıkıntıya düşmeyeceğini, kabrin onu sıkmayacağını ifade eder. Bu sâlikin amellerin hakîkatine ulaşmaması halinde kabrinin onu sıkacağı anlamına gelir.⁸⁸ Tilimsânî ibadetlerin hakîkatine ulaşan sâlikin, ibadetlerin henüz sûretiyle uğraşanlara göre Hakk’ı daha iyi bildiğini ifade eder. Şöyle ki, yaptığı ibadetin hakîkatine ulaşan kimse, Allah ile birlikte olduğunu idrâk ettiğinde, bu onun için artık amel değildir. Çünkü bu durumda sâlik hayatındaki amelinin sûretinden uzaklaşmış, yani amellerin ötesine yükselmiştir. Bu hal tasavvuf literatüründe “Allah Teâlâ’nın huzûrunda olmanın şuuruna erme”

---

yer alan “kâide” kelimesini “kusur” anlamında tercüme ederek ulaşmıştır. Fakat söz konusu “kâide” kelimesi “temel, kaide” anlamında tercüme edildiğinde Tilimsânî’nin a’yân-ı sabite görüşünü reddettiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü bu halde Tilimsânî, Musakhanov’un öne sürdüğü gibi “İbnü’l-Arabî’nin kararlarının/düşüncesinin kusuru” dememiş “İbnü’l-Arabî düşüncesinin temeli” demiş olur. Ayrıca Musakhanov, Tilimsânî’nin a’yân-ı sabite’yi reddinin *el-Mevâkıf* adlı eserine dayandığını ifade etmiştir. Biz bu eseri incelerken özellikle bu reddiyeye temel olan ifadelerin olup olmadığına dikkat ettik. Fakat bu reddiyeye gerek *el-Mevâkıf* adlı eserde gerekse Tilimsânî’nin tasavvufî görüşlerinde herhangi bir dayanak bulamadık. Zira Tilimsânî’de a’yân-ı sâbite düşüncesin var olduğuna dair delillerden birisi hiç şüphesiz onun yukarıdaki ifadeleridir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Fusûsi’l-Hikem*, vr. 47a-b; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. I, s. 306; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 114.)

⁸⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 184-185.

⁸⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 186.

manasına gelen “ih̡san” kavramının karşılığıdır.⁸⁹ Fakat bu aşamaya ulaşmayan kimseler ise amellerinden uzaklaşmamış demektir. Bu durumda onun için amel šahsıdır ve onunla kabre girer. Yani sâlik sadece yaptığı ibadetin ecrine sevap alarak ulaşır fakat manevî lezzetine ulaşamaz. Tilimsânî, Nifferî'nin bu šahsın iyi veya kötü olduğunu dair bir açıklama yapmadığını belirtir. Ayrıca Tilimsânî, amel konusunda ehl-i šühûdun, šühûdlarında Hakk'ın isimleri, sıfatları ve fiillerinden çıkan ilim üzere olduklarından dolayı Rabbi ile beraber olma hâlini yaşadıklarını belirtir.⁹⁰

İlim öğrenmek ve amel etmek arasında yakın bir ilişki olduğunu ifade eden müellifimize göre, ilmin değerini kulun onu öğrenmedeki niyeti belirlerken, amelin değerini kulun amelin edası sırasındaki ihlâsı belirler. Dolayısıyla kul ilim öğrenirken Hak Teâlâ'ya yakın olmaya niyet etmelidir. šöyle ki, kul sahip olduğu ilmin gereklerine uygun amel ederse, ilmini gerçekleştirmiş olur ve ilmi ona fayda verir. Amelin değerini ihlâsın belirlemesine gelince, kulun amel sırasında sadece Hakk'ın huzurunda olduğu šuurunu yakalamaya çalışması ve mâsivâdan tamamen uzaklaşmasının/kurtulmasının, amelinin Hakk'ın katında değer kazanmasına vesile olmasıdır. Dolayısıyla niyet, ilim ve amelde mûteberdir.⁹¹ Nifferî ise sâlik için ilim ve amel arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini šöyle ifade etmiştir: “İlmi öğren ve ilmi dinleme, amel et ve amele bakma.”⁹² Bu noktada Tilimsânî, ilim öğrenmenin amelden bir parça olduğunu belirtir. Fakat ona göre, sadece teorik olarak var olan, amelle pratiğe geçmeyen ilim kullar için yarar sağlamaz. Zira kul için ilim öğrenmekten maksat, ibadet yaparken Hakk'ın huzurunda bulunma idrâkine ulaşma çabasında olan kula ilmin katkı sağlamasıdır. Çünkü hakikî ibadet, yapılırken Hakk'ın huzurunda olduğu hissedilen, sonunda da rü'yeti gerektiren ibadettir. Yani ibadet sonucunda ulaşılan rü'yet ecirdir. Öte yandan kulun ibadet karşılığında sevap kazanması kulların ayıbı değildir. Çünkü kul için ibadeti karşılığında zâhiren ücret alması söz konusu değildir.⁹³ Ayrıca Nifferî, Hak Teâlâ'dan yarattıkları sayısınca

⁸⁹ Dilaver Güner, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 2. baskı, Ensar Yay., İstanbul 2014, s. 34.

⁹⁰ Tilimsânî, *šerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 186.

⁹¹ Tilimsânî, *šerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 192.

⁹² Tilimsânî, *šerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 188.

⁹³ Tilimsânî, *šerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 188.

sakınılması gerektiğini ifade eder. Hatta sâlikin göz açıp kapayıncaya kadar Hakk'ın rü'yetinde/nazarında sabit kalması durumunda, Hakk'ın izhar ettiği her şeyin üstünde sâlike hâkimiyet bahşedeceğini ifade eder.⁹⁴ Bundan yola çıkarak Tilimsânî, sâlikin Hak Teâlâ'dan başkasıyla göz açıp kapayıncaya kadar bir zaman dost olmasının, Hakk'ın rü'yetine ulaşamamasına neden olabileceğini ifade eder. Çünkü Hak Teâlâ, şühûdunda başkalarının mahvını gerekli kılmıştır ki bu cüz'î şühûddur. Küllî şühûd ise hiçbir şekilde mahviyetin söz konusu olmadığı, Hak ile kâim olma halidir.⁹⁵ Bu bağlamda Nifferî namaz ibadeti esnasında sâlikin olması gerektiği durumu şöyle ifade etmiştir: “Namazda benim huzurumda olduğun gibi, kabrinde de benim huzurumda ol.”⁹⁶ Tilimsânî'ye göre bu, kulun namaz esnasında müşâhede halinde bulunmasıdır. Çünkü namazdaki her hareketinde kul bizzat kendisi olmaksızın Allah'la birliktedir. Böylece tıpkı kabrinde Allah'la birlikte bizzat kendisi olmadan olmuş gibi olur. Ona göre, bu kabir azabına ve ondan sonrasına inanmak demektir.⁹⁷

İbadet konusunda Tilimsânî'nin üzerinde durduğu bir başka nokta ise fakihler arasında ibadetlerin yapılma şekli hususundaki görüş ayrılıklarıdır. Ona göre, fakihler söz konusu fikir ayrılıklarından dolayı celâl sahibinin huzuru dışına çıkmış olmazlar. Bir başka ifadeyle onlar hakkındaki hüküm verme yetkisi ancak Hak Teâlâ'ya ait olduğundan; aslında isabetli hükümler veren fakihleri Hak Teâlâ nimeti hak etmeleri sebebiyle en büyük günde nimetlendirirken, iyi niyetli fakat sonradan pişman olacağı hükümler verene de (hatasını anladığında) pişmanlığını Hakk'a iletme imkânını verecektir.⁹⁸ Yani onlar ibadetlerin daha iyi yapılması niyetinden yola çıkarak böyle bir çaba içine girmiş olmaları sebebiyle Hakk'ın rahmetiyle muamele göreceklendir.⁹⁹

Kısaca özetlemek gerekirse, Tilimsânî ibadet konusunu eserlerinde birçok açıdan ele almıştır. Ona göre ibadet sadece Hakk'ın rızasını kazanmak için yapılmalı,

⁹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 186.

⁹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 186.

⁹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 186.

⁹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 186.

⁹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 182.

⁹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 182.

cennet ümidi yahut cehennem korkusu ile yapılmamalıdır. Kul ibadet etmeli fakat, ibadetine güvenmemelidir.¹⁰⁰ İbadetin yapılma amacını ise ruhun dünyevî hırs ve arzulardan arınarak kemâle ermesi olarak tanımlayan müellifimiz buna ulaşmanın ancak ibadetlerin sûretlerinden çıkıp hakikatlerine ulaşmak, yani ibadet edilirken Hakk'ın huzurunda olma idrâk düzeyine ulaşılması ile mümkün olduğunu belirtir. Ayrıca yapılan her ibadetin Hakk'ın katında değerinin olduğu da unutulmamalıdır.

1.1.1.2. Pişmanlık ve Teselli

Sözlükte “pişmanlık, nedamet, dönme” gibi manalara gelen tevbe kelimesi tasavvuf literatüründe “Kulun yapmış olduğu kötü işlere pişman olup Hakk'a yönelmesidir.”¹⁰¹ Kâşânî'ye göre tevbe, günaha pişmanlık, şimdiki halde günahı terk, gelecekte de günah işlememeye niyet etmektir.¹⁰² Yani pişmanlık, tevbenin en önemli unsurudur. Tilimsânî, kulun tevbesinin Hak katındaki değerinin, pişmanlığı ölçüsünce olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Müellifimiz, “tevbe” yahut “pişmanlık” kavramları yerine *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî* adlı eserinde “geçmişteki hatanın yerini alan pişmanlık/teselli” anlamına gelen “azâet” kavramını kullanmayı tercih etmiştir.¹⁰⁴ Bu kavramı kullanmasının nedeni, kanaatimizce kavramın, kul vechesinden mazideki yapmış olduğu yanlış tercihlerden dolayı Hakk'a karşı pişmanlığını ifade etmesi bakımından sözlükte “pişmanlık” anlamına gelmesi, Hak Teâlâ vechesinden ise, Hakk'ın lütuf ve ihsânı sebebiyle kulunun pişmanlığı karşısında onu teselli etmesi anlamına gelen “teselli” anlamı taşımasıdır. Yani, “tevbe” kavramı sadece kul tarafından tek yönlü anlam içerirken “azâet” kavramı hem Hak Teâlâ cihetinden hem de kul cihetinden çift yönlü mana taşımaktadır. Bu

¹⁰⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 188.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay, İstanbul 2012, s. 356.

¹⁰² Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), 4. Baskı, İz Yay., İstanbul 2015, s. 156.

¹⁰³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 512. Müellifimiz, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî* adlı eserinde Nifferî'nin *Mevâkıf*'inde azâet kavramına özel bir bölüm/mevkıf ayırmasına bağlı olarak o da bu kavrama ayrı bir yer açmıştır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 163-168.) Fakat eserinde çok az da olsa tevbe kavramını kullanmıştır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 433, 512.)

¹⁰⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 163.

sebeple Tilimsânî düşüncelerini daha kapsamlı ifade etme açısından “tevbe/pişmanlık” kavramı yerine “azâet” kavramını kullanmıştır.

Nifferî ve onun yolundan giden Tilimsânî, “azâet” kavramını, fenâ¹⁰⁵ kavramı (kulun fiilini görmemesi) bağlamında üç grupta incelemiştir. Bunlar; ilim ehlinin¹⁰⁶ azâeti, marifet ehlinin¹⁰⁷ azâeti ve vakfe ehlinin¹⁰⁸ azâetidir. Müellifimize göre, amel sahibi olan ilim ehlinin azâeti; ilim sahibinin yapmış olduğu bütün amellerin ve iyiliklerin Allah’ın lütuf ve ihsânı olduğunu bilmesi, fakat amellerinden fânî olmamasıdır. Şöyle ki, kul salih amel yaptığında ve bunu gördüğünde, yani ben amel ediyorum diyerek kendisini amel eden olarak gördüğünde, o gerçek anlamda fânî değildir. Bu sebeple sûfimize göre, ilim ehli ne ibadetin mükâfatı olan ibadete devamı ne de mükâfatın nimetini hak etmeyecektir. Fakat kul, gerçek anlamda amelinde fânî olsaydı, yani amellerinin ve iyiliklerinin Allah’ın lütufu, nimeti ve rahmeti olduğunu idrâk ederek bunların Hakk’ın sayesinde yapıldığını, dolayısıyla asıl fâilin kendi olmadığını idrâk etseydi, ancak o zaman mucâzatta (amelin karşılığının suret âleminde verilmesi¹⁰⁹) nimetin devamını hak etmiş olurdu.¹¹⁰ Görüldüğü üzere, Tilimsânî burada fenânın hakîkatine, amel sahibinin hali hasebiyle işâret etmiştir. Zira fenânın faydalı ilim ve sâlih amel ile amel edenlerden olan sahibi, sûfimize göre bu tarîkin avâmıdır. Diğer taraftan sûfimiz “*Fenâ, O’na layık olmaktır.*” ibaresiyle sâlikin, (amelden) sâlih amele yükseldiğinde başka bir ifade ile benliği yok olduğunda, ancak fenâyâ ermeye uygun hale gelebileceğini ifade ederek, azâetin ilk merhalesinin çok önemli olduğunu vurgulamıştır.¹¹¹

¹⁰⁵ Tilimsânî, fenâ kavramını manevî tutuşma anlamında kullanmıştır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 144.)

¹⁰⁶ Tilimsânî’ye göre ilim, masiva ile ilgili idrâk düzeyinde kalmaktır. Ona göre, ilim, her ne kadar Allah’a doğru seyrin başlangıç safhasını oluştursa da hicâb değil Hakk’a ulaştırmada bir vasıtaadır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 159.)

¹⁰⁷ Müellifimiz, “marifet” den ilahî sıfatlarla ilgili birbirinden farklı makam ya da haller üzerine elde edilen idrâki, “marifet ehli” nden bu idrâk düzeyindeki ârifleri kastetmektedir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 144.)

¹⁰⁸ Sûfimiz, “vakfe ehli” ile ehadiyetü’l-cem’ makamındaki vâkıfları kastetmektedir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 125.)

¹⁰⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 163.

¹¹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 163.

¹¹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 163.

Müellifimize göre, marifet ehlinin azâeti, amellerinin hakîkatine tam anlamıyla ulaşamamalarına bağlı olarak amellerinin nâkışlığını fark etmeleri sonucunda meydana gelir. Şöyle ki, marifet ehli, ilim ehlinin bulunduğu tabakanın üstünde yer alır ve amellerinin hakîkatine erişme merhalesinde de ilim ehlinen daha ulvî bir mertebede yer alır. Fakat bu, marifet ehlinin tam anlamıyla amellerin hakîkatlerine eriştikleri anlamına gelmez. Çünkü marifet ehli, “tecrübelerinde sûretlerin tamamen mahv olmadığı ve bu sebeple ilahî tecellîlerin tam kâmil olmadığı kimselerdir”. Öte yandan bu, onların fenâlarının sadece amelde olduğu anlamına gelir. Başka bir deyişle marifet ehli, amellerinin tamamında Hakk’ın fâil olduğuna şâhid olmaktadır. Bu sebeple, “amelde devamın nimetini hak edenler” vasfına nâil olmuşlardır. Yani, Hak Teâlâ tarafından amellerini sürekli eda etme nimetiyle mükâfatlandırılmış kimselerdir. Tilimsânî, bunu “Böylece mücâzâta nimetin devamına da sahip olan kimse olmuşlardır.” diyerek ifade etmiştir. Buna karşılık marifet ehli tam fenâyâ vakfede geçecek olsa da amellerinde fenâ bulmayı bu merhalede yaşar.¹¹²

Görüldüğü üzere, sûfimize göre, marifet ehlinen olan sâlik, amelden ziyade Hak Teâlâ’nın mülâhazasıyla meşgul olmaya teşvik edilmektedir.¹¹³ Çünkü amel sahibi kendisinde bulunan noksanlığını, ancak Hakk’ın fâil olduğunu müşahede ettiğinde anlar. Tilimsânî bunun bir nevi irşâd olduğunu belirtir. Dolayısıyla marifet ehlinin azâeti, amel sahibinin nâkış olduğunu fark ederek geçmişi için duyduğu pişmanlıktan dolayı Hak tarafından duyduğu teselli nisbetindedir. Zira o, (vakfe ehline kıyasla) mahcûb/perdeli olduğundan, hakîkat ondan gizlenmiştir. Onun için amel itibarından tefvîz/Allah’a havale etme, teslim ya da tevekkül¹¹⁴ son bulduğu anda, bir başka deyişle marifet ehlinen olan sâlik Hakk’a tefvîz, teslim yahut tevekkül mertebelerinin en yüksek aşamasına ulaştığında, Hak onu mükâfat için yüceltir. Bunun yanısıra Hak Teâlâ, mükâfatta da refahın devamı için onları yüceltir.

¹¹² Bu konu tezin ilim, marifet ve vakfe başlığı altında detaylı olarak açıklanacaktır.

¹¹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 163.

¹¹⁴ Tevekkül etmek, sâlikin mahsûsâttan yüz çevirerek sadece Rabbine güvenmesidir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 249.)

Böylece onlar, tefvîz, teslîm ve tevekkülün bulunduğu makamların husûlünün lezzetini bulur. Söz konusu bu haller, tasavvuf açısından oldukça değerlidir.¹¹⁵

Sûfimize göre, marifet makamı, ehli için mecazdan hakîkate geçmek için bir köprü işlevini görür. Tilimsânî, marifet ehlinin olup da vakfe ehlinin makamına yükselmeyi gaye edinmeyenlerin içinde buldukları halden “salih amel sahibi olup da kesrete düşkün olanlar ise tahkîk mertebesine gerçekten de erişmeye muvaffak olamayan” diyerek bahseder. Müellifimiz, marifet ehlinin azâetini amelde fenâ, bir diğer ifadeyle “fenâü'l-hâs” olarak adlandırarak, “Bu tefvîz, marifet ehlinin azâetidir.” der.¹¹⁶

Marifet makamının üstündeki makamlarda Hakk’ın huzurunda bulunma zevkinin tahakkuk ettiğini belirten Tilimsânî’ye göre, marifet makamının üstünde bulunanların, yani vâkıfların azâeti/huzur bulmaları, bir başka ifadeyle fenâları, Hak Teâlâ’nın ve O’nun nurunun tecellîsiyledir. Tilimsânî onların içinde buldukları hali, “onlar, mevâcîdin hallerinin lezzetini ve mecâzâtın tamamını küçümseyen kutsal dalgada, birliğin lezzetlerini/güzelliğini bulurlar” diyerek ifade eder. Çünkü vâkıflar, masivadan tamamen yüz çevirerek Hakk’ın vahdetini müşahede eden, ilim ve marifet ehlinin ulaştıkları nimetlerin devamına nail olanlardır. Zira bu mertebedeki sâliklerin tamamı Hakk’ın yüce talebine ulaşırlar ve onun yolundan ayrılmazlar. İşte bu, vâkıfların azâetidir.¹¹⁷

Tilimsânî, azâet kavramının kul ciheti üzerinde yoğunlaşırken Nifferî, Hak Teâlâ ciheti üzerinde durmuştur. Şöyle ki, Tilimsânî, ilim ehlinin azâetinin ibadetlerinde asıl fâilin Hak Teâlâ olduğunu idrâk etmemesi sonucu oluşacağını belirtirken, Nifferî, ilim ehlinin Hakk’ın ilâhî hitabı karşısında tecellîye değil de ilme yönelmesi sonucu pişmanlık duyacağını ifade eder.¹¹⁸ Aslında Tilimsânî Hakk’ın

¹¹⁵ Tilimsânî, okuyucuya söz konusu azâet/pişmanlık duygusunun, manevî yolculukta olan sûfînin Hakk’a vâsıl olma gayesine ulaşmasına katkısı bakımından önemli bir basamak olduğunu belirtmiştir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 163-164.)

¹¹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 164.

¹¹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 164.

¹¹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 164.

tecellîsi ve pişmanlık arasındaki ilişki bağlamında ilim ehline yönelik olan Hakk'ın hitâbının, harf ve ses bulunmayan tecellîden ibaret olduğunu belirtir.¹¹⁹ Nitekim bu tecellînin vukû bulması zâtî müşâhededir. Müellifimize göre, zâtî müşâhedenin harflerle ve seslerle alakası bulunmaz. Çünkü konuşmada harflerin ve seslerin bulunur olması ve işitilebilmesi, ancak şehadet âleminin şartlarına göredir. Söz konusu ilim ehlinin pişmanlığı aslında ses, harf ve konuşma olmaksızın vukû bulan zâtî tecellîyi idrâk etmeden ilme yönelmelerindedir. Fakat muhakkik için durum böyle değildir. Çünkü o, Hakk'ın konuşmasının ses, harf vb. olmadan direk tecellî ile olduğunu müşahede eder. Tilimsânî bunu Hakk'ın kulu ile keşf ve tecellî aracılığıyla tanışmaya yönelmesi, fakat kulun idrâk düzeyinin yetersizliği sebebiyle Hakk'a yönelmekten yüz çevirmesi ve sadece ilim içeren habere yönelmesi olarak ifade eder. Sûfimize göre, ilim ehli yukarıdaki özelliklerinden dolayı Hakk'ın ehlinden değil, hicâb¹²⁰ ehliendir. Dolayısıyla hicâb ehli mahcûbtur ve mahcûbun nasibi de sadece haberdir. Ancak, Hak Teâlâ'nın evliyasının nasibi ayân ve tecellîdir."¹²¹

Pişmanlık ve teselli arasında yakın bir ilişki kuran Nifferî, kulun pişmanlıkları sonucunda Hakk'ın kayıtsız kalmaksızın onu kucakladığını, bir nevi teselli ettiğini şöyle ifade eder: “Hak Teâlâ bana ilham etti ve şöyle dedi: Ben, Halîmim; senin günahların büyük olsa da. Ben Rakîbim, üzüntülerin gizli olsa da.”¹²² Tilimsânî'ye göre, burada “halîm” kelimesi günahkârı günahından vazgeçiren, onu affeden demektir, “rakîb” kelimesi ise kulu gaflet anında dahi görüp gözetemeyen demektir. Sûfimize göre, kul gerek yapmış olduğu hatalardan dolayı gerekse amellerindeki noksanlıklar nedeniyle Hakk'a pişmanlığını arz ettiğinde, Hakk'ın onu affedebileceği ve hatta pişmanlığı ölçüsünce onu teselli edeceğini bilmelidir. Şöyle ki, kuldun Hakk'ın beklentisi aslında sadece Hak ile meşgul olup masivadan arınmasıdır. Müellifimize göre, kul Hak Teâlâ ile meşgul olmaktan alıkoyan her türlü kötülükten, iyiliklerden, hatta kalbi ile niyetlenerek bir şey yapmaktan uzak

¹¹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 164.

¹²⁰ Kulların Hak'tan uzak kalmalarına sebep olanların tamamı Tilimsânî'ye göre hicâbtır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 205.)

¹²¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 165.

¹²² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 165.

durmalıdır.¹²³ Çünkü kulun tek gayesi Hakk'a vâsıl olmak olmalıdır. Zira Hakk'ı anmaktan kulu alıkoyan iyilik dahi bu bağlamda sûfimiz tarafından hoş karşılanmaz.

Kısaca özetlemek gerekirse, ilim ehlinin azâeti/pişmanlığı, amelinde fânî olmaması, yani amellerinin ve iyiliklerinin Allah'ın lütfu, nimeti ve rahmeti olduğunu idrâk ederek bunların Hakk'ın sayesinde yapıldığını, dolayısıyla asıl fâilin kendi olmadığını idrâk etmemesi sebebiyledir. Marifet ehlinin azâeti, amellerinde fânî olmalarına rağmen ilâhî tecrübelerinde Hakk'ın vahdetini tam anlamıyla müşahede etmemeleri, bundan dolayı da hakîkate vâsıl olamamalarıdır. Vakfe ehlinin azâeti ise pişmanlıktan ziyade Hakk'ın nurunun tecellîsi ile huzur bulmalarıdır. Çünkü onlar masivadan tamamen yüz çevirerek Hakk'ın birliğini müşahede eden muhakkiklerdir. Hakk'ın kulları karşısında azâeti ise onları pişmanlıkları durumunda affederek teselli etmesidir.

1.1.1.3. Zikir

Sözlükte “zihinde tutmak, hatırlamak, ezberlemek”¹²⁴ anlamındaki “zikir” kelimesi mutasavvıflar tarafından, Allah'ı anmak, hatırlamak, belli lafızlarla O'nu yâd etmek veya tarîkat ehlinin ve sûfî cemaatlerin belli kelime ve ibareleri, belli zamanlarda, belli bir edep dâhilinde her gün düzenli olarak söylemelerine zikir denmiştir.¹²⁵ Klasik dönemin sûfî müelliflerinden Herevî (ö. 481/1089) zikri “sâlikin her an Hakk'ın huzurunda olduğunu bilerek O'ndan gafil olma ve O'nu unutma durumundan kurtulmasıdır” diyerek tanımlamış ve bunu “*Unuttuğun zaman Rabbini zikret/hatırla*”¹²⁶ âyeti ile delillendirmiştir. Herevî bu âyette kastedilenin, kişinin önce Hak'tan gayrısını unutmaması, sonra kendini zikretmede kendini unutmaması ve bunun ardından da Hakk'ın onu zikretmesi ile bütün zikirleri unutarak Rabbini zikretmesi şeklinde yorumlar.¹²⁷ Müellif sûfilerden Kelâbâzî (ö. 380/990) hakîkî

¹²³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi'n-Nifferî*, s. 165.

¹²⁴ Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, c. II, s. 153.

¹²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

¹²⁶ Kehf, 18/24.

¹²⁷ Hâce Abdullah Ensârî Herevî, *Kitâbu Menâzili's-Sâirîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 70.

zikrin, ancak zikir esnasında mezkûrdan (yani Allah'tan) başkasını unutmak olduğunu belirtir. Bu bağlamda “*Unuttuğun zaman Rabbini zikret/hatırla*” âyeti ona göre, kul Allah'tan başkasını unuttuğu zaman O'nu zikretmiş olur anlamındadır.¹²⁸

Ekberî geleneğin önemli sûfilerinden Kâşânî (ö. 730/1329) ile müellifimiz Tilimsânî'nin Hakk'ı bulmanın zikirle bağlantısı hakkındaki görüşlerinin örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Kâşânî yukarıdaki âyette geçen zikrin havâs ehline yönelik olduğunu ifade eder. Şöyle ki, zikrin ilk aşaması mâsivâyı unutmaktır. Zira kişinin mâsivâyı unutmadan Hakk'ı bulması mümkün değildir. Zikrin gayesi olan Hakk'ı bulmak, bu mertebede sâlik Hak'tan gayrısını unutup Hakk'ı zikretme vasfına kavuştuğunda gerçekleşir. Böylece sâlik nefsinde de zikrin içinde hatırlamış olur. Ona göre, aslında sâlikin unutma ve hatırlama vasıflarını kendinde barındırması kendinde bir varlığın hâlâ mevcut olduğunun işaretidir. Bu da ancak varlığın tamamen fenâ bulması sonucunda ortadan kalkar. Çalışmamızda yer alan ve Nifferî'nin tasavvufa katkısı olan vakfe anlayışı söz konusu varlığın fenâ bulması sonucu yaşanan bir tecrübedir. Bunun yanısıra sâlik mâsivâyı unutsa da kendini unutamaz. Ancak Hak Teâlâ'nın inâyetiyle Hakk'ı zikir esnasında bu kusurunun farkına varmasından sonra nefsinde unutmaya başlar. Zira Hakk'ın kulu üzerindeki tahakkuk etmesi mâsivâyı ortadan kaldırır. Zikrin bu mertebesine ulaşıldığında ise sâlikin varlığında gaybet hali söz konusu olduğundan bu zikir Hakk'ın zikri olur. Bunun sonucunda sâlik, zikirde kendini unuttur ve gerçekte zikreden kendisi olmadığını farkına varır.¹²⁹

Kulun gafletten ve nisyandan kurtulmasının, ancak zikir ile mümkün olduğunu ifade eden Tilimsânî'ye göre, zikir aynı zamanda Hak ile muhabbettir ve ancak Hakk'ın ihsanı ile gerçekleşir.¹³⁰ Şöyle ki, Hak Teâlâ zikir vasıtasıyla muhabbet kuracağı kulu gafletten ve mâsivâ ile ilişki kurmaktan men eder/kurtarır. Çünkü Allah ile taalluku olan/alâkası olan O'ndan başkasına muhabbet duymaz ve Allah'tan başkasına muhabbet duyan ise O'na yakın olmaz. Müellifimiz, her kulun

¹²⁸ Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, (trc. Süleyman Uludağ), 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul 1992, s. 154-157.

¹²⁹ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 190.

¹³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 225.

zâtının istidâdının birbirinden farklı olmasından dolayı Hak ile muhabbetinin derecesinin de kişiden kişiye değiştiğini belirtir.¹³¹ Diğer taraftan, sûfimize göre, sâlik için seyr u sülûk ile zikir arasında da yakın ilişki vardır. Çünkü seyr u sülûkta sâlik üzerinde tesirli olan en önemli riyazet araçlarından birisi zikirdir. Zikir onu matlûba ulaştıran, Hakk'ın güzelliğinin idrâkine ulaşmasını sağlayan bir tesire sahiptir.¹³² Zira seyr u sülûkta kat edilen her merhale, sâlikin zikir hâlinde de mesafe kat etmesine vesile olmaktadır. Bu yüzden sâlik zikirde mezkûr ile meşgul olmalıdır. Sâlikin zikir ile meşgul olması, mezkûrdan gayri her şeyi tamamen terk etmesi demek değildir.¹³³ Nitekim İbnü'l-Arabî de sâlikin fenâdan sonra bekâ mertebesindeki bilinç hâlinin onun Hak'ta fenâ bulup Hak'la birlikte var olma makamına işaret ettiğini ifade eder.¹³⁴ Diğer taraftan hakîkî zikirlerin sadece “gaybet” hâlinde meydana geldiğini belirten Tilimsânî'ye göre, gaybet halinde sâlik gerçekte kendisinin Hakk'ı değil, Hakk'ın onu zikrettiğinin şuhûduna/idrâkine varır ve zikrin sadece Hak'tan sâdir olduğunu görür. Böylece sâlikin mâsivâyâ dönme durumu haricinde onunla Hak Teâlâ arasında engel kalmaz. Çünkü hakîkî zikir, mezkûrdan gayri/ayrı olmamaktır.¹³⁵ Bir başka deyişle, zikirde zikreden, zikredilenden başka her şeyden geçer, mezkûrden başkasını hatırlamaz, kendisini kaybeder ve yaptığı zikrin farkında olmaz. Bu yüzden zikir kendinden geçip (gaybet, vecd) Hakk'ı buluş halidir.¹³⁶ Öte yandan Tilimsânî'ye göre, Hakk'ın velî kulları, sürekli zikir ile meşgul olurlar ve zikir esnasında Allah'la beraber olmayı tecrübe ederler. Dolayısıyla onlar için zikir ve vird cem' hükmündedir.¹³⁷ Nifferî ise “Hak Teâlâ bana şunu ilham etti: Beni müşahede eden beni zikretmez, zikreden de müşahede edemez.” sözüyle sâlikin nefsinden fenâ bulması durumunda ancak zikrinde kendisini fâil olarak görmek yerine Hakk'ı fâil olarak görebileceğini

¹³¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 226.

¹³² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 105.

¹³³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 96.

¹³⁴ Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Mu'cemu Istilâhâti's-Süfîyye*, (thk. Bessâm Abdülvehhâb Câbî), Dârü'l-İmâmi Müslim, Beyrut 1990, s. 489.

¹³⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 96.

¹³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

¹³⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 206.

belirtir.¹³⁸ Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî, “Tasavvufî hayatımın başında dört şeyde yanıldım: Sandım ki O’nu zikreden, tanıyan, seven ve isteyen benim. Yolun sonuna ulaşınca gördüm ki, O’nun zikri benim zikrimden, O’nun marifeti benim marifetimden, O’nun muhabbeti benim muhabbetimden, O’nun istemesi benim istememden önceymiş.”¹³⁹ sözü ile bu hususa işaret etmiştir.

Tilimsânî zikrin üç derecesi olduğunu belirtir. Bunlar; zâhirî zikir, hafî zikir ve hakîkî zikirdir. Zâhirî zikrin özellikleri; Hakk’a senâ/övgü içermesi, dua niyetiyle yapılması ve Hakk’ın hukukuna riâyetin öne çıkmasıdır. Müellifimize göre, “Sübhânallah, velhamdülillah, ve lâ ilahe illallah, vallâhu ekber, velâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi’l-aliyyi’l-azîm” zikirlerinin her biri Hak Teâlâ’ya övgü içermesi bakımından zâhirî zikirdir. Dua niyetiyle yapılan zâhirî zikre örnek ise “*Rabbimiz! Eğer unuttur veya hata yaparsak, bizi sorguya çekme.*”¹⁴⁰ âyetidir. Zâhirî zikrin özelliklerin biri olan Hakk’ın hukukuna riayet, Tilimsânî’ye göre, kulun Hakk’ı zâhiren zikrederken, Hak Teâlâ’nın da o esnada nâzır olduğunu hesaba katarak yani kulun Hak tarafından görüp gözetildiğinin idrâkinde olarak zikir etmesidir. Bu idrâk, kulda zikir sırasında Hak ile beraber olması, dolayısıyla da edebini muhafaza etmesi gerektiği bilincini taşımasına vesile olur. Söz konusu edebin gerekleri ise kulun zikri kalben hissetmesi, gaflet ve şeytandan sakınması, lisanı gibi kalbinin de zikretmesidir.¹⁴¹

Zikrin ikinci derecesi ise, hafî zikirdir. Tilimsânî, hafî zikrin lisân/dil ile değil de kalp ile yapılan zikir olduğunu belirtir. Nitekim bu zikir sonucu kulun kalbine bir takım vâridât (Hak’tan kalbe gelen manalar) gelir.¹⁴² Böylece kul, müşahedeye engel

¹³⁸ Muhammed b. Abdülcebbar Nifferî, *Kitâbü’l-Mevâkıf ve’l-Muhâtabât*, Mektebetü’r-Rahmeti’l-Mühdât, Mısır 2014, s. 9.

¹³⁹ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 188-189.

¹⁴⁰ Bakara, 2/286.

¹⁴¹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. I, s. 305.

¹⁴² Nitekim virdi/zikri olmayanın vâridi olmaz denmiştir. (Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 382.)

olan perdelerden kurtulur ve Hakk'ın huzurunda bulunma idrâkine ulaşır. Müellifimize göre, bu zikrin neticesidir.¹⁴³

Zikrin üçüncü derecesi hakîkî zikirdir. Tilimsânî'ye göre, zikrin, zikreden ve zikredilenin bir olduğu hakîkî zikir, kula değil de Hak Teâlâ'ya nisbet edilir. Çünkü bu zikir, kulun Hak tarafından zikredildiğinin şühûduna/farkına varması, kendi zikrini müşahedededen kurtularak zikirde kendini fâil olarak görmekten uzaklaşmasının sonucunda zuhûr eder.¹⁴⁴ Bir başka deyişle hakîkî zikir, sâlikin yalnızca Hakk'ın zikrini müşahede etmesiyle kendi zikrini müşahedededen kurtulması ve kendine nispet ettiği zikrin hakîkatte bir iftiradan ibaret olduğunu anlamasıdır. Şöyle ki, Tilimsânî'ye göre, Hakk'ı devamlı zikreden kişi kendisini fâil olarak görür. Bu durum şeriat açısından olmasa da işin hakîkati bakımından Hak Teâlâ'ya karşı bir iftiradır. Zira şühûd makamı kişinin kendisine ait bir zikrinin bulunduğu fikrini nefyeder.¹⁴⁵ Nitekim kula ait bir varlık olmadığından ona ait zikrin olması da mümkün değildir. Sâlik bunu idrâk ettiğinde söz konusu zikrinin hakîkî olmayıp mecâzî olduğunu fark eder. Böylece onun Hakk'ı değil de Hakk'ın onu zikrettiğinin şühûduna varır/idrâk eder ve zikrin sadece Allah'tan sâdir olduğunu görür. Öte yandan Tilimsânî'ye göre, Hakk'ın sâliki zikretmesi, ezelde sâlikin aynını zikretmesiyle onu varlık alanına çıkarması demektir. Yani, Hak Teâlâ'nın kulu yaratması onun varlık alanında zuhûr etmesini sağlamasıdır.¹⁴⁶ Ayrıca müellifimiz Hak tarafından zikredildiğini müşahede etmenin ancak kurb ehli için geçerli olduğunu belirtir. Ona göre, kulun zikrini müşahedededen kurtulması yani zikrinde Hakk'ı fâil olarak görmesi ise O'ndan başka fâilin bulunmadığını müşahede etmesi ve zikrinde her şeyin sadece Hak'tan sudûr ettiğini idrâk etmesidir.¹⁴⁷

Kısaca söylemek gerekirse, Tilimsânî zikri gafletten ve nisyandan kurtulmak olarak tanımlar. Çünkü sâlik zikir esnasında Hak ile taalluk kurar ve gaflete düşmesine sebep olan masivadan uzaklaşmış olur. Müellifimize göre, zikir Hakk'ın

¹⁴³ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 305.

¹⁴⁴ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 306.

¹⁴⁵ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 306.

¹⁴⁶ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 306.

¹⁴⁷ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 306.

kula ihsanı olup kulun Hak Teâlâ ile muhabbetinin de ifadesidir. Diğer taraftan seyr u sülûk ile zikir arasında yakın ilişkiden bahseden sûfimize göre, sâlikin manevî yolculuğunda kat etmiş olduğu her merhale, zikir sırasında Hakk'ın huzurunda olma idrâkinde yükselişini de beraberinde getirir. Kuldaki manevî yükselişe bağlı olarak Tilimsânî zikri; zâhirî zikir, hafî zikir ve hakîkî zikir olmak üzere üç derecede inceler. Zâhirî zikir; Hakk'a senâ içeren, dua niyetiyle yapılan ve kulun zikir sırasında Hak ile beraber olduğunu hissettiği zikir derecesidir. Hafî zikir, kalp ile yapılan zikirdir. Hakîkî zikir ise Hakk'a nisbet edilen ve kulun kendisini değil de Hakk'ı fâil olarak gördüğü, kurb ehlinin ulaştığı zikirdir.

1.1.1.4. Edep

Tasavvufun doğuş döneminden itibaren edep kavramı üzerinde önemle durulmuş, çeşitli tanımları, yorumları ve tasnifleri yapılmıştır. Edep kavramı sözlükte “Esas, kural, ahlâk, saygı, terbiye, incelik ve nezaket”¹⁴⁸ gibi anlamlara gelir. Tasavvuf terminolojisinde ise, sâlikin ifrat ve tefrit arasındaki sınırı koruması olarak anlamlandırılmıştır.¹⁴⁹ Nitekim ilk sûfilerden Ebû Hafs Haddâd (ö. 260/874), tasavvufun edepten ibaret olduğunu söylerken, Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) edebi “kendini tanımak”, Ebû Nasr Serrâc (ö. 378/988), “hased ve düşmanlıktan uzak durmak ve sırları korumak” olarak tanımlamıştır. Sehl b. Abdullah (ö. 283/896) ise Allah'a ihlasla ibadet etmek için nefsin edeple kahredilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁰

Tasavvufta çok önemli bir yere sahip olan edep kavramı, müellifimiz Tilimsânî'nin tasavvuf anlayışında da geniş bir yer edinir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi sûfimiz, tasavvuf kavramlarını yahut tasavvufun belli başlı konularını eserlerinde açıklarken, kanaatimizce söz konusu kavramın/meselenin boyutlarını tüm yönleriyle ele almak için manevî mertebeleri düşük olan sâliklerden

¹⁴⁸ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Zeyyât, Hamid Abdülkâdir, Muhammed Ali Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, (nşr. El-Mektebetü'l-İlmiyye), Tahran ts., c. I, s. 9; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 116.

¹⁴⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 46.

¹⁵⁰ Ebu'l-Kasım Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., 5. Baskı, İstanbul 2009, s. 372-376.

başlayarak manevî dereceleri yüksek olan sâliklerdeki tezâhürlerini, herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için derecelendirme yoluyla ifade eder. Şöyle ki, Tilimsânî konuları kendine özgü olarak oluşturduğu üçlü tasnifi kullanarak açıklar. Sûfimize göre, üçlü tasnif, aşağıdan yukarıya doğru başka bir deyişle süflî olandan ulvî olana doğru; ilim, marifet ve vakfedir. Müellifimiz ilim¹⁵¹ mertebesinde olanları “âlim” olarak adlandırır. Burada âlim kavramı genel anlamda tasavvufta kullanılan, “Allah’ın, kendi zâtını, sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini, yani bunların tecellîlerini yakîn yolu ile temaşa etme mertebesine çıkardığı kimseler” değildir. Sûfimize göre, âlim, seyr u sülûkun henüz başlangıç aşamasında bulunan, sadece farz ibadetleri yerine getiren, azami ölçüde şeriat kurallarına uyan, Hakk’ı bulunduğu mertebenin düşüklüğünden dolayı sadece ilim olarak okuduğu kitaplardan, çevresindeki ilmi sohbetlerden işittiği kadar bilen, herhangi bir manevî tecrübesi bulunmayan, kalbindeki perdelerden dolayı hicâb¹⁵² ehli olarak adlandırılan, yani neredeyse manevî mertebesi bulunmayan, sadece Hakk’ı bilmeye/tanımaya çalışan iyi niyetli fakat câhil kuldur.¹⁵³

Müellifimiz, sâlikin sülûkünün ilallah, billah, fillah safhalarında ancak edeple sülûk etmesi sonucunda doğru yola erişebilmesinin mümkün olacağına dikkat çekmiştir. Ona göre, sülûkun ilallah safhasında bulunanlar ilim mertebesinde yer alan

¹⁵¹ Tilimsânî’ye göre ilim, Allah’a doğru seyrin başlangıç safhasını oluşturur.

¹⁵² Hicâb, sâlik ile muradı arasına giren engel, âşıkı sevgilisinden ayıran perdedir. Bu perde, kalbe yerleşen ve hakikatlerin orada tecellî etmesine engel olan sûretler ve maddenin izleridir. Sûfiler, maddi kirlilerden ve nefsanî pisliklerden arınan kalbin gayb âleminin bazı hususlara vakıf olacağına inanırlar. Bu pas ve pisliklere hicâb ve perde adını verirler. Kalbinde perde olduğu için hakikati göremeyenlere mahcûb (perdeli) derler. Mahcûb, manevî ve ilahî gerçekleri doğru biçimde göremez, bunun sağlıklı bilgisine de sahip olamaz. (Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 168.); Kâşânî ise hicâbı/perdeyi “Âlemdeki sûretlerin kalbe yansıyıp, derinleşmesi ve her yanı kaplamaları” olarak tanımlamıştır. Ona göre, böylelikle perdelerin karanlıklarının birikmesiyle nûranîliği kayb olduğu için kalpte hakikatlerin tecellîsine dair arzu kalmaz. Bu nedenle varlıkların yaygın bir şekilde kalpte bulunması ve onda derinleşmesi kalp için *perde* ve *pas* diye isimlendirilmiştir. (Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 200-201.)

¹⁵³ Tilimsânî’nin âlim için kullandığı câhil sıfatı bir şey bilmeyen anlamında değildir bilakis Hakk’ı müşahede yoluyla bilme derecesine yükselmemiş sadece ilim yoluyla yani okuyarak öğrenmeye çalışan kimse anlamındadır. Bu kimseler Hakk’ı tanımaya yönelik manevî tecrübeye erişememiş (düşük derecede bulunan) olmalarından dolayı Onu sadece yarattıklarından/mâsivâdan yola çıkarak bilirler. Bu durumu sûfimiz “ilim, masiva ile ilgili idrâk düzeyinde kalmaktır.” diyerek ifade eder. Müellifimize göre bu durum acınası bir haldir ve sâlikin bu düşük merhaleden bir an önce kurtulması için farz ibadetlerine ek olarak nâfile ibadetler yapması gerekir. (Bu konu tezimiz “âlim” başlığı altında incelenecektir.)

âlimlerdir. Sûfimiz âlimlerin “ilallah”da Allah karşısındaki edeplerini dua bağlamında ele almıştır. Şöyle ki, âlimler ilim ile amel eden kimselerdir. İbadetleri arasında ise dua önemli bir yere sahiptir. Tilimsânî’ye göre, bu mertebede bulunarak dua edenin öncelikle edepten nasibi, Allah’la birlikte, Allah’tan istemek, O’nu çağırarak ve O’ndan ihtiyaç duyduklarını talep etmektir. Bu, sâliklerin “ilallah”da Allah karşısındaki edepleridir. Bu kimseler, hikmete eriştiren ilim ile amel eden kimselerdendirler. Dolayısıyla bu taifeden olan, yani bütün âbid/ibadet edenlerin amaçları, Hakk’ın bu hitâbına mazhar olmaktır. Ancak Tilimsânî’ye göre, âbidler bu durumda havâslarına nispetle avâmdırlar.¹⁵⁴

İlim makamındaki âbidlerin üstündeki makamda yer alanlar ise “billah” ile sülûk edenlerdir. Tilimsânî’ye göre, bunlar ilim mertebesinden daha yüksek olan marifet mertebesinde yer alanlar olup ârif¹⁵⁵ olarak adlandırılırlar. Müellifimize göre ârifler, âlimlere göre biraz daha üst mertebededirler. Genel anlamda tasavvufta ârif “Keşf ve müşahede yoluyla, yani manevî ve ruhî tecrübelerle Allah hakkında zevkî ve vecdî bilgilere sahip olan, kendi varlığından fâni, Hak ile bâkî”¹⁵⁶ olan kimsedir. Fakat sûfimize göre, ârif henüz yukarıda yer alan sıfatlara/donanıma henüz sahip olmuş değildir. Zira bu tanımlar müellifimize göre, ârifin mertebesinden daha yukarıda bulunan vakfe ehli için geçerlidir. Nitekim sûfimizin tasavvuf anlayışında ârif, kurb-ı nevâfil hadisinde ifade edilen farz ibadetlere ilaveten sıklıkla yerine getirilen nâfile ibadetlerle Hak Teâlâ’ya yaklaşan sâliktir. O, ilahî sıfatların tecellisi ile Hak ile işitip görmesi sonucu tecrübî bilgi edinir.¹⁵⁷ Tecrübî bilgiyi edinme sürecinde ârif Hakk’a karşı edepli olmalıdır. Müellifimize göre, ârif Allah Teâlâ’ya karşı edebi gereği üzerinde gâlip olan Allah’tan, sadece Allah ile/billah iştilal olmayı

¹⁵⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 155.

¹⁵⁵ Ârif, sûretlerin bazılarının kaybolduğu bazılarının kaldığı kimsedir ve havâslardan sayılır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 159.)

¹⁵⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 44.

¹⁵⁷ Ârifin marifet mertebesinde edinmiş olduğu tecrübî bilgi, müellifimize göre derece bakımından (vakfe ehlinin tecrübî bilgisine göre) zirvede yer almaz. Çünkü onun bilgisi sadece Hakk’ın isimleri hakkında olup doğrudan Hakk’ın kendisi ve zâtı hakkında değildir. Onlar fenâyâ ermiş olsalar da kendilerinde kalan sûretlerden dolayı -yani tamamen Hakk’ın varlığında kendi benliklerini kaybetme derecesine yükselmediklerinden- kısmen mahcûb olsalar da sûfimize göre, edepten nasipleri vardır.

talep eder. Bu makamla ilgili olarak Tilimsânî şu örneği verir: Ebu Yezid'e (ö. 234/848) "Ne istiyorsun?" diye sorulmuştur. O da "İstememeyi istiyorum." diyerek cevap vermiştir. Müellifimiz "bu durumda ârif özür, dilek için talep de bulunsaydı, bu onun için bir eksiklik/kayıp olurdu" der.¹⁵⁸

Marifetin edebini, "ârifî sülûkündan alikoymayan durumunu muhafaza etmesi, sahih rivâyetlerde yer alan hâlini koruması, yani kendini bölmemesidir¹⁵⁹" diyerek tanımlayan Tilimsânî'ye göre, ârif seyrin üst mertebesindeyken hâtırını bölmezse, daha üst mertebeye yükselir ve bunda herhangi ihtilâf bulunmaz.¹⁶⁰ Nifferî bunu "Marifetin başı, seni kısımlara ayırmayan hâlinin muhafazasıdır."¹⁶¹ ifadesiyle dile getirir. Marifette edebe ilişkin Nifferî başka bir yerde şöyle demiştir: "Şâyet bir şeye senin kendinden/hatırından dolayı riâyet edersen, bu marifet değildir ve sen de marifetten değildir/marifetten bir nebze sende yoktur."¹⁶² Tilimsânî ise bu ifadeyi "şâyet kalp bir şeyin önemine bakar ise ve bu o şeyin sebebiyle olmuşsa, o zaman şey'iyet¹⁶³ mahlûkatla ilgilidir. O da mâsivâdır" diyerek şerh eder. Sûfimiz, bu durumda sâlik için seyrdan şüpheye düşmesinin söz konusu olabileceğinden bahsederek "hicâbda olmak hayırdandır" der. Bu "o (mâsivâ ile ilgili şeyler) marifetten değildir." denilerek ifade edilmiştir. Çünkü marifet, sadece Hak Teâlâ ile alaka kurmaktır, ilim ise mâsivâ ile alaka kurmaktır. Zaten bu özelliğiyle marifet ilimden ayrılır. Zira kalp kendisinden dolayı bir şeyin önemi ile alaka kurduğunda, sâlike marifetle ilgili işâret olmaz. Çünkü bu onun hazzında/nasibinde gayriyetin/mâsivânın bâki kalması demektir ve zikredildiği üzere mahlûkatla ilgilidir.¹⁶⁴ Dolayısıyla bu kalbin sahibi marifet ehlinde değildir. Tilimsânî'ye göre, burası önemlidir. Şöyle ki, şâyet ârifin defalarca Hak ile alaka kurması câiz olsaydı, Hak Teâlâ'nın şuhûduna ulaştığında, mahlûkatla ilişki kurması câiz olurdu. Fakat ârif

¹⁵⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 155.

¹⁵⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 159.

¹⁶⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 159.

¹⁶¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 158.

¹⁶² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 159.

¹⁶³ Şey'iyet, İbn Arabî de Allah'tan başka her şey anlamına gelir. (Bkz. Suâd Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), Alfa Yay., İstanbul 2017, s. 461.)

¹⁶⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 159.

sûretlerin bazılarının kaybolduğu bazılarının kaldığı kimsedir. Dolayısıyla ârif fenaya erer ve havâslardan sayılır.¹⁶⁵ Ârifin mâsivâ ile alaka kurması edebî dışına çıkması anlamına gelir.

Tilimsânî'ye göre, âriflerin matlûb karşısında uymaları gereken edep ise Allah Teâlâ dışındakilerle alaka kurmaktan uzak durmalarıdır. Çünkü bu yasaklık marifetteki mâsivânın tamamını kuşatır. Nitekim Hak Teâlâ marifet makamında yer alan herkese bunu bildirir.¹⁶⁶ Nifferî ârifin matlûb için söz konusu olan edebîni "Sende marifet üzere cem olan her şey, marifettendir."¹⁶⁷ ifâdesi ile belirtmiştir. Bir başka yerde Nifferî'nin, "Şâyet kendine intisap edersen, kendini intisap ettiğin şeye aitsindir, bana değil. Şâyet herhangi bir sebebe aitsen, ona aitsindir, bana değil."¹⁶⁸ ifâdesi Tilimsânî'ye göre, hikmetin zâhiri olan (hikmetin açık göstergesi olan) edeptir. Çünkü Hak Teâlâ dışındakilerle alaka kurma durumu gerçekleştiğinde varılacak hedefe asla nispetle (Hak dışında bir bağ ile)¹⁶⁹ ulaşılamaz. Ancak Hakk'a direkt ulaşılır. Bundan dolayı Hakk'a ulaşmada sebep söz konusu değildir, başka bir ifade ile sâlik Hak Teâlâ'ya ulaştırılan sebebi görmemelidir. Bundan kasıt mâsivâdan arınmaktır. Çünkü sâlik ancak Hakk'ın huzurunda onunla dolar. Dolayısıyla mâsivâdan arınmak sebeple olmaz ancak Hakk'ın huzurunda olur. Böylece sünnet¹⁷⁰ uygulanmış olur.¹⁷¹

Tilimsânî, marifet ehlinin edebine, Nifferî'nin "Marifeti ardında bırak ki, nesepten -mâsivâ ile bağlantıdan- hurûç edesin. Vakfede benimle daim ol ki, sebepten hurûç edesin."¹⁷² ifâdesini şerh ederken geniş yer verir. Buna göre, sâlik

¹⁶⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 159.

¹⁶⁶ Müellifimiz bunun, Hak'tan olduğunu, Hak Teâlâ'nın marifetinden olmadığını belirtir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 160.)

¹⁶⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 159.

¹⁶⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 160.

¹⁶⁹ Nispet, Arapça'da bağ, ilgi anlamına gelir. Tasavvuf terminolojisinde ise sâlikin bağlı olduğu hal olup, o bu hal ile tanınır. Nispet iki türdür: Hak nispeti ve halk nispeti. Halk kaybolunca Hak, Hak kaybolunca halk ortaya çıkar. Halk için yapılan halka, Hak için yapılan Hakk'a nispet edilir. (Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 278.)

¹⁷⁰ Tilimsânî, sünnet kavramını, Hakk'ın ibadet açısından oluşturduğu gelenek olarak değerlendirir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 181.)

¹⁷¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 160.

¹⁷² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 160.

vakfe makamına yükseldiğinde marifete sadece tecellî eşlik eder. Çünkü marifet nesebin ayrılmasıdır yani sâlikin mâsivâdan kısmen kopmasıdır. Şöyle ki, sûfimize göre, sebebin temeli zaten ilim makamındadır. Marifet makamında da ondan bakiye kalır. Tilimsânî'ye göre, marifetten uzaklaşan/yükselen kimse, görünenin ötesindeki sebepten de tamamen uzaklaşır.¹⁷³ Nifferî bunun akabinde şöyle der: “Hak Teâlâ bana şöyle dedi: Benden gayrısını talep edersen, marifetini, beni inkâr eden münkirlerin kabrine defnet.”¹⁷⁴ Tilimsânî'ye göre, burada marifet ehline özgü edep, marifet makamında bulunan mâsivânın itibarını, yani kısacası hakîkate mâsivânın değerinin olmaması açıklanarak ortaya konmuştur. Buna göre, marifet makamının sahibi olan kimseye bu makamda nasib olarak bâtil galip gelecek olursa ancak o zaman Hak'tan başkasından talepte bulunması söz konusudur. O zaman ise sâlikin marifeti def olunmuş/reddolmuş, seviyesi de inkâr edenlerin seviyesine düşmüş olur. Sûfimiz, burada marifet ehlinden olup da Hak'tan başkasından talepte bulunanların ve sebeplere bağlananların davranışlarına, marifetin edebine aykırı olmasından dolayı itiraz eder. Çünkü marifet ehli adâba dikkat etmeli, sebeplerden uzaklaşmalı ve Vehhâb'ın ihsan ettikleri karşısında kibirden uzak durmalıdır.¹⁷⁵

Marifet ehli için edebin gereklerini Nifferî şu şekilde de ifade eder: “Allah bana şöyle ilham etti: Eğer sivâ¹⁷⁶ ve marifeti cem edersen, marifeti mahveder, mâsivâyı sabit kılarım. Senden sivâyı terk etmeni talep ediyorum ve sen sâbit kıldığın şeyi asla terk etmeyeceksin.”¹⁷⁷ Tilimsânî'ye göre daha önce bahsedildiği üzere, bu kimse ârifdir. Zira ârifin marifet mertebesine ulaştıktan sonra mâsivâyı istemesi ve mâsivâ ile bir araya gelmesi marifet ve edebin kusurlarındandır. Bunun

¹⁷³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 160.

¹⁷⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 160.

¹⁷⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 161.

¹⁷⁶ Es-sivâ kavramı, Allah'tan başka her şey anlamındadır. Nifferî'nin düşüncesi hakkında araştırmalar yapan Muhammed Tîb gibi bazı araştırmacılar bu ıstılahı kullanma noktasında Nifferî'nin orijinal bir tarafına dikkat çekerler. Zira onlara göre Nifferî, bu kelimeyi Arapça'da belirlik takısı olan harf-i târif (elif-lam) ile *es-sivâ* şeklinde ilk kez kullanan sûfidir. Muhtemelen, Nifferî söz konusu *sivâ* lafzını bu şekilde kullanarak Arapçada bir istisna edatı olmasının ötesinde bir isme dönüştüren ilk kişidir. Tüm bunlardan daha önemlisi Nifferî'nin ıstılahlaştırdığı bu lafzı tasavvufî görüşlerinin merkezine aldığı kavramlardan biri yapmasıdır. (Bkz. Muhammed Tîb, *Vahdetü'l-Vücûd fi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Dârü't-Talîati, Beyrut 2008, s. 94; Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 115.)

¹⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 161.

yaptırımları daha öncede ifade edildiği üzere, marifetin mahvolması/kaybolmasıdır. Fakat ârif mâsivâya yakın olmayı, marifetin mahvına tercih etmez. Çünkü o bu duruma güç yetiremeyecektir. Sûfimize göre, Nifferî'nin yukarıdaki ifadesinde ârife yönelik herhangi bir ikna etme ya da cezalandırma kastedilmemiştir. Aksine hakîkate¹⁷⁸ ulaşma amacıyla manevî yolculuğa çıkmış ve marifet mertebesine ulaşmış olan ârifin, içinde mâsivâya yakınlık duymasının, marifetinin mahvolmasına/kaybolmasına yol açacağı yani mertebe bakımından oldukça aşağıya düşeceği ârife hatırlatılmıştır.

Görüldüğü üzere müellifimiz, mâsivâ ile marifetin bir arada bulunamayacağını, aksi halde mâsivânın olduğu yerde marifetin ortadan kalkacağını belirtmiştir. Tilimsânî bunu “İki hakîkat tek cihetten bir araya gelmez. İkisini bir araya getirmek ancak bulunduğu mertebeden aşağıya doğru inme aşamasındaki sâlikin vehminden ibarettir. Onun için de zaten zikredilen yaptırım tahakkuk eder.” diyerek ifade etmiştir. Zira ona göre mâsivânın sübûtu (sâlikteki varlığı) gizli şirk olarak da ifade edilmiştir.¹⁷⁹

Tilimsânî'ye göre, seyr u sülûkta âlimin ve ârifin buldukları mertebenin edeplerinin gereklerinden bir başkası da bunların mahcûb/perdeli olduklarını kabul ederek, tek başlarına seyr u sülûkta olmaya hazır olmadıklarını anlayıp şeyhe ihtiyaç duyduklarını açıkça belirtmeleridir.¹⁸⁰ Çünkü bu kimseler, mâsivâ ile ilişkilerinin bulunmasından dolayı (yani henüz Hakk'ı tam anlamıyla müşahede etme düzeyine ulaşamamaları sebebiyle, ancak mâsivâdan yola çıkarak O'nu anlama/idrâk etme düzeyinde kaldıklarından) kendilerinde sûret kalan kimselerdir. Nitekim sûfimiz, sâlikin mâsivâ ile alakanın bulunması durumunu sülûktan çıkmaya sebep olacak bir “hastalık” olarak değerlendirir. Bu hastalığın “devâsı” ise sâlikin söz konusu

¹⁷⁸ Hakîkat, Hakkın her şeydeki gerçek fail ve o şeyi ayakta tutan olması anlamında Rubûbiyeti müşahededir. (Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 216.)

¹⁷⁹ Müellifimize göre, sâlikte mâsivânın varlığı demek, sâlikin çevresinde yer alan Hakk'ın yarattıklarına bakarak Hakk'ın varlığını anlamasıdır. Bu tasavvufta oldukça düşük bir derecedir. Hedeflenen mertebe Hakk'ı yarattıklarından yola çıkarak bilmek, tanımak yerine Hakk'ı, kulun kalbine gönderdiği ilhamlarla tanımaktır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 161.)

¹⁸⁰ Tilimsânî, söz konusu “mahcûb” ifadesiyle ilim makamında ya da marifet makamında olan kimseleri kastetmiştir.

hastalıktan dolayı Allah Teâlâ'ya “şikâyetçi” olmasıdır. Ona göre, Allah'a şikâyette bulunmak, mâsivâdan alakayı kesmek ve günahından istiğfar etmiş olmaktır. Bu durumda sâlik sanki mâsivâ ile alaka kurmaktan ayrılmıştır ya da ayrılmak üzeredir. Tilimsânî bu hali “sâlikin edebi” olarak nitelendirir. Nitekim Allah Teâlâ'ya giden yol; ilim ve amel ile iç içe olmaktan başka bir şey değildir. Ayrıca müellifimiz, sâlikin kalbinin Allah ile alakalı olmasının, idrâk bakımından yükselerek Hakk'a yaklaşacağı kapıyı bulmuş olmasına işaret olduğunu belirtir.¹⁸¹

Sâlikin Hakk'a yakın olmak için mâsivâ ile alakasını kesmesini sülûktaki edep kapsamında değerlendiren Tilimsânî, sâlikin bunun Hak Teâlâ'ya nezaketinden dolayı yaptığını ifade eder. Şöyle ki, sâlik iyice düşünüp taşındığında sülûktaki asıl hedefinin Hakk'a yakın olmak olduğunu fark ederek bunun ancak mâsivâdan uzaklaşmakla mümkün olacağını anlar ve bunun gereğini yapar. Öte yandan kulun bu samimi davranışına karşılık Allah Teâlâ bu kimseyi şüphelerden muhafaza eder. Şüphelerden muhafaza olmak ifadesi, sâlikin kalp ile ilişkisinin ifadesidir. Zira bu durumda sâlikin kalple imtihanı ortaya çıkar. Tilimsânî, bu imtihanı “belâ” olarak vasıflandırır. Nitekim sâlik Hak Teâlâ'ya mülâhazasından dolayı mâsivâ ile alakasını kesenlerdense; ya ihsan makamını tasdik etmekte ya da kevnlerin/mâsivânın bazı sûretlerinin mahv olduğu makamda açık şekilde bulunmaktadır.¹⁸² Müellifimiz, bu aşamadaki edebi “haddi bilmek” olarak tanımlamıştır. Burada hadden kasıt, kulun sülûktaki makamının neresi olduğunu bilmesidir. Nitekim sâlik makamların en yükseğinde, sâlikin Allah'ı sanki görüyormuş gibi ibadet etmek olan ihsan makamının üzerinde yer alan “Allah'ın makamı”dan bahseder. Diğer kaynaklarda ise bu makamdan genelde söz edilmez. Müellifimiz ihsan makamının üzerinde bulunan bu makamda cüzlerin ayânen tecellî ettiğini ve burada olma hâlinin Allah Teâlâ ile mevcut olmak demek olduğunu ifade eder. Ona göre, zikir edilen bu mevcut olma hâli mertebelerin zuhûru biçimindedir.¹⁸³

---

¹⁸¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 156-157.

¹⁸² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 157.

¹⁸³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 157.

Konunun girişinde bahsettiğimiz Tilimsânî'nin ilim, marifet ve vakfeden oluşan üçlü tasnifinde, marifet makamının üstündekiler vakfe makamının ehli olan vâkıflardır. Sûfimize göre, vâkıflar nasipleri “fillahda” olan sâliklerdir ve mertebelerinin edepleri gereği Allah Teâlâ'dan herhangi bir şey talep etmezler. Çünkü onlar için talepte bulunmak alay konusudur. Nitekim Allah'tan talep etmenin alay konusu olması, onların nasiplerinden dolayıdır. Zira onlar Allah'ı tam anlamıyla idrâk ettiklerinden (küllî müşahede)¹⁸⁴, O'nun yarattıklarına her şeyi vermiş olduğunu anlarlar ve sanki kullarına bazı şeyleri eksik vermiş hissine kapılarak talepte bulunmayı edebe aykırı bulurlar. Çünkü müellifimizin deyimiyle Allah onlara tam anlamıyla hidâyet etmiştir. Yani Hakk'ı müşahede de sâlikin ulaşabileceği en yüce mertebeye yine O'nun nasip etmesiyle erişmişlerdir. Ancak burada mecâz da vardır. Şöyle ki, mecâzın yönü, onları küçümsenen/alay edilenlerin benzerini yapıyor olmalarından dolayıdır. Nitekim fâilin fiilinin faydalı sonuçlar doğurduğu görülmediğinde, fiili alay konusu yapılarak küçümsenir.¹⁸⁵ Burada da Hakk'ı görmesi/idrâk etmesine rağmen O'ndan talep de bulunanlar, fiillerine nispetle küçümsenmektedirler.

Diğer taraftan Tilimsânî, makamlara itimat etmenin hallere itimat etmemenin de edep gereği olduğunu ifade eder. Ona göre, hal sahibine örnek ârifdir; ârif değişen halleri olduğunu, yani hal sahibi olduğunu bilen kimsedir. Hal sahibinin ise edepli olması gerekmektedir. Onun edebi ulaştığı hallere itimat etmemesidir. Zira ancak sabit makamlara itimat edilir. Tilimsânî'ye göre, makam sahiplerine örnek Hakk'ın Cemâl ve Celâl isimlerinin tecellî ettiği kimselerdir.¹⁸⁶

---

¹⁸⁴ Tilimsânî, müşahede kavramını eserinde derecelere ayırır. Müşahede kavramını genelde ârifler için kullanırken, Hakk'a âriflerden daha yakın olan vâkıfların/insân-ı kâmilin müşahedesinin daha ulvî olduğunu belirtmek için “küllî müşahede” kavramını kullanır. Müellifimiz aynı derecelendirmeyi rû'yet kavramı içinde yapar. Şöyle ki, ârif için sadece rû'yet kavramını kullanırken, vakfe ehli/vâkıf için “açık rû'yet” kavramını kullanır. Açık rû'yet kavramı, sâlikin perde arkasından Hakk'a olabilecek en yakın halini ifade eder. Buna örnek olarak Tilimsânî peygamberimizin (sav) miraç hadisesinde Hak Teâlâ ile olan yakınlığını verir. (Konu tezimizin “küllî müşahede ve açık bir rûyet olarak vakfe” başlığı altında incelenecektir. Bkz. s. 207.)

¹⁸⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 156.

¹⁸⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 162.

Müellifimiz, Cemâl isminin tecellî ettiği kimselerin Hakk'ın nimet verici vasfını gördüklerini ifade eder. Dolayısıyla onlara göre edep, sâlikin her halükarda nimet içinde olduğunu bilmesidir. Bu bağlamda Nifferî'nin Cemal isminin tecelli ettiği kimselerden bahsederken kullandığı “Eğer nimet vericiyse, nimeti bul.” ifadesini Tilimsânî, “sâlik Allah Teâlâ'yı Cemâl âleminde görürse, Allah Teâlâ'nın kendisine nimet veren olduğunu da görür” diyerek şerh etmiştir. Ona göre, Hakk'ın kul tarafından nimet verilen olarak görülmesi bizzat Hakk'ın hoşuna gider. Çünkü lezzet veren her şey Hakk'ın alâmetidir ve bilhassa gerek Hakk'ın kayyûmiyeti gerekse Cemâl isminin zuhûrunun da göstergesidir. Yahut “Allah'tan başka fâil yoktur.” sözünün tasarrufunun yansımasıdır. Müellifimize göre, bu ve bunun benzerlerini apaçık görmek çoğunlukla sâlike ait olmayan durumdur.¹⁸⁷ Fakat Hak ehlinin dostluğuna vâsıl olanlar meşru sınır dâhilinde buna ulaşmışlardır. Tilimsânî, Hakk'ın nimet verici olduğunu gören sâlikin özel bir rahmete erişmiş olduğunu ifade eder.¹⁸⁸

Hakk'ın Celâl isminin tecellîsine mazhar olanlar ise yeis/bâs halinde olduklarında da Hak tarafından nimetlendirildiklerini idrâk eden kimselerdir. Müellifimize göre, onların bu idrâke uygun davranmaları buldukları makamın edebinden dolayıdır. Öte yandan, Celâl isminin tecellî ettiği kimselerin bir kısmı ilim makamındakilerden iken diğer bir kısmı ise marifet makamının ehliendirler.¹⁸⁹ Tilimsânî bunların değişik vakitlerde ve değişik ülkelerde insanların yanında onlar tarafından tanınmaksızın toplanmış olduklarını belirtir. Zira onlar, üzerlerindeki Celâl âleminin galebesinden dolayı âlemden kopmuşlardır. Fakat onlar bâs'ta da Hakk'ın nimetini görmüşlerdir.¹⁹⁰ Görüldüğü üzere Tilimsânî'ye göre, Cemâl isminin tecellîsine mazhar olanlar Hakk'ın nimet veren olduğunu görürlerken, Celâl isminin tecellîsine mazhar olanlar yeis halinde de nimetlendirildiklerini idrâk edenlerdir. Tilimsânî, kulda bir araya gelen her şeyin (Celâl ve Cemâl isimlerinin

¹⁸⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 157.

¹⁸⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 157.

¹⁸⁹ Tilimsânî'ye göre, ikinci makamın ehlienden olanlara Mısır'da vefat eden Şeyh Hazrecî Mağribî örnektir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 157.)

¹⁹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 157.

tecellîleri) Allah'tan olduğunu bilmesini ise “edebin toplamı” olarak tanımlar ve bunun “nasip” olduğunu belirtir. Nitekim sûfimize göre, sâliki Hak'tan ayıran her şey bâtıldır. Hak ve bâtıllı nasıl bilebiliriz diyenlere ise iltifat edilmemelidir. Çünkü gerçekten de Hak Teâlâ, bizim sandığımız, hakkında yollarımızın ayrıldığı, hak konusunda bizi bir araya getirmiştir. Diğer taraftan müellifimiz batılın amacının ise ilmi delil kılmak, vecdden uzaklaşmak ve şevke ihtiyaç duymamak olduğunu belirtir. Öte yandan müellifimiz, toplulukların büyük bölümünün Hak'tan talepte bulunmayı bıraktıklarını belirterek bu topluluklardan sakınılması gerektiği konusunda uyarıda bulunur.¹⁹¹ Ayrıca sûfimize göre, dünya hayatına razı olmak hicâbın/perdenin yoğunluğundandır. Bundan daha kötüsü ise dünya hayatı ile tatmin olmaktır.¹⁹² Diğer taraftan Tilimsânî vâhdâniyetin nurlarıyla kalplerin Hak Teâlâ'yı idrâk etmesi ve O'na tutunması konusunda uyarır ve buna kulları teşvik eder. Onun tembihinin nedeni, Hakk'ın vâhdâniyetinin nurunun ve irfanî hitâbının tecellîyatını tâlibin kalbinde bulmasının, Hakk'a itimat etmesi konusundaki edebin gereği olmasındandır.¹⁹³

Edebi birçok yönden eserinde inceleyen Tilimsânî'ye göre edep başlıca üç mertebeden oluşur. Bunlardan ilim mertebesinde bulunanların edebi, âlimlerin edebi olup seyr u sülûkun ilallah safhasında ortaya çıkar. Bu edebın gereği, Allah'la birlikte, Allah'tan istemek, Onu çağırarak ve O'ndan ihtiyaç duyduklarını talep etmektir. Marifet mertebesinde bulunanların edebi, âriflere yöneliktir. Bunlar ise seyr u sülûkun “billah” safhasında yer alırlar. Edeplerinin gereği ise Allah'tan, sadece Allah ile/billah iştilal olmayı talep etmektir. Vakfe mertebesinde bulunanlar ise nasipleri seyr u sülûkun “fillah” aşamasında olan sâliklerdir ve onların edepi Allah Teâlâ'dan herhangi bir şey talep etmemeyi gerektirir.

---

¹⁹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 158.

¹⁹² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 179-180.

¹⁹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 180.

1.1.1.5. Tevekkül

Sözlükte “itimat, güven, iş için birini vekil tayin etmek, işi birine havale etmek, kalbin de vekile güvenmesi”¹⁹⁴ anlamına gelen tevekkül kelimesi tasavvuf terminolojisinde “neticenin hâsıl olması için gerekli tedbirler alındıktan ve sebeplere tevessül edildikten sonra bütün işlerin sahibi olan Allah’ın vekilliğine dayanıp güvenmektir.”¹⁹⁵ Allah Teâlâ tevekkül kavramının usûlü hakkında “*Herhangi bir iş konusunda önce insanlara danış, istişareden sonra karar verip azmedince Allah’a tevekkül et. Çünkü Allah tevekkül sahiplerini sever.*”¹⁹⁶ âyetiyle kullarını bilgilendirir.

Sûfiler arasında tevekkül kavramı ilk dönemlerden itibaren değişik şekillerde anlaşılmıştır. Onlar, içinde buldukları hal ve makamlara göre, tevekkül konusunda farklı yorumlar yapmışlardır. Allah’ın bütün canlılara rızkını vereceği vaadine dayanan Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) gibi bazı sûfiler tevekkülü “rızık kaygısı taşımama” biçiminde anlarken; Yahya b. Muâz Râzî (ö. 258/872) gibi düşünen bazı sûfiler ise “kazâya rıza, kaderin tecellîlerini gönül hoşluğuyla kabullenmek” olarak tanımlamışlardır.¹⁹⁷ Herevî ise kişinin işini bütünüyle Hak Teâlâ’ya teslim etmesi ve O’nun vekâletine güvenmesi olarak tarif ettiği tevekkülün avâm açısından en zor, havâs açısından ise en kolay mertebe olduğunu ifade eder. Çünkü nefsinin peşinde olan avâm, mal, mülk gibi şeylere olan bağlılığından dolayı sebeplerle perdelenmiştir. Sebepleri terk ettiğinde helâk olmaktan korktuğundan dolayı Allah’a itimat edemez. İşinin kendi elinde olmadığını bilmediğinden dolayı tevekkül ona zor gelir. Havâs ise yakîn sahibi olmasından dolayı fiil, tesir ve kuvvetin bütünüyle Hakk’a ait olduğunu idrâk ettiğinden tevekkül ona kolay gelir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Ali b. Muhammed Cürânî, *Kitâbü’l-Ta’rifât*, Daru’n-Nefâis, Beyrut 2003, s. 350.

¹⁹⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 164.

¹⁹⁶ Âl-i İmran, 3/159.

¹⁹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 250.

¹⁹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. 1, s. 197-198.

Tilimsânî'ye göre, tevekkül mahsûsâtтан¹⁹⁹ yüz çevirerek Hak Teâlâ'ya itimat etmektir. Kulun Hakk'a itimat etmesi, Hak Teâlâ'yı kavraması, yani her türlü fiil, kuvvet ve tesirin bütünüyle Allah'a ait olduğunun idrâkine ulaşması demektir.²⁰⁰ Zira kul her şeydeki gerçek fâilin sebep perdelerinin ardında bulunan Hak Teâlâ olduğunu idrâk ederek tevekkül eder. Bu bağlamda varlık ve vakıa düzleminde fiil ve tasarruf zaten Allah'a aittir. Dolayısıyla mümkün olanın (olan varlığın) fiili olmadığından onu Allah'a dayandırması söz konusu olmaz.²⁰¹ Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Allah'tan başka ilah yoktur. O halde onu vekil edin.”*²⁰² Allah Teâlâ bu âyetle sadece ilah olanın vekil olabileceğine dikkat çekmiştir.²⁰³ Çünkü ilah yaratmış olduğu insanların maslahatlarını en iyi bilendir. Sûfimize göre, bu gerçeği bilen insan, ancak Allah'a tevekkül ederek onu vekil edinir, işlerini hesap yapmaksızın ona teslim ederek kontrolü ona verir ki gerçekten de işler Allah'ın elindedir.²⁰⁴ Ona göre, tevekkül eden kulların Hak Teâlâ huzurundaki değerini Peygamberimiz (s.a.v) şöyle ifade eder: *“Ümmetinden yetmiş bin kişi (mahşerde) hesaba çekilmeden cennete girecektir. Onlar, kendilerini dağıtmayan, rukyeye başvurmayanlar, teşâüme (uğursuzluğa) inanmayanlar ve Rablerine tevekkül edenlerdir.”*²⁰⁵ Dolayısıyla müellifimize göre, Rabbini vekil edinen kimseler ancak onun huzurunda hasenât içinde olurlar. Hakk'ın huzurunda hasenât/iyilikler içinde olmak ise mahsûsâtтан yüz çevirerek Rabbine güvenmek ve tevekkül etmekle mümkündür.²⁰⁶ Nitekim Hz. Peygamber Hakk'a tevekkül edenlerin yine O'nun katından rızıklandırılacağını başka bir hadisinde şöyle ifade eder: *“Siz Allah'a gerçek anlamda tevekkül etmiş olsaydınız, Allah kuşları rızıklandırdığı gibi sizleri de*

¹⁹⁹ Tilimsânî, “mahsûsâtтан yüz çevirmek” kavramı ile sâlikin tevekkülü idrâk ederek -amacına ulaşmasını sağlayacağını düşündüğü- her türlü sebeplerden kurtulmasını kastetmiştir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 248.)

²⁰⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 248.

²⁰¹ Suad Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 487-488.

²⁰² Müzzemmil, 73/9.

²⁰³ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. III, s. 300.

²⁰⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 215, 248.

²⁰⁵ Ahmet İbn Hanbel, *el-Müsned*, c. II, s. 351. (Bu hadiste rukye, üfürücülük ve sihir yapma anlamındadır.)

²⁰⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 249.

rızıklandırırđı. Nitekim kuşlar sabahleyin yuvalarından aç çıkarlar da akşamleyin yuvalarına tok olarak dönerler."²⁰⁷

Diğer taraftan, Tilimsânî tevekkül konusunda gaflet içinde olan bir gruptan söz eder. Bu grup "rüsûm ulemâsı"dır.²⁰⁸ Ona göre, rüsûm ulemâsının tevekkül konusunda gaflet içinde olmalarının başlıca sebebi, Hak Teâlâ'ya tevekkül etmeksizin bütün hükümleri illete dönüştürmeleri sebebiyledir. Yani onlar amaçlarına sadece sebepleri yerine getirerek ulaşabileceklerini, amaçlarına ulaşamamalarının tek nedeninin ise sebepleri yerine getirmedeki eksiklikleri olduğunu düşünen kimselerdir. Nitekim onlar imanlarının zayıflığı sebebiyle Allah'a itimat etmeyenlerdir. Dolayısıyla her ne kadar emre itaat konusunda Hak Teâlâ'nın buyruğundan uzaklaşmasalar da, hikmetinde ona ortak koşmasalar da sûfimize göre tevekkül etmemeleri, onların gaflet içinde buldukları gerçeğini değiştirmez.

Tilimsânî rüsûm ulemâsının bu durumunun seyr u sülûklarının başlangıcında olan sûfinin durumu ile benzerlik gösterdiğini ifade eder. Hatta müellifimiz tevekkül eden sûfinin içinde bulunduğu halin, tevekkül etmeyen ulemânın durumundan daha şerefli olduğunu belirtir.²⁰⁹ Çünkü ona göre, kulların Hakk'ın huzurundaki değerlerini ilim bakımından sahip oldukları dereceleri değil, Hakk'a olan tevekkülleri belirler. Bundan dolayı o, rüsûm ulemâsını tevekkül etmediğinden dolayı gafil olarak adlandırırken, ilim yönünden ulemâdan daha alt düzeyde olan ümmîlerin,²¹⁰ tevekkül etmeleri sebebiyle rüsûm ulemâya göre Hak katında daha şerefli kılındıklarını ifade eder ve hatta onları velî olarak nitelendirir. Nitekim onların hesapsız, yani sebeplere, tedbire değil de bunları yerine getirdikten sonra sadece Allah'a güvenmelerinin, yani tevekkül etmelerinin Rasûlullah (s.a.v) tarafından

²⁰⁷ İbn Mâce, *Zühd*, 14.

²⁰⁸ Tilimsânî, "rüsûm ulemâsı" kavramı ile Hakk'ı çevresinde gördüklerinden ve kitaplarından okuduklarından yola çıkarak tanımaya çalışan, herhangi bir manevî tecrübe yaşama düzeyine henüz ulaşmamış olan âlimleri kastetmiştir.

²⁰⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 194.

²¹⁰ Tilimsânî, "ümmî" kavramı ile okuma-yazma bilmeyen dolayısıyla Hakk'ı ilmî eserler okuma vasıtasıyla tanımayan, fakat samimi olarak farz ve nafil ibadetleri yerine getirerek manevî yolculuklarında uzun merhaleler kat edip Hak Teâlâ hakkında bazı müşahedelere şahid olan insanları kasteder. Müellifimize göre, bu kimseler samimiyetlerinden dolayı Hak tarafından nasipendirilerek, O'nun huzurunda bazı âlimlerden daha ulvî mertebede yer alırlar.

övgüyle karşılanmasının delili Tilimsânî'ye göre “*Biz ümmî bir ümmetiz, hesaplama ve yazma bilmeyiz.*”²¹¹ hadîsidir. Bu hadîse göre, hakîki manada tevekkül eden ümmîler, tevekkül ederlerken işlerinde Allah’ı vekil tayin ederek aslında her şeydeki gerçek fâilin/etkin sebebin perdelerin ardındaki Hak olduğunu idrâk edenlerdir. Bu yönleriyle onların, mâsivâyâ bağlılıkları nedeniyle sebeplerle perdelenmiş olan, sebepleri terk ettiklerinde helâk olmaktan korkan, akılları vehimlerle karışık olduğu için Allah’a itimat etmeyen, imanları zayıf olan hesaplama ve yazma bilen rüsûm ulemâyâ nisbetle Hakk’a daha yakın oldukları açıktır.²¹² Kanaatimize göre, Tilimsânî'nin rüsûm ulemâ ile Hakk’a ulaşmak için sadece aklının kullanan âlimleri, ümmîler kavramı ile de teknik olarak zihin melekelerini ilim vasıtasıyla kullanmayı öğrenmeyen, bu sebeple sadece Hakk’a ulaşmada kalbini kullananları kastetmiştir. Bunları kıyaslayarak tasavvufta Allah’a vâsıl olmaya kalbin akla göre daha işlevsel rolü olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tevekkülü öneminden dolayı iman kapsamında gören ve eserinde tevhid bahsinde inceleyen Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre, ilim, hal ve amel tevekkülün özünü oluşturur. İlim temel, amel netice, hal ise tevekkülün kendisidir. İlimden maksat kalbin tasdikinden ibaret olan imandır; bu ilim kuvvetli ve kesin olursa “yakîn” adını alır. Bundan dolayı tevhid anlamına gelen tevekkülün temeli yakîndir.²¹³ Dolayısıyla tevekkül kalbin tam anlamıyla vekile itimat etmesidir. Tilimsânî ise bu konudaki düşüncesini “Kim tevekkülü kabul ederse, tevhîd mertebesine yakın olur. Görmez mi ki, tevhîd, şuhûddur. Allah Teâlâ’dan başka fâil yoktur. Hak Teâlâ’yı vekil edinenlerin durumu böyledir. Onun fiillerinden hiçbir fiil bizzat kuldandır; bilakis vekili olan Hak Teâlâ’dandır.”²¹⁴ diyerek ifade etmiştir. Ona göre, müvekkilin vekil edinmesi durumunda müvekkilin hali, velinin

---

²¹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 194.

²¹² Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 125.

²¹³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu Ulûmid-Dîn*, (trc. Sıtkı Güllü), Huzur Yay., İstanbul 2016, c. IV, s. 494-495.

²¹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 194; a. mlf, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 84.

haline yakındır. Bundan dolayı sūfimiz, Rabbinin dostu olan kimseyi ilimde “müşâhid velî” olarak adlandırır.²¹⁵

Tevekkülün sâliklerin idrâk düzeylerine göre farklı dereceleri olduğunu belirten gerek Herevî (ö. 481/1089) gerekse Tilimsânî'ye göre tevekkülün üç derecesi vardır. İlk derecesinde sâlik sebeplere riâyet ederek Allah'a tevekkül eder. Sebeplere sarılmasındaki amacı, hevâ ve hevesten uzaklaşmak için nefsini meşgul etmektir. İkinci derecesinde sâlik, Allah dışındaki hiç kimseden beklenti ve isteği olmaksızın sebepleri terk eder. Çünkü sebeplere sarılan kimse ona göre, Allah'tan ziyade sebeplere tevekkül eder. Müellifimiz, bu kimselerin sebepleri isteyerek yahut zorunlu olarak terk ettiklerinde hâlâ tevekkül edebiliyorlarsa, tevekküllerinin tam olduğunu aksi halde tevekküllerinin Allah'a değil de sebeplere dayandığını belirtmiştir. Üçüncü derecesinde ise sâlik tevekkül vasıtasıyla Hak'tan talep ettiği isteklerinden vazgeçer, her şeyin Hakk'a ait olduğunu müşahede eder ve sahip olmadığı bir şeyle ilgili iddiada bulunmaksızın sadece hâlis kullukla yetinir. Çünkü bu derecede sâlik tevekkülün hakikatine ulaşır.²¹⁶

Tasavvuf geleneğinde sâlikin her şeyini Hakk'a teslim etmesi ve onun vekâletine güvenmesi olarak tarif edilen tevekkül kavramı, Tilimsânî'nin tasavvuf anlayışında da önemli bir yere sahiptir. O'na göre tevekkül; mâsivâdan uzaklaşarak sebeplere riâyet etmenin yanısıra işlerini her şeyin sahibi olan Hakk'ın vekilliğine teslim etmektir. Yani Hakk'a tevekkül etmektir, sebeplere tevekkül etmek değildir. Çünkü hiç bir sebep, Hakk'ı vekil edinerek ona teslim olmanın ötesinde bir güce sahip değildir.

---

²¹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 194.

²¹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili 's-Sâirîn*, c. I, s. 197-200.

1.1.1.6. Tezekkür

Tezekkür kavramı tasavvuf terminolojisinde “Tefekkür²¹⁷ vasıtasıyla elde edilmiş bir şeyi bulmak, hatırlamaktır.”²¹⁸ Nitekim Hak Teâlâ “*Ancak Allah’a yönelen kimse tezekkür eder.*”²¹⁹ buyurur. Âyette de belirtildiği üzere, tezekkür mâsivâdan arınmış bir gönülle Allah’a yönedikten (inâbe mertebesinden) sonra olur. Bu nedenle Herevî tezekkürün hem inâbe hem de tefekkür mertebesinin üstünde olduğunu kabul etmiştir. Zira tefekkür,²²⁰ kalbin nefsin sıfatıyla perdelenmiş olmasından dolayı, ancak matlûb elde edildiğinde gerçekleşir ki, bu bir anlamda gayeye ulaşmak için basîretin talepte bulunması demektir. Tefekkürün ardından gerçekleşen tezekkür ise perdelerin kalktığı, insanî özün nefsin sıfatlarından kurtularak aslî fitratına döndüğü zaman meydana gelir ve bu sayede sâlik ezelde fitratında taşıdığı tevhîd ve marifeti hatırlamış olur.²²¹ Bunun gerçekleşmesi de ancak sâlikin Hakk’ın emirlerine riayeti sonucunda meydana gelir.

Nifferî’ye göre, tezekkür için sadece emre itaat değil aynı zaman da nehye de itaat şarttır.²²² Tilimsânî ise tezekkürün hatırlamak anlamına istinaden bir kimsenin ancak unuttuğu ve gâfil olduğu şeyi hatırladığını belirtir. Dolayısıyla o, bu konuda insanların Allah’ı zikretmeyi unuttuklarına işaret etmiştir. Zira Allah’ı zikretmeyi unutmak, amelleri ihmal ederek terk etmektir. Tilimsânî’ye göre, insanlar önceden

²¹⁷ Herevî tefekkürü, matlûbu elde etmek için basîretin çaba göstermesi, diğer bir ifadeyle aklın İlahî Zât’ı ve hakikatleri idrâk edebilmek için gayret sarf etmesi olarak tanımlar. (Bkz. Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 13; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. I, s. 81-86.)

²¹⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 133.

²¹⁹ Mü’min, 40/13.

²²⁰ Herevî, tefekkürün (bir başka açıdan da) tevhîdin hakikatini (aynü’t-tevhîd) düşünmek olduğunu ifade etmiştir. Ancak Herevî’ye göre, tevhîdin hakikatini düşünmek inkâr denizine dalmakla aynı anlamdadır. Çünkü düşünme fiili, düşünen kişiyi ve delili gerekli kılar. Halbuki hakikî tevhîde düşünme yoluyla değil müfekkirin aynının, fikrinin ve resminin kısaca her şeyin Hak’ta fenâ bulmasıyla ulaşılır. Dolayısıyla tefekkür sahibinin inkâr denizinden kurtulması Herevî’ye göre, aklının aciz olduğunu bilmesi, keşf ışığına sarılması ve şer’î ilimlere bağlılığıyla mümkün olur. Sâlik tevhîdin hakikatine akılla ulaşamayacağını idrâk ettiğinde –zaten akıl taayyünleri sebebiyle bundan perdelenmiştir- Hakk’a yönelerek hakikate akılla ulaşmaktan ümidi keser. Hak Teâlâ’nın nuruyla kendisini vuslata ulaştırması ve ledün ilmini vermesi için O’na yönelir. Ya da avâmın yaptığı gibi taklidî olarak ikrâr, tasdik ve iman etmekle yetinerek inkâr denizine batmaktan kurtulur. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. I, s. 87; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 61-62.)

²²¹ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 64.

²²² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi’n-Nifferî*, s. 192; a. mlf, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. I, s. 91.

amellerin terkine ihtimal vermemiş ve bunu uzak bir ihtimal olarak görmüşlerdir. Fakat daha sonraları değişmişler amellerin ihmalini “unutmak” olarak tasvir etmişlerdir. Gerek amelleri unutanlar gerekse gaflet içinde olanları Tilimsânî “rezil topluluk” olarak nitelendirmiştir. Bu topluluğun üstünde yer alanların bulunduğu topluluktaki insanlarda ise unutma ya da gaflete düşmenin sadece başlangıçta bir kez olduğunu belirtmiştir. Zira bunların fiillerindeki unutma ya da gafletten dolayı eksiklik görülmez. Çünkü onlar sadece sözlerinde unuttuklarını ifade ederler. Bu nedenle tezekkür/hatırlama sadece bunlar içindir.

Müellifimize göre, tezekkürün bir başka anlamı da “kulun sadece nasibi olan emre itaat etmesi, bunun dışındakilere sebat etmemesidir”. Çünkü bu aynı zamanda kulun nehye de itaat etmediğinde tamamen istikamet üzere olmaması demektir.²²³ Başka bir ifade ile bir kimse itaat etmesi gereken buyruklara itaat etmediğinde, yani nehiy edilenlerden kaynaklanan günahları sona ermediğinde onun için tezekkürden söz edilemez. Çünkü böyle bir kimse mâsivâdan arınma konusunda ısrar etmeyendir.²²⁴ Nitekim Tilimsânî’ye göre, Hak Teâlâ’ya itaat etmeyen kimse tezekkürle karşılaşmaktan vazgeçmiş demektir. Aynı şekilde nehy olunanlardan kaçınmayan kimse de ilim ve irfanı alma istidâdından ayrılmıştır/sapmıştır.

Diğer taraftan, sûfimiz nehy olunana meyil gösteren kimsenin, aynı zamanda söz konusu nehyi yapmaya da yakın olduğunu belirtir. Çünkü bir kimse ancak doğru olduğuna inandığı şeyi kendisine yakın hisseder ve onu yapar. Dolayısıyla Hakk’ın yasakladığına meyil gösteren yahut yapan ona göre, hayrı terk etmekte ve Hak’tan vazgeçmektedir. Yani Hakk’ı tezekkürden uzaklaşmıştır. Hakk’ı tezekkürden uzaklaşmaksa şerde ilerlemek, sapmak, yani istikamet üzere olmaktan ayrılmak demektir.²²⁵ Bunların yanısıra Tilimsânî, kulun Hak Teâlâ’nın huzurundan ayrılmaya neden olmayan havâtırlarının hâtırından çıkmaması gerektiğini belirtir. Böyle yaparsa Hakk’ın güvencesinin altında olur. Çünkü bu gözle görülür biçimde Hakk’ın

²²³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 192-193.

²²⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 193.

²²⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 193; a. mlf, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. I, s. 91-92.

yardımından dolayıdır. Kul kendisi bunu istemiş olarak amel ettiğinde seyyidi ile beraber amelinin daha kuvvetli yapmış olur.²²⁶

Tilimsânî'ye göre, tezekkür temelde üç esasa dayanır. Bunların ilki, nasihatten yararlanmaktır. Sâlikin nasihatten yararlanması yani şeyhinin sohbet ve nasihatlerinden istifade etmesi, onun sözlerinin tesirini havf ve recâ arasında kalbinde hissetmesine bağlıdır. Bu ise müellifimize göre, sâlikin nasihatlere ihtiyacı olduğunu bilmesine, kendisine nasihatte bulunanın amel konusunda kusurlarını görmemesine ve ilâhî cezâ ve mükâfatı hatırında çıkarmamasına bağlıdır.²²⁷ Tezekkürün ikinci esası, sâlikin eşyaya basiret nuruyla²²⁸ bakabilmesi ve ibret alınabilecek her şeyden ders çıkarması için ilâhî emir ve yasakları yerine getirmek için çaba göstermesidir. Sâlikin her şeye ibret nazarıyla bakabilmesi için idrâk düzeyinin yüksek olması ve ömrünü zühd, ibadet, seyr u sülûk ve güzel ahlakla geçirip amellerini ihlasla Allah için yapması gerekir. Çünkü bunlar sâlikin doğru düşünmesine, hak ile batılı birbirine karıştırmamasına, dolayısıyla da tezekkürden faydalanmasına neden olur.²²⁹ Üçüncü esas ise, sâlikin ilâhî emirleri yerine getirerek, fitratında gizli olarak bulunan hakikat ve marifetlere ulaşarak tefekkürün meyvesini/semeresini elde etmesidir. Sûfimize göre tefekkürün semeresine ulaşmak, sâlikin Allah'ı kavuşmayı arzulayarak ahirete yönelmesine, dolayısıyla dünyaya karşı zühd içinde olmasına, Kur'ân'daki ayetlerin anlamlarını ve hikmetlerini düşünerek kalbini nurlandırmasına, kendisini Hak'tan uzaklaştıran insanların arasına fazla karışmamasına, yalan, şirk, çok yemekten, uyumaktan kaçınmasına ve temennilere dalarak Allah'tan başkasına alâka duyup yönelmemesine bağlıdır.²³⁰

Tefekkür sonucu oluşan tezekkür yoluyla sâlikin hakikatlere erişebilmesi için, fitrî istidâdında gizli olarak var olan melekelerini ortaya çıkarması gerekir. Bu ise sâlikin Hakk'ın emir ve yasaklarına uygun yaşamasına, Hakk'ı dâima zikretmesine

---

²²⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 193.

²²⁷ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 88-89.

²²⁸ Basiret kavramı tasavvufta kutsiyet nuruyla aydınlanmış kalbin bir gücü anlamında kullanılır ve onun sayesinde nesnelere hakikati ve içyüzü görülür. Nefse göre nesnelere şekillerini ve dışyüzünü gören göz ne ise, kalbe göre basiret de odur. Hukema buna kutsi kuvvet adını verir. (Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 66.)

²²⁹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 89-90.

²³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 88-90.

ve aklından çıkarmamasına, kul olarak her an nasihate ihtiyacı olduğu bilincini taşımasına, nefisini tezkiye ederek ibret nazarıyla çevresine bakmasına, Kur'an'ın anlamını düşünerek kendisini Hak'tan uzaklaştıran her şeyden kaçınmasına yani mâsivâdan yüz çevirmesine ve Hakk'a yönelmesine bağlıdır.

1.1.2. Seyr u Sülûk Kavramları

Tasavvufta Hak Teâlâ'ya yaklaşmak ve O'nun hoşnutluğunu kazanmak amacıyla manevî yolculuğa çıkan sâlikin makamlarını tamamlayıncaya kadar geçirdiği safhalara seyru sülûk adı verilir. Tilimsânî tasavvuf yolunu benimsemiş olan sûfîleri seyru sülûktaki manevî derecelerine göre tasnife tâbi tutmuştur. Bunlar; şeyh, âlim, ârif, vâkîf ve velîdir.

1.1.2.1. Seyr u Sülûk

Sözlükte “seyr” gezmek, “sülûk” yürümek ve gitmek anlamındadır.²³¹ Tasavvuf geleneğinde ise “seyr”, cehâletten ilme, kötü ve çirkin huylardan güzel ahlâka, kendi vücûdundan Hakk'ın vücûduna doğru hareket etmek demektir. “Sülûk” ise tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk'a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitimidir.²³² Dolayısıyla seyru sülûk, tasavvuf ve tarîkata giren kimsenin yapmış olduğu ibadet, dua, riyâzet, mücâhede, tefekkür vb. uygulamalar vasıtasıyla, ruhunu tadrîcî/aşamalı olarak saflaştırması ve ilâhî hakikatleri kavramasına engel olan perdelerin kalkması sonucu kat ettiği manevî merhaleleri ifade eder.²³³

Seyru sülûkun ana unsuru olan insan, tasavvuf kültüründe Hakk'ın Cemâl ve Celâl sıfatlarının müştereken tecellî ettiği “zübde-i âlem” bir varlık olarak tanımlanır. Cemâl tecellîsinin eseri “ruh” iken, Celâl tecellîsinin eseri “nefis”tir. Nefis ve ruh insanın vücûd mülkünde hükümlanlık sevdasında bulunan iki ayrı sultan gibidir. Seyru sülûkun gayesi; insanın vücûd mülkünde ruhu hâkim kılmak, nefsi ise ona esir

²³¹ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Zeyyât, Hamid Abdülkâdir, Muhammed Ali Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, c. I, s. 447, 470.

²³² Enver Fuad Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, Mektebetü'l-Lübân, Beyrut 1993, s. 101.

²³³ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul 2011, s. 121.

etmektir, yani nefsi ahlâk-ı zemimeden kurtarıp, ruhu “elest bezmi”nde verdiği ahde muvâfık şekilde sultan etmektir.²³⁴ İşte bu gayenin tahakkuku için seyr u sülûkta bir takım usûl ve esaslar vardır. Bu usûl ve esaslardaki farklılıktan dolayı tasavvufta Hakk’a vâsıl olmanın üç yolu vardır. Bunlar; tarîk-i ahyâr, tarîk-i ebrâr ve tarîk-i şuttârdır. Tarîk-i ahyâr, hayırlıların yoludur. İbadet ve takva ile Hakk’a ve kurtuluşa ermek isteyenler bu yolu tutarlar. Tarîk-i ebrâr, iyilerin yoludur. Çile çekerek ve nefse karşı savaşarak Hakk’a ve kurtuluşa ermek isteyenler bu yolu tutarlar. Tarîk-i şuttâr, çoşkuluların yoludur. Aşk ve vecd ile Hakk’a ve kurtuluşa ermek isteyenler bu yolu tutarlar.²³⁵ Tilimsânî sülûkun tarîk-i ahyâr ile mi yoksa tarîk-i şuttâr ile mi daha evlâ olacağını tartışmaya açmış ve tarîk-i şuttârın daha evlâ olduğunda karar kılmıştır.²³⁶ Dolayısıyla Hakk’a vâsıl olma niyetiyle yola çıkanlar arasında tarîk-i şuttâr ehli, sûfimizin sülûkta takip ettiği metoda daha yakındır. Çünkü o da aşk ve vecd metodunu benimser.

Tilimsânî’ye göre, seyr u sülûk Hakk’a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî ve rûhî bir yolculuktur. O, sâlikin bu ruhî yolculuktaki gayesinin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tam anlamıyla kendisini ilahî iradenin hâkimiyeti altına sokma ehliyetini kazanmak olduğunu belirtir. Müellif, mübtedînin bu gayesinden dolayı şeyhlerden bir mürşide ihtiyaç duyduğunu, ondan başkasına ise ihtiyaç duymadığını ve marifeti tamamlandığında mübtedîye “Ondan/mürşidden ihtiyacın olanı al ya da marifet tamamlanmadıysa ihtiyacın olanı daha sonra sende toplanandan al” denileceğini ifade eder.²³⁷ Tilimsânî bu irşâdı, Hak Teâlâ’nın el-Hâdi ismiyle hidâyete eriştiren, seyr u sülûk için kula irşâd eden marifetler ve açıklamalar olarak ifade eder.²³⁸

²³⁴ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 13. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 233.

²³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 344.

²³⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nıfferî*, s. 100.

²³⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nıfferî*, s. 68.

²³⁸ Tasavvufa yeni girenlere mübtedî, bu yolun sonuna varanlara muntehî, bu ikisi arasındakilere ise mutavassıt adı verilmiştir. Herevî’nin tasnifinde seyr u sülûkün başlangıcında olanlar mürîd, ortasında olanlar sâlik, nihâyete erişenler murâd, ârif veya muhib olarak isimlendirilmiştir. Bu tasnif sâliki mürîdden, ârifî de sâlikten derece bakımından üstün tutar. Ayrıca Herevî tasavvuf mertebelerini yüzlü tasnifle incelerken ilk on mertebeyi bidâyet ehline, son on mertebeyi ise

Bilindiği üzere, Allah'ın el-Hâdi ismi insanlara hidâyet etmesi ile tecellî eder. Tilimsânî, Hakk'ın el-Hâdi ismiyle kulu seyr u sülûk esnasında ihtiyaç duyduğu hidâyete eriştiğini ifade eder. Şöyle ki, seyr u sülûka yeni başlamış olan mübtedî sâlik müellifimizin tabiriyle “perdelenmiş olan mübtedî”²³⁹ seyr u sülûkta bulunduğu makam sebebiyle ilk olarak seyide/şeyhe ihtiyaç duyar. Şeyhten sonraki ihtiyacı ise onu salih amele ulaştıracak olan faydalı ilimdir. Aynı şekilde mübtedînin üstündeki mertebede yer alan sâliklerin ihtiyaç duydukları şeyler de madde/beden hasebiyle fazla olup nefisleri hasebiyle zarûrîdirler. Çünkü bu kimseler üzerinde her ne kadar yüz çevirseler de kötü sıfatların, hevâ ve riyânın etkili olmaya çalıştığı kimselerdir. Tilimsânî'ye göre bu durum sâliklerin içinde buldukları makamdan kaynaklanan bir haldir. Yani seyr u sülûkun ileri aşamalarında bulunanların nefisleriyle ilgili benzer imtihanları yaşamaları söz konusu değildir. Dolayısıyla mübtedî sâliklerin nefislerinin arzu ve isteklerine karşı durmaları istidâtlarının zayıflığı sebebiyle mümkün değildir. Sûfimize göre, onların mürşide olan ihtiyaçları aslında istidâtların zayıflığından dolaydır.²⁴⁰ Nitekim matlûba kavuşmak için istidâdın kuvvetlenmesi şarttır.

Sûfimize göre, mübtedî sâlikin seyr u sülûkta karşılaştığı ve ancak Hakk'ın inâyeti/lütfu ile kurtulabileceği zor durumlarla ârif de karşılaşır. Fakat ârif, mübtedî sâlik gibi şeyhe seyr u sülûktaki zor durumlarla baş etmek için ihtiyaç duymaz, nefisini terbiye için ihtiyaç duyar. Ârifin sülûkta şeyh vasıtasıyla nefisini terbiye etmesi sadece Rabbi'nin lütfu sayesinde olur. Nefsi terbiye olan ârif ise ancak böylece zihninde ve kalbinde olan tereddütlerden kurtulur. Fakat nefisini terbiye hususunda Hakk'ın lütufla muamelesine mazhar olmayan ise kaçınılmaz olarak zikredilen halin zıttı durumla karşılaşır, yani Hak Teâlâ'yı talepten ayrılır. Bu ret her ne kadar kulun Hakk'ı talepten vazgeçmesi olarak gözükse de gerçekte Hak Teâlâ'nın kulu reddidir. Dolayısıyla Tilimsânî'ye göre, sülûkta şeyhi vasıtasıyla Hakk'ın lütfuna mazhar olan, aynı

---

nihâyet ehline tahsis etmiştir. Dolayısıyla yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, i'tisam, firâr, riyâzet ve semâ mübtedîler için; marifet, fenâ, bekâ, tahkik, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem' ve tevhid mertebeleri de müntehîler içindir. Bu ikisi arasında bulunan seksen mertebe ise mutavassita aittir.²³⁸ (Bkz. Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 39.)

²³⁹ Tilimsânî “perdelenmiş mübtedî” kavramıyla seyr u sülûka yeni girmiş olan, dolayısıyla da kalbi Hakk'ın tecellîlerini algılayabilecek rûhî olgunluğa ulaşmamış, hakîkate erişmesi için kalbinde kaldırmaları gereken bir çok perdelerin/engellerin bulunduğu sâliki kastetmiştir.

²⁴⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 67.

zamanda Hakk'ın hikmetinin zuhûr ettiği kimsedir. Bunun aksine Hakk'ın lütfundan nasiplenmeyen ise O'nun tarafından reddedilendir. Yani sûfimize göre, insan-ı kâmil/şeyh sülûk ehlini şüphelerinden kurtarır. Marifet konusunda tereddüt ettikleri zaman, zâhir ilimden bildiklerinden yola çıkarak marifet konusunda mutabık olmalarını sağlar. Bu ise ancak Hakk'ın lütfu ile olur.

Tilimsânî'ye göre, şeyh, kendisine intisâb eden sâliklere rehberlik etmesi, faydalı ve zararlı olanları göstermesi, onların kalplerine şariat bilgisini ve Allah sevgisini yerleştirmesi ve problemlerinin halli için başvuracağı kişi olması bakımından son derece önemlidir. Nitekim nefis düşmanı ile uğraşan mürîde mücadele yolu ve metodu da mürşid tarafından tesbit ve tayin edilir. Fakat seyr u sülûkta şeyhin yardımına rağmen sâlikte tefrikanın²⁴¹ ortaya çıkmasının sebeplerinin tamamı müellifimize göre, sâlikteki istidâtların²⁴² zayıflığındandır. Ona göre, aslında istidâtlar Melik'in rahmetinin kapısıdır. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi, Hak Teâlâ'nın el-Hâdi ismi hidâyetinin mecrasıdır. Dolayısıyla sülûkta Hakk'ın rahmetine mazhar olanlar istidâtları güçlü olanlardır, Hakk'ın lütfuna mazhar olmayanlar ise istidâtları zayıf olanlardır. İstidâtın zayıf olması müellifimize göre, aslında Hak'tan gelen ret olup, O'nun el-Mani isminin gereklerindedir. Tilimsânî'ye göre, bu durumu hem dünyada hem de ahirette esmâ-i ilâhiyye olmaksızın bilmek mümkün değildir.²⁴³ Nitekim Tilimsânî seyr u sülûk sırasında mübtedî üzerindeki hidâyetin Hakk'ın el-Hâdi isminin tecellîsi olduğunu belirtmiştir, yani mübtedî üzerindeki hidâyet Tilimsânî'ye göre, kesbî olmayıp vehbîdir ve ancak Hakk'ın dilemesi ile zuhûr etmiştir. O, kalpleri marifetine, nefisleri itaatine, sevdiklerini

---

²⁴¹ Tasavvufta cem ve tefrika kavramları birbirlerinin zıttı olarak kullanılır. Cem kavramı, sâlikin Hakk'ı hahsız temaşa etmesi, halkı değil yalnızca Hakk'ı seyretmesi, bütün eşya ve varlıkların Allah sayesinde mevcut olduğunu idrâk etmesidir. Cem halinde "Allah var mâsivâ yok" denir. Tefrika kavramı, sâlikin cem halinde olmaması yani dünya ve ahiretin varlığını dikkate almasıdır. Dolayısıyla Hak ile cem halinde olmak mâsivâyâ karşı tefrika halinde olmaktır. Mâsivâyâ karşı tefrika halinde olmak ise, Hak ile cem olmaktır. (Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* s. 349.)

²⁴² Tilimsânî "istidât" kavramı ile kulun Hakk'ın her konudaki rahmetini idrâk edebilme algı düzeyine erişme yeteneğini kasteder. Bu idrâk düzeyi tamamen Hakk'ın isteğine bağlı olarak gelişir. Başka bir deyişle kulun "istidâtının ortaya çıkması" kulun kalp gözünün açılmasıdır. İstidâtın karşısında ise tefrika bulunur. O da kalbin mühürlenmesi kavramının Tilimsânî'deki karşılığıdır.

²⁴³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 67.

yakınlaşmayla kendisine, âlimleri ise işin gerçeği olan müşahedeye bu ismin tecellîsi ile ulaştırandır.²⁴⁴

Diğer taraftan Tilimsânî, gerek seyr u sülûkün başlangıcında, yani tasavvuf yolunun ilk merhalesinde yer alan ehl-i bidâyetin gerekse seyr u sülûkün son mertebesinde bulunan ehl-i nihâyetin, seyr u sülûkta iyi bir sonuca ulaşmaları için “samimi bir niyet” içinde olmalarını şart koşar. Zira nihâyette siddik olmak için bidâyette de siddik olmak şarttır. Bundan dolayı sülûktaki her bir zümrenin söz konusu niyeti dâhilinde uyması gereken kurallar mevcuttur.²⁴⁵ Bu kurallar bağlamında müellifimiz, sülûkta öncelikli olarak mübtedînin niyetinin tashihini/düzeltilmesini merkeze almıştır. Ona göre, sâliklerin seyr u sülûkta kat edecekleri mertebe niyetlerinin samimiyetine göreler. Tilimsânî söz konusu niyet meselesini anlatırken “deniz” ve “gemi” sembollerini kullanmıştır. Deniz sembolü, kulun mâsivâ ile ilişkilerini kestiği ve sülûku esnasında yolculuk yaptığı yeri temsil ederken; gemi sembolü, sâlikin seyr u sülûk sonucunda vâsıl olmayı isteği ve niyeti bağlamında hakîkate doğru yol almak için yaptığı ibadetleri temsil eder.²⁴⁶ Dolayısıyla müellifimize göre, sâlik sülûkta Hakk’a vâsıl olma niyetiyle gerek mâsivâdan arındığı gerekse yaptığı ibadetlerle mertebe olarak Hakk’ın huzuruna yükseldiğinde niyetine ulaşmaya yaklaşır.

Seyr u sülûk konusunda Tilimsânî’nin üzerinde durduğu bir başka husus da sebep/vasıta olarak ibadetler konusudur. Müellifimizin bu konudaki düşüncelerinden önce genel olarak tasavvuf kültüründe sebep/vasıta olarak ibadetler konusunu inceleyecek olursak tasavvufta sebep kavramı Hak ile halk arasındaki vasıtalara denir. Hakk’a vâsıl olmak için seyr u sülûk adı verilen manevî yolculuğa çıkan sûfîler her şeyi sebepten değil, müsebbipten, yani sebepleri yaratan Allah’tan, Hâliku’l-esbâb’tan beklerler. Sebepler halkasının başında ise Allah Teâlâ

²⁴⁴ Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s. 247; Tilimsânî, *Meâni’l-Esmâ’l İlâhiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Ktp nr. 1556, vr. 48a.

²⁴⁵ Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, Daru’l-Kitâbi’l-Arabi, Beyrut 1966, s. 531.

²⁴⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 100-101.

bulunmasından dolayı O ilk sebeptir, yani sebeplerin sebebidir.²⁴⁷ Bu yüzden sûfîler her zaman dikkatlerini ilk sebep olan Allah'ın üzerinde yoğunlaştırmışlar, adı sebeplere fazla önem vermeyi ve onlara gerçek ve yegâne sebep gözüyle bakmayı zararlı bulmuşlardır. Buna “şirk-i esbâb” diyenler de olmuştur. Bununla beraber hakikî anlamda zarar ve faydanın Allah'tan olduğuna inanan sûfîler, önemi tali/ikinci derecede olmak şartıyla esbâb âlemi dedikleri dünya işlerinde sebebe tevessülden de geri durmazlar. Çünkü sebebe başvurma da Allah'ın emridir. Fakat tesir sebebe değil, müsebbibe aittir.²⁴⁸

Tilimsânî'ye göre, sûfîler tarafından sülûkta yapılan ibadetler, Hak ile aralarında bir vâsıtaadır. Yani ibadetler sâliklerin Hakk'a ulaşmalarını sağlayan birer sebepler/vasitalardır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus sâliklerin ibadetlerin Hakk'a vâsıl olmalarını sağlayan önemli vasıtalar olduklarını bilerek bunlara önemle riayet etmeleri, fakat Allah Teâlâ'nın huzurunda yaptıkları ibadetlere güvenmekten uzak durmalarıdır. Tilimsânî bu konuyla ilgili düşüncelerini Nifferî'nin “Cenâb-ı Hak bana şöyle ilham etti: Gemilerin battığını gördüm.”²⁴⁹ sözünün şerhi bağlamında ifade etmiştir. Ona göre, burada “gemiler”, kurtulmak için istekte bulunmak demek olup sülûkun geleneğinde olan “ibadetin” sembolik olarak ifadesidir. Zira ibadet, ilmin gereğidir. Tilimsânî de bu bağlamda kulların Hakk'ın rahmeti olmaksızın sadece yapmış oldukları ibadetlerle kurtuluşlarının mümkün olmadığını belirterek konuyu gemiye binen insanların durumunu misal vererek şöyle izah eder: “Gemiye binenler²⁵⁰ için Hak'tan sapma tehlikesi mevcuttur. Çünkü gemilerin batması gemiye binenin helâkıdır. Buna rağmen gemiye binme görünürde selâmete işaret eder. Yalnız o, mevhibedir, tekzip değildir. Eğer cennet varsa, o kevnlerden bir kevnidir. Ona kimse sadece ameliyle giremez.”

²⁴⁷ Tilimsânî'ye göre, sebab-i evvel, müsebbibu'l-esbâbtır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 100.)

²⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 308.

²⁴⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 99-100.

²⁵⁰ Tilimsânî “gemiye binenler” kavramı ile ibadetlerinin Hakk'ın rahmetine gerek olmaksızın kurtuluşları için yeterli olacağını düşünenleri kastetmiştir.

Yani Tilimsânî seyr u sülûka girerek ibadet eden kulların Hakk’ın huzurunda kurtuluşa ermelerinin, Hakk’a vâsıl olmalarının garanti olmadığını belirtir. Çünkü sülûka girmek ve ibadet etmek kulların Hakk’a ulaşmalarına birer vesilelerdir ve vesilelere itibar etmek onları niyetlerine yaklaştırır, fakat sonuca ulaşmak Hakk’ın mevhîbesi ile mümkündür. Zira gemiye binenler kendilerini (kıyıda felaket olduğunda) güvende hissederler, fakat bu geminin batma tehlikesi olmadığı anlamına gelmez. Geminin batıp batmaması nasıl Hakk’ın kararına bağlı ise sülûka girip ibadet edenin de kurtuluşa erişip erişememesi yine O’nun hükmüne bağlıdır.

Diğer taraftan, Tilimsânî sebeplere itimat eden²⁵¹ insan topluluklarını gemiye binenlere benzetmesinin²⁵² yanısıra bir de işaret levhalarına göre, hareket eden farklı bir topluluktan bahseder. Bunlar sûfimize göre, gemiye binenlere göre, selâmete daha yakındırlar. Bu şunun içindir ki, gemiye binenler denizde “sebeplere tam olarak itikâd” etmemişlerdir. Onlar (işaret levhalarına göre hareket edenler) gemiye binenler gibi sebeplere itimat etmek yerine müsebbip olan Hak Teâlâ’ya itimat etmişlerdir, başkasına değil. Tilimsânî’ye göre, bu şahısların durumu Allah Teâlâ’ya kulluk eden şahsın haliyle benzerlik gösterir. Çünkü bu kimseler Hakk’a ibadet ederler, fakat Allah Teâlâ’nın indindeki ibadetlerine itimat etmez. Zira bahsedilen sülûktaki selametten olan işaretler, Allah Teâlâ’ya bağlıdır, sebeplere bağlı değildir.²⁵³

Tilimsânî, “ibadetlere itimat edilmemeli/güvenilmemeli” ifadesiyle sâlikin ibadetleri terk etmesi gerektiğinden bahsetmek istemediğini belirtmiştir. Aksine sâlikin kalbinde ibadetine güvenmek konusundaki düşünceleri terk etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, sâlikin bunu gerçekleştirmesi “Rabbine olan minnetini idrâk etmesi” demektir. Nitekim bu ifade Nifferî’nin şu cümlesinde de mevcuttur:

²⁵¹ Tilimsânî’ye göre ibadetler kulların Hakk’a vâsıl olmalarını sağlayan birer sebepler/vâsıtalarıdır. Dolayısıyla onun “sebeplere itimat edenler” ifadesinden kastettiği amellerine güvenenlerdir.

²⁵² Müellifimize göre, gemiye binenler, ibadetlerine güvenenlerdir. Ona göre, gemiye binenler, gemiye binmeyenlere (ibadetine güvenmeyenlere) göre kendilerini güvende hissederler. Fakat kendilerini gemide güvende hissetmeleri geminin batma tehlikesi olduğunu düşünmemelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü gemi battığında gemiye binmeyenler aslında hiç de güvende olmadıklarını fark edeceklerdir. Bu durum Hakk’ın rahmetine ihtiyaçları olmaksızın ibadetleri sayesinde mükâfata kavuşacaklarını düşünenler içinde geçerlidir. Çünkü onlar lütfu olmadan ibadetlerinin kendilerini kurtaramayacağını anladıklarında bindikleri gemi batan insanlar gibi helak olmaya mahkûmdurlar.

²⁵³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 100.

“Günahlarını ayaklarının altına al, hasenâtını da günahlarının altına koy.” Tilimsânî’ye göre, bu ifadede kastedilen şudur: “Şâyet sâlik hasenâtını/iyiliklerini kalbiyle zikretmeyi tamamen terk ederse, kendisini sanki ayakların altındaki önemsiz bir derecede gibi görür.” Müellifimize göre bu his sadece “Allah Teâlâ’nın ehli” adı verilen çok özel bir gruba has bir özelliktir.”²⁵⁴ Bu bağlamda Tilimsânî, Nifferî’nin “Gemiye binen selamete eremez.” ifadesini de aynı şekilde “tarîkındaki sebeplere itimat eden/amellerine güvenen, Hakk’a vâsıl olmaz” diyerek şerh etmiştir.

Diğer taraftan, Tilimsânî sâlikin sebeplere/ibadetlerine güvenmemesi gerektiği konusundaki düşüncelerini, Nifferî’nin “Gemiye binmeyip”²⁵⁵ kendini nefesine ilkâ eden/uyan da tehlikededir.” ifadesini bağlamında da ortaya koyar ve bu ifadeyi önemine binaen “şerif’ül-kader”, “hediyenin büyüğü” olarak nitelendirir. Zira ona göre, Nifferî’nin yukarıdaki ifadesinde önemli bir uyarı vardır. Nitekim bu cümlede sebepleri terk eden için âfet/uyarı vardır. Çünkü kulların Hakk’a vâsıl olmalarını sağlayacak olan ibadetleri terk etmeleri tehlike arz etmektedir. Şöyle ki, müellifimize göre, Allah’a ulaştırılan sebepleri terk eden (ibadetleri terk eden) aslında Hakk’ı da terk etmiş demektir ve bu hususta Hakk’ı suçlayamaz. Çünkü Hak Teâlâ, kullarını ibadet etmeye teşvik konusunda fâil iken, ibadetleri terk etme hususunda fâil olan bizzat kulların kendi nefisleridir. Nitekim Tilimsânî seyr u sülûkta kulların Hakk’a vâsıl olmalarını sağlayacak olan ibadetleri terk etmesinin kötü bir fiil olduğunu ve bunun ancak kulların ihmalinden kaynaklandığını ifade eder. Ona göre, bu aynı zamanda kulun fitratına da aykırı bir durumdur. Çünkü Hak Teâlâ kullarını Hakk’ı talep eden bir istidâta yaratmıştır ve kulun fitratı gereği aslında yüz çevirdiği şey mâsivâdır. Bunlara aykırı fiilde bulunmak kulların nefislerinin kötülüğünden başkası değildir.²⁵⁶

²⁵⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 100.

²⁵⁵ Tilimsânî daha önce geçtiği üzere “gemiye binenleri” ibadet eden olarak tanımlarken, bu kez “gemiye binmeyenleri” ibadeti terk edenler olarak isimlendirmiştir. Ona göre, ibadet edip de ibadetlere güvenenlerin Hakk’a vâsıl olmaları mümkün olmadığı gibi, ibadeti terk edenlerin de Hakk’ın huzuruna yükselmeleri mümkün değildir.

²⁵⁶ Diğer taraftan, Tilimsânî’ye göre, terk ile ilgili iki görüş vardır. İlki nefsin ilkâsı, yani nefse kulak verme durumu olup ve bunun terkedilmesi gerekir. İkincisi ise muhâdaranın vechi itibariyle, nefsi ile karşılaşan sâlikin nefsinin ilkâsına itimat etmesi sonucu oluşan kaygılanma halidir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 101.)

Nifferî'nin yukarıda geçen, “Gemiye binen tehlikededir. Gemiye binmeyip kendini tehlikeye atan da tehlikededir ve helak olur.” cümleleri Tilimsânî'ye göre, paradoksal²⁵⁷ bir ifadelerdir. Çünkü daha öncede geçtiği üzere, “gemiye binen” topluluktan kasıt, seyr u sülûkta Hakk'a vâsıl olmak için ibadet edenlerdir. Bunların ibadet etmelerine rağmen kurtuluşa erememelerinin sebebi, yaptıkları ibadete Hakk'ın huzurunda güven duymaları, yani müsebbibe/Hakk'a itimat etmek yerine sebebe itimat etmeleridir. “Gemiye binmeyip kendini tehlikeye atan” topluluktan kasıt ise sebepleri yani Hakk'a vâsıl olmak için yapmaları gereken ibadetleri terk edenlerdir. Sûfimize göre, bu kimseler ancak zâhirî sebepleri yerine getirir fakat bunlara kalben itimat etmeksizin hakîkatte müsebbibe itimat ederlerse, yani sebeplere itimat etmezlerse ancak kurtuluşa ererler. Fakat zâhirî sebepleri yerine getirmeksizin nefislerine uyarlarsa helak olmaktan kaçamazlar.²⁵⁸

Tilimsânî, Nifferî'yi gerek sebeplere itimat konusunu müphem ve paradoksal ifadelerle açıklaması hususunda gerekse yaptığı ibadetlere güvenenler kimseleri “helak olanlar/inkâr edenler” olarak adlandırması sebebiyle eleştirir. Ona göre, Nifferî inkârcılıkla suçladığı insanların hangi konularda sünnete ve şeriata aykırı tutum içinde olduklarını açıkça ortaya koymamıştır. Ayrıca müellifimiz Nifferî'nin - ibadetler konusunda eksiklikleri olan insanları inkâr edenler olarak sınıflandırması hususunda- başka âlimler tarafından da eleştirildiğini belirtmiştir. Nitekim Tilimsânî sebeplere itimat konusundaki Nifferî'nin düşüncelerinden bağımsız olarak kendi düşüncelerini şöyle dile getirir: “Sebeplere itimattan kasıt, sâlikin meşru ibadetleri yerine getirmesi, fakat Allah Teâlâ huzurunda yaptığı ibadetlere güven duymaktan uzak olmasıdır. Bu hal, sâlikin dünyevî hazlardan ve uhrevî taleplerden kurtulana kadar devam eder. Nitekim ilmin gereği olarak yapılan ibadet, sâlik cennet nimetlerinden olan hazlara ulaşmaya ve cehennem ateşinden kurtulmaya davet

²⁵⁷ Paradoks kavramı, görünürde birbirine zıt anlamlar içeren ifadeler için kullanılır. Fakat aslında bir konunun farklı açılardan ele almak için kullanılır.

²⁵⁸ Nifferî'nin “Dalga geldi, denizin altındakileri çıkarıp sahile vurdu.” cümlesiyle Tilimsânî denizde gemiye binip ölen kişilerin (ibadetlerine güvenen ve bundan dolayı helâk olanların) hallerinin ancak Hakk'ın izni ile yüksek idrâk düzeyine gelmiş kimseler tarafından bilinebileceğini ifade etmiştir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 102.)

eder.²⁵⁹ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, Tilimsânî Hakk'ı doğrudan inkâr etmeyen, fakat ibadetlerinde gerek niyet konusunda gerekse ibadete devam noktasında eksiklik bulunan inkârcılar olarak adlandırmamış ve onları helâka müstehak görmemiştir.

Seyr u sülûkta yapılan ibadetleri gemi sembolüyle açıklayan Tilimsânî, seyr u sülûku deniz sembolüyle ifade etmiştir. Şöyle ki, ona göre sülûk denizdir. Sülûkun zâhiri, denize bakınca görülen fakat ulaşılamayan parıltıya benzer. Bâtını ise yerleşilmesi mümkün olmayan bir karanlıktır. Sülûkun bâtın yönü, zâhirine göre daha baskındır. Sülûkun sonrası ise ulaşılamayan ışığa olan itimattır. Şâyet sâlikin tarikî Allah Teâlâ'idiyse, ona Hak'tan gayrı onun eşlik eden/refika yoktur. Çünkü sülûkta mâsivâyâ meyil haramdır. Dolayısıyla mâsivâyâ bağlanan sülûkta helak olur. Sâlikin sülûktan arınması ise Hak'tandır. Bu kurallar da Hak tarafından belirlenmiştir.²⁶⁰

Tilimsânî'nin seyr u sülûkta özellikle muhabbet makamı üzerinde durur. Sûfimiz muhabbet makamını, "hicâb ehlinin menzillerinin sonu, fenâ vadîlerinde seyr eden havâsın ilk mertebesi" olarak kabul eder. Yani bu makam sülûktaki sâlikin manevî yolculuğunun neredeyse en önemli aşaması, dönüm noktasıdır. Çünkü bu makama ulaşan sâlik, artık kalbinde yer alan, hicâb adı verilen ve onun hakîkati idrâk etmesine engel olan perdeden kurtulmuş demektir. Bir başka deyişle, manevî anlamda avâmlıktan kurtularak havâslığa yükselmenin ilk mertebesinde yer almış demektir. Tilimsânî'ye göre, muhabbet kalbin himmet ile üns arasında mahbûba bağlanmasıdır. Başka bir ifade ile mahbûbun cemâlinden yayılan ışıltının, gayb perdelerinin ardından doğarak kalbi kaplaması ve bunun sonucunda kalbin, Hakk'ın güzelliğiyle ünsiyet edip orada müstağrak olması, muhîbbin kendine ait fiillerden, sıfatlardan ve varlıktan fenâ bularak O'na yönelmesidir. Bunun gerçekleşmesi ise ancak kalbin mâsivâyâ bağlanmaktan alıkonulması ve ruhun Hakk'a feda edilmesi ile mümkündür. Bunun sonucunda muhîb ile mahbûb arasındaki ikilik ortadan kalkar ve

²⁵⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 101.

²⁶⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 102-105.

“muhîbler” adlı bu taifenin gerek bâtınlarında, gerekse zâhirlerinde ilâhi muhabbetin alametleri kendini gösterir.²⁶¹ Tilimsânî muhabbetin sonunun Hakk’a aşkın başlangıcı olduğunu ifade eder. Zira muhabbet kalp için, aşk ise ruh içindir.²⁶²

Tilimsânî, muhabbet mertebesindeki sâlikin/muhîbin Allah Teâlâ’ya itimatından dolayı O’na karşı yakınlık hissettiğini ve O’ndan gelen her şeye rıza gösterdiğini ifade eder. Müellifimize göre, muhabbet mertebesi havâsın ilk mertebesi olsa da bir başka açıdan hâlâ avâmın mertebeleri arasında sayılır. Yani Tilimsânî muhabbet makamını bir yönüyle avâm mertebelerinin en şerefli, diğer yönüyle havâs mertebelerinin başlangıç basamağı olarak nitelendirir. Çünkü muhabbet mertebesi “sadece necâttan bir cüzdür, tamamlanmış necât değildir”. Bir başka ifadeyle muhabbet mertebesindeki sâlik kendisini Hak’tan uzaklaştıran mâsivâdan kısmen kurtulmuştur, tamamen değil. Tamamen kurtulması muhabbet mertebesinden sonraki mertebelere vusûlünde ancak gerçekleşebilir.

Sûfimize göre, muhîb bu mertebede Rabbi ile değil, nefsiyle birlikte. Sadece Rabbi ile birlikte olması ancak Hakk’ın tecellîsi ile mümkündür ki, bu muhabbet mertebesinden sonraki mertebelerde ortaya çıkan bir haldir. Hakk’ın bu tecellîsine mazhar olanlar ârifler iken, mazhar olmayanlar ise hicâb ehlidirler. Hicâb ehli, kalplerinde hakîkate ulaşmalarını engelleyen perdelerin bulunduğu kimselerdir. Bu perdelerden kurtulmaları için nefislerinden kaynaklanan her şeyi aşağılamaları ve ondan arınmaları gerekir. Çünkü hayrın tahsili (havâs mertebelerine ulaşma) ancak nefsin fenâsı ile ortaya çıkar ve varlığını sürdürür.²⁶³

Tilimsânî’nin seyr u sülûkla ilgili olarak üzerinde durduğu konulardan biri de zikirdir. Ona göre, zikir sâliklerin sülûkta karşılaştıkları engelleri aşmalarında önemli bir yere sahiptir. Zira zikir sâliki matlûba ulaştıran, onun Hakk’ın güzelliğinin idrâkine ulaşmasını sağlayan bir tesire sahiptir. Fakat Hakk’ı zikretmek yerine dünyayı zikreden ve bundan dolayı kalpleri mühürlenmişler için dünyada hakîkate

²⁶¹ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 235.

²⁶² Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, (trc. Mustafa Kara), 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul 1996, s. 121.

²⁶³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî’n-Nifferî*, s. 102.

ulaşmak mümkün değildir.²⁶⁴ Müellifimiz bu kimseleri, dünyayı ümit etmelerinden, yani sülûkta hakîkate ulaşımlarına engel olan mâsivâyâ meyletme taleplerinden dolayı Hak tarafından “bâtının/hakîkatin ihsan edilmediği kimseler” olarak adlandırır.

Tilimsânî’ye göre, bu kimseler hakîkate erişemediklerinden dolayı huzur içinde değildirler. Zira onlar ancak dünyayı talep etmekten vazgeçtiklerinde huzura/rahata erişebileceklerdir. Bu yüzden sûfimiz dünyadan vazgeçenleri (mâsivâ engeline takılmayanları), yani dünyayı talep etmeyenleri “ehl-i rahat” olarak isimlendirmiştir. Çünkü onların kalpleri dünyaya bağlanmamıştır ve onlar dünyadan vazgeçmişlerdir. Dolayısıyla ehl-i rahat için ne altın ne gümüş ne de bunların dışındakiler önemli değildir. Çünkü onların kalpleri hiçbir zaman bunlarla meşgul olmamıştır. Zira onlar için dünya muhabbete değer görülme aksine ıslahı gerekli olan bir yerdir. Nitekim Tilimsânî’ye göre, sâlikin mertebelerin gereklerini yerine getirmesi ve Hakk’ın tasarrufunun güzelliklerinin idrâkine ulaşması için iç âleminde dünyayı aciz bırakması, yani dünyanın kendisini meşgul etmesine izin vermemesi gerekir. Bunun için sâlikin sık sık ahireti zikretmesi gerekir. Ahireti zikretmek sâlik için Allah’a yaklaşımdır. Ayrıca sûfimize göre, kul dünyayı talep etse, mâsivâ onun için mahbup olur. Çünkü sâlik aslında dünyadan vazgeçip Allah Teâlâ’ya yaklaştığında Hak onu mâsivânın efendisi yapar, yani mâsivâ ona hizmet eder.²⁶⁵

Tilimsânî seyr u sülûkun dört sefer adı verilen merhalelerden oluştuğunu belirtir. Bu seferler, seyr u sülûktaki sâliklerin manevî mertebelerine göre tasnif edilmelerinden meydana gelmiştir. İlk seferde manevî dereceleri en düşük olan sâliklerin bulunurken, dördüncü yani son seferde yer alanlar Hakk’a en yakın olan dolayısıyla en ulvî derecede bulunanlardır.²⁶⁶

---

²⁶⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 105.

²⁶⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 105.

²⁶⁶ Tilimsânî, Şeyh Nifferî’nin seyr u sülûktaki ikinci, üçüncü ve dördüncü seferden hiç bahsetmediğini fakat kendisinin bu seferlere işâretten bir nebze de olsa bahsedeceğini ifade eder. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 153.)

İlk seferde ilim ehli, yani âlimler bulunur. Bunlar kalpleri perdelenmiş olduklarından hicâb ehli olarak da adlandırılırlar. Genelde ilim ile amel eden âbidlerin de bu seferde buldukları sanılır, fakat onlar sülûkun bu merhalesinde yer almazlar. Çünkü onlar avâmdırlar. Tilimsânî'ye göre, ilk seferin başlangıcı ilim ehlinden olan sâlik için marifetin ilk kez idrâk edildiği merhaledir. Dolayısıyla sâlik âlim olarak girdiği ilk seferden ârif olarak ayrılır. âriflerin ise havâstandırlar.²⁶⁷

İkinci seferin başlangıcı, fenâdan sonraki bekâ makamının ilk dakikasıdır. Fenânın nihâyeti ise vakfe makamıdır. Dolayısıyla bu makamdaki sâlik fi'l-Hak, bi'l-Hak ve ile'l-Hak'tadır. Böylece sâlikin Hakk'ı bilmesi/idrâki gerçekleşmiştir. Tilimsânî'ye göre, bu Hak'tandır. Zira Hakk'ı tanımamak da Hak'tandır. İkinci seferdeki sâlik, bu seferden sonraki manevî yolculuğuna kutbiyet makamına vâsıl olmak için devam eder. Müellifimize göre, kutbiyet makamına ulaşmak insana dair tüm makamlarının hakîkatine vâsıl olmaktır. Çünkü bu makam, diğer makamların hepsinin vücûd/Hak Teâlâ hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmak için yoğunlaşması sonucu meydana gelir ve böylece kutbiyyet makamının sahibi diğer makamlar üzerinde hâkime dönüşür. Makamların tamamı onun elindedir. Yani kutbiyet makamı, diğer makamları kuşatır. Ayrıca kutbiyyet makamının insanda hâsıl olması, ilim, marifet ve vakfenin tamamının Hakk'ın denizinden bir lütuf olarak sâlikte gerçekleşmesidir. Bununla beraber kutbiyyet, mürebbî şeyh²⁶⁸ olmayı hak etmek demektir. Mürebbî şeyh çevresindeki kimseler için berekettir. Çünkü o, mevcûdâtın ihâtası için son derece önemlidir. Tilimsânî'ye göre, Hakk'ın el-Hâdi isminin tecellîsi olmayı bu makamda bulunanların dışında kimse hak etmez.²⁶⁹

Üçüncü seferde insan-ı kâmil bulunur. İnsan-ı kâmil, risâletle ya da şeyhlikle Allah'a yönelmektir. Nitekim Hak Teâlâ, tâlibi olanları imkân ölçüsünde merhalelerden kurtulmalarını (Hakk'a vâsıl olmalarını) tecellî etmektedir. Bu âbid²⁷⁰

²⁶⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 153.

²⁶⁸ Tilimsânî, "mürebbî şeyh" kavramını mürit ve müntesiplerini terbiye edip yetiştiren şeyh anlamında kullanmıştır.

²⁶⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 154.

²⁷⁰ Tilimsânî'ye göre, nasib bakımından avâm, âbidlerin makamının altındadır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 154.)

için âlim olmak, âlimin için cüz'î müşâhedeye ulaşmak için ârif olmak, ârif için vâkîf olmak ve vâkîf için ise kutup olmaktır. Tilimsânî'ye göre, insan-ı kâmil ehliyet sahibi olduğundan, insanlar onun görüşüyle aydınlanırlar. Çünkü o, devamlı halkın islahı için çabalar, onlara ihtimam gösterir ve onlar hayra onunla vâsıl olurlar.²⁷¹

Dördüncü seferde olanların çoğu tâbii ölümün yakınında olanlardır. Bu seferdeki kimselere bakıp tefekkür edildiğinde Hak ile kalbi aydınlanmış kimseler olduklarını ve kalplerinin Allah'ın imanı ve sıdkı ile desteklendiğini görülür. Zira onun makamının kıymeti ve ona ulaşmak Allah'ın ilhamı iledir.²⁷² Bu kimseler makamü'l-mahmûda erişmişlerdir. Makamü'l-mahmud makamında olmak Allah Teâlâ'ya insanları ulaştırmak için yol gösterici olmayı hak etmektedir.

Tilimsânî'ye göre, seyr u sülûkun dört mertebesinin üstünde ise vâkîflar ve vakfe makamının üstündekiler yani havâsu'l-havâs yer alır ki, onlar diridirler, yani Hakk'ın huzuruna vâsıl olmuşlardır. Çünkü onlar, kemâlin hakîkatinin husûlünden sonra kemâlini tamamlayanların, yani ekmeliyyâtın derecelerinin üstünde yer alırlar. Vakfe, kemâldir ve ekmeliyyât derecelerinin üstündedir. Dolayısıyla dördüncü seferden sonra kâmil vakfe olan vakfetü'l-vakfe gerçekleşmiştir.²⁷³

Sâlikin manevî yükselişinin tezâhürü olan seyr u sülûkta Tilimsânî'ye göre, sâlikin mertebelerinin yükselmesinde önemli olan iki unsur vardır. Bunlar; niyet ve ibadettir. Sâlikin sülûkta sâlikin niyeti/gayesi mâsivâdan arınarak Hakk'a vâsıl olmaktır. Salik ibadetlerini ise hiç bir zaman terk etmeksizin sadece Hakk'ın rızasını yerine getirmek için yapılmalıdır. İbadetini yapan sâlik ise ibadetine güvenmeksizin Hakk'ın lütfuna mazhar olma arzusu içinde olmalıdır. Çünkü Hakk'ın inayeti olmaksızın kulun yaptığı ibadetler ile Hakk'a vâsıl olması mümkün değildir. Tilimsânî'nin sülûkta üzerinde durduğu bir başka husus ise muhabbet makamıdır. Bu makam sâlikin avâm olmaktan havâs olmaya geçişini temsil eder. Çünkü bu merhalede sâlikin ilmi marifete dönüşürken, kendisi de âlim olmaktan ârif olmaya

²⁷¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 154.

²⁷² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 154-155.

²⁷³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 153.

yükselmiş olur. Müellifimiz sülûku sâliklerin mânevî derecelerine göre dört merhalede inceler. Bu mertebelerin ötesinde/sonrasında ise vakfe mertebesinin olduğunu beyan eder.

1.1.2.2. Şeyh

Sözlükte “yaşlı kimse” anlamındaki “şeyh” kelimesi²⁷⁴ tasavvufta “velî, pîr ve mürşid” ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Tasavvufta “şeyh” kelimesi “müridlere rehberlik yapan ve onlara irşad eden kişi” anlamında kullanılan bir terimdir.²⁷⁵ Tilimsânî, Hak Teâlâ’nın seyr u sülûkün manevî merhalelerinin her aşamasında sâlike gerek tenezzülü gerekse tecellîsiyle yönlendirerek yardım ettiğini ifade eder. Tilimsânî’ye göre, seyr u sülûk yukarıda bahsedildiği üzere sadece sâlikin “ilâhî huzurda bulunma hâli” ile değil aynı zamanda sâlikin gereksinimine göre, mürşid-i kâmilin gözetiminde de gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.

Müellifimiz, seyr u sülûkü “Hak Teâlâ’ya ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî ve ruhî bir yolculuk” olarak tanımlar. O, bu yolculuğun sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip, tam anlamıyla kendisini ilahî iradenin hâkimiyeti altına sokma ehliyetini kazanma gayesi taşımasından dolayı mübtedînin şeyhlerden bir mürşide ihtiyaç duyabileceğini ifade eder. Tilimsânî mübtedîye marifeti tamamlandığında “Ondan/mürşidden ihtiyacın olanı al ya da marifet tamamlanmadıysa ihtiyacın olanı daha sonra sende toplanandan al.” denileceğini ifade eder.²⁷⁶ Tilimsânî’ye göre, şeyh kendisine intisab eden sâliklere manevî olgunluğa eriştirmek üzere rehberlik eder. Nitekim sâliklerden şuhûda erişenlerden bazısı ancak şeyhlerine içinde buldukları durumu anlatmaları sonucu şuhûddan dolayı kendilerine hâsıl olan makamı bilmiştir.²⁷⁷

Müellifimiz, şeyhin sâlike seyr u sülûkünde, zayıflık hissettiği anda, bâtını ayırt etmede, ızdırâbın vukû bulmasında, nefsin arınmasında yardım ettiğini ifade

²⁷⁴ Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 205.

²⁷⁵ Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Süfyye*, s. 106.

²⁷⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 68.

²⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 252.

eder. Ona göre, sâlik şuhûd için derinleştiginde kendisine rehberlik edecek kimseyi talep etme konusunda kendini yoklamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın ehli/ehlullahı olan şeyh ona her zaman ihtiyacı olan doğruyu söyler. Tilimsânî konuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade eder: "İster mübtedî olduğunda, ister marifet için derinleşmiş olduğunda intisâb etmek için şeyh talep et ve ibadet ehli ile dayanışma içinde ol." Buradaki söz konusu ibâdet ehli de şeyhlerden oluşur. Başka bir yerde ise Tilimsânî şöyle der: "Şüphesiz şeyhler seni kişiye ulaştırmazlar ancak o kişinin makamına ulaştırırlar ve bunda aşırıya gitmezler."²⁷⁸

Sûfimize göre, Hak Teâlâ el-Hâdi ismiyle, kulu seyr u sülûk esnasında ihtiyaç duyduğu hidâyete eriştirir. Kulun ihtiyacı olan şey ise bulunduğu makamı hasebiyle seyyidi/şeyhidir. Perdelenmiş olan mübtedînin ihtiyacı başlangıçta onu salih amele ulaştıracak olan faydalı ilimdir. Mübtedînin üstündeki merhalelerde bulunan kullarında ihtiyaç duydukları şeyler madde/beden hasebiyle fazladır ve bunlar nefisleri hasebiyle de zarûrîdir. Nitekim bunların yüz çevirdikleri mezmûm sıfatlar, hevânın şaibeleri ve riya ile alakalı şeylerdir. Mürşide olan ihtiyaç bunlar karşısında sâlikin istidâtlarının zayıflamasından dolayıdır. Matlûba ulaşmak içinse istidâdın kuvvetlenmesi gereklidir. Bu sebeple ârif, şeyhe hem terbiye için hem de seyr u sülûk esnasında karşılaştığı zor durumlarla baş edebilmek için ihtiyaç duyar. Nitekim kulun sülûk esnasındaki karşılaştığı tereddütlerine Rabbine kavuşana kadar devam eder.²⁷⁹

Kısaca özetlemek gerekirse, Tilimsânî'ye göre, şeyh, seyr u sülûk için zorunlu olmayıp sâlikin gereksinimine bağlı olarak başvurabileceği bir rehberdir. Nitekim şeyh, kendisine intisâb eden sâliklere rehberlik etmesi, faydalı ve zararlı olanları göstermesi, onların kalplerine şeriat bilgisini ve Allah sevgisini yerleştirmesi ve problemlerinin halli için başvuracağı kişi olması bakımından önemlidir. Mürşid ile çıkılan manevî yolculuk nefis düşmanı ile uğraşan mürîde mücadele yolu ve metodu göstererek bir nevi ona kılavuz olarak manevî yolcuğunda ona yardım eder.

²⁷⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 241-242.

²⁷⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 67.

1.1.2.3. Âlim

“Âlim” kelimesi sözlükte “ilim ehli” anlamına gelir.²⁸⁰ Tasavvuf literatüründe ise Hak Teâlâ’nın zatını, sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini, yani bunların tecellîlerini yakîn yolu ile temaşa etme mertebesine çıkardığı kimselerdir.²⁸¹ Bunun yanısıra sûfiler sadece ifade ve ibâreler konusunda bilgi sahibi olan, ifade ve ibârelerin manalarını kavramadan lafızlarını ezberleyen kimselere de “âlim” derler. Sûfilerin bundan maksadı, ilim tahsil etmeleri sebebiyle onları karalamak değildir. Aksine maksatları, muameleyi ve ameli terk ettiklerinden dolayı onları kötülemektir. Çünkü âlim nefsi ile kâimdir.²⁸² Sûfiler, avâm mertebesinde gördükleri bu âlimlere ulema-i rûsûm, ulema-i zahir adını vermişlerdir.²⁸³ Bu kimselerde hal zuhûr etmez, onun hâli bilgidir.²⁸⁴

Nifferî’ye göre, âlim üç çeşittir. Bunlar: (Hak Teâlâ’nın) Kalbine hidâyet ettiği âlim, işitme duyusuna hidâyet ettiği âlim, bilgi edinmesine/ta’limine hidâyet ettiği âlimdir.²⁸⁵ Tilimsânî, bu âlimleri “ibadetleriyle Allah’ın vechini arzu edenler” olarak nitelendirir. Ona göre, Hak Teâlâ’nın kalbine hidâyet ettiği âlimler, kalplerine tesadüf eden hidâyet sayesinde karşılaştıkları kimseleri tanıyanlardır. Hak Teâlâ’nın işitme duyusuna hidâyet ettiği âlimler, ilmi işittiklerinde onu söyleyenin hangi anlamı kast ettiğini işitme duyularındaki hidâyet vâsıtasıyla onu söyleyenden daha iyi anlayanlardır. Hak Teâlâ’nın ta’limine hidâyet ettiği âlimler ise taklit eden insanların körü körüne taklit ettiklerini anlayanlardır. Zira taklit edenler, üstlerindeki mertebelerde bulunanların hâllerine muktedir olmayan kimselerdir.²⁸⁶

²⁸⁰ Ebu Huzâm, *Mu’cemu’l-Mustalahâti’s-Süfyye*, s. 128.

²⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 36. Gerek Nifferî gerekse Tilimsânî tahkîke erişmeyi üç mertebede inceler. Bunlar ilim, marifet ve vakfedir. Bu mertebeler sırasıyla nefsin kemâle ilişkin mane’î yükselişinin merhaleleridir. İlim mertebesindeki sâlike âlim, marifet mertebesindeki sâlike ârif, vakfe mertebesindeki sâlike vâkıf adı verilir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 127.)

²⁸² Ebu Huzâm, *Mu’cemu’l-Mustalahâti’s-Süfyye*, s. 128.

²⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 36.

²⁸⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 363.

²⁸⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 220.

²⁸⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 221.

Tilimsânî'ye göre, âlim ve ilmin her ikisi de hicâbtır ve hicâb havfi gerektirmektedir. Bu sebeple âlimin ibadeti cehennem azabından kurtulmak içindir ve kalbinde Allah'ın azabına ve cehenneme dair havf artar.²⁸⁷ Bundan kurtulmak ise ancak Hakk'a yakın olma hedefine ulaşmayı amaç edinerek onun sıfatlarıyla vasıflanmayı ve istediği fiilleri yapmayı, yasaklarından da düşmandan kaçır gibi kaçmak ile mümkündür.²⁸⁸

Tasavvufta âlimlerin sahip oldukları ilim, Allah'tan başka her şeyi delil²⁸⁹ ile idrâk etme anlamına gelir ve bu yönüyle tahkîkin ilk mertebesini oluşturur.²⁹⁰ Tilimsânî'ye göre, ilim hicâb ehlinin mahcûb akıllarının zuhûrundan yapılan tariftir. Marifet ise hicâbın kalkması sonucu edinilmesi bakımından özeldir. Bu nedenle âlim, bulunduğu ilim mertebesinden marifet mertebesine ulaşmak için çaba içinde olmalıdır. Aksi halde marifete ulaşmayı kendisine amaç edinmeyen âlimin câhile dönüşmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla âlim için sahip olduğu ilim, marifet mertebesine yükselmesi için ya bir vâsita olur ya da âlimi marifetten mahrum eden bir hicâba dönüşür.²⁹¹ Tilimsânî'ye göre, sâlikin ilim ya da marifet sonucu elde ettiği tecrübe, idrâk bir sonraki merteye olan vakfeye erişmede bir unsurdur.²⁹²

Müellifimize göre, ilim ehli aslında marifete dair bir şey hissetmez. Fakat ilim ehlinden bazıları, hisleri bakımından marifet ehline daha yakındır. Bu sebeple marifet ehlini susarak karşılarlar ve onların hallerini inkâr etmezler, itiraf da etmezler.²⁹³ Fakat ilim ehlinin hepsi bu konuda aynı tavrı göstermezler. Zira onlardan marifet makamına his bakımından yakınlık hissetmeyenlere göre, marifet ehli inkâr içindedir. Onlardan ileri derecede inkâr içinde bulunanlar, marifet makamından da bir o kadar uzak olanlardır. Dolayısıyla ilim ehli buldukları mertebelere göre, hakîkate yakınlıklarına göre, kurb içinde, inkârlarının miktarına göre, bû'd içinde

²⁸⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 215.

²⁸⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 219-220.

²⁸⁹ Tîb, *Vahdetü'l-Vücûd*, s. 90.

²⁹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 143-144.

²⁹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 213

²⁹² Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 206-207.

²⁹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 166.

olurlar. İlim ehlinin tam aksine marifet ehlinde iki farklı düşünce bulunmaz.²⁹⁴ Tilimsânî'ye göre, ilim ehlinin tümü sözde, fiilde marifet ehlinen nakilde bulunmazlar. Marifet, âlimin kalbinde mevhibe yoluyla ortaya çıkar ve ona faydalı tesir eder, onu hikmete yöneltir. Böylece âlim, ilim mertebesinden marifet mertebesine intikâl etmiş olur. Bu durumda daha önce marifeti yanında göremeyen ulemâ onu yanında görür. Daha sonra kendisi vakfede bulunmayan ârifin kendisi de kalan sûretleri mahv ederek marifetten vakfeye intikâl etmeye başlar. O zaman vâkıf vakfeye yükselen âriflerin tamamını yanında görür ve başka kimseyi yanında görmez.²⁹⁵

Sûfimize göre, âlimin âlimliği uzaklıktır/bu'ddur. Âlimin bu'du iki vasıf taşır. Bunların ilki, âlimin Hak Teâlâ'dan gayri çokluğu müşahede etmesinden dolayı olan bu'ddur, yani Hakk'tan uzaklıktır. Diğeri ise âlimin Hak Teâlâ'nın kühünü akıl ile idrâk etmesinin mümkün olmamasından kaynaklanan bu'ddur. Görüldüğü üzere, âlimin söz konusu vasıfların her ikisi de bu'ddur. Âlim bu vasıflarından ya marifete yükselmiş olarak ya da irfanî tecellînin meydana gelmesi hasebiyle fenâ ile tutuşarak çıkar. Burada söz konusu olan fenâ, manevî tutuşmadır. Aslında âlimin murâdının hakikati bu tutuşmadadır. Bu durumda âlim mâsivâdan uzaklaşır ve ibadetine yönelir. Gerçekten de bu gerçekleştiği vakit âlim artık âlim olarak adlandırılmaz. Âlim, ârife dönüşür. Âlimin ilimden bir başka çıkış şekli ise marifete doğru yükselmek değildir, aksine ilmin seviyesinden daha da düşmektir. Yani ilimden uzaklaşmaktır. Bu aynanın cehâletle paslanması demektir.²⁹⁶ Bu durumda âlimin üzerinde mâsivânın hükmü sürer.

1.1.2.4. Ârif

“Ârif” sözlükte “bilen, vâkıf, tanıyan, anlayışlı, kavrayışı mükemmel, irfan ve marifet sahibi” anlamlarına gelir.²⁹⁷ Tasavvuf ıstılahatında ise “Allah Teâlâ'nın zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini keşf ve müşahede yoluyla, yani manevî ve

²⁹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 167.

²⁹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 142.

²⁹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 144.

²⁹⁷ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 221.

ruhî tecrübelerle alana ârif-i billâh” veya yalnızca “ârif”; ârifin bu yolla tanıdığı Allah’a “Maruf” denir.²⁹⁸ Ârifin en önemli sıfatı ise “istikamet”tir.²⁹⁹ Ebû Bekir Kettânî’ye (ö. 322/933) göre, ârif, “Hakk’ın emirlerine uygun amellerde bulunan, hal ve hareketlerinde ilahî emir ve yasaklara asla muhalefet etmeyen, daima Allah’ı zikreden kimsedir.” Zünnûn-i Mısri (ö. 245/859), ârifin üç alâmeti olduğunu ifade eder. Bu alâmetlere göre, ârifin marifetinin nuru veranın nurunu söndüremez. Ârif şeriatın zâhirine muhalif bâtın ilimden bahsetmez, kerâmetleri kendisini şeriatın zâhirine aykırı hareket etmeye sevk etmez, yani ârif “erdim” diye verâ duygusunu, günah ve haramlardan sakınmayı elden bırakmaz.³⁰⁰ Bunların yanısıra marifet ehli olan ârif keşiflerinde yanılabilir, çünkü o da insandır. Mâsum olan ancak peygamberlerdir. Ârif ve sûflerin keşiflerindeki hatası müctehidlerin içtihadındaki yanılması kadar doğaldır.³⁰¹

Tilimsânî’ye göre, âlim idrâk bakımından bir derece daha yukarıda olan ârif mertebesine yükseldiğinde ilimleri de marifetlere dönüşür. Çünkü daha önce gördüğünü sonrasında bu gözden gayri bir gözle görür. Zira o, ilahî nurun zuhûrundan dolayı sahip olduğu ilimleri parmakla gösterilen bir âlime, yani ârife dönüşmüştür. Ârif olduğunda ise marifetinde var olan sûretler de daha lâtif bir sûrete dönüşmüştür. Böylece sanki ilimler marifetlere dönüştüğünde âlimlerin ilimleri kevninden kül olup gitmiştir.³⁰² Marifet ilme göre daha ulvî ve yüce bir mertebeyi ifade etse de vakfeye göre, bir derece de olsa sivâ olarak değerlendirilir. Çünkü Tilimsânî’ye göre, marifetin azda olsa mâsivâyâ bir nisbeti vardır. Bu da ârifin henüz Allah’tan başka herhangi bir şeyin yer olmadığı vakfeyi idrâk etmesine engel teşkil eder.³⁰³ Nifferî ve halefi olan Tilimsânî’ye göre, sâlikin ilim ya da marifet sonucu elde ettiği tecrübe/ idrâk bir sonraki mertebe olan vakfeye erişmede bir unsurdur.³⁰⁴

²⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 44.

²⁹⁹ Ebû Nasr Serrâc, *İslâm Tasavvufu: El-Lüma’*, (trc. Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yay., İstanbul 2016, s. 34.

³⁰⁰ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 200.

³⁰¹ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 200.

³⁰² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 136.

³⁰³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 118; Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 185.

³⁰⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 139.

Vâkıf ise mertebelerin hepsinin idrâkinden mümtenîdir. Âriflerin son aşamaları, vâkıfın makamının en alt seviyesine dahi ulaşmaz ve onun en son derecesindeki hikmetlerden bir hikmete dahi muttali olmazlar.³⁰⁵

Tilimsânî, âlimin ve ârifin seyr u sülûk adı verilen manevî yolculukta henüz Hak Teâlâ'ya vâsıl olmamış olduklarını belirtir. Çünkü onlar henüz hakîkate erişme yolundadırlar.³⁰⁶ Bilindiği üzere ârifin müşahede ve temaşadan hâsıl olan bilgisi, yani marifeti, kurb-ı nevâfil hadisinde³⁰⁷ bahsi geçen farz ibâdetlere ilâveten çokça yapılan nafile ibadetlerle Hakk'a yaklaşan sâlikin bizzat Allah ile işitip görmesi sonucu elde ettiği tecrübî bilgidir. Nifferî ve ona bağlı olarak da Tilimsânî çoğu sûfnin yaptığı gibi marifeti hakîkate ulaşmada en üst mertebe olarak görmemiştir. Çünkü onlara göre, marifet tahkîkin nihâî mertebesini ifade etmemektedir. Nitekim ârifin marifet mertebesinde edinmiş olduğu tecrübî bilgi Hakk'ın isimleri hakkındadır, doğrudan Hakk'ın kendisi ve zâtı hakkında değildir. Dolayısıyla ârifin vücûd hakkında kuşatıcı bir idrâke ulaşması mümkün değildir. Nifferî ve Tilimsânî'ye göre, tahkîkin son mertebesi vücûd hakkında kuşatıcı idrâk, tam bir fena ve açık bir rû' yete ulaşmak olan vakfe mertebesidir.³⁰⁸

Tilimsânî'ye göre, ârif tecrübesiyle ve marifetiyle rasyonel aklın ve mantığın sınırlarını aşarak doğrudan sezgi, ilham elde eder. Zira o, artık Allah'ın nuruyla aydınlanmaktadır. Bu nur marifette ârifi Allah'a yaklaştırır ve onu maddî alanı aşan, ancak bir başka açıdan da onu bütünüyle saran idrâkin sırrına götürür.³⁰⁹ Fakat ârifin mâsivâ olarak adlandırılan âlemden kalben tamamen uzaklaşmaması nedeniyle Hak Teâlâ'yı doğrudan müşahede etmesi mümkün değildir. Zira ârif tamamen mâsivâdan uzaklaşarak tam bir tecrîd ve fenâ hali üzere olmadığından dolayısıyla da kendisinde ârif ve marûf düalizminin ortadan kalkmamış olduğundan şuhûdunda/müşahedesinde

³⁰⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 233.

³⁰⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 216.

³⁰⁷ Buhârî, *Rikâk*, 38.

³⁰⁸ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 279.

³⁰⁹ Tîb, *Vahdetü'l-Vücûd*, s. 90-91; Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 215-216.

şirk-i hafiden kurtulmayandır.³¹⁰ Tilimsânî'ye göre bu şirk olup, düalizmin var olmayı sürdürmesidir ve kınama gerektirmektedir.³¹¹

Sûfimiz, ârifin Allah'a cehennemden kurtulmak veya cennete girmek için değil, Cenâb-ı Allah'ın hakkı olduğu için ibadet ettiğini belirtir. Çünkü o ibadeti ve ubûdiyeti en doğal görev bilir, hiçbir karşılık beklemeden ibadet eder.³¹² Tilimsânî'ye göre, ârif ibadet bakımından iki çeşittir. Bunlar akıbetini bilen ârif ve akıbetinden bihaber olan ârif olarak iki çeşittir.³¹³ Akıbetini bilen ârif; mebde ve meâd'ı bilen, ahiretteki âkıbetini düşünerek ahirete uygun amel edendir. Akıbetinden bihaber olan ârif ise Hakk'ı müşahade ile meşgul olur ve ahiretteki âkıbeti düşünerek değil sadece Hakk'a vâsıl olmayı amaç edinerek amel edendir.³¹⁴

1.1.2.5. Vâkıf

Gerek Nifferî gerekse Tilimsânî tahkîke erişmeyi üç mertebede inceler. Bunlar ilim, marifet ve vakfedir. Bu mertebeler sırasıyla nefsin kemâle ilişkin manevî yükselişinin merhaleleridir.³¹⁵ İlim mertebesindeki sâlike âlim, marifet mertebesindeki sâlike ârif, vakfe mertebesindeki sâlike vâkıf adı verilir.

Tilimsânî'ye göre, âlim ve ârif seyr u sülûk adı verilen manevî yolculukta sadece merhalelerde olup, nihâî noktaya erişmiş değillerdir. Vâkıf ise nihâî hedefe erişmiştir.³¹⁶ Tilimsânî'ye göre vâkıf derece bakımından arkada bıraktığı herkesin önüne geçmiştir. Çünkü o, ilim ve marifeti kuşatan nihâî bir tecrübeye ve kapsamlı bilgiye sahiptir. Fakat ârif sadece âlimin bildikleri ve gördükleri hakkında kapsamlı bilgiye sahiptir. Vâkıf, ise ârifi anlamakta/idrâk etmektedir. Bu ârifin içinde bulunduğu durumu anlar anlamındadır. Aynı zamanda da vâkıfın, ârif gibi âlimi ve içinde bulunduğu durumu idrâk eder demektir, yani vâkıf onlardan her ikisini,

³¹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 132-133.

³¹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 216.

³¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 44.

³¹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 214.

³¹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 214.

³¹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 127.

³¹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 127.

ikisinin zevklerini ve ilimlerini kuşatır, yani onlara hâkimdir.³¹⁷ Dolayısıyla vâkıfların hepsi ârifdir, âriflerin tamamı vâkîf değildir.³¹⁸ Yani yüce olan düşük olan üzerinde tasarrufta bulunur ve aksi mümkün değildir.³¹⁹ Tilimsânî bunun nedenini şöyle izah eder: “Ulemâ akıl, nakil veya ikisinden birine dayanana bilir, fakat vâkıfı bilmez. Bu yüzden ona güvenmez. Çünkü ulemâ vâkıfın sahip olduğu hikmete erişmemiştir. Dolayısıyla âlim ve ârifin ilimleri her ne kadar faydalı olsa da tahakkuk mertebesine ulaşmadığından vâkıfın ilmini anlamaları mümkün değildir. Vâkıf ise onların cehâletini bilir, onlara hikmet bakımından güvenmez. Bundan dolayı onlarla anlaşamaz.”³²⁰

Sâlik, vakfe makamını tahakkuk ettiğinde mâsivâ yok olur, yani marifet daha ulvî ve yüce bir mertebeyi ifade etse de vakfeye göre, bir derece de olsa mâsivâ olarak değerlendirilir. Tilimsânî marifetin azda olsa mâsivâyâ bir nisbeti olduğunu belirtir. Bu durum ârifin henüz Allah’tan başka herhangi bir şeyin yer bulmadığı vakfeyi idrâk etmesine engel teşkil eder. Öte yandan doğrudan edinilen tecrübenin hakîkatine eren vâkıf da marifet kalmaz. İlim ehlinin ârifin elde ettiği bilgilere yönelik kuşkularından dolayı, ârifin bilgilerini inkâr etmesi gibi ârif de vâkıfa ve müşahedelerine yönelik kuşkularından dolayı onu reddeder. Böylece vâkıf artık hâdis olma şartını taşıyan herhangi bir şeyin kendisine eşlik ve ülfet edemediği bir mertebeye erişir. Zira ademe hudûs ülfet etmez. Tilimsânî, Bâyezîd-i Bistâmî’nin hâdis olma vasıflarını nefyeden “Sübhânî: Kendimi tenzih ederim” ya da “Cübhemde O’ndan gayrısı yok” şeklindeki şatahâtının bu tür nihâî makamların bir tezâhürü olduğunu düşünür. Ona göre, Bistâmî de vakfe ehliendir.³²¹

Müellifimiz vâkıfın bulunduğu vakfe makamında diğer bütün makamlarda olan bütün zevklerde dâhil olmak üzere zevklerin tamamını tahakkuk ettiğini ve diğer makamları ihâta etme anlamında bunun tek olduğunu ifade eder. Vâkıfın erdiği

³¹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 146.

³¹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 127.

³¹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 123, 128.

³²⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 124.

³²¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 118; Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 185.

bu hakikat, havâstan bu makamlarda olanların ulaştığı hakikatin haricinde bir özellik taşır. O da şudur; havâsın tahakkuk ettiği makamlar “hazerâtü'l-esmâdır”, yani ilâhî isimler aracılığıyla edinilen makamlar iken vâkıfın tahakkuk ettiği makamlar Hakk'ın müsemması ile alakalıdır.³²²

Tilimsânî'ye göre, vâkıf, hakikatin üzerindeki galebesinden dolayı mâsivâyı tamamen terk eder ve kevnîyetten tamamen fânî olur. Böylece vâkıf, Allah Tebârek ve Teâlâ'dan başka bir vücûda şahid olmaz ve mâsivânın hakikatinin adem olduğunu görür/idrâk eder. Mâsivâyı bu şekilde gördüğünden dolayı vâkıf mâsivâdan yüz çevirir. Müellifimize göre kim de bunun aksine mâsivâyı vücûd/varlık olarak görürse ondan çıkamaz ve onu aşıp geçemez.³²³

Sûfimiz vâkıfın mâsivâdan tamamen uzaklaşması sonucu kalbine yöneldiğini ârifin ise ibadetine yöneldiğini belirtir. Çünkü ârif henüz kevnîden bağımsız olmadığından vâkıf gibi kalbine yönelemiştir. Öte yandan âlimin ârif kadar ibadetine meraklı olmamasının nedeni onun cismaniyet yanının kevnin derinliğinden kurtulamamış olmasındandır. Dolayısıyla âlimin üzerinde mâsivânın hükmü sürer. Vâkıfın üzerinde ise kevn, yani mâsivânın hükmedici etkiye sahip değildir. Çünkü o, mâsivâ ile bütünüyle ilişkisini kesmiştir ve kevnin karşısına geçmiştir, yani o fenâ hâlinde olarak bâkî olan Hakk'ın bekâsı ile tasdik etmekte, hulûl ve ittihat olmaksızın Hak'tan Hak'ta bulunmaktadır.³²⁴

Nifferî'ye göre, her kulun bulunduğu makamına binaen bir nisbeti vardır. Buna göre, âlim ilmîne ve aklına nisbet edilir; ârif, kalbinde Rabbi hakkında olan marifetine nisbet edilir; vâkıf ise sûretlerden tamamen uzaklaşarak tam bir tecrîd ve fenâ hali üzere olduğundan kalbine ya da kendinde oluşan herhangi bir sûrete değil de doğrudan Rabbine nisbet edilir.³²⁵

³²² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 117.

³²³ Burada kevnîden kasıt mâsivâdır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 551.)

³²⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 149.

³²⁵ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 177-178.

Görüldüğü üzere, vakfe hakîkate erişmenin nihâî bir mertebesi olduğundan diğer mertebelere ilişkin sınırları/hadleri nefyeder. Bundan dolayı vâkıf bu tecrübesi sırasında mahlûkata ilişkin her şeyden tam bir tecrîd halindedir, yani vâkıf Hakk'ın huzurunda bulunduğundan dünya ve ahirete dair her türlü endişe ve beklentiden kurtulmuştur, Allah'tan başka hiçbir şeyle ilgilenmez.³²⁶ Öte yandan Tilimsânî'ye göre, ârif vâkıf gibi değildir. Zira o sûretten bakiye bulunduran kişidir. Dolayısıyla ârif düalizmi esas alır, yani sûret barındırmasından dolayı gizli şirktedir. Bununla birlikte vâkıfın kendisi mutlak hakîkati temel almıştır. Hak'tan başkasıyla beraber değildir. Çünkü o düalizmi esas almaz, tam bir tevhîd üzeredir.³²⁷

Nifferî, vakfeyi “kulun hürriyetini elinden alan her türlü kaygıdan arınarak hür olma durumu” olarak tanımlamıştır. Bunu âlim, ârif ve vâkıfın idrâk düzeyi bağlamında şöyle ifade eder: “Âlim, köleliktedir. Ârif, anlaşmalı köleliktedir. Vâkıf ise hürdür.”³²⁸ Tilimsânî'ye göre, âlimin kölelikte olmasının sebebi âlimin ilminin naklen olması ve kavrama gücünün felsefecilere benzemesinden dolayıdır. Zira onun manevî tecrübe yaşamaksızın başkalarının yazdıklarını okuyarak edindiği ilmine “taklîdî ilim” adı verilir ve bu ilimle Rabb'e gâiben ibadet eder. Dolayısıyla âlim, makamından dolayı ubûdiyyetin köleliğindedir. Ârif ise şuhûdun bazısına şâhid olmamıştır. Sûretinin bir kısmı, marifetteki mekânının derecesine göre ondan silinmiştir. Fakat sûretinin bir kısmı ise ondan silinmemiştir, ancak bu resmin halkıyyeden hakîkate dönüşmesi bunun dışındadır. Böylece ârif köleliğin cüzlerinin bir kısmından kurtulmuştur. Bundan dolayı sanki özgür olmaya yaklaşmıştır ve anlaşmalı kölelik kategorisinde yer alır. Vâkıf ise

³²⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 126.

³²⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 135.

³²⁸ Tilimsânî'ye göre, ibadet; kölenin ibadeti, hür insanın ibadeti ve anlaşmalı kölenin ibadeti olarak üçe ayrılır. Kölenin ibadeti, hürriyeti elinden alınmış, isteksiz ve zorunluluktan dolayı ibadet eden, aksi takdirde belli yaptırımlarla karşılaşmak zorunda kalacak insanın ibadetidir. Hür insanın ibadeti, özgür iradesi ile ibadet etmeyi tercih eden, Hakk'a ibadet etmeyi mâsivâyâ köle olmaktan kurtularak hürriyete kavuşmak olarak algılayan insanın ibadetidir. Anlaşmalı kölenin ibadeti ise bazen köle gibi ibadet yapmak bazen de hür insan gibi ibadet yapmaktır. Müellifimize göre, kulun Hakk'a ibadet etmeyi kölelik olarak algılaması son derece yanlıştır. Çünkü Hak Teâlâ kulundan özgür iradesi ile ibadet etmeyi tercih eden hür insanın ibadeti gibi ibadet etmesini ister, yoksa hürriyeti elinden alınmış, isteksiz ve zorunluluktan dolayı ibadet eden kölenin ibadeti gibi değil. Zira ibadet, kulu gerek mâsivâyâ köle olmaktan gerekse arzu ve isteklere köle olmaktan kurtarır ve ona Hakk'a yakın olma hürriyetini temin eder. Dolayısıyla âlimin ibadeti kölenin ibadeti, ârifin ibadeti anlaşmalı kölenin ibadeti, vâkıfın ibadeti ise hür insanın ibadetidir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 134.)

hürdür. Bunun anlamı zâtının ve sıfatlarının halkıyyeden hakîkiyyeye dönüşmesi demektir. Bundan dolayı onun için ubûdiyette bir şey kalmamıştır. Bu ondaki halife atanmasının sırrının sübûtunun göstergesidir. Mutlak olarak halife olması tamamen bu makamından kaynaklanmıştır.³²⁹ Tilimsânî'ye göre, vâkıf Hak Teâlâ'nın yeryüzündeki vekilinden başkası değildir.³³⁰ Her ne kadar vakfe nihâî bir tecrübe de olsa vâkıfın bu makamda vakfenin hakîkatine erişebilmesi için vakfenin sûretinden de uzaklaşması, yani sûret konusunda tam bir mahv halinde olması gerekir.³³¹ Nifferî'ye göre, vakfede ulaşılması gereken asıl hedef vakfenin sûretinin de ötesinde bulunan vakfenin hakîkatine ulaşmaktır. Buraya ulaşmak ise vakfenin sûretini terk etmekle, yani Allah'tan başka her şeyden vazgeçmenin kulda daima hâkim olmasıdır. Nifferî, vakfenin hakîkatini “vakfetü'l vakfe, hakîkatü'l vakfe ve terk-i vakfe” kavramlarıyla açıklamıştır.

Vakfenin kesbî mi yoksa vehbî mi olduğuna dair sorulara ise Tilimsânî “vakfe vehbîdir” diyerek yanıt verir. Çünkü seyr u sülûkün nihâyetinde sâlikin vakfeye erişmesi ancak Hak Teâlâ'nın ilahî mevhibesi, lütfu ile olur. Yoksa vakfeye sadece ibadet ederek ulaşılması mümkün değildir.³³² Müellifimize göre, Hak Teâlâ'nın makamına kulun yaklaşmasını ifade eden vakfe makamına ulaşmanın sadece sebeplere bağlı olmadığını bilen vâkıf, diğerleri gibi sebeplerle, fiillerle meşgul olmaz. Çünkü vâkıfın nazarında yapılan fiillerin tamamı, Hakk'a yakın olmak isteyenlerin bir nevi vesileleridir. Zira onlar bu vesileler aracılığıyla Hakk'a yaklaşmayı arzu ederler. Nitekim kulun Hakk'a yakın olmak için yaptığı ibadetler kulu Hakk'a yaklaştırır ve bu onun nazarında müddettir. Fakat kul ilahî mevhibe olmaksızın ibadetle/vasıtalarla Hakk'a ulaşamaz. Zira bu mevhibe Hakk'ın Vehhâb isminin de gereğidir.³³³

---

³²⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 135.

³³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 138.

³³¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 119.

³³² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 136.

³³³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 136.

1.1.2.6. Vefî

“Vefî” sözlükte “düşmanın zıddı” anlamına gelir. Genel anlamda “Allah’a dost” veya “Allah için dost olan kişi” demektir.³³⁴ Tasavvuf kavramı olarak; “feîl” vezninde ve ism-i mef’ûl manasında “Allah’ın gözetip koruduğu kimsedir. Nitekim Kur’an’da: “*O bütün sâlih kullara velîlik ediyor (yönetiyor.)*”³³⁵ buyrulur. Yine “feîl” kalıbında ism-i fâil manasında “Allah’a itaat ve ibadet işini uhdesine alan kişi” demektir. Nitekim Kur’an’da “*Allah îman sorumluluğu taşıyanların velîsidir.*”³³⁶ buyrulur. Tilimsânî’ye göre, Hak Teâlâ’nın emrindeki evliyâların tamamı keramet ve cennet yerine Hak Teâlâ’nın kendisini tanımayı tercih eden kimselerdir.

Allah’a yakınlık ve dostluk, O’na ibadet ve kullukla sağlandığından müminlerin dereceleri amel ve ibadetlerine, ihlâslarına göre farklılık gösterir.³³⁷ Dolayısıyla evliyaların buldukları mertebeler birbirinden farklıdır. Tilimsânî’ye göre, evliyaların mertebelerine göre, sorumlulukları ve Hakk’ın buyruğundan nasipleri de birbirinden farklıdır. Tilimsânî bunu oruç ibadetinin hükmünün insanların buldukları duruma göre, farklı uygulama gerektiği örneğinden yola çıkarak şöyle açıklar: “Bu şuna benzer; ramazan ayında oruç mukîm olanlara farz kılınmıştır ve bu konuda onlara ruhsat verilmemiştir. Yolcular için ise durum farklıdır. Bu iki gruptan her biri nasibini Hakk’ın buyruğuna uygun olarak tespit etmiştir.”³³⁸

Tilimsânî evliyaların Hakk’a itaatlerinin en önemli ifadesinin O’na rızâ göstermek ve emirlerini yerine getirmek olduğunu belirtir. Müellifimize göre, evliyalar emirlere itaatten muhabbete kadar edebe riâyette ısrarcı davranırlar ve hiçbir zaman ameli terk etmezler.³³⁹ Evliyaların bir başka özelliği de her şeyden çok Hak Teâlâ ile meşgul olmalarıdır.³⁴⁰ Tilimsânî’ye göre, evliyalar “akıl delildir” sözüne meyletmezler. Nitekim onların Hakk’ı idrâki, Hakk’ın tecelliyâtının vukû

³³⁴ Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 350.

³³⁵ A'raf, 7/196.

³³⁶ Bakara, 2/257.

³³⁷ Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Süfîyye*, s. 188.

³³⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 205.

³³⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 205.

³⁴⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 205.

bulmasını müşahede etmeleri sonucunda oluşur ve bunun sonunda Hakk’a teslim olurlar. Öte yandan Müellifimize göre, Hak Teâlâ’dan evliyalara refâkat etmesi için gönderilen nur doğruluğun vechesinin rü’yetinin nüfuzu iledir. Hak Teâlâ’nın şöyle buyurduğu gibi, “*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?*”³⁴¹ Nitekim evliyanın Hakk’a rucû etmesi, Hakk’a meyiletmesi sonucu onu tecrübe etmesidir. Kulun Hakk’a vâsıl olmayı akıl ilminin yolları ile gerçekleştireceğini aklından geçirmesi iyi yetişmemiş olma/hamlık durumudur.³⁴²

Velilikle ilgili başka husus ise velâyettir. Bilindiği üzere velâyet ilahî bir ihsandır. İnsanın gayreti ise bu ilahî ihsana yönelmek, istidat kazanmaya çalışmak ve Hak’tan gelişini beklemekten ibârettir. Bu sebeple insan ne kadar çalışırsa çalışın ve mücâhede ederse etsin velâyete kendi çabasıyla ulaşamaz. Çünkü velâyet ilahî kaynaklıdır. Bu özellik velâyeti tasavvufî sülûkün ürünlerinden ve diğer yakınlıklardan ayırır. Nitekim amellerle mücâhede etmek, bir ilim, hal ve makam doğurur. Bunu sıradan insanlar velâyetin görünümü zannedebilirler. Oysaki bu durum sadece iyi hal ve sülûkün görüntüsüdür.³⁴³ Tilimsânî velâyeti ilahî bir mevhibe ve Hakk’ın kullarına şefkatinin ifadesi olarak izah eder ve bunu tövbe örneği ile şöyle açıklar: “Nitekim kulun tövbe etmesi inâbedendir. İnâbe ise kulun fiili değildir. Bilakis Allah’ın şefkatindedir. Kul imtihana karşı rızasızlığından sonra af ile Hakk’a yöneldiğinde Allah onu affeder ve ona nuruyla tecellî eder. Bu Hakk’ın ibadet etmeyi hoş karşılamasından dolayı/razı olmasından dolayıdır ki anlamı akılla anlaşılamaz.”³⁴⁴

Tilimsânî’ye göre, Hakk’ın velî kulları, yeniden dirilmenin zuhûr ettiği gündüzün başlangıcından gecenin başlangıcına kadar zikir ile meşgul olurlar. Bu zikir esnasında Allah’la beraber olmayı tecrübe ederler. Dolayısıyla çöl hayatları

³⁴¹ En’âm, 6/122.

³⁴² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 205.

³⁴³ Suad Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, s. 533-534.

³⁴⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 205-206.

onlar için zikir ve vird dolayı cem' hükmündedir.³⁴⁵ Öte yandan müellifimize göre, velilere ilimlerin sevki nebevî mirâstır ve bu kul için meşru kılınmıştır. Nitekim bu merteye, velâyetin bidâyetinde olur. Velî kulların ilmi, Hak Teâlâ'ya yakın olmak için maddi ilimlerden uzaklaşmaları ve maddi âlemden gelen velînin kalbinin gayb âlemini görmesine engel olan her türlü kir, pas ve hicâbtan riyazet ve tasfiye ile kalkması sonucu hâsıl olur. Bu perdenin açılması, yani kalp gözünün açılması “keşf” olarak adlandırılır. Keşfin hakîkati şâhidin nazarında Hak Teâlâ'dan başkasını görmemesi yani eşyâ'nın mahvı olmasıdır. Bazıları şunu vurgulamışlardır; “Evin Rabbini gördüm, evi görmedim.” Bu kulun üstündeki Hak Teâlâ'nın istilasıdır ve Hak'tan gayrısı görülmez.³⁴⁶

Tilimsânî hakîkate ulaşmada kulun Hakk'a en yakın olduğu makamın tahkîk makamı olduğunu, evliyâlar için bunun “kutbiyyet” olduğunu belirtmiştir. Rasuller de bunlar arasından gönderilmiştir. Şeyhler ise risâlet kapısının kapanmasından sonraki aşamada yer alırlar. Tahkîkin alâmetleri ise mevcûdun tamamında bulunan hak ile bâtılı, yanlış ile doğruyu ayırt etmektir. Bu mâhiyetlerin ilmi vücûddadır ve bu ilimlerin tafsilatlarının tamamında marifetler ve zevkler vardır. Çünkü O, makamü'l-muhîttir.³⁴⁷

Bilindiği üzere “Mümin kullarına yardım eden, onları koruyan, işlerini gören, onların yakını ve dostu” anlamındaki velî³⁴⁸ ismi Allah'ın isimlerinden biridir. Tilimsânî'ye göre, Hak Teâlâ'nın isminin kula emaneten bırakılması, netice itibariyle kulun Hakk'ın ismi ile isimlendirilmesi olup irfân makamından kutbiyyet makamına kadar devam eder. Kutbiyyet makamda ise tahkîk gerçekleşir ve bu makamda kul hakîkatleri ayırt eder, fenâdan sonra bekâ bulur. Kutbiyyet makamında Hakk'ın birleştirici olması zuhûr eder. Bu kulda Allah Teâlâ'nın ilim ve ameli bir araya toplamasıdır. Hak bu makamda birleştirici olmasının yanısıra hem de ayırıcıdır. Hakk'ın ayırıcı olması günahlarından dolayı şeytan ve hevânın davet etmelerine

³⁴⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 206.

³⁴⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 208.

³⁴⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 211.

³⁴⁸ Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s. 174-175.

karşın Hakk'ın ihsanı ile kulu caydırmasıdır ve itaatsizliğin nehyidir. Hak Teâlâ'nın câmi/birleştirici olması vechesinin nehyi ilimdir. Bu Hakk'ın vahdâniyyetin şuhûdu'nun gereği olup Hak Teâlâ'nın temennisidir/iradesidir. Zira o el-Vedûd olan Hak Teâlâ'ya zor gelmemiştir. Kutubun marifetinin en üst sınırı, kendini adem olarak görmesidir. O vücûd olan Hakk'ın sıfatları ve isimlerinin mevcûd ile olan ilişkisini açıklayandır.³⁴⁹ Nitekim Kur'andaki “*Attığında sen atmadın; lâkin Allah attı.*”³⁵⁰ bu babdandır. “*Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.*”³⁵¹ âyetlerinde Râsulullah'ın velilik yönüne vurgu vardır.

1.2. Tahakkuk Kavramları

Tasavvufun tahakkuk boyutunu seyr u sülûk sonucunda yaşanan manevî haller ve edinilen tecrübî bilgiler oluşturur. Söz konusu haller tahakkukun kalbî ve vicdânî boyutunu oluştururken, bu haller vasıtasıyla ulaşılan tecrübî bilgiler tahakkukun marifet ve bilgi yönünü oluşturur.

1.2.1. Kalbî ve Vicdânî Olanlar

1.2.1.1. Kurb ve Bu'd

Sözlükte yakın anlamına gelen kurb kelimesi tasavvuf literatüründe “Hakk'a yakın olma” anlamına gelir.³⁵² Genellikle karşıtı olan bu'd ile birlikte kullanılır. Kurb ve bu'd kelimeleri âyetlerde ve hadislerde olduğu gibi tasavvuf literatüründe de daha ziyade mânevî yakınlığı ve uzaklığı ifade etmek için kullanılır. Sûfilere göre, kurb ibadetlere ve itaatlere yakın olmak, bu'd da bunlardan uzak kalmaktır. Allah'a yakın olmak kulların ebedî mutluluğu kazanmalarına vesile olan ibadetlere ve iyi davranışlara yakın olmayı, Allah'tan uzak olmak ise ebedî mutsuzluğuna sebep olacak kötülöklere yakın olmaktır.³⁵³

³⁴⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferrî*, s. 208.

³⁵⁰ Enfâl, 8/17.

³⁵¹ Fetih, 48/10.

³⁵² Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 255.

³⁵³ Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 142.

Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) göre, kurbda ilk derece Allah'ın itaatine yakın olmak ve her zaman ona ibadet vasfı ile muttasıf olmaktır. Bu'd ise Allah'ın emirlerine muhalefet etmekle kirlenmek ve O'na karşı itaatkâr olma halinden uzaklaşmaktır. Bu'd (Allah'tan uzak olma)un ilk şekli O'nun tevfikinden (yardım ve ihsanından) uzak kalmaktır. Bundan sonra (tahkîk ve) hakîkatten uzak kalmak manasındaki bu'd gelir. Aslında tevfikten uzak kalmak tahkîkten uzak kalmanın kendisidir.³⁵⁴ Bir kutsî hadiste “*Kulum, kendisinin üzerine farz kıldığım ibadetleri işleye işleye yaklaştığı kadar başka hiçbir şeyle bana yaklaşamaz. Kul daimi sûrette nafîle ibadetlerle de bana yaklaşır. Hem o kadar çok yaklaşır ki, en nihâyet ben onu severim. Onu sevdim mi, kulağı ve gözü olurum. Artık o benimle görür, benimle işitir.*”³⁵⁵ buyrulmuştur. Öyleyse kulun Allah'a yakınlığı O'na iman etmek, O'nu tasdik etmek ve sonra da ihsanına ve tahkîkine yakın olmakla olur. Hak Teâlâ'nın kuluna yakınlığı ise bu dünyada ona özel olarak ilim ve irfan vermesi, ahirette ise kendisine müşahede ve temâşa imkânını ihsan eylemesi ve bu meyanda çeşitli lütuf ve ihsan vermesiyle olur.³⁵⁶ Ayrıca kul mâsivâdan uzaklaşmadıkça Hakk'a yakın olmaz. Hakk'a yakın olduğunu gören kimse yakın sayılmaz. Çünkü yakınlığı görmek yakınlığa engeldir. Nefsi adına bir mahal gören kimse, onunla aldanmaktadır.³⁵⁷

Tilimsânî kurb ve bu'du şöyle tarif etmiştir: “Bu mevkıfta amaç kurb ve bu'd'u tarif etmektir. İrfanî tecellî vücûd bulduğunda, hal yenilenmiştir. Kesin bir şekilde bu halin daha önce tecellî eden halden daha şerefli olduğu bilinmektedir. Daha önce tecellî eden şey ise bu'd'dur. Genellikle bu'd, kurb ile birlikte tarif edilir, yani vücûd ile bilinir. O, değerli hallerin ve rabbanî mevâcütlerin bulunmasıdır. Bu sebeple vücûd, kurb hâsıl olduğunda onunla bilinir. Kurbun hakîkati vücûd ile bilinir. Kurbun, bu'd ile bilinmesi mümkün değildir. Çünkü kurbun marifeti, bu'd'un marifetinin önüne geçer. Sonradan gelenin bir olması yönüyle önceden gelene sebep olması mümkün değildir.”³⁵⁸ Tilimsânî sâlik üzerinde “bu'd'un “kurb”dan önce

³⁵⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 174.

³⁵⁵ Buharî, *Rikâk*, 38.

³⁵⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 174.

³⁵⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 452.

³⁵⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 70.

tecellî ettiğini ve ancak sâlikin itaat ve ibadetleri neticesinde kurba erişmesinin ardından ilahî tecellîlere mazhar olduğunu ifade etmiştir. Yani o mutlak vücûd olan Hakk'ın müşahedesinin ancak kurba mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Çünkü kurba erişmek, ancak itaat, ibadet (özellikle de farz ibadetlere ek olarak yapılan nâfile ibadetler) ve mâsivâyı görmekten fani olmak diğer bir ifadeyle kurbun hakîkati olan vücûdu müşahede etmek üzere nefsinin ve kalbini mahlukâtla olan her türlü alakadan temizlemekle mümkündür.

Tilimsânî, Nifferî'nin "Hak bana şöyle ilham etti: Kurbun ilimlere yakın olması, muhakkak ki her şeyde nazarımın eserlerini görmendir ki bunlar marifetimden üstün gelir." lafzını şöyle şerh etmiştir: "Nifferî, bu tenzilde kurbun manasının ilimlere yaklaşmasını ibâne ile açıklamaktadır. Şüphesiz ki ibâne bir defadır ve onun hakkında çok açıklama bulunur. O, takrîbin tariki ile tutulan bir yoldur. Nitekim setr ile olan işaret rakîktir. İbânenin manası şüphesiz ki ilimlerin kurbun makamına yaklaşmasıdır. Muhakkak ki kul misal olarak bir şeye hüsn-ü nazar ile baksa ya da aklî veya bu ikisi dışında başka şeyle, Hak Teâlâ'nın üzerinde marifetinden daha çok galip geldiğini görür. Böylece şey kurbun ilmüne yaklaşmış olur. Bundan sonra sen hiçbir şey görmezsin, ancak Allah Teâlâ'yı görürsün. O'ndan önceki rü'yet senin rü'yetinden önce zuhûr etmiştir. El-şey ve insanlar bu mertebelerdedirler.³⁵⁹ Onlardan kim derse ki "Bir şey görmedim ancak Allah'ın öncesini gördüm." ve onlardan başka biri "onunla birlikte", onlardan bir diğeri "ondan sonrasını", onlardan başka biri "O'ndan gayri bir şey görmedim." Burada onlardan bazılarının hac yapmakla ilgili sözleri zikredilmiştir. "Kâbe'yi gördüm ve Kâbe'nin Rabbi'ni görmedim. Zira o zaman "mahcûb"tur. Hac yaptım, Kâbe'yi ve Kâbe'nin Rabbi'ni gördüm. Bu her şeyin onunla kâim olduğu "kayyûmiyetin şuhûdu"dur. Kâbe'yi ve Kâbe'nin Rabbi'ni kâim olarak gördü ve dedi ki hac yaptım, Kâbe'nin Rabbi'ni gördüm, Kâbe'yi görmedim demiştir. Bu "vakfe makamı"dır. Bu üçüncü durum kurb'a mahsustur. El-haccu'l-evsed, kayyûmiyetin şuhûdudur. Onun

---

³⁵⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 71.

sözündeki takdir “nazarî eserler/alâmetlerdir”, yani “nazarındaki eserler” mefule bi'l izafe edilmiştir.³⁶⁰

Tilimsânî'ye göre, kurb iki çeşittir. Bunlardan ilki “şâhidin idrâk ettiği mahsur/kuşatılmış kurbtur” ki bu durumda mertebede ya da mertebelerdedir. İkincisi ise “Hak Teâlâ'nın idrâk edildiği kurbtur” ki bu husr, yani mutlaktır ve idrâk edilmekten uzaktır. Böylece sûret ile mukayyeden hâsıl olan marifet aynı şekilde sûret ile mukayyedir. Marifet için sûreti olmayan kimse yoktur, onun için sûret ile sınırlanmıştır. Sanki O, takyidi sûret ile açıklamaktadır. Ama aynı ibârenin nefsi, tenzilin nefsidir. Kuluna bildirdiği tavırdan kurbu bilen Hak Teâlâ'dır derler. Onu muhit bir tavırdan bilirler. Böylece şâhidin marifeti Hak Teâlâ'nın marifetindedir. Bu marifet Hak Teâlâ'yı ihâta eder. Eğer bu mana ile manası gizlenmiş olan daha fazla şey açıklanırsa, şâhid marifeti kurb için nakleder ve muhafaza eder. Onun nefsini görmek, ona yaklaşan bir ayn'dır ve bu Hak Teâlâ'nın marifeti onun ayn'ı iledir. Kabul gören şu cümle ondan gayri değildir: “Onun gören gözü, işiten kulağı olurum.”³⁶¹ Kulun şuhûdu kurb için hali olur. Kurb ise, mugayiri ile olmayan muhitin hallerinden biaynihidir. Bu mana azizdir ve ibâre ondan uzaklaşır. Ondaki gelen haberler galat ihtiva etmez. İhtiraz etmek de mümkün değildir.³⁶² Yine kulun kalbine gelen bütün hitaplar kalbinden değil, bilakis Rabbindedir. Fakat bu hitabın kalbinden geldiğini sanmak bu'd'dur. Bununla ilgili olarak şunu demiştir: “Kalbine benim hitabımdan başkası gelirse, bu da bu'd'dur.”³⁶³

Tasavvufun ıstılahatında sûret kavramı insan-ı kâmil anlamında kullanılmaktadır. Allah insanı kendi sûretinde yarattığından, kâmil insan Hakk'ın sûretidir; çünkü Hak bütün isim ve sıfatlarıyla en mükemmel biçimde onda tecellî etmiştir. Yine bu yüzden o yeryüzünde Allah'ın halifesi (nâibi, vekili) olmuştur. Kâmil insana “sahib-i sûret, sahib-i ahd” adı da verilir.³⁶⁴ İnsan-ı kâmilin kurbun neticesi olarak Hakk'ın zâtı ile yakın olması durumuna gelince, Meliku'l-Hak olan

³⁶⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 71.

³⁶¹ Buharî, *Rikâk*, 38.

³⁶² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 72.

³⁶³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 77.

³⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 324.

Allah bu nevî yakınlıktan müteâl ve münezzehtir. Çünkü O hududu, bölgeleri, sonu bakımından mukaddestir. Hiçbir mahlûk O'nunla (zâtı ile) birleşemez, sonradan olan hiçbir hâdis ondan (zâtından) ayrılmış ve kopuş değildir. Samediyyeti, vaslı ve faslı, bitişme ve ayrılmayı kabul etmekten çok yücedir. Dolayısıyla “zâtların yakınlığı” manasında kurbun Allah'ın vasfı olmasının caiz olması imkânsızdır. Fakat ilim ve görme sûretiyle yakın olma, Allah hakkında vâcip ve zarûrî bir vasıftır. Bir de Allah'ın vasfı olması câiz olan bir kurb vardır. Lutf ile muamele etme yakınlığı, adını alan bu kurbu, Allah kullarından dilediğine tahsis eder.³⁶⁵

Kısaca özetleyecek olursak, Tilimsânî'nin de açıkça ifade ettiği üzere marifet, tahkîke ermenin basamaklarından olsa da Hak Teâlâ'nın hakîkati mutlak olduğundan onun ihatâsına idrâk ile ulaşamaz. Yani kulun hicâp ve sûret olmaksızın Hakk'ı mutlak manada idrâk etmesi mümkün değildir.

1.2.1.2. Vecd ve İstiğrak

Sözlükte “yitiğini bulmak, istediğine kavuşmak, güç yetirmek, aşk ve iştihak sarhoşluğu içinde kendinden geçmek, yüksek heyecan duymak” anlamındaki “vecd”³⁶⁶ kelimesi tasavvuf literatüründe “iradesi dışında sâlikin kalbine ansızın gelip beşerî vasıflarından soyutlanmasına yol açan hal anlamına gelir.”³⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin rablerinden korkarak, derileri ürpererek vecd içinde Kur'an okuduklarından bahsedilmiştir.³⁶⁸ Hz. Peygamber'in ve ashabının Kur'ân okurken ve dinlerken vecd halleri yaşadıklarına dair çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Sûfilere göre, vecd ve istiğrak birbirlerine yakın hallerdir. Vecd sâlikin halleri arasında kabul edilirken istiğrak sülûkunu tamamlamış ve velâyet mertebesine ulaşmış kişi için söz konusu edilir.³⁶⁹

³⁶⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 176.

³⁶⁶ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 344.

³⁶⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 182; Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî's-Süfîyye*, s. 182; Kadir Özköse, “Tasavvufî Tecrübede Sâlikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd”, *Tasavvuf*, sy. 18, Ankara 2007, s. 65-85.

³⁶⁸ Zümer, 39/23.

³⁶⁹ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı, Tasavvuf İstilahları: Minhâcü'l-Fukarâ*, (haz. Safi Arpağuş), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfi Yay., İstanbul 2008, s. 411.

Tilimsânî'ye göre, vecd muhabbettir. Hak Teâlâ muhabbet kuracağı kulu mâsivâ ile ilişki kurmaktan men etmiştir. Bundan dolayı şöyle buyurmuştur: “Mâsivâda vecd benimle değildir.” Sanki o şöyle demiştir: “Kim benimle taalluk kurarsa benden başkasına muhabbet duymaz ve kim benden başkasına muhabbet duyarsa bana yakın olmaz.” Hak ile muhabbet ise ancak onu zikirle olur ve bu Hakk'ın ihsanı ile mümkündür.³⁷⁰ Müellifimize göre, her kulun zâtının istidâdının değişen olmasından dolayı muhabbeti de başka başkadır. Fakat bu murâdın önemine mukabil değildir, hicâbın illetine göredir. Hicâb ise azâbın meselesidir. Öyleyse cehennem/ateşin sebebi kalplerde olan mâsivâdır. Bundan kurtulmanın yolu mâsivâdaki vecddir.³⁷¹

Tilimsânî vecdin yüksek bir coşku hâli olduğunu belirtir. Bu hali yaşamak için sâlikin mâsivânın tamamından uzaklaşması gerekir. Bu ise meczûblardan başkası için zor olup ancak tadrîcen ve riyâzetle olur. Bundan murad ise mücâhededir.³⁷² Nifferî mâsivâdan uzaklaşmanın mücadele ile olmaması durumunda satvet ateşiyle olabileceğini şöyle ifade eder: “Eğer mücâhede ile bertaraf etmezsen, satvet ateşi onu bertaraf eder.” Tilimsânî'ye göre, satvet ateşi iki kısımdır: Avâm için olan kısmı cehennemdir. Onda isyankârlar/itaatsizler bulunur. Diğer kısmı vahdâniyyetin tecellîsidir. Bu mâsivânın şâhidin müşâhedesindeki durumudur. Burada ikinciden murad doğrusu iki ateşin vecdden mâsivâyâ taşınmasıdır. Bu cehennem ateşi, ehlinin kalplerindeki şirkten tutuşur.³⁷³ Devamında Nifferî şöyle der: “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi³⁷⁴: Mücâhedenin sivânın

³⁷⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 225.

³⁷¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 226.

³⁷² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 225.

³⁷³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 225.

³⁷⁴ Tilimsânî'nin *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî* adlı eserini tahkik eden Cemâl Merzûkî'ye göre, Tilimsânî Nifferî'nin *Mevâkıf* adlı eserinde sık sık dile getirdiği “وقفنى: (Hak Teâlâ) Beni durdurdu ve bana şöyle dedi” ifadesini “(Hak Teâlâ) Tecellî(sin)den hissem düşeni almam için kâbiliyetimi uyardı/uyandırdı. Böylece (Cenâb-ı Hak) hakikati idrâk etmeme engel olan hicâbımın kalktığını bana bildirdi ve ben de bunu idrâk ettim.” anlamında kullanmıştır. Merzûkî aynı zamanda “(Hak Teâlâ) Beni durdurdu ve bana şöyle dedi” ifadesinin Tilimsânî tarafından “Rabbim beni huzurunda durdurdu. Böylece ben de Hakk'ın huzurunda olduğuma vâkıf oldum ve O bana şöyle hitap etti” anlamında da kullanıldığını belirtmiştir. Tilimsânî, Nifferî'nin söz konusu ifadesinin ilk bakışta açık ve net olmamakla birlikte nübüvvet iddiası taşımadığını özellikle vurgulamıştır. Çünkü Tilimsânî'ye göre, Nifferî'nin bu ifadesi sûfi lügatinde “kalplerin kâmil saflığa ulaştığını” beyan etmeye yönelik olarak kullanılmıştır. Ayrıca Tilimsânî sûfilerden bazılarının böyle demek yerine “kalbime bu hakikat ilka edildi” ya da “zihnime bu hâtır nakşedildi” ifadelerini kullandığı dile getirir. Dolayısıyla Nifferî

vecdinden benim vecdime ya da benden olana nakledilişi gibi, ateş de mâsivânın vecdinden benim vecdime veya benden olanın vecdine nakleder.³⁷⁵

Tilimsânî kulun Hak Teâlâ'dan başkasını görmediğinde vecdin vukû bulduğunu ifade eder. Şöyle ki, mâsivânın hakikatini kulun ona nazar etmesi ispat eder. Mâsivâ kulu cezbeder ve kandırır. Bunun azı dahi sırrı kovmaya yeterlidir. Kulun her şeyin Hak Teâlâ'dan sâdır olduğunu görmesi, bazı hakikat ve marifetleri idrâk etmesi hatta Hak Teâlâ'dan başkasını görmemesi kulun Allah'ın isim ve sıfatlarını kavramasına yardımcı olur. Bu Hak Teâlâ'nın zâtından değil sıfatlarından ve fiillerindedir. Kulun bunu idrâk etmesi Hak Teâlâ'nın fiillerinin tecellilerin âlemdeki tecellilerini görmesine neden olur. Herevî'ye göre, bu şâhidin işitme, görme ve düşünme vâridini uyandıran vecddir.³⁷⁶

Sûfilere göre, vecdle yaşanan manevî duyguları dile getirmek ve tarif etmek mümkün olmadığından vecd hakkında bilgi edinmek için onları tatmak ve tecrübe etmek gerekir. Amr b. Osman Mekkî (ö. 297/910) "Vecdin keyfiyeti dille anlatılamaz. Bu hâl, Allah'ın imân ve yakîn sahibi kullarına verdiği bir sırdır." sözüyle bu hususa işaret etmiştir. Baklî'ye göre ise anlatılamamasının sebebi, vecd hâlinin gayba ait nurlar ve kalbî zevklerle ilgili olmasından kaynaklanmaktadır.³⁷⁷ Herevî'ye (ö. 481/1089) göre, hakîkî bir cezbenin ruhu uyandırdığı vecd, akıl ve hisle kavranabilecek bir hâl değildir. Emir âleminden olması sebebiyle sadece ruh tarafından müşahede makamında idrâk edilebilir. Hak Teâlâ kula zâtını onun kalbiyle tanıtır ve sâlikin telvîn hâlinde bulunması sebebiyle vasıflarını tam olarak yansıtmaya da, onu etkisi altına alarak üzerinde vasıflarını bırakarak bâtınının aydınlanmasını ve sükûnet hâlinin kalbine yerleşmesini sağlar.³⁷⁸

"Rabbim bana şöyle dedi" ifadesini Allah Teâlâ'nın kula hakikati ilham etmesi sonucu hakikatin kula doğması ve Hakk'ın kulu vahdetine/birliğine yükseltmesi anlamında kullanmıştır. (Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Niffîrî*, (thk. Cemâl Merzûkî), Merkezi'l-Mahrûse, Kahire 1997, s. 547.)

³⁷⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Niffîrî*, s. 225.

³⁷⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Niffîrî*, s. 239-240.

³⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili 's-Sâirîn*, c. II, s. 425-426.

³⁷⁸ Herevî, *Kitâbu Menâzili 's-Sâirîn*, (trc. Abdürrezzak Tek), s. 248-250.

Tilimsânî'ye göre, beytin/kalbin idrâki rü'yettir.³⁷⁹ Kulun kalbin hakikatini idrâki olan rü'yet, Allah Teâlâ'nın nimetidir.³⁸⁰ Sâlik Hakk'ın vâhdâniyyet vechesini şuhûdunda bir cüz olarak idrâk ederse sûret sâlikte var olmayı sürdürür. Bu durumda sâlikin makamı iki durumdan birini içerir: Şâyet sâlikin üzerinde şuhûdü'l-vâhdâniyyet gâlip gelirse sûretinden geriye kalanlar fenâ bulur ve sâlik Hak Teâlâ'nın vahdeti olduğunu idrâk eder. O zaman sâlik kendisiyle değil, kalbinde Hak ile beraber olur. Fakat sâlik üzerinde hicâb gâlip olursa sâlik mâsivâyı görür ve vâhdâniyyet vechesi sâlikten gizlenir, kul mâsivâyâ döner. Böylece sâlikin kalbinde bulunanlar yerlerini mâsivâyâ bırakırlar. Şâyet sâlik vâhdâniyeti ve onun vechini müşâhede ederse onu hak etmiş demektir. Bundan dolayı sâlik Hakk'ın kendisini işitiyor ve görüyor olmasından sakınır. Hak ile kendi arasındaki her şeyden kendisini müstağni kılar. Sâlik sadece müstehâk olduğunu hak eder. Dolayısıyla sâlik kalbinde mâsivâyı gördüğünde vechine ve kalbine müstehaktır. Bununla beraber kulun vechini ve kalbini kapatması sâlikin Hak Teâlâ'dan yardım istemesi, ona sığınmasıdır ve onu tezekkür etmesi sâlikin üzerinde gâlip olan mâsivânın nisyânından dolayıdır. Bunu Hakk'ın yardımından dolayı sâlik hak etmiştir. Şuhûduyla sâliki mâsivânın sıkıntısından/açmazından kurtarır.³⁸¹

Herevî'ye göre, sâliki hem dünya hem de âhireti müşâhede etmekten alıkoyan ve hakikatini her türlü hazzın kirinden temizleyen, mâsivâdan uzaklaşarak hür olmasını sağlayan vecddir.³⁸² Tilimsânî'ye göre ise kuldaki perdelerin kalkması Hak Teâlâ'nın kulun kalbindeki tasarrufu sonucu vecde maruz kalması ile mümkündür. Aksi halde kul içinde bulunduğu hâlimden dolayı mâsivânın bölümlerinde ikâme eder.³⁸³ Dolayısıyla sâlik Rabbini idrâk etmek için kalbini mâsivâ ile iştilgal olmaktan

³⁷⁹ Tilimsânî'ye göre, beytten kasıt kalptir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 247.)

³⁸⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 245.

³⁸¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 245-246.

³⁸² Tilimsânî, *Şerhu Menâzili 's-Sâirîn*, c. II, s. 425-426.

³⁸³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 246.

sakınır. Böylece artık sâlikin nazarında mâsivâ yok hükmündedir.³⁸⁴ Hatta sâlik vecdinden bile fâni olur.³⁸⁵ Çünkü kalbi Hakk'ın huzundadır.³⁸⁶

1.2.1.3. Havf ve Recâ

Sözlükte “korkmak, kaygılanmak, endişe duymak” gibi anlamlara gelen “havf” kelimesi tasavvuf literatüründe insanın Allah katındaki durumu hakkında hissettiği korku ve kaygılarını ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir.³⁸⁷ Sözlükte “ümit, emel, beklenti, istek” gibi anlamlara gelen “recâ” kelimesi ise tasavvufta kulun Allah'ın rahmetine güvenerek ümit içinde olması anlamında kullanılan bir terimdir.³⁸⁸ Sûfîler havf ve recâ hallerini bir kuşun iki kanadına benzeterek biri olmadan diğerini işe yaramayacağını, kulun bu iki hal arasında bulunması gerektiğini belirtmişlerdir.³⁸⁹

Tilimsânî, recâyı “Hakk'ın huzurunda bulunarak müşerref olmak, Hakk'a yakın olmak” olarak tanımlamıştır. Ona göre, Hakk'a yakın olmak, onu idrâk etmek demektir.³⁹⁰ Nifferî ise recânın kul ile Hak Teâlâ arasında dostluğa vesile olduğunu ifade eder.³⁹¹ Buna göre, kul recâ vasıtasıyla Hakk'a bağlanmayı ümit eder ki bu, ancak havf ile kulun mâsivâdan tamamen uzaklaşması, adeta mâsivâyı yakması sonucu mümkün olur.³⁹² Tilimsânî bu durumu “recânın havf ile tutuşması” olarak özetler,³⁹³ havfi mâsiyeti kabul etmemek olup cezalandırılmaktan korkmak olarak tanımlar.³⁹⁴

³⁸⁴ Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, (thk. Mahmud Emin Nevevî), Mektebü'l-Kur'an, Kahire 1980, s. 169-170; Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), 4. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 467-468.

³⁸⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 247.

³⁸⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 218.

³⁸⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 238.

³⁸⁸ Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Süfyye*, s. 89.

³⁸⁹ Serrâc, *İslâm Tasavvufu: El-Lümâ'*, s. 61.

³⁹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 270.

³⁹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 270.

³⁹² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 270.

³⁹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 270.

³⁹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 260.

Sûfilerden bazıları havf bazıları ise recâ halinin üstün olduğunu söylemişlerdir. Nifferî'ye göre, kulda havf, recâyaya hâkim olmalıdır. Çünkü havf kulu ilahî cezâyâ uğramaktan korur ve onun ahiretteki durumunu düşünmesi sonucu iman ve ibadet konusunda daha temkinli olmasını sağlar. Recâ ise Hakk'a ve onun hükümlerine tam teslimiyetten ziyade sadece beklenti içinde olma durumuna dönüştüğünde kul için yanılığın ötesine geçmez. Recâda asıl olan Allah'ın rahmetine güvenerek ümit içinde olarak manevî gelişimlerini ilerletmelerini sağlamaktır. Tilimsânî'ye göre, Hakk'ın rahmet ve mağfireti olmaksızın kulların amellerine güvenmeleri yanılığdır. Amel olmadan recâ niyetiyle müminin bekâyâ ulaşması mümkün değildir. Kulların Hak'tan ümit var olmadan sadece amellerine güvenme iddiasında bulunmaları onlar için cehennemi gerekli kılar.³⁹⁵ Zira kulun hiç bir şeye malik ve sahip olmadığı her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah olduğunu dolayısıyla da sâlikin daima Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi gerekir.³⁹⁶

Tilimsânî'ye göre, bidâyet ehli havf ve recâ arasındadır. Onlar ikisinden her birinin lüzumu olması durumunda havfı, recâ'ya tercih etmişlerdir. Sûfimiz havf ile ibadet arasında münasebete dikkat çekerek bidâyet ehlinin korkusunun itaatle beraber olup onu ameller işlemeye sevk ettiğini ifade eder. Zira havf, mâsiyeti kabul etmemek olup cezalandırılmaktan korkmaktır. Dolayısıyla bidâyet ehli her nerede olursa olsun cezalandırılmaktan kurtulma talebindedir. Bu sebeple halis ve iyi niyetle kalbine Hakk'ın tecellî edeceği ilahî nurla ruhunun uyanışını ve kalbinde rahatlama bekler ki bu recâdır.³⁹⁷ Tilimsânî kulda recâ hâlinin ancak itaat sonrasında ortaya çıktığını belirtir.³⁹⁸ Ona göre, bidâyet ehli recâ ümidiyle Allah'ın rahmetinden dolayı kullarını cezalandırmaya ihtiyacının bulunmadığını ve keremiyle affetmesinin daha uygun olduğunu düşünür ki, bu durum ilahî hükme muhalefet etmek, yani itaatin gereklerini yerine getirmemek anlamına gelerek itaati ortadan kaldırır. Doğrusu Hak Teâlâ kullarına karşı şefkatlidir. Fakat kulların nefislerinin arzu ve isteklerinden

³⁹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 223.

³⁹⁶ Tilimsânî "fakr" kavramını böyle tanımlar. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 223.)

³⁹⁷ Tilimsânî, bunu himmet ve yakaza kavramlarıyla açıklar. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 260; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili 's-Sâirîn*, c. I, s. 123-124.)

³⁹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 260; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili 's-Sâirîn*, c. I, s. 153-154.

vazgeçmeksizin beklenti içinde olmalarının yerine onlardan hükümlerine bağlı olmalarını bekler ve kullarının kendisinden başkasını şefaatçi olarak görüp dostluk kurmalarına râzî olmaz. Nitekim kulun recâ halinde kaygıdan kurtulması Hakk'a olan güvenme arzusu Hakk'ın îsârından dolayı ortaya çıkar ve bidâyet ehli sükûna erer.³⁹⁹

Tilimsânî'ye göre, sadece Hakk'ı arzulayarak ibadet eden kimsenin ibadeti, gerek Allah korkusu ve ahirete yönelik endişe taşıyarak selamete ermek için ibadet eden kimsenin ibadetine gerekse Allah indindekilere rağbet ederek ibadet edenlere göre, daha makbuldür. Çünkü sâlik ibadetini Hakk'ın bütün hal ve hareketlerine vâkîf olduğunun farkında olarak yapar, yani murakıbtır.⁴⁰⁰ Tilimsânî ibadette niyetin çok önemli olduğunu belirtmiş, aynı ibadeti farklı niyetle yapmış olan insanların birbirlerinden mertebe olarak niyetleri bakımından ayrıldığına dikkat çekmiştir. Tilimsânî'ye göre, Hakk'ın vechini arzulayarak ibadet eden kimse istidâdından dolayı Hak Teâlâ'nın huzurunda Hak Teâlâ'dan vechinden başkası olmadığını bilir. Nitekim ilâhî huzurda olmak el-Cebbâr'a ibadet etmektir. Tilimsânî havftan ötürü ibadet etmeyi gaflete düşmemek için savaşmaya benzetirken, Hakk'ı arzulayarak ibadet eden kimseyi nefsinin korumak için savaşan kimseye benzetir. Nitekim nefsin korumak için savaşmak ganimet isteyen kimsenin savaşından daha şiddetlidir. Dolayısıyla havftan ötürü ibadet edene göre, Hakk'ın vechini arzulayarak ibadet eden daha isteklidir ve el-Mün'ime ibadet ettiğini bilerek sakinleşir.⁴⁰¹

1.2.1.4. Gaybet-Huzur

Sözlükte “bir şeyin bir başka şey içinde kaybolması, kişinin kendini kaybetmesi” gibi manalara gelen “gaybet” kelimesi tasavvuf terimi olarak “sâlikin vârid ve ilhamın tesiriyle kendinden geçerek dış dünya ile ilgili şuurunu kaybetmesi” anlamına gelir.⁴⁰² Sözlükte “hazır bulunmak, rahat olmak, yüce makam” anlamlarındaki “huzur” kelimesi ise genel olarak “hâlinin sona ermesiyle birlikte

³⁹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 260.

⁴⁰⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 220.

⁴⁰¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 220.

⁴⁰² Ebu Huzâm, *Mu'cemu 'l-Mustalahâti 's-Sûfiyye*, s. 132.

başlayan uyanıklık” durumunu ifade eder. Gaybet hâlini yaşayan sâlike “gâib”, huzur hâlinde bulunana ise “hâzır” denilir. Halktan ve nefsinden gâib olan Hak’la hazır olur, yani onun huzurunda bulunur. Hak’tan gâib olan ise halk ve nefsiyle hazır olur.⁴⁰³ Tilimsânî gaybet terimini izah etmek için Hz. Yâkub’un Yusuf (a.s) kaybetmesinden dolayı yaşadığı aşırı üzüntü sebebiyle insanlardan⁴⁰⁴ yüz çevirmesini örnek olarak zikretmiştir.⁴⁰⁵

Mutasavvıflar kabz-bast, sekr-sahv, fenâ-bekâ gibi genellikle beraber kullanılan gaybet-huzur terimlerini değişik şekilde açıklamışlardır. İbnü’l-Arabî’ye göre, her hâzır gâibdir, her gâib da hâzırdır.⁴⁰⁶ Hak ile huzur kendinden gâib olmak, kendinden gâib olmak ise Hakk’ın huzuruna çıkmaktır. Gaybetin son noktasını “gaşyet” olarak nitelendiren Kuşeyrî’ye göre, gaybetin az veya çok sürmesi Hakk’a yakın olmanın meydana getirdiği endişe olan heybet ile ilgili olup heybet sahibi olan her sâlik gaybet hâlinde bulunur. Gaybet hâli sona erince sâlikte sahv hâli başlar. Kuşeyrî’ye göre, sekrin gaybetten daha kuvvetli olması mümkün iken aksi de mümkün olabilir. Nitekim sâlikin Hak ile huzuru, halktan gaybeti oranında mükemmelleşir. Dolayısıyla gaybet ve sekr Hak ile huzurun temkin ve sahv ise halk ile huzurun ifadesidir.⁴⁰⁷

Herevî gaybeti mürîd, sâlik ve ârifin gaybeti olmak üzere üç derecede ifade eder. Tilimsânî’nin Herevî’nin bu ifadesine ilişkin olarak ifade ettiği üzere, mürîdin gaybeti, Hak Teâlâ’nın ilahî sıfatlarının tecellîleri olan hakikatleri müşahede edebilmek için müridin dünyevî her türlü alakalardan ve engellerden kurtulmasıdır. Tilimsânî, müridin sülûküne engel olması durumunda niyetini saf hale getirmesi için yaşadığı şehirden, arkadaşlarından hatta ailesinden dahi uzaklaşmasının onun

⁴⁰³ Ebu Huzâm, *Mu’cemu’l-Mustalahâti’s-Sûfiyye*, s. 81; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 162-164; Serrâc, *el-Lüma*, s. 399.

⁴⁰⁴ Yusuf, 12/84.

⁴⁰⁵ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. II, s. 499.

⁴⁰⁶ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (trc. Ekrem Demirli), 3. Baskı, Litera Yay., İstanbul 2017, c. VII, s. 72; c. 10, s. 59.

⁴⁰⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 162-164.

dünyevî bağlarını/alakalarına kesmesine ve maksudunu talepte daha hızlı mesafe kat etmesine olanak sağladığını ifade eder.⁴⁰⁸

Tilimsânî sâlikin gaybetinin onun ilmin hükümlerini bırakıp hâl ve vecdlerin hükümlerine intikal etmesi, ibadetlerini ve sülûkündaki gayretlerini kendisini Allah'a ulaştırarak vesileler olarak görmemesi olarak gerçekleşen gaybet olduğunu belirtir. Nitekim salikin yaşadığı hâlin üzerinde hâkim olması onun ilminin sûretinden uzaklaşarak gaybet hâlinin hükümlerine uyar.⁴⁰⁹ Böylece sâlik ibadetlerine ve gayretine değer atfetme noksanlığından kurtularak çaba ve gayretlerinin tamamının, ibadet ve itaatlerinin Allah Teâlâ'nın lütfu ve ihsânı ile olduğunu idrâk eder.⁴¹⁰ Bu durumda sâlik ilim kandilinden, teslimiyet mirâcına yükselmiş olur.⁴¹¹ Zira kulu haşırda yapmış olduğu ibadetleri kurtarması mümkün değildir ancak kul Hakk'ın ihsanı ve lütfu ile kul kurtuluşa erebilir.⁴¹² Dolayısıyla gerek ilmin sûretinden gerekse yaptığı ibadetlere değer atfetmekten uzaklaşan sâlik sülûkünde gevşekliğe sebep olacak ruhsatlardan da uzaklaşır.⁴¹³

Tilimsânî ârifin gaybetini ârifin cem' mertebesinde hâlleri, mertebeleri isim ve sıfatları görmemesi olarak belirtir. Cem'-i ahadiyyet mertebesine ulaşan ârif tamamen gaybet hâlinde olmasından dolayı hâlleri, mertebeleri, ilahî isim ve sıfatları görmez. Çünkü hâller mevcûdâtı gerektirirken, cem' sûretleri mahv ederek ikiliği ortadan kaldırır.⁴¹⁴ Ârifin ilâhî isim ve sıfatlardan gaybeti de zâtı müşahede etmesine yol açar. Bu durum ârifin ulvî bir mertebede olarak Hakk'a yaklaşmasından dolayıdır. Ârif böylece hâllerden, delillerden ve derecelerden gâib olmuş olur⁴¹⁵ Hak'tan gayrısını idrâk etmez.⁴¹⁶

⁴⁰⁸ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 499.

⁴⁰⁹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 500.

⁴¹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 499; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 249.

⁴¹¹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 500.

⁴¹² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 249.

⁴¹³ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 500.

⁴¹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 500.

⁴¹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 501.

⁴¹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 281.

Tilimsânî huzur hâlinde kulun kalbinde Hak'tan gayrısının bulunmadığını ifade eder. Gaybet hâlinde bulunan kulda ise mevcûd (zıtlar-benzerler) kâimdir. Dolayısıyla huzur hâli gaybet hâline göre, daha üstündür. Tilimsânî gaybette asıl gayenin rü'yet olduğunu ifade etmiştir. Gaybet hâlinde Hak Teâlâ kuldun Hakk'ı zikretmesini ve Hakk'ı dilemesini isterken, Hak'tan gayrı başka bir şey istemesini hoş karşılamaz.⁴¹⁷

Tilimsânî'ye göre, dünya mümin için gaybettir, gaybette hapisanedir.⁴¹⁸ Hapishaneden kurtulmanın yolu rü'yete erişmektir. Ona göre, avâmın gaybeti, havâsın rü'yetidir. Tilimsânî'ye göre, gaybette asıl gaye rü'yet olduğundan; rü'yet ehli havâs iken, gaybet ehli avâmdır. Fakat rü'yet ehlinden olmayan kimse gaybet ehlinden de değildir. Zira gaybet ehli ibadet eder fakat onlara rü'yetten cüz'î bir şey vukû bulduğunda onlar gaybet hâlini yaşar.⁴¹⁹

1.2.1.5. Mahv ve İspat

Sözlükte “mahv” kelimesi “silmek, geçersiz kılmak, yok saymak”, “ispat” kelimesi ise “ibka etmek, geçersiz kılmak” gibi anlamlara gelir.⁴²⁰ Sûfiler yaptıkları yorumlarla mahv ve ispatın kapsamını genişleterek bunları birer tasavvuf terimi haline getirmişlerdir. İlk sûfilere Ebû'l-Hüseyin Nûrî (ö. 295/908) Hak Teâlâ'nın yüksek mertebelerdeki kullarını kendine çekmesi sonucu onların bütün davranışlarının kendilerinden değil Hak'tan olduğunu gördüklerini ifade eder. Bu kulların davranışlarını kendilerinden görmemelerine mahv, Hak'tan görmelerine ispat denir.⁴²¹ Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Allah dilediğini mahv eder, (dilediğini) de ispat eder.*”⁴²²

Sûfiler mahv ve ispatın ahlâk, ibadet ve manevî haller ile ilgili olmak üzere üç mertebesi olduğunu belirtmişlerdir. Ahlâkî anlamdaki mahv; insanın kötü huyları

⁴¹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferi*, s. 289.

⁴¹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferi*, s. 290.

⁴¹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferi*, s. 291.

⁴²⁰ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 287.

⁴²¹ Serrâc, *el-Lüma*, s. 417, 468.

⁴²² Ra'd, 13/39.

terk etmesidir. Bunların yerine güzel huylar edinmesi ise ispattır. Bu mahv “zâhir ehline” hastır. İbadet anlamındaki mahv ise kulluk şartına bağlıdır. Kulun ibadetleri alışkanlık haline getirmemesi, kulun nefsinden de fâni olması sebebiyle amellerin şekillerinin silinmesi mahvıdır. Bu ibadetlerin hakikatlerine vâsıl olmak ise ispattır. Bu mahv “sır ehline” hastır. Nitekim sır ehli bu durumda kendisiyle değil, Hak iledir. Çünkü Hak, onu niteliklerinden fâni ettikten sonra kendisini bâki kılmıştır. Manevî hallerin mahvı ise gafletin yok edilmesi olup çokluğun silinmesidir. Bu mahv ise “cem ehlinin” mahvıdır.⁴²³

İbnü'l-Arabî olayları ve fiilleri Allah'tan başkasına nisbet etmemeyi, sebepleri dikkate almamayı mahv, bunları Allah'a nisbet etmenin ise ispat olduğunu belirtir. İbnü'l-Arabî'ye göre, mahv sahibinde sebeplere yönelme kalkarken sebeplerin kendisi kalkmaz. Çünkü sebepler kalkmayacak olan ilahî perdelerdir. Sebepler arasındaki en büyük perde ise kulun kendisidir. Kendini bilen kul Rabbinin de bileceğinden bu durumda Hak kulu kendinden siler. Böylece kulun kendisi sabit kalırken hüküm O'ndan zuhûr eder ve kul kendisiyle kalamaz. “Attığın zaman sen atmadın, lâkin Allah attı.” âyetinde Hak Teâlâ atmanın varlığını kendisinden gerçekleştirmiş olup peygamberini atma hükmünden silmiştir.⁴²⁴

Tilimsânî mahvı üç derecede inceler.⁴²⁵ Mahvın ilk derecesi kulun fiillerinin Hakk'ın fiillerinde fâni olmasıdır ki, bu durumda kul davranışlarının kendinden değil Hak'tan olduğunu görür. Dolayısıyla kulların davranışlarını kendilerinden görmemeleri mahv, Hak'tan görmeleri ispattır. Mahvın ikinci derecesi sıfatlardaki mahv olup, ilâhî mutlakın cemâl sıfatının ve vücûdiyet sıfatlarının mahlukâta nisbetinin ortadan kalkması/mahv olmasıdır. Böylece şâhidin nazarındaki itibarî sıfatlar ademe dönüşür. Tilimsânî'ye göre, sıfatlar kul için mevhibe olup Hakk'ın yaratıcı olmasının delilleridir. Nitekim kul ilim sıfatı sayesinde Hakk'ın alîm olduğunu, basar sıfatı sayesinde Hakk'ın basîr olduğunu bilir. Dolayısıyla kuldaki sıfatların Hakk'ın

⁴²³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 167; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 492.

⁴²⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (trc. Ekrem Demirli), Litera Yay., İstanbul 2015, s. 302-303; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. IV, s. 272-273.

⁴²⁵ Tilimsânî'ye göre, muhabbet mahviyet menzillerine doğru inilen tepedir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 391.)

tecellîsi ile ortadan kalkarak onun yerine Hakk'ın sıfatlarını koyulması durumunda mahv ve ispat gerçekleşmiş olur. Mahvın üçüncü derecesi ise zâtın tecellisindeki zâtın, yani vücûdun vahdetinin zuhûrunun mahvıdır. Bu durumda sûretler ademe dönüşür, şâhid, meşhûd, vâcid ve mevcûda olan nisbetler ortadan kalkar.⁴²⁶

Tilimsânî'ye göre, bir şeyin mahv olmaması onun isbâtından dolayıdır.⁴²⁷ Tilimsânî rü'yetinde mahv ve isbât arasında olan kimsenin imtihan içinde olduğunu belirtir. Buna göre, ölüm onun mahvı, isbât ise onun hayatıdır. Mevt burada hayattan daha faziletlidir.⁴²⁸ Tilimsânî mahvında sebat eden kimsenin muhakkak Rabbi azze ve celle'ye ulaştığını belirtir. Rabbini idrâk eden ise onunla mutmain olur.⁴²⁹ Kulun Rabbini idrâk edememesinin sebebi nefsinin sübûtu ve sıfatlarının mahvının gerçekleşmemesinden dolayıdır. İdrâk ancak kuldaki zıtlıkların ortadan kalkması ve mahvın kulu ele geçirmesinden sonra gerçekleşir.⁴³⁰ Mahv ile kuldaki perdeler kalkar ve böylece sûretlerin hakîkatine erişmek mümkün olur.⁴³¹

1.2.1.6. Sekr ve Sahv

Sözlükte “sarhoşluk” manasına gelen sekr kelimesi “insanın yediği ya da içtiği şeylerin tesiriyle meydana gelen neşe halinin akla üstün gelmesinden doğan gaflet durumu” şeklinde tarif edilir.⁴³² Sekr, tasavvufta terim olarak seyr u sülûk esnasında gelen vâridin/feyzin etkisiyle sâlikin kendisinden geçmesini ifade eder. Sûfînin sekr hâlinde sonra güçlü bir vâridle şuur hâline geri dönmesine ise “sahv” denir.⁴³³

Tilimsânî sekri, “çoşkunun kuvvetinden dolayı sabretmeye tahammülün kalmaması” olarak tanımlamıştır. Sekr, muhabbet makamının özelliği olmasından dolayı muhabbet makamının aşağısında bulunan ilim mertebesinde böyle bir hâl

⁴²⁶ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 391.

⁴²⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nıfferî*, s. 259.

⁴²⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nıfferî*, s. 274.

⁴²⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nıfferî*, s. 274.

⁴³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nıfferî*, s. 279.

⁴³¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nıfferî*, s. 258.

⁴³² Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 192.

⁴³³ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. IV, s. 259.

yaşanamayacağı gibi, muhabbet makamından üstte yer alan fenâ mertebesinde de sekr söz konusu olmaz. Zira sekr, hayret ve cehle benzer. Fenâ ise her şeyin anlamının fenâ bulmasını ifade eder. Dolayısıyla her şeyin yok olduğu fenâ mertebesinde sekr söz konusu olmaz.⁴³⁴

Tilimsânî'ye göre, sekr, esma tecellisine erişmiş ilham ve sezgi sahibi olan ancak zâtî tecellîlerle tam bir sekr, fena ya da cem' haline erişmemiş olan âriflerin, muhakkiklerin ve vuslata ulaşanların vasfı olmadığı gibi ilmin sınırını aşmamış, fenâ ve şuhûda ulaşmamış âlim ve müridlerin vasfı da değildir. Sekr ancak vakfe mertebesindeki vâkıfın zâtî tecellîlerle kendinden tam anlamıyla geçerek açık bir rü'yete ve tevhîdin hakîkatine tecrübî olarak erişen sûfîlerin havâslarıyla alâkalı bir durumu ve idâki ifade eder. Buna göre, sekr kendisinde hem ilmin hem de şuhûdun hükümlerini içeren muhabbet mertebesine ve muhibbîne ait hâldir.⁴³⁵

Herevî'ye göre, sekrin üç alâmeti bulunmaktadır.⁴³⁶ Bunlardan ilki sekr halindeki sâlikin; gaflet ehlinden, onların hâllerinden, sözlerinden ve gaflet içinde olmalarına rağmen dinî konulardaki kendisine tavsiyelerde bulunmalarından sıkılmasıdır. Tilimsânî'ye göre, bunun sebebi sekr hâlindeki sûfînin geçmiş günlerde kendisinin de bu durumda olduğunu hatırlayarak rahatsız olmasıdır. Aslında onun sıkılma sebebi dini konulardaki tavsiyelerden değil, bunları gaflet içindeki insanlardan duymasındandır. Zira o, dini tavsiyelere karşı saygısını muhafaza etmeye devam eder ancak Allah'a olan sevgisinden dolayı O'nun dışındakilerle ve onların söyledikleri ile ilgilenmez.⁴³⁷

Sekrin ikinci alâmeti, sekr hâlinde sâlikin temkîni elden bırakmamakla birlikte şevk denizine dalmasıdır. Tilimsânî'ye göre, söz konusu bu durum sâliki şevkin üzerindeki galebesine rağmen ilim ile amel etmeye ve verânın gereği olan temkîn üzere olmaya devam etmesidir.⁴³⁸ Sekrin üçüncü alâmeti, sekr hâlinde sûfînin

⁴³⁴ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 539.

⁴³⁵ Tîb, *Vahdetü'l-Vücûd*, s. 90; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 539-540.

⁴³⁶ Herevî, *Kitâbu Menâzili's-Sâirîn*, (trc. Abdürrezzak Tek), s. 76.

⁴³⁷ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 540.

⁴³⁸ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 541.

sabrının yok olmamasıyla birlikte sürûr denizine dalmasıdır. Tilimsânî'ye göre, bu sürûr denizine gark olan muhibbinde sürûrunun daim olması, kendisini denizdeki su imiş gibi hissedecek kadar kendisinden geçmesidir. Bu durumda sâlik muhabbetten bir şeyler tadarak şeyhinin kendisine anlattıklarının idrâkine varır hatta muhabbet onda daim olur. Zira onun mahbûbuna yaklaştığını hissederek ona kavuşma isteğinden dolayı sabrı tükenir ve hayret vadisinde kendisinden geçer.⁴³⁹

Tilimsânî, muhabbet sonucu ortaya çıkan hayret ve heyemânın taşıdıkları bazı özellikleri sebebiyle sekr benzesele de yukarıdaki alâmetleri taşımamalarından dolayı sekr olarak isimlendirilemeyeceği, sekr olarak isimlendirilmelerinin ancak cahillik sonucu olduğunu belirtir. Diğer taraftan hırs, cehâlet, şehvet vb. insan üzerindeki etkisi sonucu insanın aklının başından gitme durumunun sekr hâli olarak adlandırılmayacağını ifade eder. Çünkü hırs tasavvufun gereği olan zühde, cehâlet sonucunda aklın başından gitmesinin ilme, şehvetin tesiri sonucu insanın etkilenmesinin nikâha zıt olmasından dolayı bunlar tasavvufun temelini oluşturan ahlâka da aykırı olduğundan söz konusu sekr hâli ile ilişkisi bulunmamaktadır.⁴⁴⁰

Sekr ekolü tasavvuf tarihinde Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848) tarafından temsil edilirken, sahv ekolü Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) tarafından temsil edilmiştir. Kelâbâzî (ö. 380/990), Serrâc (ö. 378/988), Ebû Talib Mekkî (ö. 386/996), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Sülemî (ö. 412/1021), Ebû Nuaym (ö. 430/1038), Hücûvîrî (ö. 465/1072), Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi sûfî müellifler ve eserleri sahv ekolüne güzel birer örnektir. Bunlar bekâ, fark-ı sâni, temkîn, huzur, marifet ve sahra daha fazla önem vererek tasavvufu ihtiyatlı ve ölçülü sözlerle ortaya koymuşlar, mümkün olduğu nisbette sekr hâlinden ve şathiyelerden kaçınmışlardır.⁴⁴¹ Sekr ekolünün en bâriz özelliği ise taşan, çoşan ve vecdli bir hareket oluşudur. Tasavvuf tarihinde Bâyezîd-i Bistâmî'nin yanısıra onun talebesi Yahyâ b. Muâz Râzî (ö. 258/872), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Mevlânâ (ö. 672/1273) ve Yunus (ö. 721/1321) gibi

⁴³⁹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 541.

⁴⁴⁰ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 541-542.

⁴⁴¹ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 328.

temsilciler bu ekolden sayılır. Sekr hâlinde bulunan kişilerin söyledikleri ve bazen bu halde şer'î hükümleri aşan sözlere ise şatahât denir.⁴⁴²

Sekr hâli mi üstündür, yoksa sahv hâli mi konusu sûfiler arasında tartışıla gelmiştir. Sekri sahvdan üstün görenlere göre, temkîn ve itidâl hâlinde bulunmak anlamına gelen sahv insanın sıfatı olup, Hak ile sâlik arasında perde oluşturur. Sekr ise, beşerî sıfatlardan kaynaklanan kusur ve noksanlıkların, tedbir ve irâdenin ortadan kalkması sonucu beşerî tasarrufların fenâ bulmasıdır. Bu yönüyle sahv göre, daha iyi ve daha mükemmeldir. Sahvı sekrdan üstün tutanlara göre, ise sekr ayakların kayabileceği bir tür âfet mahalli ve kusurların ortaya çıktığı karma karışık bir hâldir. Dolayısıyla bu hâlde sâlikin hakîkati elde etmesi mümkün değildir. Nitekim hakikat ehlinin kalpleri bütünüyle mâsivâdan soyutlanıp, eşyânın hakikatini idrâk etmeleri ancak her şeyin Hak ile bekâ bulduğunu gördükleri sahv hâlinde iken mümkündür.⁴⁴³

Tilimsânî'nin kanaatine göre, sahv, sekrdan daha üstündür.⁴⁴⁴ Çünkü sekr, kulun varlığını bir olan varlıkla bitişik görmesi ve bundan dolayı da varlığını dikkate almadığı "ittisâl"⁴⁴⁵ de ortaya çıkar. Sahv ise Allah'tan başka her şeyden ayrılarak dünya ve ahiretten yüz çevirip sadece Hakk'a yönelmek, arzu ve alışkanlıklardan uzaklaşarak sebepler âlemini terketmenin gerçekleştiği "infisâl"⁴⁴⁶ de ortaya çıkmasından dolayı sekre göre, üstündür.⁴⁴⁷ Bu yönüyle sahv kabzdan ziyade bast makamına uygundur. Tilimsânî, sahv makamında kulun Hak ile ittisâl hâlinde olmasından dolayı her türlü beklentiden uzak olduğunu, sürekli sükûnet ve huzur içinde olduğunu, talebe ihtiyaç duymadığını ve her türlü sıkıntıdan uzak olduğunu belirtir. Sûfî için bu durumda beklenti içinde olması onun bulunduğu makamdan ayrılmasına ve daha alt bir mertebeye düşmesine neden olur.⁴⁴⁸

⁴⁴² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 214.

⁴⁴³ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 328-329.

⁴⁴⁴ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 543.

⁴⁴⁵ Tilimsânî'nin "ittisâl" hakkındaki görüşleri hakkında bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 547-550.

⁴⁴⁶ Tilimsânî'nin "infisâl" hakkındaki görüşleri hakkında bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 551-555.

⁴⁴⁷ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 543.

⁴⁴⁸ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 543-544.

Tilimsânî sekrin Hak'ta, yani isim ve sıfatların tecellîlerinde zât-ı muhabbetten kaynaklandığını, sahvın ise celâlin azameti ve cemâl nurlarını müşahededen sonra Hakk'ın varlığından kaynaklandığını bu yönüyle de sekrde gayriyet ve siva, yani bu'd olduğunu belirtir. Sahvda ise Hak ile olunmasından dolayı kurb vardır.⁴⁴⁹ Dolayısıyla sahv, sekrdan daha üstündür.

1.2.1.7. Fenâ ve Bekâ

Sözlükte “geçici olmak, yok olmak,” gibi manalara gelen fenâ⁴⁵⁰ kelimesi, genellikle “var olmak, sürekli olmak, sâbit kalmak” anlamındaki bekâ⁴⁵¹ kelimesiyle birlikte kullanıla gelmiştir. Tasavvuf literatüründe ise tasavvufî hayata giren mürîdin bir mürşidin denetimi ve gözetimi altında, riyazet ve müşahedeler ile nefsini terbiye ve tezkiye ederek tasavvufî hayatın son merhalesi olan fiil ve davranışlarını görmekten fâni olma noktasına ulaşmaya fenâ, kötü huy ve vasıflardan arınan sâlikin iyi huy ve vasıf edinmesi, kendisinden fâni olup Hak ile beraber olmasına bekâ adı verilmiştir.⁴⁵² Tasavvuf kültüründe fenâ-bekâ kelimelerini kullanarak bunları tarif eden ilk sûfî olan Ebû Saîd Harrâz (ö. 277/890) fenâyı, “kulun fiilini görmemesi, yaptığı ibadetleri kendisine nispet etmemesi ve fenâsı sebebiyle eşyayı fark etmemesi” olarak tarif ederken, bekâyı “ilahî tecellîleri temaşa etmekle bâki olmak” diye tarif etmiştir.⁴⁵³

İbnü'l-Arabî, *Kitabü'l-Fenâ* adlı eserinde, bir hadiste “Allah'a onu görüyormuş gibi ibadet etme” şeklinde tarif edilen “ih̄san” kavramını “fenâ” ile aynı anlamda kabul etmiştir. İbnü'l-Arabî'ye göre, fenâ, günahların, fiillerin, sıfatların, zâtın, âlemin, Allah'tan başka her şeyin, nihâyet Allah'ın bütün sıfatlarının ve bunlar arasındaki münasebetlerin yok olmasıdır.⁴⁵⁴ İbnü'l-Arabî'ye göre, fenâ bireyin oluş âlemine nispetidir, bekâ ise bireyin Hakk'a nispetidir. “Bekâ” yok olmayan bir

⁴⁴⁹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 544.

⁴⁵⁰ Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Süfîyye*, s. 137.

⁴⁵¹ Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Süfîyye*, s. 54.

⁴⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 70.

⁴⁵³ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, s. 186; İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti: Şifau's-Sail*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1977, s. 140.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. IV, s. 211-215.

bağıntı olup, Hakk'ın Bâkî⁴⁵⁵ ismi sebebiyle fenânın zıttı olan ilâhî bir niteliktir. Bundan dolayı bekâ fenâdan daha yücedir. Zira bekâda Hakk'ın müşahedesî söz konusu iken fenâda âlem daha öne çıkar.⁴⁵⁶

Tilimsânî genel anlamda fenâ kavramını “kulun şuhûdundaki sûretlerin var olmadan önceki hâline, yani yokluğa dönmesi ve ezeldeki gibi sadece Hak Teâlâ'nın kalması ve kulun Hak'tan başka fâilin bulunmadığını idrâk etmesi” olarak tanımlamıştır.⁴⁵⁷ Sonra Hak Teâlâ kulu bulunduğu bu makamdan daha üst bir makama yükselterek ilâhî fiillerin sıfatlara, sıfatların da zâta dönüşmesini müşahede ettirir. Böylece mâsivânın varlığının yok olduğunu gören sâlik, İlâhî zâtın dışında bulunan varlıkların aslında var olmadığını müşahede eder ve Hak Teâlâ'nın hakîkatini Hak'ta bulmuş olur.⁴⁵⁸

Fenânın belli bir süreç içinde gerçekleştiğini ifade eden Tilimsânî'ye göre, fenânın üç aşamadan sonra gerçekleşmesi mümkündür. Birinci aşama “ilmen fenâ” olup marifetin ma'rûfta, yani Hakk'ın varlığında fenâ bulmasıdır. Bundan sonra “cehden fenâ” bulma olan görme fiilinin/iyânın, görülende/muâyende fenâ bulması gerçekleşir. Son olarak ise “hakkan fenâ” olan ârifin zâtî müşahedeye ulaşarak matlûbunun varlığında talebinin fenâ bulmasıdır.⁴⁵⁹ Tilimsânî'ye göre, fenânın ikinci aşamasında sâlik matlûbuna ulaşarak talebinden fenâ bulur. Daha sonra ise Hak Teâlâ'yı bizatihî müşahede etme/iyân mertebesine ulaşmasından dolayı daha önce edindiği marifetle ilgili şuhûdundan da fenâ bulur. Çünkü sâlik iyân mertebesine ulaşınca bu mertebenin altında bulunan marifetin hükmü ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde cem mertebesine ulaşınca da bu mertebenin aşağısında bulunan iyânın şuhûdu fenâ bulur. Çünkü cem mertebesinde iyanda bulunan taaddüd ve kesret bulunmaz.⁴⁶⁰ Fenânın üçüncü aşamasında ise sâlik fenânın şuhûdundan da fenâ

⁴⁵⁵ Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Hüsna*, vr. 58a.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. IV, s. 215-217.

⁴⁵⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 126-127.

⁴⁵⁸ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 569-570.

⁴⁵⁹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 570-571.

⁴⁶⁰ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 571-572.

bulur.⁴⁶¹ Tilimsânî'ye göre, bu vakfede bulunmaktır. Bu mertebede sâlik fenâ da dâhil olmak üzere Hakk'ın dışındaki her şeyin O'nun varlığında fenâ bulduğunu müşahede etmesidir.⁴⁶²

Tilimsânî göre, bekâ kavramını “rüsûmun fenâsından ve hükmünün ortadan kalkmasından sonra Hakk'ın bekâsı” olarak tanımlamıştır. Tilimsânî bekâ kavramını “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”⁴⁶³ âyetinde geçtiği üzere Hak'tan başka her şeyin fânî sadece Hakk'ın bâki olduğunun müşahedesini olarak ifade eder.⁴⁶⁴

Tilimsânî bekâ kavramını üç aşamada inceler. Buna göre, bekânın ilk aşaması ilmin fenâsı sonucu, sâlikin Hakk'ın bâki olduğunu müşahede etmesidir. Bu ancak ârifin fenâ bulmasından ve cem mertebesinde sonra gerçekleşir. Tilimsânî'ye göre, ilim, hicâb ehli için “hükümlerinin düşmesi mümkün olmayan sabit bir mertebe” iken, fenâdan sonra bekâ mertebesine ulaşan sâlik için Hak Teâlâ'nın Zâhir⁴⁶⁵ isminin tecellîsinden başka bir şey değildir. Bekânın ikinci aşaması ise şuhûdun hükmünün ortadan kalkması sonucu meşhûdun, yani Hakk'ın bekâ bulmasıdır. Tilimsânî'ye göre, şuhûdun hükmünün ortadan kalkması müşahede edenin varlığının fenâ bulması sonucu gerçekleşir. Çünkü şuhûd müşahede edenin sıfatıdır. Mevsûf fenâ bulduğunda sıfatı da fenâ bulur.⁴⁶⁶ Bekânın üçüncü aşaması ise ezeli olmayan, yani halkın fenâ bulması sonucu Hakk'ın bekâ bulmasıdır.⁴⁶⁷

1.2.1.8. Cem ve Fark

Sözlükte “toplamak, bir araya getirmek; dikkat ve iradeyi bir noktaya teksif etmek” anlamına gelen “cem kavramı” tasavvufta bir hal olup “fark veya tefrika” ile

⁴⁶¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Niffêrî*, s. 250.

⁴⁶² Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 572; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Niffêrî*, s. 128.

⁴⁶³ Rahman, 55/26.

⁴⁶⁴ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 575.

⁴⁶⁵ Bkz. Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s. 209-210.

⁴⁶⁶ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 576.

⁴⁶⁷ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 577.

birlikte kullanılır.⁴⁶⁸ Tasavvuf literatüründe cem, halk olmaksızın Hakk'ı görmeyi ifade eder. Cem tam bir ittisâl hâli olup sâlikin manen, zihnen ve kalben Hak'la olma hâli ve bilincidir.⁴⁶⁹ Cem hâlinde kulun fiilleri Allah'a nisbet edilir. Nitekim Hak Teâlâ, Hz. Peygamber'in cem hâlindeki fiillerini kendisine nisbet etmiş ve “Attığın zaman sen atmadın, Allah attı.”⁴⁷⁰ buyurmuştur. “Fark kavramı” ise sözlükte “ayırarak, ayırt etmek; ayırıcı nitelik” anlamlarına gelir. Tasavvuf literatüründe ise fark kavramı, “cem hâlinin aksi olup Allah ile kul arasına madde perdesinin girmesi veya sâlikin halkın Hak'la var olduğunu bilmesi” anlamına gelir.⁴⁷¹

Hücvirî, cem ve fark anlayışının ilk dönem sûfilerinden Ebü'l-Abbâs Kâsım (ö. 342/954) tarafından temsil edildiğini ve bu görüşün taraftarlarına cem ve fark arasında gidip gelenler anlamına gelen Seyyâriyye adının verildiğini ifade eder. Ayrıca Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafs Haddâd (ö. 260/874), Sehl Tüsterî (ö. 283/896), Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/949) ve cem fikrini benimseyen ilk mutasavvıflardır.⁴⁷²

İbnü'l-Arabî cem kavramını, “kulun kendisini nitelediği fakat Hakk'a ait isim ve sıfatları kendi üzerinde; Hakk'ın kendisini isimlendirdiği isim ve sıfatlarından kula ait olanları da kulun üzerinde birleştirmesi” olarak tanımlamıştır. Böylece kul kul olur, Hak'ta Hak olur. “Cem'ül-cem” ise Hakk'a ait şeyleri Hak'ta, kula ait olan şeyleri de kulda toplamaktır. Böylece İbnü'l-Arabî'ye göre, her şey Hakk'a döner, âlemde Hakk'ın isim ve sıfatlarından başka bir şey bulunmaz.⁴⁷³ İbnü'l-Arabî burada cem hâline Hakk'ı ve halkı birleştiren bir hâl olarak bakan klâsik tasavvufî görüşten ayrılarak onun zıttı bir görüşe varmıştır. O'na göre, cem Hak ve halk (âlem) arasında bulunan kıdem ve hâdislik özellikleri arasındaki tefrikanın aynısıdır. Buna göre, cem aynı anda gerçekleşen iki işlemdir. Birinci aşama, kadimliğin bütün görünümelerini bir araya toplayarak, yani cem ederek asılları olan Hakk'a göndermektir. İkinci

⁴⁶⁸ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 140.

⁴⁶⁹ Tehânevî, *Keşşâf*, c. I, s. 234-235; Abdurrezzak Kâşânî, *İstulâhâtü's-Süfîyye*, Dâru'l-Menâr, Kahire 1992, s. 188-189; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. IV, s. 219-220.

⁴⁷⁰ Enfâl, 8/17.

⁴⁷¹ Kâşânî, *İstulâhâtü's-Süfîyye*, s. 433; Tehânevî, *Keşşâf*, c. II, s. 1130; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. IV, s. 220-222; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Niffêrî*, s. 258.

⁴⁷² Hücvirî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-Mahcûb*, s. 299, 315-321.

⁴⁷³ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. IV, s. 219-220.

aşama ise gerek kadimde gerekse hâdiste tecellî eden bütün hâdislik özelliklerini toplayıp onları da asılları olan halka göndermektir. Böylece cem mazharların toplanıp daha sonra iki alana ayrıştırılarak asıllarına döndürülmeleridir. Bundan dolayı İbnü'l-Arabî'ye göre, cem farkın aynısı olarak ortaya çıkar.⁴⁷⁴

Tilimsânî cem'i "sâlikin sûret ve mâsivâ ile ilgili müşahedesinin tamamen yok olup sadece Hak Teâlâ'nın ezeli ve ebedî olarak zâtı için zâtından zâtı ile kâim olduğunu görmesi ve O'ndan başkasını da görmemesi" olarak tanımlamıştır. Tilimsânî farkı ise "sâlikin vücûd ile mevcûd arasındaki farkı idrâk etmesi" olarak tanımlamıştır. Tilimsânî'ye göre, fark ortadan kalktığına iki şey arasında gerçekleşen nisbet olan işaret yok olur. İşaret yok olduğunda işaret eden ve kendisine işaret eden de yok olur. Böylece müşâhidin nazarında fark ortadan kalkar ve cem meydana gelir. Cem hâlinde ise sâlik aynı'nı Hak Teâlâ'nın aynında müşahede ettiğinden derecesinin su ve çamurdan ibâret olan yaratılmışlık derecesinden yüksek olduğunu müşahede eder. Çünkü o Hakk'ı müşahede ederek temkîne ulaştığından yaratılmışlık derecesinden de yükselerek kurtulmuştur. Temkîne ulaştığında ise âlemde Hakk'ın tecellisinden başka bir şey görmez ve telvîne de düşmez. Cem'in son aşamasına ise ancak şuhûdunu müşahede etmekten kurtulduğunda ulaşabilir.⁴⁷⁵ Tilimsânî fark ve cem'in birbirini takip ettiğini ve cem'den sonra kulluğun yerine getirilebilmesi için farkın gerekli olduğunu belirtir. Tilimsânî'ye göre, sâlikin Hak'tan gayrısını müşahade etmesi ancak fark hâlinde mümkün olup cem hâlinde mümkün değildir. Tilimsânî, cem ve fark hallerinin sâliklerde buldukları mertebelere göre farklı şekilde ortaya çıktığını ifade eder.⁴⁷⁶

Tilimsânî, cem'i üç aşamada incelemiştir. Bunlar ilmin cemi, vücûdun cemi ve aynın cemidir. İlimin cemi, delillere bağlı ilimlerin Sübhânallahü Teâlâ'nın ezeli ilmi olan ledünnî ilimde telvin olmaksızın tamamen yok olmasıdır. Böylece ilim marifete dönüşür. Bu esnada sâlik ilim ve marifet arasındaki farkı bilir. Delillere bağlı ilim müessirin eserinin sonucu iken, ledünnî ilim malûmun/bilinenin

⁴⁷⁴ Suad Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 102.

⁴⁷⁵ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 596; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 252, 256.

⁴⁷⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 255.

meşhûda/görünen dönüşmesidir.⁴⁷⁷ Vücûdun cemi, idrâk edilebilir bir vasfi olmadığından dolayı, ancak kendisine isimle işaret edilen vücûd ittisâlinin⁴⁷⁸ vücûdun aynında tamamen yok olmasıdır.⁴⁷⁹ Aynın cemi⁴⁸⁰, işaret edilebilecek her şeyin Hakk'ın zâtında gerçekte yok olmasıdır, yani hakîkatin iki yönü olan (Hak-halk) Hakk'ın birliğinde yok olmasıdır. Bu durum cemin aynı dışında müşâhede edilemez.⁴⁸¹ Böylece Hak ve halk, gerçekte bir hakîkatin iki vechesi olduğundan bu mertebede aslına döner. Diğer taraftan Tilimsânî'ye göre, cem seyr ilallah olan seyrin son mertebesi olup bundan sonraki seyr ancak Hak'tan Hak ile olur.⁴⁸² Tilimsânî'ye göre, sâlik cem mertebesine ulaşmak için aslında yol alır ve cem mertebesine ulaştığında Muhammedî mirâs'ın sahibi olur. Çünkü peygamberimiz Muhammed (s.a.v) bu makamın kemaline ermiştir. Dolayısıyla cem mertebesindeki idrâk peygamberimizden mirastır.⁴⁸³

1.2.2. Marifet ve Bilgi Kavramları

1.2.2.1. İlim, Marifet ve Vakfe

Genel anlamda marifet; tanımak, âşinâlık, tecrübe ve bilgi demektir. Tasavvuf kültüründe ise marifet sûfilerin ruhanî halleri yaşayarak, manevî ve ilahî hakikatleri tadararak (iç tecrübeyle vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfandır.⁴⁸⁴ Ancak bilgi anlamını ifade eden ilim ile marifet arasında fark vardır. Marifet, yaşayarak, görerek, tadararak, tecrübe ile elde edilen bilgidir. Kaynağı ise kalp, ruh, sırr, ilham ve keşiftir. İlmin kaynağı ise akılla istidlâl, duygu organları, nazar ve nakildir. Zâhirî ilim sahiplerine âlim, bâtınî ve kalbî bilgi ve marifet sahibi olanlara ârif denilir.⁴⁸⁵ İlim

⁴⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 597; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 252.

⁴⁷⁸ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 549.

⁴⁷⁹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 597-598.

⁴⁸⁰ Tilimsânî'ye göre, cemin aynı hâlinde sâlik üzerindeki cemin kuvvetinden dolayı sâlikin Hak dışında cennetin aynını dahi müşâhede etmesi fark hâli olarak adlandırılır. Zira cem Hakk'ın ve kulun biraraya toplanmasından başka bir şey değildir. Bu durumu lafzen veya fehmen anlatılması mümkün değildir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 256.)

⁴⁸¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 255.

⁴⁸² Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 598.

⁴⁸³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 252.

⁴⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 129.

⁴⁸⁵ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 129.

daha genel, marifet ise özeldir. Marifet, ilham sûretiyle Allah, Allah'ın sıfatları, fiilleri, gayb âlemi hakkında elde edilen bilgidir -Marifet-i ilâhiyye- Bu tür bilgilerin sahiplerine “ârif-billah” (Allah'la bilen) denilmesi, bilgilerinin Hak'tan gelmesinden dolayıdır.⁴⁸⁶ Nitekim Kuşeyrî bunu: “Sâlik önce Hakk'ı, O'nun sıfat, isim ve fiilleriyle tanır. Sonra ibadet, kulluk ve çile ile nefsini arıtarak Hakk'a yaklaşır. O zaman Hak da ona kendisi tanıtır, böylece Hak, kulun mârûfu olur.” diyerek ifade etmiştir. Zünnûn Mısrî (ö. 245/859): “Ben Allah'ı O'nun bana kendisini tanıtması yoluyla tanıdım.” diyerek bu görüşü te'yid ettiğini belirtmiştir.⁴⁸⁷

Hucvirî'nin (ö. 465/1072) “*Keşfu'l-Mahcûb*” adlı eserinde ilim ve marifet arasındaki ilişkiye yönelik tutumunu incelediğimizde Hucvirî'nin usûl âlimlerinin ilimle marifet arasındaki farkı göremediklerinden dolayı ikisini bir olarak gördüklerinden bahsettiğini görürüz. Ona göre, tasavvuf yolunun şeyhlerine gelince, muamele ve hal ile beraber bulunan ilme-ki onların hallerini ifade eden ilim budur- “marifet”, bu ilmin âlimine de ârif ismini vermişlerdir. Manadan mücerred ve muameleden hali bilgiye ise “ilim” bunu bilene de “âlim” adını verdiklerinden bahseder, yani sûfiler sadece ifade ve ibâreler konusunda bilgi sahibi olan, ifade ve ibârelerin manalarını kavramadan lafızlarını ezberleyen kimselere “âlim” ismini vermektedirler. Bir şeyin manası ve hakîkati hakkında bilgi sahibi olan zevata da “arif” demişlerdir. Bundan dolayı, bu taife akran ve emsali olan kimseleri hafife almak istedikleri vakit onu “âlim” ve “danişmend/molla” diye çağırılmışlardır. Bu durum avam için afet ve inkâr konusu olarak görünmektedir. Oysaki sûfilerin maksadı, ilim tahsil etmeleri sebebiyle onları karalamak değildir. Aksine maksatları muameleyi ve ameli terk ettiklerinden dolayı onları kötülemektir. Çünkü âlim nefsi ile ârif ise Rabbi ile kâimdir.⁴⁸⁸

Abdürrezzak Kâşânî (ö. 730/1329) ise “*Letâifu'l-a'lâm fi işarâtı ehli'l-ilhâm*” adlı eserinde “ilim” kelimesini “bilen için meydana gelen hakîkat” olarak izah etmiştir. Bu hakîkat buldukları mevcûda ve -var olduğunda-mâduma ilişir. Aynı

⁴⁸⁶ Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Süfyye*, s. 128.

⁴⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 399.

⁴⁸⁸ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 221.

zamanda ilmin şöyle de tanımlanabileceğini ifade eder: “İlim, bir *ayn* için *ayn*’ın ortaya çıkmasıdır, yani bir hakikat adına diğer bir hakikatin zuhûr etmesidir. Bu durumda ortaya çıkan şeyin neticesi, zuhûr ettiği yönden, zuhûr ettiği kimsede gerçekleşir.”⁴⁸⁹ Kâşânî, “marifet/bilmek” kelimesini ise “Kulun hakikatini ihata etmesi, leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesi.” olarak tanımlamıştır. Nitekim Cüneyd ise şöyle demiştir: “Marifet, sana ve Hakk’a ait şeyleri bilendir.” Kâşânî, marifetin “nihâyetler” kısmındaki on menzilin ilki olduğunu da belirtmiştir.⁴⁹⁰ Nitekim Tilimsânî de ilmi, hicâb ehlinin perdelenmiş/mahcûb akıllarının zuhûrundan yapılan olarak tarif etmiş, marifeti ise perdelerin/hicâbın kalkması sonucu edinilen olarak tarif etmiştir. Ayrıca Tilimsânî, mâsivâyı kul ile Hakk arasında marifete ulaşılması için kalkması gereken hicâbın olarak olduğunu da ifade etmiştir.

Tasavvufî gelenekte sûfiler geleneksel olarak bilgiye ulaşmanın iki farklı yolu olduğunu ifade etmek üzere “marifet” ve “ilim” ayrımını yaparlar ve üst mertebeye de genelde “marifeti” koyarlar. Fakat hangisinin üstün olduğu konusunda ittifak etmemişlerdir. Kimi zaman marifeti ilmin üstünde tutmuşlar kimi ilmi marifetten üstün tutmuşlar kimi zamanda birbirlerinin yerine kullanmışlardır. Diğer taraftan da Abdülcebbâr Nifferî de olduğu gibi bazen de tam tersine, bilgi açısından yapılan bu tür tasniflerde ilim ile genellikle filozof ve kelâm âlimlerinin kullandığı aklî, istidlâlî bilgiyi kastederek marifeti ilimden üstün tutmuşlardır.⁴⁹¹ Bu noktada Nifferî ve Tilimsânî ile İbnü’l-Arabî arasındaki farklılık dikkat çekmektedir. Zîrâ İbnü’l-Arabî bazen diğer sûfiler gibi bu kavramı birbirinden ayırmakla beraber çoğunlukla böyle bir ayırım yapmadan her iki kavramı birbirinin yerine kullanır. Çünkü O, böyle bir ayırımın hakikî olmadığını, bu konuda sûfiler arasındaki ihtilâfin manadan çok isimlendirmeden kaynaklandığını ifade eder. İbnü’l-Arabî bazen de ilmin daha tam olduğunu belirtmiştir ve bu düşüncesiyle Nifferî’den ve Tilimsânî’den ayrılmıştır. Çünkü İbnü’l-Arabî’ye göre, ilim Nifferî’nin ve Tilimsânî’nin açıkça tahkîkin nihâî mertebesi olarak vakfe ile aynîleştirdiği rü’yetten daha tamdır; zîrâ İbnü’l-Arabî’ye

⁴⁸⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 397; Hücvirî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu’l-Mahcûb*, s. 439-440.

⁴⁹⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 397-398, 526.

⁴⁹¹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 91, 95.

göre, rü'yet, ilme ulaştırıcı yollardan biridir. Öte yandan ona göre, bir şey hakkında rü'yet gerçekleştiği halde, o şey hakkında ilim ve idrâk henüz oluşmamış olabilir.⁴⁹²

Başka bir açıdan da Nifferî, ilimden daha kuşatıcı olarak kabul ettiği marifeti de Hakk'ın müşahedesi için nihâî bir mertebe olarak kabul etmemiştir. Bundan dolayı tahkîkî bilgiye ilişkin olarak ilim ve marifet olan ikili tasnif yerine üçlü bir tasnif yaparak marifet mertebesinin üstüne ondan daha kapsayıcı bir mertebe olan vakfeyi koymuştur, yani tahkîke ulaşmak için sırasıyla “ilim, marifet ve vakfe” şeklinde bir sıralama yapmıştır. Bu sıralamanın zirvesindeki vakfe ise açık bir rü'yet ve müşahedeyi ifade eder. Nifferî'nin “*Mevâkıf*” adlı eserinin şârihi olan Tilimsânî de bunu savunur ve ilim sahibi olan âlim ve marifet sahibi olan ârifin mâsivâ olarak adlandırılan âlemden kalben bütünüyle uzaklaşmadıkları nedeniyle Hak Teâlâ'yı doğrudan müşahede etmelerinin mümkün olmadığını belirtir. Burada işaret ettiği müşahede, vakfedeki müşahededir. Tilimsânî husus hakkındaki düşüncelerini şu cümleleriyle ifade eder: “Onun mâsivâsı âlemdir. Marifetin delâlet ettiği şey, vücûdda olmayan, gayrı olan Hak Teâlâ'dır. Delâlet edilenler hakkında ihtilâf vardır. Hak Teâlâ bunların tamamının ötesindedir. Eğer marifet ilimden daha yakın ise şüphesiz ki marifet kaçınılmaz olarak ârif ve ma'rufun ispatı konusunda ortaklığın resmi olarak onunla kalmaya devam eder. Hak izzetinin bulunduğu düalizmden münezzehtir. Dolayısıyla O, marifetin medlülü/delâlet ettiği değildir.”⁴⁹³

Görüldüğü gibi Nifferî ve ona bağlı olarak da şârihi Tilimsânî, sâlikin Hak Teâlâ'ya seyrinin başlangıcını teşkil eden ve tahkîke ilişkin ilim, marifet, vakfe tasnifindeki ilimden salih ameli kastetmektedir, yani ilim Hakk'a seyrin ilk basamağını oluştursa da salih amel olmaksızın salt teorik ve nazarî bilgilenmeyi ifade etmez, fıkhîta bahsedilen zâhirî ve şer'î ilimleri, helalleri, haramları, emirleri, nehiyleri kasteder.⁴⁹⁴ Zîrâ ilim Allah'tan başka şeyi idrâk etme anlamına gelir ve bu yönüyle tahkîkin ilk mertebesini oluşturur. Bu mertebede bilen insanla bilinen eşya arasında bir izafet söz konusudur. Tilimsânî'ye göre, marifette ise eşyanın bizâtihî

⁴⁹² Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 99.

⁴⁹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 69.

⁴⁹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 143.

kendisine değil de Hakk cihetine taalluku söz konusudur. Bundan dolayı marifet ilme nazaran hakîkate biraz daha yaklaşmayı, yani kurbu ifade eder. Marifet ile kastedilen ise kurb-ı nevâfil hadisinde ifade edilen farz ibadetlere ilaveten sıklıkla yerine getirilen nâfile ibadetlerle Hak Teâlâ'ya yaklaşan sâlikin ilahî sıfatların tecellîsi ile Hak ile iştirip görmesi sonucu edindiği tecrübî bilgidir. Fakat kurbiyete ve sıfat tecellîlerine mazhar olabilme idrâk düzeyine erişmeyi ifade etse de hakîkate erişmede birer hicâptırlar. Çünkü ikisinde de tam bir fenâ hali mevcut değildir. Dolayısıyla tam bir fenâ hali olan hakkında kuşatıcı müşâhedeye erişebilmek sadece vakfe mertebesindekilere mahsustur.⁴⁹⁵

1.2.2.2. Müşahede

“Müşahede” kavramı sözlükte bir mecliste hazır olmak, idrâk etmek, kesin olarak haber vermek, muttali olmak, bilmek, yemin etmek, şahitlik etmek, şahit olmak, gözüyle görmek, temâşa etmek, kendine gelmek, galebe ve gaybet hâlinden çıkmak, kendini, eşyayı ve çevreyi tanımak, seyretmek, perdenin kalkması anlamlarına gelir.⁴⁹⁶ Tasavvufî istilâh olarak müşahede, seyr u sülûk esnasında sâlikin gözü önünden eşyanın hakîkatini gizleyen perdenin kalkması, eşyayı Hakk'ın birliğine delil olarak görmesi, basiretle gaybı görmesi, kalp gözü ile gizliliklere nüfuz etmesi ve eşyada Hakk'ı müşahede etmesi anlamına gelmektedir.⁴⁹⁷ Müşahede hâlini yaşayan sâlik zâtı ile birlikte Hakk'ın varlık denizine atılmış gibidir.⁴⁹⁸ Zira müşahede Allah'ı ve tecellîlerini kalp gözü ile görmektir.⁴⁹⁹

Müşahede, mücahedenin bir sonucudur. Müşahedenin vukuu sâlikin seyr u sülûk sırasında ilahî hukuka gösterdiği saygı oranı ve imanda ulaştığı derece kadardır. Mücahede ile nefisler ölürken, müşahede de kalpler dirilir. Mücahede arınmayı öngörürken müşahede aydınlanmayı ifade eder. Bu aydınlanma sûfinin

⁴⁹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 143-144.

⁴⁹⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 515-516; Ebu Huzâm, *Mu'cemu 'l-Mustalahâti 's-Süfiyye*, s. 102.

⁴⁹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 169-170.

⁴⁹⁸ Yüksel Göztepe, *Abdülkerim Kuşeyrî'de Haller ve Makamlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, (Basılmamış doktora tezi), s. 111.

⁴⁹⁹ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu 'l-Mahcûb*, s. 393.

marifet ışıklarını alabilmesi için kalbini tasfiye, nefsinin tezkiye etmesine bağlıdır.⁵⁰⁰

Nifferî bunu şöyle ifade etmiştir:

“Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Gözünle ve kalbinle benim gizli ve açık melekûtumdan idrâk ettiğinde, onun bana olan tevazuuna ve senin için sabit kıldığım marifet sebebiyle onun azametinin ihtişamına boyun eğişine seni şahit kıldığım ibâre ile değil de işhad ile onun marifetine sahip olursun. Sonra senin onun yanı sıra onun gayrısının inkıtaa uğramayan ilimleri ve konuşanlarının lisanını aşmanı sağladım. Marifetini onların marifetlerini taşıyabilmesi için kavi kıldığım kimse haricinde, hiç kimsenin bana giremeyeceği kapıları sana açarım. Öyle ki sen onu taşırsın, o seni taşımaz. Sen ona şahit olup onun tarafından şahit olunmazsın. Huzurumun sınırına ulaşırsın. Huzurumda falan oğlu falan denir. Orada kim olduğuna, nereye dâhil olduğuna, dâhil olana kadar ne kadar marifete sahip olduğuna, taşıyacak kadar hangi takate sahip olduğuna bak.”⁵⁰¹

Bu ifadenin şerhine ilişkin olarak Tilimsânî’ye göre, ruhlardan, manalardan ve cisimlerden görülen/idrâk edilen her şey Teâlâ’nın melekûtundandır. Bunları müşâhede etmek ancak Hak Teâlâ’nın işhâdı ile, yani mertebelerindeki tecellisiyle olup vücûdun sûretleri vasıtasıyla gerçekleşir. Hak Teâlâ şuhûd ile zuhûr ettiğinde kendisine ibadet edilen tek mabut olarak zâhir olur ve sâlik hudutlar ve Hakk’ın sûretleriyle huzur bulmadan ilişkisini keser. Böylece şâhid onun mertebelerinde meşhûd/müşâhede edilen olur. Tilimsânî bu durumu şöyle ifade eder: “Kim Hak Teâlâ’nın hakîkatinin mertebelerinden yükselirse Hâlikî’nin ilminden şu ana kadar olan mahlûkatı sûretler olarak görür. Huzura ulaştığında ise isimle isimlendirilir ve burada sabit kalır. Çünkü isimler burada değişmiştir ve sıfatlar nakledilmiştir.”⁵⁰² Nitekim müşâhede, kulun kendinden habersiz olarak kendisinin yok olmasıyla varlığı Allah’ın sıfatıyla görmektir.⁵⁰³ Tilimsânî’ye göre, müşâhede Hakk’ın sûretlerinden bizzat kendisi için özel olandır, onun tezâhürleridir. Ancak ona göre, gaybın cem’inin bulunduğu yerden kendine doğru gelmesi ise şehâdetir. Bunu Tilimsânî

⁵⁰⁰ Tahir Uluç, *İbn Arabî’de Sembolizm*, İnsan Yay., İstanbul 2007, s. 110.

⁵⁰¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 195.

⁵⁰² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 195.

⁵⁰³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, (sad. Turgut Ulusoy), Elif Ofset, 4. Baskı, İstanbul 1978, c. II, s. 20.

şöyle ifade etmişlerdir: “Tâliplerin nefisleriyle zafer için yaptıkları seferleri son bulmuştur.”⁵⁰⁴

Müşahedeyi Herevî (ö. 481/1089), “Hak ile kulun arasındaki perdelerin kesin olarak kalkmasıdır.” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁰⁵ Tilimsânî’ye göre, bu Hakk’ın enginliğinin ifadesidir.⁵⁰⁶ Amr b. Osman Mekkî (ö. 297/910) ise müşahedeyi şöyle tarif etmiştir: “Müşahede, kalp sahasının dışına çıkmadan (Allah ile) huzur hâlinde perdelerin açılması neticesinde yakînin artmasıdır. Müşahede kurb (yakınlık) manasında, huzur (Allah’ın huzurunda bulunma) demektir. İlme’l-yakîn ve onun hakîkatlerine yakın bir hâldir.”⁵⁰⁷ Tilimsânî Hak Teâlâ kul ile arasındaki perdelerin kalkmasını “*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler*”⁵⁰⁸ âyetine nisbet ederek ifade eder.

Herevî’ye göre, kulun cem mertebesinde varlık nurunun parıltısıyla meydana gelen marifet müşahedesi onu “cem’in hakîkatine” ulaştırır. Böylece sâlikin sûretinde tecellî eden zâtî nur aslına, sâlikin hakîkatinde aslî yokluğuna döner. Zira bekâ vasfı tamamen Hak Teâlâ’ya, fenâ vasfı da kula döner.⁵⁰⁹ Tilimsânî ise bu hususu şöyle izah eder: “Cem’in müşahedesi, Hakk’ın hakkıyet eliyle halkıyyet bağını çözmektedir. Bu sayede mahlûkâtın sûretinde zuhûr eden nur aslına döner, kul da ademîyyetine döner. Böylece sadece Hak Teâlâ’nın vücûdu bâki kalır, kulun vücûdu ise fenâ bulur. Fenâdan sonra bekâ mertebesine dönen kul ise Hakk’ın varlığıyla var olur, ilâhî sırları ve Hak Teâlâ’nın eşyadaki tecellîlerini, isim ve sıfatların makamlarını gayb hazinelerinde gizli olan hakîkatleri bilir.”⁵¹⁰

Tilimsânî müşâhedenin sahibi kimselere Hallâc ve Ebû Yezîd’i misal olarak gösterir. Bilindiği üzere Hallâc o, “ene” lafzıyla meşhur kimsedir. Bunun için “ene’l

⁵⁰⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferi*, s. 195.

⁵⁰⁵ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. II, s. 513, 516.

⁵⁰⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferi*, s. 196.

⁵⁰⁷ Serrâc, *İslâm Tasavvufu: El-Lümâ*, s. 56.

⁵⁰⁸ Ahzâb, 33/72.

⁵⁰⁹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. II, s. 517.

⁵¹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. II, s. 517; Herevî, *Kitâbu Menâzili’s-Sâirîn*, (trc. Abdürrezzak Tek), s. 311.

hak” (ben hakkım) demiştir. Ebû Yezîd’e ise “Sünhânî mâ a’zame şânî” (Cübbemin içinde Allah’tan başkası yok) sözünden dolayı insafsızlığa uğramıştır ve Tilimsânî’ye göre, bu ona cennette hakikati hazırlamıştır. Sûfilerden biri müşahede sırasında “Cennette Allah’tan başkası yoktur.” derken bir diğeri “Hiçbir şey görmedim ki, o Allah olmasın.”⁵¹¹ demiştir. Bu müşahedenin galebesi ile her şeyi Allah olarak gördüm demektir. Bu durumda kul fâil olan Allah’ı sır gözüyle, fiili ise baş gözüyle görür. Bundan dolayı böyle bir ifade kullanır. Fakat bu sözler umûm tarafından yanlış anlaşılmıştır. Zira onların tamamında sûretler peyder pey ortadan kaybolmuş ve sonunda Hakk’ı müşâhede etmişlerdir.⁵¹²

Müşahede esnasında Allah kulunun kalbine varlığıyla tecellî ettiği için kul Allah’ın sıfatlarının etkisiyle kendi sıfatlarını fark edemez hâle gelir.⁵¹³ Bu sebeple Tilimsânî’ye göre, sâlik Hakk’ın isimleriyle isimlerin ve sıfatlarıyla vasıflanır.⁵¹⁴ Nitekim “kulda beşerî özelliklerden bir canlılık kaldığı müddetçe, müşahede sahib olmaz” diyen Ebû’l-Hüseyin Nurî (ö. 295/908) de sâlikteki beşerî varlık belirtilerinin tam bir müşahedeye ulaşmasına engel teşkil ettiğini belirtmektedir.⁵¹⁵ Tilimsânî’ye göre, beşerî varlığını nefyedip hiçliğini müşahede eden sâlik fena ve bekadan sonra müşahedeye ulaşır. Bu esnada sâlikin nazarında her ne varsa kaybolmuştur ve o Hak Teâlâ’nın kayyûmiyetini görmüştür. Zira bu durum taayyünâtü’l-ademiyye’dir.⁵¹⁶ Fena hâli sonucu sâlikin Hakk’a kurbiyet kesb edip O’na vâsıl olmasıyla beliren müşahede hâli, aynı zamanda sır makamı, muhâdese ve ilhâm hâlidir. Bu halde kişi ne bir şey isteyebilir, ne de bir şey isteyecek dili olur. Bilakis orada sadece sükût ve müşahede vardır.⁵¹⁷ Tilimsânî ise müşâhede sahibinin müşahede esnasındaki bu sükûtunu Allah’tan bir şey talep etmemesi olarak yorumlar. Zira o talep ettiğinde

⁵¹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferi*, s. 196.

⁵¹² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferi*, s. 196.

⁵¹³ Göztepe, *Abdülkerim Kuşeyrî’de Haller ve Makamlar*, s. 110.

⁵¹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferi*, s. 196.

⁵¹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 170.

⁵¹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferi*, s. 196.

⁵¹⁷ Dilâver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî, Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 8. Baskı, İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 278.

bunun küçümsenen bir şey olduğunu görür/fark eder.⁵¹⁸ Tilimsânî'ye göre, buradaki hal ayrıca âriflerin hallerindedir. Zira ârifin dikkatlice vücûdun mahallerine bakması vücûdu teyit ettiği nazar sebebiyledir. Bazen vücûdun mahallerine bakması onların vücûddan ayrı olduğunu zannetmesi sebebiyledir. Fakat bu söz konusu değildir. Bilakis şâhidin mevcutta görmüş olduğu vücûda dair hakikatler ancak nefisini görmesinden sonra meydana gelir. Bu esnadaki bilgiler şâhitlerin sülûkün başlangıcında gördükleri kadardır. Zira kavrayışın başlangıcı onun nefisleri /onların nefislerini görmesidir.⁵¹⁹ Bu durumdaki kişi, kendisinde potansiyel olarak bulunan bazı kabiliyetleri keşfetmiş, varlığın sırrına ermiştir. Hakikati başka yerde ararken hakikatin bir parçası olduğunun farkına varmıştır.⁵²⁰

Bilindiği üzere sâlik için taayyünler birer perdedir. Hakk'a yükseliş halinde bulunan sâlik bu taayyünleri kaldırır, perdeleri açar ve en sonunda hakiki varlığa ulaşır yok olur, sır olur, yoklukta var olur.⁵²¹ Nifferî bunu şu cümlelerle ifade eder: "Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Onlara yönelerek her bir cüziyyetinin cüzlerinden başkasını kabul etmeye güç yetiremediğini müşâhede etmelidir."⁵²² Tilimsânî'nin bu ifadelerin şerhi bağlamında ifade ettiği üzere müşâhede ehli için cüz'iyât, taayyün'dür. Onu müteayyin olarak görmeye gücün yetmez. Ancak, Hak Teâlâ ve vücûd, mutlak müteayyindir. Ondan ancak el-kayyûm olarak isimlendirilen vücûd-u mutlak'ın gerçekleştirdikleri dışında olanın görülmesi mümkün değildir.⁵²³ Çünkü Hak Teâlâ'nın kayyûm adının hüküm ve saltanatı üzerinde hicab hükmü olsa da bu hüküm Hak ile halk arasındaki bağı oluşturur. Bu vücûddaki kayyûm mertebesidir. Bu mertebeyi müşâhede eden kimse "Gözüme ilişen her şeyde ancak Allah'ı gördüm." demiştir. Nifferî müşâhede hakkında şunları da ifade eder: "Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şöyle ilham etti: Seni bütün mâsivâyaya tek rü'yetle tam bir işhâdla şâhid tuttuğumda bu makamda isim bana aittir.

⁵¹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 196.

⁵¹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 197-198.

⁵²⁰ Ahmed Cahid Haksever, *XI. Yüzyıl Bir Türk Süfisi Yakub-ı Çerhî*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, (Basılmamış doktora tezi), s. 241.

⁵²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 340.

⁵²² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 197-198.

⁵²³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 197-198.

Eğer onu bilersen/hakkında bilgin bulunduğunda bana onunla dua et, eğer onu bilmezsen bu rü'yetin vecdi ile dua et bana zorda/belada olduğunda.”⁵²⁴ Şüphesiz ki Hakk'ın tecellilerini müşahede isim ve sıfatlar mertebesinde gerçekleşir.⁵²⁵ Hak için olan müşahede de şahit varlıkların oluşunda ve mahlûkâtın tamamında Hakk'ı düşünmek ve O'nun eksiklerden münezzehe olduğunu bilmektir.⁵²⁶ Tilimsânî'ye göre, ise kevnlerin şâhitleri tam bir tanıktırlar. Ona göre, görenin rü'yetinde görülenden bir bölüm vardır, o bütün vecihlerden biridir. Bu makamda Hakk'ın ismi er-Rahman'dır. Çünkü esmâü'l-hüsna'dan kevn ile alakalı olan o'dur.⁵²⁷

1.2.2.3. Rü'yet ve Müşahede

Tasavvuf literatüründe “müşahede” görmek demektir ve görülene dair bilgidir sonra gerçekleşir. Bundan dolayı kabule ve inkâra konu olur. Oysaki görme anlamındaki “rü'yet”in inkârı söz konusu değildir. Müşadehe sahibini fânî kılarken; rü'yet sahibini fânî kılmaz aksine ona daha fazla bilgi ve lezzet verir. İbnü'l-Arabî'de müşahede ilim bağlamında kullanıldığından burada kastedilen şeyin marifet olduğu anlaşılır. Aslında kastedilen müşahede değil şâhidir. Diğer taraftan şâhid, rü'yet ile müşahede arasında temel bir ayrımı da beraberinde getirir.⁵²⁸ Rü'yet, herhangi bir şâhide sahip değil iken, müşahedenin şâhid olmaksızın kıymeti olmaz. Nifferî'nin eserlerinde ise “açık bir rü'yet” veya “müşahede” ile “vakfe” neredeyse eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁵²⁹ Tilimsânî de müşahedeye erişen sâlikin, meşhûdunun vücûdunda fânî olmasından dolayı küllî müşahedenin Nifferî'nin ıstılâhâtındaki “vakfe”ye karşılık geldiğini ifade eder⁵³⁰ ve bazen vakfeye Hak Teâlâ cihetinden bakarak “küllî tecellî” olarak tanımlarken bu tecrübenin kula bakan veçhesini ise

⁵²⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 196.

⁵²⁵ Herevî, cem mertebesinde gerçekleşen bu müşahedeyi “mu'âyene müşahedesini” olarak adlandırır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili 's-Sâirîn*, c. II, s. 516-517.)

⁵²⁶ Herevî, *Kitâbu Menâzili 's-Sâirîn*, (trc. Abdürrezzak Tek), s. 308.

⁵²⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 196.

⁵²⁸ Suad Hakîm, *İbnü 'l-Arabî Sözlüğü*, s. 381.

⁵²⁹ Çakmaklıoğlu'na göre, bütün bu farklı kavramlarla ifade edilen hakikatler yoğun, zirve deneyimler ve psikolojik süreçlerdir. Dolayısıyla bunları net bir şekilde birbirinden ayırmak da söz konusu değildir. (Bkz. Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 234.)

⁵³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 231.

“rü’yet ve müşâhede” olarak ifade eder.⁵³¹ Bu bağlamda Nifferî’nin “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Eğer beni idrâk etmezsen/görmezsen, benimle olmazsın.” cümlesi Tilimsânî’ye göre, anlam tahrifi olmamakla beraber sadece “kulun kendisi ile olmaktan sakınması gerektiği, Hak ile olmaktan sakınmaması gerektiği” anlamındadır. Zira bu durum, Allah’ın insana mevhibesi olan Hakk’ı idrâk edebilme kabiliyetine delâlet eder. Tilimsânî’ye göre, kulun rü’yeti Hakk’ın rü’yetinin semerelerini yerine getirmesidir. Tilimsânî konuya ilişkin düşüncelerini tam olarak şu cümlelerle ifade eder:

“O/Rü’yet, senin kabiliyetine delâlet eder. Bilakis O, benim mevhibemdir. (Allah vergisi) Bundan sakın. Çünkü senin rü’yetin, rü’yetimin semerelerini yerine getirmendir. Rü’yetim seninle olmaz, benimledir. Kim onu görmediyse, onunla olmaz. Kulun rü’yeti, Rabbi ile mevcut olduğunu görmek olan kayyûmiyetinden dolaydır. O’da Hak Teâlâ’nın rü’yetinin semereleridir.”⁵³²

Tilimsânî’ye göre, kulun Hak Teâlâ’dan gayrısını görüyor olması Hak Teâlâ’yı hakkı ile idrâk etmemesinden dolaydır. Tilimsânî bu durumu Peygamberimiz (a.s)’in buyurduğu “*Mescite komşu olanın namazı ancak mescitte olur.*” hadisi ile örneklendirir. Tilimsânî’ye göre, mescit dışında kılınan namaz, mescitte kılınan namaz gibi kâmil olmadığı gibi Hak Teâlâ’dan gayrı hiçbir şeyi görmeyen kimsenin rü’yeti, Hak Teâlâ’nın yanısıra mâsivâyı da gören kimsenin rü’yeti gibi kâmil bir rü’yet olmaz. Tilimsânî devamında bu durumu şöyle izah eder:

“Eğer sen benden gayrısını gördüysen/idrâk edersen, bu kayyûmiyetimden rüyet-i mufassal’dır. Beni görmediysen/idrâk etmediysen kayyûmiyet de değildir, vâhdâniyet de değildir. Kısaca özetlemek gerekirse, kayyûmiyetin şuhûduna da işaret etmektedir. Hakk’ın gayrısının ifadesi câiz değildir. Çünkü zulmet zât’tan ayrılır. O, Hak Teâlâ’nın nurudur, gayrısı zulmettir. Çünkü zulmet, nurun ademidir. O, ademdir.”⁵³³

İbnü’l-Arabî, rü’yet makamını “(Gördüğüm her şeyde) Allah’tan başkasını görmedim” diyenin makamı olarak tanımlar ve şöyle der: “Bu makamdaki kimseye “kimdir gören?” desen, “O’dur” der; “söyleyen kimdir?” desen, “O’dur” der. “Soran

⁵³¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 306.

⁵³² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 93.

⁵³³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 93.

kimdir?” desen, yine “O’dur” der. “Soran kimdir?” desen, yine “O’dur” der. “Ne var ne yok?”denilse, “nispetler” der. “O’nda, O’nda ve O’ndan ortaya çıkan nispetler.” Dolayısıyla mekânda sadece O vardır ve O mekânın kendisidir. İbnü’l-Arabî, Ebu Yezid Bestamî’nin halle ulaştığı müşahedeyi rü’yet olarak tanımlamıştır.⁵³⁴

Görüldüğü gibi Affüddîn Tilimsânî, rü’yetin her türlü ayrışma ve çokluğun ortadan kalktığı tam bir mahviyet, fenâ ve gaybet olduğunu dile getirir. Bu yoğun tecrübe esnasında kula dair hiç bir şey söz konusu olamaz. Zira her şey bizâtihi Hakk’a aittir. Mevâkıftaki benzer ifadelerin genelini incelediğimizde sûfler, vâkıfta/rü’yette Hak’tan başka iyi ya da kötüye dair hiç bir şeye dair ilginin kalmaması gerektiği konusunda hem fikirdirler. Onlara göre, kalpte mâsivâya yönelik az da olsa bir ilginin bulunmasının vakfenin tam anlamıyla gerçekleşmediği anlamına gelmektedir.

---

⁵³⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (trc. Ekrem Demirli), c. 12, s. 179.

İKİNCİ BÖLÜM

TİLİMSÂNÎ'NİN MEVÂKİF ŞERHİ BAĞLAMINDA VAKFE ANLAYIŞI

İKİNCİ BÖLÜM

TİLİMSÂNÎ'NİN MEVÂKİF ŞERHİ BAĞLAMINDA VAKFE ANLAYIŞI

Tasavvufî anlam açısından Nifferî'nin (ö. 354/965) kullanmış olduğu *mevâkif* kavramı sûfinin manevî yolculuğunun farklı mertebeleri arasındaki duraklarını, *vakfe* kavramı ise söz konusu bu yolculuğun nihâî mertebesini ifade eder. Nifferî'ye göre, vakfe genel anlamıyla masivadan kaçınma ve bunun neticesinde de Allah'a vâsıl olup O'nun "huzurunda bulunma" anlamına gelir.⁵³⁵ Hakk'ın huzurunda bulunma ibaresi sâlikin manevî yolculuğu boyunca tahkîken gerçekleşir. Nitekim Hak Teâlâ da sâlike manevî ilerleyişinin her merhalesinde tecellî ve tenezül ile mukabelede bulunur. Bu yönüyle vakfe kavramı murâkabeyi hatırlatır. Nifferî'ye göre, sâlikin söz konusu ilâhî tecellîleri yakalayabilmesi için manevî kabiliyetinin bizzat Yüce Allah tarafından uyandırılması gerekir. Bu ise sâlikin Allah tarafından *durdurulması*, yani ilâhî tecellîleri müşahede etmesi için hazırlanması anlamına gelir. Dolayısıyla sâlikin *durdurulması*, söz konusu bu menzillere ilişkin tecellîleri yakalaması için asıl idrâk gücü olarak kabul edilen manevî latîfesinin uyandırılmasıdır. Nitekim bu yönüyle vakfe Hakk'ın zâtî tecellîleri idrâk etmek üzere sâlikin algılama düzeyinin yükselerek bunları idrâk edecek mertebeye erişmesidir.⁵³⁶

Diğer taraftan Nifferî'nin eserinde Hakk'ın bizzat müellife yönelik doğrudan emir ve hitaplarını içeren "*Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şöyle dedi*" ifade tarzının tasavvuf tarihi içerisindeki yeri incelendiğinde Bayezîd-i Bistâmî'ye (ö. 234/848) kadar geri gittiği görülmektedir. Zira o manevî tecrübelerinden bahsederken "*Bir vesile ile bir gün Allah (c.c) beni huzuruna yükseltti ve bana şöyle dedi*" ifadesini kullanmıştır.⁵³⁷ İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) de daha sonra, "*kâle liye'l-*

⁵³⁵ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 275.

⁵³⁶ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı* s. 277.

⁵³⁷ Serrâc, *İslâm Tasavvufu: El-Lümâ'*, s. 449.

Hak: Allah (c.c) bana şöyle dedi” ya da “eşhedeniye’l-Hakku: Allah (c.c) bana müşahede ettirdi” gibi ifadeler kullanarak Nifferî’yi takip edip benzer üslupla “Kitâbu Meşâhidi’l-Esrâriyye” isimli eserini yazmıştır.⁵³⁸

Nifferî’nin *el-Mevâkıf* adlı eserinde sıklıkla rasladığımız “*beni durdurdu ve bana şöyle dedi*” ifadelerinde onun Allah ile kul arasında ünsiyet ve yakınlığı gösteren üslûbu görülmektedir. Bu hususta Alexander Knysly şöyle der:

“Sûfi ile sûfînin ilâhî dostu arasında yakın bir diyalog fikri, muhtemelen, Bistâmî’nin şatahâtına kadar geriye götürebilir. Buna karşın, bir asır sonra yazılmış olmakla birlikte, Nifferî’nin ilham eseri diyalogları, bize daha incelikli ve belki de daha trajik gelmektedir. Oldukça teknik bir dilin ve çapraşık bir üslûbun kullanılmasına karşın bu mükâlemeler, sahici bir güzelliğe sahiptir ve sahici bir tasavvufî deneyim edasını taşıyor gözükmektedir.”⁵³⁹

Bunların yanısıra Nifferî’nin masivayı nefyeden vakfe anlayışını Beyâzîd-i Bistâmî’nin (ö. 234/848) fenâ, Cüneyd-i Bağdâdî’nin (ö. 297/909) tevhid ve Hallâc-ı Mansûr’un (ö. 309/922) da lâhût-nâsût nazariyelerinde bulmak mümkündür. Diğer taraftan sâlikin manevî yolculuğu esnasında ilâhî huzura yükselmesinin tasavvufî literatürde yer alan fenâ, mahviyet, rüyet, müşahede, cem, ehadiyet gibi kavramlarla da yakın ilişkisi bulunduğu görülmektedir.⁵⁴⁰ Ayrıca Nifferî’nin sûfînin manevî yükselişinin nihâî mertebesi olarak tanımladığı vakfe kavramının İbnü’l-Arabî’nin eserlerinde bahsettiği, ilâhî isimler ile kemal derecesinde olan insanın hakikat ile karşılaşıp buluşmasını ifade eden “münâzele” kavramı⁵⁴¹ ve yine İbnü’l-Arabî terminolojisinde yer alan Hak Teâlâ’nın, misal âleminde bizzat karşı karşıya, yüz yüze gelmek (mukâfeha) sûretiyle hâsıl olan hitabı için kullanılan “fehvâniye” kavramının karşılığı olduğu görülmektedir. Nitekim İbnü’l-Arabî fehvâniyeyi, hadiste “Allah’ı sanki görüyormuş gibi ibadet etme” şeklinde tarif edilen “ihsan” mertebesiyle açıklar. Fakat burada vurgulanması gereken önemli bir husus İbnü’l-Arabî’ye göre Hak Teâlâ, nasıl idrâk edilirse edilsin perde arkasından idrâk

⁵³⁸ Bkz. İbnü’l-Arabî, *Meşâhidü Esrâri’l-Kudsîyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi bölümü, nr. 3633, vr. 80a, 81b.

⁵³⁹ Alexander Knysly, *Tasavvuf Tarihi*, (çev. İhsan Durdu), Ufuk Yay., İstanbul 2011, s. 102-103.

⁵⁴⁰ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 43.

⁵⁴¹ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. 1, s. 467.

ediliyordur. Zira sonsuz olan, herhangi bir şekilde kayıtlandırılmayan Mutlak Zât mertebesini doğrudan idrâk etmek mümkün değildir.⁵⁴²

Diğer taraftan vakfe kavramı ile yakından alakalı olan kavramlar “matla’, berzah ve araf”tır. Kâşânî (ö. 730/1329) ise bunu şu şekilde açıklar:

“Matla’ gerçek müşahededir. Hak gözüyle oluş âlemini incelemektir. Bazen fiili görmekten uzaklaşıp fâili görmek, eseri görmekten uzaklaşıp müessiri görmek, başka görmekten uzaklaşıp aynı görmek derecesine yükselmek anlamında kullanılır. Bazen de idrâklerin ulaştığı nihâî mertebe anlamında kullanılır. Matla’, temizliği oranında anlama gücünün yükseldiği mertebedir. Marifet ve ilham ehlinin dereceleri, her şeyi bilen Hakk’ın mertebesine yakınlıklarına göre değişir. Çünkü Allah, her kalbe kalbin temizliği ve kendi mertebesine yakınlığı ölçüsünde, kelâmını anlamayı nasip eder. Böylelikle kalbin ilmi kat be kat artar ve duru bir anlayışla ilâhî kelâmın kapalı sırlarına ve ince anlamlarına geçer. Bu görüşe göre matla’, kelâmı duymaktan söyleyeni müşâhede etme mertebesine yükselmektir; âyetleri okurken tecellilerin yenilenmesiyle her âyette o âyeti söyleyenin müşâhedesine erişmektir. Matla’ denilen makam, farklı şekillerde dile getirilmiştir. Nübüvvet makamının diliyle isimlendirilmesi *matla’*, Kur’an diliyle isimlendirilmesi *araf*’tır. Allah, arafa sahip olanların simalarından tanınacağını belirtmiştir.⁵⁴³ Araf burada uçları bilme özelliğine sahip olmaktır. Bu kimsenin artlarında bulunan şeyi öğrenmesini sağlayacak şekilde eşyanın son bilgisine ulaşmaktır. Allah ehlinin terminolojisinde ve dilindeki adı, *mevkıf*’tır. Mevkıf, her mekanın nihayeti ve bir sonraki makamı öğrenmeyi sağlayacak şey demektir. Kemâl makamına göre ifadesi ise, her iki uca göre onları birleştiren *berzah*’tır. Seçkinlerin seçkinlerinin dilindeki adı ise berzahların berzahıdır.⁵⁴⁴

Görüldüğü üzere vakfeyi tasavvufî bir ıstılah olarak tasavvuf tarihine kazandıran ve *el-Mevâkıf* adlı eserinde ona geniş yer ayıran şahsiyet Nifferî olsa da vakfe kavramı Tilimsânî tarafından yazılan *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî* adlı eserde anlaşılır bir biçimde izah edilmiştir. Çünkü Nifferî’nin bizzat yaşamış olduğu tasavvufî tecrübelerin ve ilhamların tezâhürü olan ve Hakk’ın doğrudan kendisine yönelik hitâbını içeren *el-Mevâkıf* adlı eserin şiirsel, veciz, hikemî ve paradoksal üsluba sahip olması, klasik tasavvuf eserlerinde yer alan edep, ahlak ile ilgili açıklayıcı, sade üsluptan uzak oluşu, dar ya da geniş tedris halkalarında okunup etüd

⁵⁴² İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. VII, s. 60.

⁵⁴³ A’raf, 7/46.

⁵⁴⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 520-521.

edilen tarzda eserlerden olmaması sebebiyle anlaşılması oldukça güçtür.⁵⁴⁵ Dolayısıyla gerek *el-Mevâkıf* adlı eserin gerekse vakfe kavramının doğru biçimde anlaşılmasına yardım etmesi bakımından Tilimsânî'nin *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî* adlı eseri önemli bir yere sahiptir.⁵⁴⁶

1. TAHKİKÎ BİLGİYE ULAŞMADA İLİM, MARİFET VE VAKFE MERTEBELERİ

Lügatte “marifet” tanımak, âşinâlık ve bilgi anlamına gelir. Fakat bilgi anlamını ifade eden “ilim” ile “marifet” arasında fark vardır. Marifet, yaşayarak, görerek, tadarak, tecrübe ile elde edilen bilgidir. Kaynağı da kalp, ruh, sırr, ilham ve keşiftir. İlimin kaynağı ise akılla istidlâl, duygu organları, nazar ve nakildir. İlim daha genel, marifet ise özeldir. Marifet, Allah ve O'nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellîleri hakkında manevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgidir. Bu tür bilgilerin sahiplerine “ârif billah” denilmesinin nedeni bilgilerinin Hak Teâlâ'dan gelmesindedir.⁵⁴⁷ Zira Kuşeyrî bunu şöyle ifade eder: “Sâlik önce Hakk'ı O'nun isim, sıfat ve fiilleri ile tanır. Sonra ibâdet, kulluk ve çile ile nefsinı arıtarak Hakk'a yaklaşır. O zaman Hak da ona kendini tanıtır. Böylece Hak, kulun “Mârûf”u olur. Kul mâsivâdan uzaklaştığı oranda Hakk'a âşinâlık, yani marifet kazanır.”⁵⁴⁸ Sûfiler sülûk ile yaşayarak öğrenilen bu bilgilerin aynı konularda aklî istidlâl ve kıyaslarla yahut belli metinler okumakla edinilen bilgilerden üstün olduğuna inanmışlardır.

Nifferî genel olarak diğer sûfiler gibi bilgiye ulaşmanın iki farklı yolu olan ilim ve marifet arasındaki farklar üzerinde durmuştur.⁵⁴⁹ Nifferî'ye göre, ilim, idrâk melekelerinin Allah'tan başka her şey anlamına gelen mâsivâyâ taalluk edip o seviyede kalmasıdır. Marifet ise kalbin, eşyanın bizâtihî kendisine değil, Hak Teâlâ'ya bakan cihetine taallukudur. Sâlik idrâki ve şuuru ölçüsünce ilim

⁵⁴⁵ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 41.

⁵⁴⁶ Nitekim İbnü'l-Arabî bizzat vâkıf olduğu ve çok değerli bulduğu bu eserin ismini *el-Mevâkıf ve'l-Kavl* şeklinde zikreder. Ayrıca o eserin muhtevasının seyr u sülûkta sâlikin geçmesi gereken makamların edeplerine ilişkin olduğunu da ifade eder. (Bkz. İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. III, s. 241.)

⁵⁴⁷ Ebu Huzâm, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 117-118.

⁵⁴⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 398.

⁵⁴⁹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 95.

mertebesinden marifet mertebesine yükselir. Nifferî marifetin tahkîkte ilimden sonra gelen bir mertebe ve Allah hakkında idrâk olduğunu belirtir. Bu yönüyle marifet bilginin hakîkate daha yakın halinin ifadesidir. Nitekim burada marifet ile hadîs-i kudsîde beyan edilen kurb-ı nevâfil, yani farz ibâdetlere ilâveten çokça yapılan nafil ibadetlerle Hakk’a yaklaşan sâlikin bizzat Allah ile işitmesi ve görmesi sonucu elde ettiği tecrübî bilgi kastedilir. Nifferî ona bağlı olarak da Tilimsânî çoğu sûfînin yaptığı gibi marifeti, bilgiye ulaşmada en üst mertebe olarak görmemiştir. Çünkü marifet, tahkîkin nihâî mertebesini ifade etmemektedir. Zira ârifin marifet mertebesinde edinmiş olduğu tecrübî bilgi Hakk’ın isimleri hakkındadır, doğrudan Hakk’ın kendisi ve zâtı hakkında değildir. Dolayısıyla ârifin marifet mertebesinde vücûd hakkında kuşatıcı bir idrâke ulaşması mümkün değildir. Nitekim Nifferî ve Tilimsânî’ye göre, tahkîkin son mertebesi, vücûd hakkında kuşatıcı idrâk, tam bir fena ve açık bir rû’yete ulaşmak olan vakfe mertebesidir.⁵⁵⁰

Nifferî, tahkîke erişmeyi üç mertebede inceler. Bunlar ilim, marifet ve vakfedir. Bu mertebeler sırasıyla nefsin kemâle ilişkin manevî yükselişinin merhaleleridir. Birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde olan bu mertebelerin arasındaki asıl-fer’, zâhir-bâtın ilişkisini Nifferî tadrîci olarak şöyle ifade eder: “Vakfe, marifetin ruhudur. Marifet, ilmin ruhudur. İlim de hayatın ruhudur.”⁵⁵¹ Tilimsânî’nin Nifferî’nin bu ifadesinin şerhine ilişkin olarak belirttiği üzere, sâlikin manevî yükselişi sonucunda hakîkate erişmesinin başlangıç noktası hiç şüphesiz hayattır. Burada bahsedilen hayat mertebesi, idrâkî bir şuur düzeyinden ziyade ilmin refakat etmediği hayvanî, behimî, salt biyolojik canlılıktır. Ancak söz konusu bu hayata ilim refakat ettiğinde, hayat “insânî” başka bir deyişle “melekî” hayata dönüşür. Çünkü hiç şüphesiz ilim, insanı cansızların, hayvanların ve benzerlerinin bulunduğu mertebeden daha ileri bir mertebeye yükseltir. Böylece insan ölümden sonra bâki kalacak olan “hayat mertebesine” sahip olur. Burada bahsi geçen “ilim” hayatın ruhudur. Lâkin bu ilimle hikmet elde edilemez ise ölüm anlamına gelir. Çünkü hikmet ile sâlik ilahî sırların ve gerçeklerin bilgisinin kavranmasına, dolayısıyla

⁵⁵⁰ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 279.

⁵⁵¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi’n-Nifferî*, s. 127.

da sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilâhî iradenin keşfedilmesini olanak sağlar.⁵⁵² Hakîm Tirmizî (ö. 320/932) hikmeti, “kalbin ilahî sırlara vâkıf olması” olarak yorumlamıştır. Herevî ise hikmeti, “sâlikin istidlâl yoluyla elde edilen naklî ve aklî ilimlerin hakîkatlerine, basiretiyle ulaşması ve irşadında hakîkat mertebesine yükselmesi” olarak tanımlamıştır.⁵⁵³ Nitekim Tilimsânî’ye göre, de söz konusu ilim, hikmetle beraber kazanılırsa, marifet ilmin ruhu ve bîatını olur, yani o zaman ilim, faydalı ilim olur. *Fusûsu’l-Hikem* şârihi olan Davud Kayserî (ö. 751/1350) de hikmeti, “eşyayı bulunduğu hal üzere bilmek olduğu kadar bu bilginin gereklerini yerine getirmek” olarak tanımlamıştır.⁵⁵⁴ Ancak Tilimsânî ilim mertebesinde marifet mertebesine erişilmesinin tam anlamıyla nihâî mertebeye erişildiği anlamına gelmediğini ifade eder. Çünkü marifet sadece vakfenin zâhirîdir. Vakfe de marifetin ruhudur. Hayata nisbetle ilim ne ise ilme nisbetle marifet de odur. İlim marifete nisbeti, vakfenin marifete nisbeti gibidir.⁵⁵⁵ Öyle ki, sâlik vakfe mertebesine eriştiğinde ancak açık bir rü’yet ve küllî müşahede olan tahkîkin nihâî mertebesine erişmiş olur.

Gerek Nifferî gerekse Tilimsânî’ye göre, “âlim ve ârif” seyr u sülûk adı verilen manevî yolculukları esnasında, hakîkate ulaşma yolundaki merhalelerde olup, henüz nihâî noktaya ulaşmış değildir. Bunu Nifferî şu cümlesiyle ifade eder: “Her vâkıf, ârifdir. Lâkin her ârif, vâkıf değildir.”⁵⁵⁶ Yani vâkıfların hepsi ârifdir. Âriflerin tamamı vâkıf değildir.⁵⁵⁷ Tilimsânî’ye göre, bu ifade “yüce olan düşük olan üzerinde tasarrufta bulunur ve aksi mümkün değildir” demektir.⁵⁵⁸ Kısaca özetlemek gerekirse, vakfe; marifetin rûhu, marifet, ilmin rûhu ilim ise hayatın rûhudur.

Her kulun bulunduğu makamına binaen bir nisbeti vardır. Buna göre, âlim ilmine ve aklına nisbet edilir; ârif, kalbinde Rabbi hakkında olan marifetine nisbet

⁵⁵² Hakîm Tirmizî, *Hatmü’l-Evliyâ*, (nşr. Osman Yahya), Beyrut 1965, s. 348, 362; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 130; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 263-264.

⁵⁵³ Tilimsânî’nin “hikmet” kavramı hakkındaki görüşleri için bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. II, s. 339-342.

⁵⁵⁴ İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, s. 21.

⁵⁵⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 127.

⁵⁵⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 127.

⁵⁵⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 127.

⁵⁵⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 128.

edilir; vâkıf ise sûretlerden tamamen uzaklaşarak tam bir tecrîd ve fenâ hali üzere olduğundan kalbine ya da kendinde oluşan herhangi bir sûrete değil de doğrudan Rabbine nisbet edilir.⁵⁵⁹ Nifferî bunu şöyle ifade eder: “Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Vakfe edenler ehlimdir. Ârifler de marifetimin ehlidirler.”⁵⁶⁰ Tilimsânî’ye göre, de gerçekten Allah Teâlâ’ya nisbeti vâkıflardan başka kimse hak etmemektedir. Ârifler ve âlimler ise Allah Teâlâ’ya nisbeti değil de Hakk’ın marifetlerine nisbeti hak ederler.⁵⁶¹ Vakfenin bütün hâl ve makamların ötesinde olup her türlü sûretin fena bulduğu tecrübe hâli olduğunu Nifferî şöyle ifade eder: “Bela indiğinde vâkıfın üzerinden gelip geçer. Lâkin ârifin marifeti ve âlimin ilmi üzerine iner.”⁵⁶² “Vâkıfın üzerinden gelip geçer.” ifâdesi Tilimsânî’ye göre, vâkıf da sûretin yok olmasıdır. “Ârifin marifeti ve âlimin ilmi üzerine iner.” ifadesi ise ârifte ve âlimde sûretin bâki kalması yönüyle sıkıntıya neden olması demektir. Bela ve ibtilâ burada aynı anlamdadır.⁵⁶³

Nifferî tahkikin ilim, marifet ve vakfe şeklindeki üç mertebeden oluştuğunu ifade eder ve bunların birbirleriyle olan ilişkisini bina, ev, çadır sembolizmini kullanarak açıklar ve bunu şu şekilde ifade eder: “Vakfe, marifetin direğidir. Marifet de ilmin direğidir.”⁵⁶⁴ Nifferî’nin ifadesinde görüldüğü üzere Hakk’a yakın olandan, yani ulvî olandan süflî olana doğru bir sıralama söz konusudur. Tilimsânî’ye göre, sırasıyla vakfe marifetin, marifet ise ilmin temel dayanağıdır. Söz konusu ifadeye göre, henüz vakfeye erişmemiş olan, şuhûdunda şirk-i hafîden kurtulmayandır. Vakfe ise marifetin tamamen tahakkuk etmesi anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla vakfe, ârifin evini ayakta tutan ana direktir. Bununla beraber vakfe marifetinden mahv ile vâkıf olur. Marifet ise ilmin direğidir. Bu ise şunun içindir ki, marifet ilimde hikmetlerin tesadüf etmesi sonucu olduğundan ilim, marifet olmaksızın sahibini hikmete rastlaması noktasında köreltir.

⁵⁵⁹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 177-178.

⁵⁶⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 127.

⁵⁶¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 128.

⁵⁶² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 131.

⁵⁶³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 131.

⁵⁶⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 132.

Marifet, aynı zamanda âlemin evinin/özünün ayakta kalmasını sağlayan direktir. Vakfe, ise marifetin mevcûdiyetten fenâ bulması demektir.⁵⁶⁵

Nifferî'ye göre, tahkîke ulaşmanın üç basamağı olan ilim, marifet ve vakfe arasındaki dönüşüm, yani ilmin marifete, marifetin vakfeye dönüşümü şöyle ifade edilmiştir: “İlim, marifette yanar, yok olur ve marifette vakfe de yanar, yok olur.”⁵⁶⁶ Nifferî'nin bu ifadelerine ilişkin olarak Tilimsânî, âlimin idrâk bakımından bir derece daha yukarıda olan ârifin mertebesine yükseldiğinde ilimlerinin de marifetlere dönüştüğünü belirtir. Çünkü daha önce gördüğünü, sonrasında bu gözden gayrı bir gözle görür. Zira o, ilahî nurun zuhûrundan dolayı sahip olduğu ilimler ile parmakla gösterilen bir âlime, yani ârife dönüşmüştür. Ârif olduğunda ise marifetinde var olan sûretler de daha lâtif bir sûrete dönüşmüştür. Daha sonra ise ârifin marifeti kendinde kalan sûretlerin tamamen fenâ bulmasından sonra mevâkîfa dönüşür. Böylece sanki ilimler marifetlere dönüştüğünde âlimlerin ilimleri kevninden kül olup gitmiştir. Var olan marifeti de idrâkin yükselmesi sonucu başka şeye, yani mevâkîfa dönüşmüştür.⁵⁶⁷

Daha önce de ifade edildiği üzere, vakfe mertebesine erişmek ancak Hak Teâlâ'nın ilahî mevhibesi, lütfu ile olur. Yoksa vakfeye sadece ibadet ederek ulaşılması mümkün değildir. Nifferî bunu şöyle ifade eder: “Vâkîf hariç herkesin bir vâsıtası vardır. Vâsıtası olan herkes bozguna uğratılmıştır.”⁵⁶⁸ Tilimsânî'nin de ifade ettiği üzere, Hak Teâlâ'nın makamına kulun yaklaşımını ifade eden vakfe makamına ulaşmanın sadece sebeplere bağlı olmadığını bilen vâkîf, diğerleri gibi sebeplerle, fiillerle meşgul olmaz. Çünkü vâkîfin nazarında yapılan fiillerin tamamı Hakk'ın kendisine yakın olmak isteyenlerin bir nevi vesileleridir. Bu vesileler aracılığıyla Hakk'a yaklaşmayı arzu ederler. Nitekim kulun Hakk'a yakın olmak için yaptığı ibadetler, kulu Hakk'a yaklaştırır. Fakat kul ilahî mevhibe olmaksızın ibadetle/vasıtalarla Hakk'a ulaşamaz. Zira bu mevhibe Hakk'ın Vehhâb isminin de

⁵⁶⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 132-133.

⁵⁶⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 136.

⁵⁶⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 136.

⁵⁶⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 136.

gereğidir.⁵⁶⁹ Konevî'nin de belirttiği üzere el-Vehhâb ismi fâilinin mübalağa kipidir. Anlamı ise herhangi bir bedel olmaksızın veren ve verdiği karşılığını beklemeden demektir. Hak iyiye ve kötüye beklentisi olmaksızın karşılıksız verendir. Zira Hak Teâlâ'nın keremi kendisine isyan edilmesiyle eksilmemekte, günahlar da kesintiye uğramamaktadır. Ayrıca bu isim üzerinde tahakkuk eden kimse, Hak'tan başkasına ümit bağlamaz, sıkıntılarda sadece Hakk'a dua eder, sadece Hakk'a tevekkül eder ve ihtiyaçlarını da sadece Hakk'a arz eder.⁵⁷⁰ Tilimsânî, Hak Teâlâ'nın tecellisine mazhar olan, tecellinin oluşturduğu mertebe ve sıfatları taşıyan kulda Hakk'ın sıfatlarının dâim olduğunu ifade eder. Zaten Hakk'ın zâtı her şeye çok yakındır. Öyle ki, O'na ibadet edene yakın olması kadar. Zira Hak Teâlâ, kemale erişmek isteyen ve hazırlık yapan herkese makamından lütuflar ihsan eder.⁵⁷¹ Vâkıfa gelince, onda sebeplerin sahibinin sona ermesinden başkası yoktur. Onun kesilişi Rabbine kavuşmak için hazırladığı müddetin sebebi ve hakkında da hezimettir.⁵⁷² Kutsi hadiste de rivâyet edildiği gibi: *“Marifetini benimle karşılaşmak için hazırlayan kimse nerede? Şâyet ona ceberrûtun lisanını açıklarsam, bildiğini inkâr eder.”* Burada işâret edilen hezimettir. Bununla beraber vâkıfın, zâtından, sıfatlarından, fiillerinden fenâsı, vakfesi olan olmasından dolayıdır. Bundan dolayı onun için Hakk'a ulaşmada söz konusu vâsitalara ihtiyaç yoktur.⁵⁷³

Nifferî'nin “Vakfe, ilmin menbaı/kaynağıdır. Kim burada vakfe ederse, onun ilmi kendindedir. Vakfe etmeyenin ilmi ise kendisinin dışındandır.”⁵⁷⁴ ifadesinin şerhi bağlamında Tilimsânî'nin de ifade ettiği üzere, vakfedeki kimsenin kendisi hakkındaki ilmi tafsilatlıdır. Zira o kişinin kendisiyle karşılaşmasıdır. Onun anlamının şöyle olması sahihtir: “Onun ilmi nefsiyle karşılaşmasıyla, yani ilmini fiili olarak ya da taklitle almamıştır. Kim vakfe makamında değilse, onun ilmi

⁵⁶⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 136.

⁵⁷⁰ Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s. 77-78.

⁵⁷¹ Tilimsânî, *Şerhu Esmâ 'illâhi 'l-Hüsnâ*, vr. 10b-11a.

⁵⁷² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 136.

⁵⁷³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 137.

⁵⁷⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 116.

naklendir/nakil değerindedir. Bu sebeple ehli nazarın tamamı gaibin, şâhid üzerinde ona benzetmenin ispatlarıyla kıyasları için nakledenlerdir.”⁵⁷⁵

Nifferî’ye göre, vakfe açık bir idrâk halidir. Bu yüzden Nifferî vakfeyi karanlığı ortadan kaldıran nura benzetmiştir ve şöyle demiştir: “Vakfe, kıymetleri öğreten ve havâtırı da silen nûriyettir.”⁵⁷⁶ Tilimsânî bu hususu “vakfe zulmetin örttüğü şeyleri izhâr etmede nura benzer” diyerek ifade eder. Bununla birlikte Tilimsânî vakfenin kevninin/olmasının havâtırı sildiğini belirtir. Çünkü zulmette oluşan tasavvurlar vehim/zanna dayalı olan havatırlar, vakfede nura dönüşür. Böylece vakfe makamından önce nefis, sıdkın olmadığı havâtırla dolu zulmet içinde iken, vakfeye ulaştığında bunların asıl olmadığı sadece hayaller ve havâtır olduğunu idrâk eder ve bu hal “fille nurlanmak” olarak ifade edilir. Bu nurlanma sonucu kul Allah Teâlâ’nın vücûdun da ebedî ve ezeli olarak “adem” olduğunu idrâk eder. Dolayısıyla vakfe kula kendini/nefsini ve nefsinin kıymetini öğretir. Sonrasında kul Rabbi olan Hak Teâlâ ile fenâdan sonra bâki kalırsa kendisinin kıymetini anlar. Gerçekte o/kul, maksûd/kastedilen seyyiddir /yüceliktir.” O halde Tilimsânî’ye göre, vakfe, durumun idrâkidir ve mâsivânın ispatını içeren havâtır-ı nefsanîden tenzil eden havâtırı yok eder.⁵⁷⁷

Bilindiği üzere, ilim ve marifet tahkîke ulaşmada iki önemli mertebedir. Marifet, ilme göre, idrâkin hakîkate daha yakın halidir. Nifferî bundan şöyle bahseder: “Bazen marifetin ilmini ta’lim edersin; senin hakîkatin ilimdir ve marifet değildir.”⁵⁷⁸ Tilimsânî’nin bu ifadenin şerhi bağlamında belirttiği üzere, marifet ve ilmin her ikisi de hakîkat itibariyle nakile dayanırlar. Bundan dolayı aralarında büyük fark bulunmaz. Dolayısıyla onların, halleriyle mevsûf olduklarını bilmek gerekmektedir. Fakat onların makamları arasında mertebeler vardır. İlim ehlerinden bazıları, marifeti ya marifet ehlerinden ya da onların kitaplarından nakil yoluyla edinmiştir. Bu sebeple marifete hicâbın ötesinden nakledilen rakîk gibi bakarlar. Bunu tam bir tasdikle tasdik ederler ve

⁵⁷⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 116.

⁵⁷⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 116.

⁵⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 116.

⁵⁷⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 166.

idrâk ettiklerini de inkâr etmeye muktedir değildirlir. Bundan dolayı dönüp dolaşırlar. Fakat marifetle tasdik, ilim ile tasdikün üstündedir.⁵⁷⁹ İlim ehli aslında marifete dair bir şey hissetmez. Çünkü kelâm, cahillerde bulunmaz, sadece idrâk ehlinde bulunur. İlim ehli arasında da mertebe farkı vardır. Onlardan bazıları hisleri bakımından marifet ehline daha yakındır. Bundan dolayı marifet ehlini susarak karşılarlar ve onların hallerini inkâr etmezler ve itiraf da etmezler.⁵⁸⁰

Tilimsânî, marifet ehlinin ilim ehlinin tecrübesini inkâr etmeksizin, susarak karşılamalarını his bakımından marifete yakın olmalarından dolayı olduğunu belirtir. Fakat ilim ehlinin hepsi bu konuda aynı tavrı göstermezler. Zira onlardan marifet makamına his bakımından yakınlık hissetmeyenlere göre, marifet ehli inkâr içindedir. Onlardan ileri derecede inkâr içinde bulunanlar, marifet makamından da bir o kadar uzak olanlardır. Dolayısıyla mertebeler hakîkate yakınlıklarına göre, kurb, inkârın miktarına göre, bu'd içinde olurlar. İlim ehlinin tam aksine marifet ehlinde iki farklı düşünce bulunmaz.⁵⁸¹

İlim ve marifet birbirleriyle sınır olmalarından dolayı mukayese edilmiştir. Nifferî de marifet ve vakfeyi birbirleriyle mukayese ederek şöyle der: “Bazen vakfenin ilmini ta’lim edersin; senin hakîkatin marifettir ve sen vakfeye ait değilsindir.”⁵⁸² Tilimsânî ilim ve marifetin her ikisi de naklî olmaları bakımından ortak özelliğe sahip olduklarını fakat vakfenin ilimle sınır olmadığını belirtir. Çünkü ikisinin arasında marifet makamı vardır. Ârif için ise vakfenin tecrübelerini edinmek sadece tasvirdir. Çünkü vakfede sûretler tümüyle mahv olmuştur. Fakat marifette sûretler kısmen mahv olmuştur. Dolayısıyla marifet ve vakfe birbirine karışmaz. Ayrıca vakfe makamından dolayı nakledilmeyen nasiptir. Marifet ehlinin vakfeyi sıdkla hisseden ve hissetmeyen olarak gruplara ayırması da hicâplarından dolayıdır. Öte yandan marifet ehli ayrılığa düşmüştür. Çünkü marifet ehli de derece bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Onlardan vâkıfların durumunu

⁵⁷⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 166.

⁵⁸⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 166.

⁵⁸¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 167.

⁵⁸² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 167.

inkârı olarak görmeksizin sessiz karşılayanlar olduğu gibi inkâr olarak görenler de vardır. Onlardan bazısında inkâr şiddetlidir, bazısında yoktur. Bu kurb ve bûddaki hallerindeki mertebeleri ölçüsündür.⁵⁸³ O halde bunların tamamı vakfeden değildirler.⁵⁸⁴

Nifferî'nin “Senin hakîkatın senin ayrılmamış olduğun ilimdir. Ayrılmış olduğun değil.”⁵⁸⁵ ifâdesi Tilimsânî'ye göre, Nifferî'nin ilmin makamından uzaklaşmasını açıklamıştır. Bu ilmin geçici olmasıdır ve burada aslında söz konusu olan vakfedir. Bilindiği üzere marifet, vakfe makamı ve ilim makamı arasındadır. Marifet, ilimden daha uzak bir ayrılık noktasıdır. Lâkin o da geçicidir. Çünkü vakfe olmadan sabitlik olmaz. Tilimsânî'ye göre, karşılıklı sebep ve ilişkilerin ortadan kalktığı, her şeyin Allah'a döndüğü günün müminlere hatırlatıldığı “*Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner.*”⁵⁸⁶ âyeti bu konuyu açıklamak için önemlidir. Dolayısıyla hakîkate ulaşmada birer basamak olan ilim ve marifet sâbit olmayıp, geçicidir. Çünkü sâbitlik sadece vakfeye mahsustur. Tilimsânî vakfe dışındaki diğer mertebelerin sâbit olmamalarından dolayı önemsiz olmadığını belirterek şöyle der: “Vakfe dışındaki diğer hakîkatü'l-vakfe olan vakfeden, hakîkatü'l-ârif olan marifetten, hakîkatü'l-âlim olan ilimden daha faziletli değildir”, yani sadece vakfe değil vakfeye ulaşmada birer basamak olan ilim, marifet vb. mertebeler de öneme sahiptir.⁵⁸⁷

Vakfe doğrudan tecrübeyi ve Hak'tan bilgi almayı ifade eder. Nifferî bunu şöyle ifade etmiştir: “Bu, onun sözüdür ve ben onun kararıyım. Bana göre, onun mevkîfî zikredilen enâniyet ve zikredilen indiyet mukaddes zâttır. Vakfenin şuhûdu o halde zâtının şuhûdudur. O, olmadığında O esmâ'ın katındaki müşâhededir.”⁵⁸⁸ Bu yönüyle vakfe marifetten daha üstündür. Çünkü marifet az da olsa mâsivâ ile ilgili nisbetleri içerir. Vakfe makamına erişen vâkıfta marifet kalmaz. Nitekim Nifferî bu düşüncesini şu sözüyle ifade eder: “Vakfeyi bildiğinde, marifet artık seni kabul

⁵⁸³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 167.

⁵⁸⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 167.

⁵⁸⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 168.

⁵⁸⁶ Şûrâ, 42/53.

⁵⁸⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 168.

⁵⁸⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 118.

etmez ve müzakereler/belirtiler de sana ülfet etmez.⁵⁸⁹ Sâlik, vakfe makamına tahakkuk ettiğinde bahsedilen mâsivâ yok olur, yani marifet ilme göre daha ulvî ve yüce bir mertebeyi ifade etse de vakfeye göre, bir derece de olsa sivâ olarak değerlendirilir. Tilimsânî'nin ifadesiyle marifetin azda olsa mâsivâyâ bir nisbeti vardır. Bu durum ârifin henüz Allah'tan başka herhangi bir şeyin yer bulmadığı vakfeyi idrâk etmesine engel teşkil eder. Öte yandan doğrudan edinilen tecrübenin hakikatine eren vâkıfta marifet kalmaz. Fakat ilim ehlinin ârifin elde ettiği bilgilere yönelik kuşklarından dolayı onu inkâr etmesi gibi ârif de vâkıfa ve müşahedelerine yönelik kuşklarından dolayı onu reddeder. Böylece vâkıf artık hâdis olma şartını taşıyan herhangi bir şeyin kendisine eşlik ve ülfet edemediği bir mertebeye erişir. Tilimsânî, Bâyezîd-i Bistâmî'ni hâdis olma vasıflarını nefyeden “Sübhânî: Kendimi tenzih ederim” ya da “Cübbemde O'ndan gayrısı yok” şeklindeki şatahâtının bu tür nihâî makamların bir tezâhürü olduğunu düşünür. Çünkü ademe hudûs ülfet etmez. Tilimsânî'ye göre, Bistâmî vakfe ehliendir.⁵⁹⁰ Bilindiği üzere Bayezîd Bistâmî tasavvuf tarihinde şathiyeye benzer sözlere sebep olan sekr halini⁵⁹¹, kendisinden sonra içinde ledünnî ilmi barındıran sahv halinden üstün sayan ekolün temsilcisidir. Coşkuya ve vecde dayanan bu anlayış sonraki dönemlerde Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (ö. 440/1049), Mevlânâ (ö. 672/1273), Feridüddin Attâr (ö. 618/1221), Senâî (ö. 525/1131), Yunus Emre (ö. 721/1321) gibi sûfler tarafından temsil edilmiştir.⁵⁹² Sekr halinin en belirgin özelliği şathiyeye benzer sözlere sebep olmasıdır.

Tilimsânî, vâkıfın tahkîkin nihâî mertebesine ulaşmış olduğundan Hak Teâlâ'nın sıfatları ve isimlerinin ötesine ilişkin müşahedeye bağlı olarak gayretten izler taşıdığını ifade eder. Zira hakîkatin gaybında bulunan vâkıf, tarîkının yüceliğine erişinceye kadar seyrdan münezzehtir. Fakat ârifin mahalli olan marifet, sadece Hakk'ın esmâ ve sıfatları dâhilinde olup bizzat Hakk'ın hakkında bilgiyi ihtivâ

⁵⁸⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 118.

⁵⁹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî'n-Nifferî*, s. 118; Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 185.

⁵⁹¹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. II, s. 539-542.

⁵⁹² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 248-252; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 324-335. İbn Teymiye sekr hâlinin mazur görülemeyeceğini savunur. (Bkz. Mustafa Kara, *İbn Teymiye'ye Göre İbn Arabî*, s. 71; İbn Teymiye, *Mecmû'atu'r-Resâil*, c. II, s. 134.)

etmez. Dolayısıyla vâkıfın muktedir olduğu bu bilgiye ulaşma kudretine ârifin gücü yetmez ve onun cemâline de muktedir olamaz.⁵⁹³ Nifferî, ârif ve vâkıfı buldukları mertebeye ilişkin olarak mukayese ederek şöyle der: “Ârif, vâkıfın kadriyi değerlendiremez.”⁵⁹⁴

Tilimsânî, vakfenin marifetin direği olduğunu ve şâyet ârifin bulunduğu marifet mertebesinden vakfeye ulaşmadığında onun marifeti ilmen olduğunu, marifeten olmadığını belirtir, yani vakfeye ulaşamayan ilim, ademden dolayı cehâlet olarak değerlendirilir. Çünkü söz konusu marifet hikmetle biraraya gelemediğinde cehâlete dönüşür.⁵⁹⁵ Nifferî bu durumu “Kendisinde vakfe olmayan marifetin dönüşü cehâlete olur.”⁵⁹⁶ ifâdesi ile anlatır. Dolayısıyla Nifferî ve halefi olan Tilimsânî’ye göre, sâlikin ilim ya da marifet sonucu elde ettiği tecrübe, idrâk bir sonraki mertebe olan vakfeye erişmede bir unsurdur. Nitekim bu vakfenin her mertebede belirli bir cüz’ini zuhûr etmesi anlamına gelen “mevkıf” olarak adlandırılmıştır.⁵⁹⁷

Sûfinin hakîkate erişme yolculuğunda vakfe ve marifetin birbirleri arasındaki ilişki Nifferî tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Vakfe de vâkıf yoktur, aksi halde vakfe olmazdı. Marifette ârif yoktur, aksi halde marifet olmazdı.”⁵⁹⁸ Tilimsânî’nin de izah ettiği üzere ârif resmini⁵⁹⁹ şuhûdunda tamamen kaybettiğinden, enâniyetini görmez. Aksi halde onun için şuhûd olmazdı, ârif olmazdı. Lâkin onun fenâsı vâkıfın hilâfıyla bir cüz olur. Vâkıf da şuhûdunda küllî olarak fâni olmadıysa aksi halde şuhûd sahibi olarak ve vakfe de olamazdı. O halde vakfe de vâkıf değildir, marifette ârif değildir. Aksi halde vakfe ve marifeti olmaz.⁶⁰⁰ Yani vakfe mertebesine erişmeyen marifet eksiktir, çünkü marifetin nihâî hedefi vakfeye erişmektir. Nifferî

⁵⁹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 132.

⁵⁹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 132.

⁵⁹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 133.

⁵⁹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 133.

⁵⁹⁷ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 206-207.

⁵⁹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 137.

⁵⁹⁹ Sûfiler “resim” kelimesiyle Allah’ın dışındaki her şeye işâret ederler. Allah’ın dışındaki her şey, O’ndan gelen ürünlerdir. Ürünler sâhiplerinden ortaya çıkan eserlerdir. Dolayısıyla tasavvuf ehli, Allah’tan başka her şeyi ve yaratılış âlemini resim olarak isimlendirmişlerdir. Zira bütün bunlar Hakk’ın kudretinin eserleridir. Sûfiler resim dediklerinde yaratıkların sûretlerini kastederler. (Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 266.)

⁶⁰⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 137.

bunu şöyle ifade eder: “Vakfe etmeyenin marifeti hiçbir şeye ulaşamaz; ârif olmayanın ilmi de hiçbir şeye yarar sağlamaz.”⁶⁰¹ Tilimsânî ise ilmin marifet ile birlikte olmadığını belirtir. Çünkü sahibindeki ademden dolayı ilim câhilliktir. İlmin marifete ulaşması hikmetle olur. Marifet, ilmin ruhu olduğundan, ilim, marifet değildir. İlim marifete nisbetle ölüdür, yani ilmin kemâle ermesi ancak marifeti müşahede ettiğinde gerçekleşir. Bununla birlikte marifet kuşkusuz faydasız değildir, ancak bu yönüyle nâkıstır. Bu yüzden ilme faydasız denmiştir. Faydanın nefyi demek de yeterlidir. Marifet hakkında “Vakfe etmeyenin marifeti hiçbir şeye ulaşamaz.” demek ise vakfeye erişmeyen marifetin henüz kemâle ermediğinin ifadesidir. İlimden sağlandığı gibi ondan da fayda sağlanmamıştır. Bu sözden anlaşılan şey mükemmellik gayesidir. Anlaşıldığı üzere, ilmin nisbeti marifetedir. Marifetin nisbeti vakfeye olduğu gibi. Tilimsânî yukarıda bahsi geçen âlim kelimesinden fıkıh âlimlerini kastedmediğini seyr u sülûk yolundaki ilim sahiplerini kastettiğini özellikle vurgular ve cümleleriyle bunu şöyle ifade eder:

“Muhakkak ki faydalı ilimden (el-ilmü'l-nâfi) başkasına itibar edilmez. Bizim zamanımızda marifeti inkâr edenler dışında kimse yoktu. Bu yeterlidir. Âlim ile furûun ulemâsını /fıkıh ulemâsını kastetmedim. Çünkü onlar bizim bulunduğumuz tarîka girmemişlerdir. Çünkü onların ilmi, amellerin sûretleri ile ilgilidir. Şüphesiz ki ilimlerindeki hikmete rastlamışsınızdır. Eğer ona raslamadıysanız onlara itibar olunmaz./İlimlerinde hükme uygundurlar. Eğer böyle değillerse onlara itibar olunmaz. Âlim ilmîni görür marifeti görmez, ârif marifeti görür vâkıfı görmez. Vâkıf beni görür benim gayrımı görmez, yani bütün makam sahipleri kendilerinden yukarıda olanları görmez, aşağıda olanları görürler.”⁶⁰²

Tilimsânî vakfenin diğer mertebeler üzerinde kuşatıcı olduğunu ve bunun ilim bakımından olduğunu belirtmiştir. O'na göre, vakfeyi Hak Teâlâ kendine nisbet etmiştir. Vâkıf, Hak Teâlâ'nın yeryüzündeki vekilinden başkası değildir. “Himâye etmek/kuşatmak” sözünün anlamı ise kınananlardan birinin selamete ermesi ve kölelik kurtulması demektir. Çünkü vâkıfda beşeriyetin mahviyeti sonucu mâsivâ sona ermiştir, yani kölelikten kurtularak selamete ermiştir. Fakat ârifin vakfeye

⁶⁰¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 137.

⁶⁰² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 138.

henüz ulaşamamış olmasından dolayı halife olması söz konusu değildir.⁶⁰³ Nifferî bu hususu şöyle ifade eder: “Vakfe, benim himâye eden/kuşatan lâkin kendisinin himâye edilmeye ihtiyaç duymayan ilmimdir.”⁶⁰⁴

Nifferî vakfeden önceki mertebe olan marifet ve vakfeyi birbirleriyle mukayese ederek şöyle der: “Vakfe, o farkında olsun ya da olmasın her ârifle yaptığım misâkımdır. Eğer onu bilirse, marifetten vakfeye çıkmış olur; bilmezse, onun marifeti haddiyle karışır.”⁶⁰⁵ Tilimsânî’de Nifferî’nin bu sözlerini marifet ve vakfeyi mukayese ederek şöyle izah eder: “Vakfe bu anlaşmayı bilsin ya da bilmesin bu sözün anlamı ârifin müşahede halinde Tebârek ve Teâlâ olan Rabbi ile vakfe için yapmış olduğu anlaşmasıdır. Zira ârifin müşahede halinde iken o sûretler kaybolduğunda/fâni olduğunda Rabbi ile yaptığı anlaşmadır. Burada “bilsin yahut bilmesin” ibâresi Onun lisan-ı hal ile tavsiyede bulunduğunu gösterir sözle değil. Kim marifet mertebesinin ötesinde tahkîke daha yakın bir vakfe mertebesi olduğunun farkına varırsa, ancak o zaman makamının üstündeki makamları idrâk edecektir. Fakat kendisindeki var olan sûretleri henüz yok olmayan ârif ise bunu idrâke ulaşana kadar makamının üstündeki makamları idrâk edememiş de olabilir.”⁶⁰⁶ Nifferî devamında şöyle der: “Eğer onu idrâk etseydi, marifetten vakfeye doğru yol alırdı. Ancak idrâk etmemesi bunun dışındadır.”⁶⁰⁷ Tilimsânî’nin de dikkat çektiği üzere vakfe ile kul Hakk’ı idrâk eder. Şâyet Hakk’ı idrâk etmediyse o, marifetin makamındadır. Marifetin makamında marifetle ârifin sınırı bağdaşır/karışır. Ârifin sınırı resminin kalmadığı, şuhûd ile fenâyâ ermediği yerdir. Daha önce zikredildiği gibi bu ibâreyi ancak tecrübe eden kimse idrâk eder. Çünkü bu ya emr bizzat görme (bi-ayân) ile nâzil olmuştur ya da Allah’ın kalbini imanla imtihan ettiği kimse Rabbinden bir nur üzeredir.⁶⁰⁸

⁶⁰³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 138.

⁶⁰⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 138.

⁶⁰⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 138.

⁶⁰⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 139.

⁶⁰⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 139.

⁶⁰⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 139.

Tilimsânî mertebe bakımından üstte olanların mertebe bakımından kendilerinden altta olanların durumuna hâkim olduğunu belirtir. Dolayısıyla ârif kendisinden daha alt mertebede olan ilmi ve onun derecesini görür. Bu onun ilmin üstünde olması sebebiyledir. Lâkin ârif vâkıfı görmez. Çünkü o, bütün derecelerin ötesidir, yani onların üstündedir. Sanki O şöyle demiştir: Şüphesiz ki ârif, vâkıfı idrâk etmez.⁶⁰⁹ Nifferî ise şöyle der: “Ârif, ilminin sınırını/meblağınını görür, vâkıf ise tüm sınırların ötesini görür/idrâk eder.”⁶¹⁰

Nifferî ve onun halefi olan Tilimsânî’ye göre, tahkîkin üç merhalesi olan ilim, marifet ve vakfe arasında aşağıdan yukarıya doğru zorunlu bir tedricilik ve kesb sözü konusu değildir. Çünkü ona göre ilimde marifetten kaynaklanan bölümler bulunmaz. İlim ehlinin tümü sözde, fiilde marifet ehlinde nakilde bulunmazlar. Marifet, âlimin kalbinde mevhibe yoluyla ortaya çıkar ve faydalı ona tesir eder, onu hikmete yöneltir. Böylece âlim, ilim mertebesinden marifet mertebesine intikâl etmiş olur. Böylece daha önce marifeti yanında göremeyen ulemâ onu yanında görür. Daha sonra kendisi vakfede bulunmayan ârifin kendisinde kalan sûretleri mahv ederek marifetten vakfeye intikâl etmeye başlar. O zaman vâkıf vakfeye yükselen âriflerin tamamını yanında görür ve başka kimseyi yanında görmez.⁶¹¹ Nifferî bunu şöyle ifade etmiştir:⁶¹² “İlim, marifet kendine görününceye kadar marifeti taşıyamaz. Marifet de vakfe kendine görününceye kadar vakfeyi taşıyamaz.”⁶¹³

Nifferî’ye göre vakfe, ilim ve marifetin üzerinde bulunmasının yanısıra içinde zannın bulunmadığı apaçık bir müşahedeyi de ifade eder. Nifferî bunu şöyle dile getirir: “Âlim, ilimden haber verir. Ârif, marifetten haber verir. Vâkıf ise benden haber verir.”⁶¹⁴ Tilimsânî’nin izah ettiği üzere âlim, sadece ilminde bildirilen haberlerin mevâkıfına yönlendirildiğinden, ilminin kendisine bildirilen şeylerden ötürü meydana geldiği görmüştür. Ârif, sadece marifetindeki bildirilen haberlerin

⁶⁰⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 141.

⁶¹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 141.

⁶¹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 142.

⁶¹² Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 202.

⁶¹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 142.

⁶¹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfî 'n-Nifferî*, s. 142.

mevâkıfına yönlendirildiğinden, marifetinin kendisine bildirilen şeylerden ötürü meydana geldiğini görmüştür. Fakat vâkıf, sadece Hak Teâlâ'nın bildirdiklerinin mevâkıfına yönlendirildiğinden, kendisine bildirilenleri görmüştür. Söz konusu olan şudur ki; vâkıf, mahzı nefy etmiş, sarfı da mahv etmiştir. Onun bu vasfı ile dostluğu ortaya çıkıp devam etmiştir. Bu onun için makamından dolayı kalan mirastır. “*O arzusuna göre, de konuşmaz.*”⁶¹⁵ âyetinde de bu durum ifade edilmiştir. Zira Allah'ın ulemâsı enbiyânın vârisleridirler.⁶¹⁶ Nifferî ifadelerine şu cümlelerle devam eder “Âlim, emir ve nehyden haber verir ve onun ilmi bu ikisindedir. Ârif, marifetten haber verir ve marifeti bundadır. Vâkıf ise benden haber verir.”⁶¹⁷ Tilimsânî'ye göre, bu tenzîl şerhe ihtiyaç duyar. Ona göre, seyr ila'llah sadece faydalı ilim ile olur. Faydalı ilim Hak Teâlâ'dan gelen emir ve nehye uygun ameli gerektirir. Emir ve nehyin her ikisi de ilmin mecâlinde meydana gelir, yani salih amel ile ilim birbirine eşdeğerdir. Fakat ilimden kaynaklanmış olarak helal, haram dair artma ya da azalma olmaz. Nifferî daha önce de geçtiği üzere ilim ehlini “köle” olarak tanımlamıştır. Öğüdün/ilmin köleler için olmasından dolayı nakillerin ve bilginin itaate dönüşmesi beklenir. Zira ilim ehli emir ve nehyin zorunluluğu ile amel eder. Bu nakillerin/haberlerin emre ve nehye dönüşmesidir. Bununla birlikte helal ve haram ya da her ikisi emir ve nehyin mahallidir. Fakat marifet sadece Hak Teâlâ'dan haber verir. Söz konusu olan şudur ki, ârif, Hakk'ın işittiği ve gördüğü kişidir. O, Hak Teâlâ'nın esmâsı hakkında bilgi verir. Zira Nifferî marifet hakkında şöyle demiştir: “Marifetler, Hak Teâlâ'nın esmâsının anlamlarının ifadesinden başkası değildir.” O, doğruluktur/gerçekliktir. Marifetler aslında kevnden hadîs değildirler. Şâyet ârif kevnden bahsetseydi, kevnden dolayı ârif olmazdı, âlim olurdu. Çünkü onun lisanındaki ilimde sûret olması bunu gerektirirdi. Bununla beraber ilim onun payıdır. Marifetin mahalli ise Hak Teâlâ'nın hukukudur, O'na münasip durumdur. Zira marifet, Hakk'ın isimleri, sıfatları ve onun hakkındaki haberler olmasından dolayı marifettir, ilim değildir. Ârif için Hak Teâlâ'nın zâtının mertebelerinden haber

---

⁶¹⁵ Necm, 53/3.

⁶¹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 143.

⁶¹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 143.

vermek ise mümkün değildir. Ancak bu vâkıf için mümkündür. Hak Teâlâ'nın haberleri bizzat kendindedir. Kesinlikle O, Hak Teâlâ'nın vakfesindedir.⁶¹⁸

Tilimsânî'ye göre, vakfe Allah'ın nurudur. Nitekim bu ifade kendisinden önceki görüşü destelemektedir. Çünkü zulüm hudûddur/en üst sınırdır. Marifet ise sınırın birbiri ile karışmasıdır, yani marifet, nur ve zulmettin ikisinin karışımıdır. Fakat vakfe sınırların karışmamasıdır. O, zulmetten, yani sınırlardan münezzehtir. Sınırlar/Hudutlar ayniyâtlar için el-gayriyyâtu'l-mücâverâtın itibarıdır. Vakfe onunla sınır komşusu değildir.⁶¹⁹ Yani vakfe zulmet ve hudud ile sınırlandırılması mümkün olmayan nurânî bir tecrübedir. Nifferî bu hususu şöyle ifade etmiştir: “Vakfe, kendisine karanlıkların asla yaklaşamayacağı nurumdur.”⁶²⁰

Nifferî vakfeyi bizzat Hakk'ı görmek anlamında açık bir rü'yet olarak tanımlamıştır. Vakfeyi bu yönüyle ilim ve marifet ile kıyaslayarak bu'du rü'yet ilim, kurb'u rü'yet marifet, bizzat Hakk'ı rü'yeti ise vakfe olarak adlandırmış⁶²¹ ve şöyle demiştir: “Âlim, benim uzağımın (bu'd) rü'yetinden çıkarsa, yanarak kül olur. Ârif, benim yakınlığımın (kurb) rü'yetinden çıkarsa, yanarak kül olur. Vâkıf, benim rü'yetimden hurûc çıkarsa, yanarak kül olur.”⁶²² Nifferî'nin bu ifadesine ilişkin olarak Tilimsânî, ilim, marifet ve vakfeyi iki açıdan değerlendirmiştir. O'nun ifade ettiği üzere âlimin âlimliği uzaklıktır/bu'ddur Tilimsânî'ye göre, âlimin bu'du iki vasıfladır: Bunların birincisi Hak Teâlâ'dan gayri çokluğu müşahede etmesinden dolayı O, bu'ddur. Diğeri ise oluşu gereği Hak Teâlâ'nın kühünün akıl ile idrâk etmenin mümkün olmadığını güçlü bir şekilde ifade etmektir. Zaten bunu ilimden elde eden akıllar bildiklerinden vazgeçmezler. Görüldüğü üzere âlimin söz konusu vasıflarının her ikisi de bu'ddur. Âlim her ne zaman bu ikisinden çıksa tutuşup, kül olup gitmektedir. Onun büyük yangını bu vasıflardan biri iledir. Âlim bu

⁶¹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 143.

⁶¹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 139.

⁶²⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 139.

⁶²¹ Nifferî'nin eserlerinde açık bir rü'yet, müşahede, vakfe âdeta eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu kavramlarla ifade edilen hakikati, yoğun tecrübeleri ifade etmesi bakımından net olarak birbirlerinden ayırmak söz konusu değildir. (Bkz. Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 234.)

⁶²² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 144.

vasıflarından ya marifete çıkmış olur, yani irfanî tecellînin meydana gelmesi hasebiyle fenâ ile tutuşarak çıkar. Burada söz konusu olan fenâ, manevî tutuşmadır. Murâdın hakîkati bu tutuşmadandır. Gerçekten de bu durum gerçekleştiği vakit âlim artık âlim olarak adlandırılmaz. Âlim, ârife dönüşür. Ya da âlim ilimden çıkmış olur. Bu marifete doğru yükselmek değildir aksine daha da düşmektir, yani ilimden uzaklaşmaktır. Bu aynanın cehâletle paslanması demektir ve bu ilimde tutuşmanın anlamıdır.⁶²³

Tilimsânî'ye göre, marifette tutuşmak da iki vasıfladır. Bunlardan ilk vasıf vakfeye yükselmektir. Vakfe ile marifetin tutuşması, vakfenin marifetin nuru ile tutuşmasıdır. Tutuşmak burada kurbtur. Marifette tutuşmanın ikinci vasfı ise el-hazrêtü'l-esmâiyye'den şâhid olduğuna uzak olmaktır. Bu vasıf Hak Teâlâ'ya el-Mu'tî ismi sebebiyle şâhid olmaktır.⁶²⁴ Şöyle ki ârif bu mertebede tecellîsi bakımından birbirine zıt farklı isimleri tecrübe eder. Fakat henüz açık bir rü'yet olan vakfe mertebesine erişmediğinden vücûdun ve tevhidin hakikatine dolayısıyla da bütün zıtlıkları kendinde birleştiren (câmiu'l-ezdâd) zâtî tecellîlere erişemediğinden bu farklı isimlerin tecellîsi sonucunda ârifte birbirinden farklı haller zuhûr eder. Ârif üzerindeki bu farklı tecellîlerden dolayı marifetin vakfeye dönük vechesinden uzaklaşır. Zira onun ilâhî isimlere ilişkin uzaklıktan kurtulması ise ancak Hakk'ın nuru ile cem etmesi sonucu olur.⁶²⁵ Tilimsânî'nin ifadesi ile bu husus şöyledir: "Görüldüğü üzere vücûdda Allah'tan başka teklif yoktur. Yine görülüyor ki, veren bütün eller Allah'ın elidir."⁶²⁶ Tilimsânî bu hususu el-Mutî ve el-Mâni isminin tecellîsini örneklendirdiği şu temsille ifade eder:

"Verâyı şiddetli bir biçimde idrâk etmeye başlayan kimse vergilerin ehli olan memurlarının desteğine ulaşana kadar cesaretlendirilmelidir. Onların yiyeceklerinden yemek hile değildir. Kendisi için keşfin olmadığını zanneden kimse gibi. Allah onların hilelerini bilmektedir. Ama şuhûdun derecelerindeki yükselme bu azîm ismi ile olur. Mekke'nin yolunu tutan kırk gezgin derviş de

⁶²³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 144.

⁶²⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 144.

⁶²⁵ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 230-231.

⁶²⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 144.

olduğu gibi. Vergi tahsildarı acı içindeydi. O belde denizin kenarında olan Cidde'dir. Çok acıkmışlardır. Onlara bu vergi tahsildarı yemek getirmiştir. Onlardan otuz dokuzu yemeği yemekten imtina etmiştir ve biri yemiştir. Onu yalnız bıraktıklarında ondan sūfî adetlerindeki gibi talep etmişlerdir. Sonra ona sözlerinde doğru, davranışında adaletli olmasını öğretmişlerdir. Sonra derviş onlara şöyle demiştir: “Vallahi eğer sizler bin kişi olsaydınız ve sonra sizin topluluğunuzdan bir lokma yiyen olsaydı sizinle yaşayanlara haksızlık etmezsiniz. Eğer ben elimle yemekten avuçlasaydım bile ben veren eli görürüm ve kalbime zulmetmedim.”

Tilimsânî bu temsili anlattıktan sonra şöyle der: “Bu şerefli fasılın sahibi buna vâkıf olduğunda o, el-Mâni ismine mukâbildir. Bu isim ârifin Hak Teâlâ'dan gayrısını görmesine engeldir. Çünkü ilk fasılda onunla meşgul olmak ona güç gelmiştir. Buna mukabil gizlenme/tenkir ârifin bu el-marifetü'l-hâsse'den çıkışıdır. Onun tutuşması marifetinden çıkması ile olur. Bu çıkma bu'ddur. Ancak bu çıkmak sürekli değildir. Onun vechi ondan kurtulmaktır. O, sınırında Hak Teâlâ'ya şâhid olur. Böylece bu isimlerde bulunan bütün zâhir ve bâtın, vâhid ve mutlak içindir.”⁶²⁷ Ancak ârif irfanından fânî olduğunda birbirine mukabil iki ismin müşterek bir vechede birleşmesini hadd mertebesinde görür. Ama yine de hadd mertebesindeki bu birleşme nihâî bir anlam taşımaz. Zira bu iki izin tahkîken birleşmesi matla' mertebesinde zuhûr eder.⁶²⁸ O zaman câmi bağlı olduğu isimlere baktığında Allah Teâlâ'nın nurunu görür ve mutlak ortaya çıkar. Böylece mutlak ile tahkîk üzerinde bir araya gelen iki isim anlaşmaya varırlar. O zaman bu bu'd kurba dönüşmektedir. Lâkin bu kurb yönüyle tamamlanmıştır. Bu iki vasfın ikiside ârifin marifetten çıktığı zamanki tutuşmasıdır.⁶²⁹

Vâkıfın Rabbi'nin rü'yetinden çıkarak/ayrılarak tutuşması da iki vasıfladır. Tilimsânî'ye göre, vâkıfın Hak Teâlâ'nın rü'yetinden çıkmasının birinci vasfı bakana, görünene, rü'yete delalet eden nisbetlerin mahvıdır. Bu el-Vâhdâniyyetü'l-mutabbegatüdü/uygulanan vâhdâniyyettir. Vâkıf bu durumda tam bir fenâ hâlinde

⁶²⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 144.

⁶²⁸ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 231.

⁶²⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 145.

olduğundan Hakk'ı rü'yetten ayırılır. Zira o, bir yükselme derecesidir, iniş aşaması değildir. Vâkıfın Hakk'ı rü'yetten ayrılmasının ikinci vasıfı ise fenâdan sonra bekânın, hakîkatin onun vasıtasıyla ortaya çıkarak meydana gelmesidir. Gözüyle gören kul bununla Hak Teâlâ rü'yetinden çıktığında tutuşmuştur. Onun tutuşması enâniyetini kaybetmesidir. Bu bundan sonraki en yüksek derecedir. Burada makam, makam değildir.⁶³⁰ Tilimsânî'ye göre, makamsızlık makamıdır.⁶³¹ Hak buna yöntemler konusunda işâret edecektir. Bununla beraber kul الرأى olursa, Hak Teâlâ onun işitmesi ve görmesi olur. Çünkü O, olmasaydı gözler onu görmekten uzaklaşırdı, kulaklar onu duymazdı. Fakat Hak الرأى olursa, onu duyan ve gören olur, ona idrâk ettirir. Bu Hak Teâlâ'nın vâhdâniyet ve samediyet yönü olan işitme ve görmeden münezzeh oluşu anlamına gelmektedir. Başka bir yönden de bu sıfatlar onun kulu içindir olduğu anlamındadır. Sıfatlar, Hakk'ın kulunda mahv üzere olduğu zamandadır. Bu Hazrettendir. Tilimsânî'ye göre, "Açıktım beni doyurmadın." kudsi hadisine gelince, bu hadîsinin tefsiri rüsûm ulemânın zannettiği gibi değildir. Bu hadiste işâret edilen kulun benliğinin mahvı sonrasında Hakk'ın sıfatlarıyla bekâ bulmasıdır. Sonuç olarak bu vasıfların her ikisi vâkıfın rü'yetinden çıktığı zamandaki tutuşmasıdır.⁶³²

Tilimsânî vakfenin tam bir fenâ hâli olmasından dolayı mâsivâ ile olan ilişkisini tamamen kestiğini ifade eder. Çünkü vâkıf, mâsivâdan tamamen uzaklaşmasından dolayı kalbine yönelmiştir. Fakat ârif ise salih amelleri sonucu ulaştığı idrâk sonucu edindiği marifete yönelmiştir, yani vâkıf yoğun olarak kalbine, ârif ise ibadetine yönelmiştir. Çünkü O, kevnden henüz bağımsız değildir. Burada kevnden kasıt mâsivâdır. Âlimin ârif kadar ibadetine meraklı olmamasının nedeni onun cismaniyet yanının kevnin derinliğinden kurtulamamış olmasındandır. Dolayısıyla âlimin üzerinde mâsivânın hükmü sürer. Vâkıfın üzerinde ise kevn, yani mâsivâ hükmedici etkiye sahip değildir. Çünkü o, mâsivâ ile bütünüyle ilişkisini kesmiştir. Böylece kevnin karşısına geçmiştir, yani o fenâ hâlinde olarak bâkî olan

⁶³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 145.

⁶³¹ Nifferî, *Kitâbu'l-Muhâtabât*, s. 166.

⁶³² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 145.

Hakk'ın bekâsı ile tasdik etmekte, hulûl ve ittihat olmaksızın Hak'tan Hakta bulunmaktır.⁶³³ Nifferî bunu şöyle ifade eder: “Vâkîf, kevnin sıfatını aşar. Ancak kevn ona hükmedemez.”⁶³⁴

Tilimsânî, vâkîfin Hak Teâlâ'nın sübûtunu müşahede ettiğinden dolayı onun gözünde şey'iyâтта dair her şeyin mahv olduğunu ve vâkîfin âlim ve ârif üzerinde karar vermez durumda olduğunu belirtir. Bununla birlikte ârif, ise idrâkinden dolayı böyle değildir. Çünkü ârif makamı gereği ma'ruf ile ilgilenir ve O'ndan haber verir.⁶³⁵ Nifferî bu hususta vâkîf ve ârifi kıyaslayarak şöyle der: “Vâkîf, bir şey üzerinde karar veren değildir. Ârif de bir şeyin kaybı üzerinde karar veren değildir.”⁶³⁶

Nifferî vâkîfin makamı itibariyle fenâ hâlinde olmasından dolayı tam bir mahviyet üzere olduğundan kevn, yani âlemden tamamen uzaklaştığı ve dolayısıyla da onunla ilgilenmediğini şöyle ifade eder: “Vâkîf, kevn üzerinde muktedir değildir. Onun indinde kevn de muktedir değildir.”⁶³⁷ Tilimsânî bu ifadenin şerhini “Âlemler, şey'iyâttan (ayrı) mıdır?” sorusu bağlamında açıklar. Ona göre, şeyler, ulviyenin tarîki ile Hak Teâlâ'nın isimlerine, sıfatlarına ve fiillerine kadar olanlardır. Bunlar dışındaki her şeye “şey'iyâttan” denir. Fakat âlemlerden halk âlemi dışındakine böyle denmez. Bu yönüyle halk âlemi, emr âlem'inden ayrılır. Dolayısıyla vâkîf emr âlemi dışında Hakk'ın huzurunda değildir. Tilimsânî “*Bilesiniz ki emir de halk da O'nundur?*”⁶³⁸ âyetinin hakîkatinin de bunu ifade ettiğini belirtir.⁶³⁹ Tasavvuf literatüründe genel itibariyle “şey” kelimesine bakacak olursak bilinmesi ve hakkında bilgi verilmesi geçerli olan olarak tanımlanmıştır. Şey, mümkün veya imkânsız, kadim veya sonradan yaratılmış, mevcut ve mâdumu kapsar. Terimsel olarak ise ister dışta isterse de zihinde olsun sadece var olana özgüdür. Allah nasıl ki özelin özelidir,

⁶³³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 149.

⁶³⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 149.

⁶³⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 149.

⁶³⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 149.

⁶³⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 149.

⁶³⁸ A'raf, 7/54.

⁶³⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 149.

şey de genelin genelinin ifadesidir.⁶⁴⁰ İbnü'l-Arabî ise “şey” kelimesini “ayn” kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanmıştır. Buna göre, varlıktan ve varlıkta ortaya çıkan her şey, şeydir. Aynı zamanda da mutlaklığı yönünden ayn ile harici varlığa çıkmadan önce ilmin mertebesindeki sabitliği halinde mahiyetle eş anlamlıdır. Dolayısıyla şeylik; ayn-ı sâbiteye mutabıktır (sübût şeyliği), zaman ve mekânda gerçekleşmiş mevcut varlığa uygundur.⁶⁴¹

Nifferî vakfenin tam bir tevhîd hali olduğunu şöyle ifade eder: “Her şey benim içindir. Benim için olanlar, benim için olan şeylerdendir. Bu vakfedir.”⁶⁴² Tilimsânî’ye göre, Hak Teâlâ’dan gayri bir şey zuhûr etmemiştir. Zuhûr edenlerde Hakk’ın sıfatlarından başkası değildir. Onların tamamı da kulu Hakk’ın zâtının ilmine uymaya davet ederler. Ayrıca Hakk’da gayriyyet/fedakârlık bulunduğundan, Hak ihsanda bulunarak ilmi kulun lisanı kılmıştır. Bu Hak için hakîkattir, kevninden dolayı ona ihsanıdır. Hak’tan gayri her şey madûm olarak ilminde mevcuttur. Sanki o hem Hak içindir hem de değildir, yani kulun tam fenâ hâlini anlatan bu durum Nifferî’nin deyimiyle vakfedir. Vakfede kul Hak’tan gayrisinin olmadığını müşahede eder. Zira her şey (hüsn ve cemâl) Hak içindir. Kısaca özetlemek gerekirse vakfe hakîkatin olduğu özel bir vasıftır.⁶⁴³

Nifferî’nin “Vakfe benim vahdetimi idrâk eder; Marifet ise beni ve kendisini idrâk eder.”⁶⁴⁴ ifadesi, Tilimsânî’ye göre, vâkıfın Hak Teâlâ’nın vahdetini görmesi demektir. Çünkü vâkıfın zikirden ayrılması ve vakfenin makamına yerleşmesi/ikâme etmesi vâkıfın enâniyetinden kaynaklanan fenâsının kemâli hakkında bilgi vermektedir. Bu yüzden idrâk onun makamına ve muradına nisbet edilir. Çünkü rü’yet halin biayni iledir, uzvun ayni ile değildir. Konuşma da bu makamlarladır, yani lisân-ı halle olup, lisân-ı nutk ile olmadığı gibi. Öyleyse Hakk’ı müşahede huzuru olan vakfededir. Vâkıf tam bir fenâ hâlinde olduğundan vakfe makamında adeta yok olmuş kendisinden geriye sadece bulunduğu makam kalmıştır. Bu yüzden

⁶⁴⁰ Suad Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 461-462.

⁶⁴¹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. VI, s. 150-151.

⁶⁴² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 149.

⁶⁴³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 150.

⁶⁴⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 150.

Nifferî “vakfe benim vahdetimi idrâk eder” demiş, “vâkîf benim vahdetimi idrâk eder” dememiştir. Müşahede Hak Teâlâ ile bir şeyin beraber olmamasıdır. Öte yandan marifet Hakk’a şâhid değildir. Çünkü ârif marifet tecrübesi esnasında benliğinden ve sûretlerden tamamen kurtulmuş değildir. Bu yüzden Hakk’ın vahdetini değil de esmâ ve sıfatlarının tecellisini müşahede edebilir.⁶⁴⁵

2. İLİM VE MARİFET ARASINDAKİ GEÇİŞ MERTEBESİ: MARİFETÜ’L-MAÂRİF

Nifferî ve Tilimsânî hakikat bilgisine erişmenin ilim, marifet ve vakfeden oluşan üç temel mertebede olduğunu ifade etseler de bunlara ek olarak iki tane de “berzah” adını verdikleri bu üç mertebe arasında “geçit” işlevi gören iki mertebeden daha bahsetmişlerdir. Bunlar “vakfetü’l-vakfe” bir başka deyiş ile “hakikatü’l-vakfe” ve “marifetü’l-maârif”tir. Bunlardan marifetü’l-maârif, ilim ve marifet mertebeleri arasında bir berzaktır. Vakfetü’l-vakfe ise vakfe ile hakikat arasında berzaktır.⁶⁴⁶ Burada berzah kavramı ile arasında bulunduğu mertebelerin her ikisine de dönük vecheleri olması kastedilmektedir.

Tilimsânî’ye göre, “marifetü’l-maârif” bir makamdır. Lâkin o, marifet makamının aşığıdır. Bunun sebebi, marifetin tedricen marifetullahın isimleri, sıfatları ve fiillerini tecrübî olarak tanımayı ifade eden mertebelerden olmasıdır. Marifetin nisbeti Allah Teâlâ’yadır. Fakat marifetü’l-maârif’in nisbeti marifetedir. Aslında marifetin nisbeti marifetullahın sûretlerinedir, Allah Teâlâ’ya değildir. O, ilim ve marifetullah arasındadır.⁶⁴⁷ Marifetü’l-maârif, ilim ve marifet arasında bir berzah olduğundan onda hem ilme ilişkin hem de marifete ilişkin sûretler vardır. Tilimsânî’ye göre, bu mertebe mahiyet itibariyle ilimdir, ancak sûret itibariyle marifete dönük vechesinden dolayı marifete nisbet edilerek isimlendirilmiştir.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 150.

⁶⁴⁶ Tilimsânî berzah kavramı iki şey arasında bulunan, söz konusu bu iki şeye dönük vechesi bulunan, müstakil üçüncü bir alan olmayı kasteder. Dolayısıyla marifetü’l-maârif ilim ve marifet arasında, her ikisine dönük vechesi bulunan bir ara alandır. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 168, 170.)

⁶⁴⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 168.

⁶⁴⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 168.

Ulemâ ve âriflerin şerhlerine göre, seyr ilallah yolundaki bidâyet ehli için marifette irşâd vardır. Zira ulemanın ulaştığı ilmin zulmetinden kurtulması marifette bulunan hikmete bağlıdır. Marifetü'l-maârif konusunda itibar edilen hikmet, mezkûr amel ehli arasında bilinen hikmetten daha özeldir. Yani ulemâ ilim mertebesinden marifet mertebesine aniden geçemez. Çünkü marifet ilme göre daha ulvî bir mertebe olduğundan, ilim ile marifetin arasında âlimi ilimden marifete geçişe manevî olarak hazırlanacağı ara bir alana ihtiyaç vardır ki bu alanı Tilimsânî marifetü'l-maârif olarak adlandırmıştır.⁶⁴⁹

Nifferî, ilim ve marifet arasında berzah olan “marifetü'l-maârif” hakkında “O, bendeki tüm şeylerin hakîkî cehlidir.”⁶⁵⁰ demiştir. Tilimsânî'ye göre, bu tenzîldeki “cehâlet” lafzı mecazdır. Zira Nifferî'ye göre, bu mertebede cehâlet, tam bir fenâ hâlini yaşayan vâkıfın, salt Rabbini taklit etmesini ve O'na salt imânını ifade eder. Dolayısıyla genel anlamda bilgisizliği ifade eden “cehâlet kavramı” tahkîk açısından genel bir bilgisizliği değil, ilim ve marifet arasındaki berzahî bilgilenmeyi ifade eder.⁶⁵¹ Söz konusu cehâletin sebebi de daha önce zikredildiği gibi ilim ve marifette bulunan sûretlerden dolayıdır. Bu sûretler taayyünâttır. Taayyünât ise Hakk'ın nazarında ademiyyettir. Ademiyyât, vücûda delâlet etmez. Hak Teâlâ, vücûd-ı sarf olduğundan ona ademü'l-sarf dalalet etmez. Bu itibarla da marifetü'l-marifet, hakîkî cehâlet olarak isimlendirilir. Çünkü şüphesiz ki hakîkî cehâlet, ademü'l-sarftır. Bu yüzden O cehlü'l-sarf, vücûdü'l-sarf ileler.⁶⁵² Kısaca özetlemek gerekirse, bütünüyle eşya sûretleri bakımından ademiyyettir. Çünkü o, Hak Teâlâ hakkındaki cehâletin menşeidir, yani eşyanın sûretlerinin tamamı cehâletin tamamının menşeiini oluşturmaktadır. Aslında cehâletin tamamı Hak Teâlâ'yı bilmemekten dolayıdır. Tamamen burada işâret edilen işâret eşyanın sûretlerinin tamamınadır. Tilimsânî'ye

⁶⁴⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 169.

⁶⁵⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 169.

⁶⁵¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 324; Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 102.)

⁶⁵² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 169.

göre, burası iyi anlaşılmalıdır. Çünkü cahilleştirmenin ve yanılmanın tarîki böyle meydana gelmektedir.⁶⁵³

Marifetü'l-maârif, ilim ve marifet mertebelerinin arasındaki bir idrâk/tecrübe hâlini ifade etmesinden dolayı ilme ilişkin olarak akıl, marifete ilişkin olarak da kalp ile ilişkilidir. Nifferî bunu şu cümlelerle ifade eder: “(Marifetü'l-maârifin sıfatı) Senin kalbinin ve aklının sırrın vasıtasıyla mülk ve melekûtun tamamındaki, sema ve arzın tamamındaki, kara ve denizin tamamındaki, gece ve gündüzün tamamındaki, nebi ve meleklerin tamamındaki, ilim ve marifetin tamamındaki, kelimeler ve isimlerin tamamındaki ve bunların arasındaki her şeyin “Onun benzeri hiçbir şey yoktur.” dediklerini müşâhede etmendir. “Onun benzeri hiçbir şey yoktur” sözünü ilminin en son noktası ve marifetinin de son sınırı olduğunu idrâk etmendir/görmendir.” Tilimsânî'ye göre, “Kalbin rü'yeti; sıdk ile olup, münevver kalp ehillerinin idrâkidir. Aklın rü'yeti ise müfekkîr kuvvetin idrâkidir. Sırr ise zikredilen bu iki idrâk ile çevrelenerek ortaya çıkan müşâhededir ve fitratın nurudur.”⁶⁵⁴ Onun benzeri hiçbir şey yoktur sözünün anlamı zâhirdir. Bu müşâhede de şeyler/varlıklar lisan-ı hâl ile Hak Teâlâ'ya uygun olan sıfatları söylerler. Ancak bu sıfatlar selbî sıfatlardır ve kapsamlıdır.⁶⁵⁵ Varlıkların kalp ve akıl sahiplerine de delâletleri bu selbî sıfatlardır. Çünkü eşya ademiyyâttır. Eşya hakîkatte adem olan nefesine delâlet eder. Çünkü o ademdir, bu yüzden de ademî sıfatlara işâret etmiştir. Dolayısıyla ilim mertebesinin üstünde, marifet mertebesinin altında bulunan marifetü'l-maârif mertebesi varlıkları selbî idrâke davet eder. Zira o bu yönüyle ilim mertebesinin de sonudur.

Tilimsânî'ye göre, bu ilim mertebesinde sûretler bulunur, marifet mertebesinde ise bu sûretler son bulur, yani bu marifet mertebesinde sadece irfanî sûretler bulunur anlamındadır. Daha önce de geçtiği üzere marifetü'l-maârifete hakikî cehâlet denmesinin sebebi budur. Çünkü mutlak vücûda göre, marifetü'l-

⁶⁵³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 169.

⁶⁵⁴ Bunun için onu يشهد ile bildirmiştir يدرك ile değil. Bu şunun içindir ki, ıstılahatta eş-şuhûd, ehlullah'ın topluluğudur. Onlar fehim ve idrâkten daha yüksektedirler. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 170.)

⁶⁵⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 170.

maârifetin bulunduğu yer ademî sûretler barındırmasından dolayı hakiki cehâleti ifade eder. Fakat marifet mertebesi ilim mertebesine göre, daha latif, tahkîke daha yakın olmasından dolayı ârifi sübûta davet eder, marifetü'l-maârif mertebesinde olduğu gibi selbe/nefyetme değil. Marifet mertebesindeki sübûta/meydana çıkarmaya davet eden idrâkte, Hak Teâlâ zâhirdir ve âlem gaybdır. Zira bu ehlinin bildirdiği ispattır. Çünkü onlar eşyayı Allah Teâlâ ile kâim görürler, kendileriyle değil. Dolayısıyla söz konusu rü'yet, marifetin aslıdır.⁶⁵⁶ Müellifimize göre, sözün hakîkatinin özü, şeylerin tamamının şeyin benzeri olmamasıdır. Zira onun kevnî bilinmeyendir, yani marifetü'l-maârif mertebesine yükselen sâlik için ilim eşyanın zâhirinden öteye gidemez. İlmî gaye edinen filozoflardan biri “Bir şey bilmediğimi bildim.” cümlesi ile bunu izâh etmiştir. Âlimlerden bir zâtında ölümü sırasında şunu söylediği işitilmiştir: “Ona ulaşmamın neticesinde öğrendim ki, gerçekten de ben bir mesele dışında bir şey bilmediğimi öğrendim. O da kevn. Bu mamulün imal edene muhtaç olmasıdır.” Bir başka zât da şöyle demiştir: “Bir şey bilmediğini bildi sonra bunu bildiğiyle iftihar etti.”⁶⁵⁷

Tilimsânî'ye göre de ilim selbî/tenzihî olup âlemin zâhirinden yola çıkarak hakîkate ulaşmayı gaye ediniz, yani selb ilim içindir. Konuyla ilgili olarak şeyhlerden biri şunu nakil etmiştir. “Vallahi beyaz ve siyahın arasındaki hakîkati, hakîkaten ve ilmen açıkla(ya)mam ya da ikisinin hakîkatini bilmiyorum.” Müellifimize göre, bunları ifade edenler saygın kişilerdir ve onların tamamı ilim metodunda aşamalı olarak ilerlemişler sonunda ise başarısız olduklarını kabul etmişlerdir. Onların yoksunluğu vusûldendir. Çünkü onların ilimleri eşyanın sûretlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu müteaddi ve bilinmeyen vasfı, eşyanın sûretlerine dayanmakta olup mahsûsâtan biçim olarak çıkarılmıştır. Böylece sûretler zihinlerinde temâyüz etmiştir. İfade edildiği üzere, ademî sûretlerin bulunduğu kevn/kâinat ilim mertebesinden marifetü'l-maârif mertebesine yükselmek, selbî idrâkten Hak

⁶⁵⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 170.

⁶⁵⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 170.

Teâlâ'nın zâhir, âlemin gaybî olduğu sübûtî idrâkine yükselmektir. Bu durum hakîkate erişmek için merhale kat etmeyi ifade eder.⁶⁵⁸

Kısaca özetlemek gerekirse, marifetü'l-maârif, ilmin sûretinden ya da zâhirinden marifetin manasına ve hakîkatine yükselmeyi ifade etmenin beraberinde eşyayı da sûreti itibari ile değil de mutlak vücûdun zuhûr yeri olması itibariyle Hak Teâlâ'ya ve tevhide götüren yollar olarak görülmesini sağlar. Bu yüzden âleme, Hak Teâlâ'ya işaret eden alâmet anlamında âlem denilmiştir.⁶⁵⁹ Öyleyse ancak kevnin hakîkate bakan vechesi dikkate alınarak eşyadan Hakk'a doğru yükseliş mümkün olur. Aksi halde sûretler bilindiği üzere bilinmezdir.

Öte yandan marifetü'l-maârif, ilimden marifete yükselişte önemli bir geçiş noktasıdır. Nifferî bunu şöyle ifade eder: “Marifetü'l-maârifî bildiğinde, ilmi bineklerden bir binek kılarım, kevnin tamamını da tarîklerinden/yollarından bir yol kılarım.”⁶⁶⁰ Tilimsânî'nin bu ifadenin şerhine ilişkin ifade ettiği üzere, daha öncede geçtiği gibi marifetü'l-maârif makamı, ilim makamı ile marifet makamı arasında berzahdır ve berzah sınırdır. O ikisi arasında sınır olma noktası gerçekleştiğinde zâhir ve bâtın konusu ortaya çıkmaktadır. İlim zâhirdir, marifet ise bâtındır. Marifetü'l-maârif ise sınırdır. “Marifetü'l-maârifî bildiğinde, ilmi bineklerden bir binek kılarım.” sözünün anlamı zâhiri ifade eder. Aslında “İlmi bineklerden bir binek kılarım.” cümlesi istiâredir, yani ilim sâlikin elindedir, ona sahiptir. Dolayısıyla “onda tasarruf hakkına sahipsin” anlamındadır.⁶⁶¹ Böylece ilim sâlikin hakîkate ulaşma yolculuğunda ona yardım eden bir vasıta olur. “Kevnin tamamını da tarîklerinden/yollarından bir yol kılarım.”⁶⁶² ifadesi kevn destek verilmediği anlamına gelir fakat onda başka mana da vardır ki, o da kevnin görüntü olduğuna inanmaktır. Sûreti, hüsnü'l-sûret itibariyle irfânî iyilikleri açıklamak için araştırmaktır, sûretü'l-hüsn itibariyle değil. Onun anlamının sûretü'l-hüsn itibariyle olması caizdir. O halde “Kevnin tamamını da tarîklerinden/yollarından bir yol

⁶⁵⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 171.

⁶⁵⁹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 107.

⁶⁶⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 172.

⁶⁶¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 172.

⁶⁶² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 172.

kılarım.” ifadesinin anlamı kevnî Hak Teâlâ’ya götüren bir yol olarak kabul etmektir. Kevn, sâlik için Allah Teâlâ’ya sülûk ettiği bir yoldur. Çünkü kevndeki tecellîyât sâliki mükevvinine nakil etmektedir.⁶⁶³ Zira âlem yalnız âlem olarak adlandırılır. Çünkü o, Hak Teâlâ’nın alâmetidir. Hakîkatin tamamı O’ndandır. Bununla var olan vech, Allah’a yönelmek olan vech-i hâstır. Bu vech-i hâs terâkkînin/yükselmenin olmasıdır ve bu dakika vech-i hâsın alâmetidir.⁶⁶⁴ Kısaca özetlemek gerekirse, her bir varlığın Hakk’a bakan vechesini idrâk ederek Hakk’a doğru terakkî etmek mümkündür.⁶⁶⁵

Genel itibariyle vech-i hass, yani özel yön kavramı tasavvufun merkezi kavramlarından biridir. İbnü’l-Arabî ve takipçilerinin geleneksel metafiziğe önemli katkılarından biri de vech-i hâs kavramı üzerinden dile getirmiş oldukları düşüncelerdir. Bu düşünce Allah ile âlem arasında dolaylı ve doğrudan irtibatı kabul etme esasına dayanır. Dolaylı irtibat, nedenler yoluyla her şeyin Allah’a bağlanmasıdır ve sudur teorisinin dile getirdiği düşüncedir. Sûfiler ise dolaylı yol gibi doğrudan yolla da Allah ile âlem ve her bir şey arasında bağ bulunduğunu belirtirler. Bunu merkez nokta ile çevredeki noktaların bağıyla açıklarlar. Şöyle ki, bir daire şeklinde düşünülen varlıkta bulunan merkez nokta Bir’e karşılık gelir. Bir’den hem doğrudan karşısında bulunan noktalara hem de dolaylı yolla yardım ulaşır. Bu yardımın ulaşma yolu, doğrudan yol, rakika, ince bağ terimiyle anlatılır. Yönün kendisi ise özel yön, yani vech-i hasstır. Her şeyi gerçekte var eden bu yönden aldığı yardımdır. Bundan dolayı özel yön bir şeyin kendisiyle ve hakîkatiyle özdeşleşir ve bir şeyin vechi, yani yüzü o şeyin hakîkati demek olur.⁶⁶⁶

Marifetü’l-maârifet, sâlik için hakîkate ulaşmada gerekli olan basamaklardan biridir fakat ulaşılması gereken asıl gâye değildir. Nifferî’nin bu konu hakkındaki ifadesi şudur: “Kevnî/kâinatı yollarından bir yol kıldığımda, seni benden

⁶⁶³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 172.

⁶⁶⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 173.

⁶⁶⁵ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 107.

⁶⁶⁶ Ekrem Demirli, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, s. 327-328.

azıklandırmam. Sen hiç bir yoldan bir azık geldiğini gördün mü?”⁶⁶⁷ Tilimsânî’ye göre, söz konusu ifade il sâlik marifetü’l-maârifeti kevn-i zâhirden kevnin Hakk’a dönük yönü olan vech-i hâsına yükselmenin yollarından bir yol kılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken uyarı sâlikin kevn-i görüp de kevnin Hakk’a bağlı olan vechi hassını görmemesi durumunda Allah’ın lütfundan mahrum kalacak olmasıdır. Tilimsânî’ye göre “seni azıklandırmam” ifadesi sâlikin, vech-i hâsı idrâk etmemesi sonucunda mahrumiyete uğrayacağına göstergesidir. Fakat sâlik kevnindeki vech-i hâsın şuuruna varırsa onda Hakk’a tutunur. Zira kevn(ler)de Hak Teâlâ ile olmak, kevnin zâhiri ile mümkün değildir. “Sen hiç bir yoldan bir azık geldiğini gördün mü?” ifâdesini ise Tilimsânî şöyle şerh etmiştir: “Azık yol içindir ve yolcu, yani sâlik için de dosttur. Yol ise sâlikin hazırlandığı düşmanıdır. Dolayısıyla sâlik için düşmanı olan yoldan kendisine dost olmasını beklemesi düşünülemez.”⁶⁶⁸ Nitekim bu durum Tilimsânî’ye göre, hakîkate erişmek için birer vasıta olan usûl ya da tarîklerin bir süre sonra işlevleri dışına çıkarak hedef haline gelmelerinin ne kadar yanlış olduğunun sembolik ifadesidir. Nifferî bunu “yolu azık edinmek” şeklinde ifade etmiştir.⁶⁶⁹ Devamında Nifferî şöyle der: “Azık, (Hakk’ın) karargâhından gelir. Mârifetü’l-maârifetini bildiğinde, karargâhın benim indimdir. Azığın ise karargâhındandır. Eğer kevn-e ev sahipliği yaparsan, sığamazlar.”⁶⁷⁰ Marifetü’l-maârif başlangıç olduğundan, sâlik onun vâsıtasıyla Hak ile olur, kevninde değil. Zira o indiyettir.

Hak Teâlâ’nın indiyeti tecellîsinin nurlarının zuhûrudur. Vahdânî tecellînin nuru kevnlerin yaratılmasıdır. Ayn da farklı görülür. Tilimsânî bunu “Kevn, Hakk’ın vâcib sıfatının zuhûruyla imkân sıfatının gitmesidir.”⁶⁷¹ şeklinde ifade eder. Tilimsânî’ye göre, sâlik bunu ilimden temin edemez, ancak marifetü’l-maâriften temin eder. Sâlikin marifetü’l-maârifte ibadet konusundaki prensipleri de âriflerin prensiplerine dönüşür, ulemânın prensiplerine değil. Bu durumda sâlikin hasenâtı

⁶⁶⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 173.

⁶⁶⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 173.

⁶⁶⁹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 108.

⁶⁷⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 173.

⁶⁷¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 173.

mukarrabînin hasenâtına dönüşmüştür, ebrârın hasenâtına değil. Böylece onun azığı artık marifettir. Gerçekten de, marifetü'l-maârif sâlikin nazarında gayrın ayn'a dönüşmesidir, kevnin ise nuru'l-mükevvinü'l-Hakk'a dönüşmesidir.⁶⁷² Böylece azık yolcunun ulaştığının toplamıdır. Nurların tecellîleri de misafire sülûk sayesinde ulaşır. Zira onun azığında mahcûbun tamamının matlûba ulaşması vardır.⁶⁷³

Marifetü'l-maârifin hakîkate ulaşmadaki önemi hakkında Nifferî şöyle der: “Marifetü'l-maârifetin akan iki pınarı vardır. İlim pınarı ve hüküm pınarı. İlim pınarının membaı, hakîkî cehâlettir.”⁶⁷⁴ Tilimsânî'nin bu ifadelerle ilişkin olarak dikkat çektiği üzere ilim makamı, Hak'tan gayrı olmanın ifadesi olduğundan apaçık bir hicâb olduğu kesindir. Zira o, hakîkî cehâlettir. Onun hakkında başka yorum da vardır. O, hakîkî cehâlet olduğundan fenâdır. İlim, mevâcîdin letâifesinden ve tevhîdin esrarından doğan şeydir. Bununla beraber hikmet pınarı, ilim pınarından doğmuştur. İlimler, salih amelden dolayı zuhûr etmiş olan ve irfandan dolayı bâtını apaçık olandır. İki pınardan da istifade edilir. Fakat sadece ilmin akışından istifade etmek, ilimlerin lisanına ve ibârelerin tercümelerine meyletmektir. Bu hakîkate ulaşmak için yeterli değildir.⁶⁷⁵ Tilimsânî'ye göre, ilim ve hüküm bir arada olmaksızın istikrar olmaz, yani ilim hakîkate ulaşmak için nihâî hedef olmadığı gibi marifetü'l-maârif de nihâî hedef değildir. Her ikisi de vakfeye ulaşmada bir merhale olan marifet makamına ulaşmada birer basamaktırlar.⁶⁷⁶

Nafile ibadetler yapması sonucu ilmi edinen âlimin bununla yetinmeyerek bir sonraki mertebe olan marifete geçişinde onu bekleyen geçiş aşamasının marifetü'l-maârif olduğunu Nifferî şöyle ifade eder: “Marifetü'l-maârifte dur ve marifetü'l-maârifete kaim ol ki, sana öğrettiğime şahit olasın. Ona şahit olursan, onu görürsün. Onu gördüğünde, vacib hüccet ile itiraz edilen hatıratı ayırt edersin. Ayırt ettiğinde sabit olursun. Fakat ayırt etmezsen, sabit olmazsın.”⁶⁷⁷ Tilimsânî'ye göre, bundan

⁶⁷² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 173.

⁶⁷³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 174.

⁶⁷⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 174.

⁶⁷⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 175.

⁶⁷⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 175.

⁶⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 175.

yararlanma yolu iki çeşittir. Ya hikmetten hikmet koyucuya ulaşma yolunu seçmek ya da zevk ehlinin kendilerinden olmayanı taklit etme yolunu seçmektir. Bu mertebede irfânı bulanın alâmetine gelince, bu kimse ibadetten amaçlanana şâhid olursa o Hak Teâlâ vasıtasıyla cem'ül-kalp üzere olur. Böylece manayı fark eder ve bundan zevk duyar.⁶⁷⁸ Zira zevk, ilahî tecellîlerin ilk esasıdır.⁶⁷⁹ Her kim nerede bu meseleyi apaçık şekilde bulsa/şâhid olsa o Hak Teâlâ hakkında ittifak edilen ilme işâret edildiğini fark eder. Muhtemel bakış açılarından kurtularak mâsivâyı bırakır. Bunun sonucunda bu makam sahibi hikmeti elde eder ve ilimde sâbit kalır.⁶⁸⁰

Akıl melekesi ile edinilen ilimden ondan daha yüce olan kalp melekesi ile edinilen marifete geçiş aşamasını Nifferî şöyle ifade eder: “Kim, ilmi; ilim pınarından almazsa, hakîkati bilmez ve bildiğinin hikmetine erişemez. İlimleri ise sözündedir, kalbinde değil. Bu yüzden de bilene dâhil olurlar.”⁶⁸¹ Marifetü'l-maârif daha önce de ifade edildiği gibi ilim ve marifet mertebelerinin her ikisiyle ilgili bir şuur hâlini ifade etmektedir. İlim mertebesi, akıl melekesi vasıtasıyla âlemden hakîkate doğru merhale kat etmeyi ifade eder. Nifferî ilmin zâhirinden tedricî olarak marifete yükselmeyi ifade eden söz konusu makamı şöyle izah eder: “Manevî kılınmış her manevîyat/mümkinât, ancak tasarrufta bulunsun diye manevî kılınmıştır. Her mahiyet de yeni bir şey ortaya koysun diye mahiyetleştirilmiştir.”⁶⁸² Tilimsânî'ye göre, bu Hak Teâlâ'nın mevcudâtı hakkındaki bilgilendirmedir. Nitekim mevcudâta yönelmek sonu olmayan icattır. Söz konusu olan şudur ki, manevîyat, mümkünât anlamındadır ve onun misalleri külliyâttir. Mümkünâtın tamamı onun için mâhiyettir. Bütün mâhiyetler sâlikin keşfetmesi içindir. Öyleyse mümkünâtın tamamı kaçınılmaz olarak keşfedilmek içindir. Kısaca özetlemek gerekirse âlem, Hak Teâlâ'ya işâret eden bir alâmettir fakat mutlak vücûda nisbetle ademdir.⁶⁸³

⁶⁷⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 175.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Arabî, *Istılâhâtü's-Süfyye*, s. 532.

⁶⁸⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 175.

⁶⁸¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 175.

⁶⁸² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 176.

⁶⁸³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 176.

İlim ve marifet arasında berzah olarak ifade edilen marifetü'l-maârif, ilim mertebesindeki bilgiyi hicâba dönüştürmek yerine daha ulvî mertebe olan marifete geçilmesini ister ve Nifferî bunu şöyle ifade eder: “Satvetimi/gücümü bil ki, benden ve gücümünden sakınasın. Ben, taarrufun kendisine hiçbir zorlamada bulunmayacağım ve ilmin üzerinde hükümde bulunmayacağım. Taarrufum beni nasıl zorlar?”⁶⁸⁴ Tilimsânî'ye göre, burada zikredilen güç Hak Teâlâ'yı anlamaya başlamaktır. Zira ilim marifetten alıkoymuştur. Tarifte gizli olarak buna işâret vardır. Misal sâlik eğer kurbu anlamaya başlasaydı onu görmek amacıyla, ona tüm görülenlerden daha yakın olurdu. Çünkü dilemek kalbinde ilmin hicâbının zulmetini meydana getirir. İlmin gereklerini inkâr etmek özellikle mevcut olanların ilmidir. Gerçekten Hak Teâlâ ne dünyada ne de ahirette görülmeyecektir. Bu sebeple sâlik tenzihlerden dolayı rü'yetten sakınır. Bundan başka gerçekten de Nifferî, ilim konusunda marifeti tanımamak/inkâr etmeyi dilediği gibi, yine ilimi inkârı da diler. Çünkü ilim cehâlete sebep olur. Filozofların ve ehl-i nazarın çoğu gibi.⁶⁸⁵ Kısaca özetlemek gerekirse, maârif'ül-maârifet zâhir ve bâtının hakikatlerini, yani ilim ve marifeti bir araya getirerek birleştirir. Bu birleşmede zâhir zuhriyyetinden, bâtın da bâtniyyetinden çıkmaktadır.⁶⁸⁶

3. HAKK'IN HUZURUNDA BULUNMA: VAKFETÜ'L-VAKFE

Tasavvufta “tecrîd kavramı” sâlikin zâhirini mal ve menfaatten, bâtını da karşılık bekleme düşüncesinden arındırması, yaptığı her şeyi sadece Allah rızası için yapması, nâil olacağı halleri ve kavuşacağı makamları kulun kalbinden dahi geçirmemesidir. Kısacası kalbinden ve sırrından Hak'tan gayrı her şeyi silmesi, yani tam bir mahviyet içinde olmasıdır. Sûfiler, tecrîdin “kalbin ve bedeninin beşerî bulanıklıktan arınarak yalnız Allah'a ait olması” olduğu görüşünde hemfikirdirler.⁶⁸⁷ Nitekim Nifferî ve onun yolundan giden Tilimsânî söz konusu tecrîd kavramını vakfe kavramı ile ilişkilendirmişlerdir. Onlara göre, vakfede vakfeye dair herhangi bir şuur

⁶⁸⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 177.

⁶⁸⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 177.

⁶⁸⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 178.

⁶⁸⁷ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 83; Serrâc, *el-Lüma*, s. 409; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 662; Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 119; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 127-129.

ya da sûrete ilişkin her ne varsa, bu Allah'tan başkası anlamına geleceğinden dolayı vâkîf için vakfeden çıkmak anlamına gelir. Nifferî genel terk/tecrîd anlayışını vakfeden uzaklaşma anlamına gelen “terk-i vakfe” kavramıyla ifade etmiştir. Bu görüşünü Nifferî “Vakfede vakfe yaparsan, vakfeden çıkmış olursun.”⁶⁸⁸ cümlesi ile ifade etmiştir. Tilimsânî'nin de dikkat çektiği üzere, vâkîfin vakfe makamında bizzat kendisiyle değil, Hak Teâlâ ile vâkîf olması gerekir, yani vâkîfin tam bir tecrîd halinde olması gerekir. Böyle olmaması durumunda vâkîf vakfeden hurûç etmiş olur, yani vakfe tahakkuk etmez.⁶⁸⁹

Herevî tecrîdi, “taayyün etmiş şeylerden (şevâhid) ve onların şuhûdundan soyutlanmak” olarak tanımlar.⁶⁹⁰ Tilimsânî ise bu soyutlanmanın ya mu'âyene ile ya da cem mertebesinin üzerinde bir şeyle gerçekleşebileceğini ifade eder.⁶⁹¹ Dolayısıyla her ne kadar vakfe nihâî bir tecrübe de olsa vâkîfin bu makamda vakfenin hakîkatine erişebilmesi için vakfenin sûretinden uzaklaşması, yani sûret konusunda tam bir mahv halinde olması gerekir. Nifferî'nin konuyla ilişkili ifadesi şöyledir: “Vakfede ne sübût, ne mahv, ne kavil, ne fiil, ne ilm ne de cehl vardır.”⁶⁹² Tilimsânî ise bu ifadeyi şöyle şerh eder: “Vakfe makamında müşâhede edilenler, zâhir ve bâtın sûretleri hatta kulun nefsindekileri dahi yok ederler. Çünkü nefsindekiler de sûretlerdir. Öyle ki, sübût sûrettir. Mahv, mahvın sûretleri olan sûretlerdir. Sözler sûretlerdir. İlimler sûretlerdir. Câhiller sûretlerdir. Nitekim vakfe, sûretleri mahv eder ve rûsûm fenâ bulur. Bundan dolayı onda müşâhede edilen bulunmaz.”⁶⁹³

Nifferî, sûfilerin düşüncesinde genel itibariyle var olan her şeyin sûret ve hakîkatten oluşan iki vechesi olduğu düşüncesini vakfe bağlamında ele almış, vakfenin de sûret ve hakîkatten oluşan iki vechesi olduğunu ifade etmiştir. Nifferî'ye göre, vakfede ulaşılması gereken asıl hedef vakfenin sûretinin de ötesinde bulunan

⁶⁸⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 118.

⁶⁸⁹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 139.

⁶⁹⁰ Herevî, *Menâzilü 's-Sâirîn*, s. 108.

⁶⁹¹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili 's-Sâirîn*, c. II, s. 589.

⁶⁹² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 119.

⁶⁹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 119.

vakfenin hakikatine ulaşmaktır. Buraya ulaşmak ise vakfenin sûretini terk etmekle, yani Allah'tan başka her şeyden vazgeçmenin kulda daima hâkim olması ile mümkündür. Nifferî, vakfenin hakikatini; vakfetü'l-vakfe, hakikatü'l-vakfe ve terk-i vakfe kavramlarıyla açıklamıştır. Nifferî bu düşüncesini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Bana vakfe et lakin vakfe ile birlikte benimle karşılaşma. Zira kendime olan senamı ve ancak bana uygun olan ilmi sana açıklasaydım kevnîyet evveliyete döner ve evveliyet de daimiyete rucû ederdi. Her ikisinin ilmi de kendisinden ayrılmazdı. Böylece beni görürdün ve içinde marifetine sahip olacağın bir vakfenin ve tabir edeceğin bir seyrin olmadığı Hakk'ı görürdün.”⁶⁹⁴ Tilimsânî ise söz konusu bu ifadeler bağlamında vâkıfın, hisselerin/hazların sahiplerinin mertebelerinin üstünde olduğunu belirtir. Çünkü vâkıf Allah dışında hiç bir şeyle alaka kurmayandır. Zira vâkıf bu aşamada sadece Hak ile beraber olur ve bütün sûretlerden yüz çevirir. Fakat sûretlerin vâkıfta olması onun tam anlamıyla fenâyâ ermediğinin işaretidir ki bu durumda Hak ile beraber olması mümkün olmaz. Nitekim “Kevnîyet evveliyete avdet eder.” ifadesinin şerhine göre, bunun sebebi kevnîyetin sûret âlemi ve âlemin nefsi olmasıdır. Evveliyet ise bidâyet, yani henüz başlamadan önce var olan vücûdî nurun vahdaniyetidir, yani vâkıf bu merhalede kevnîyetten, yani sûret âleminde daha ulvî olan evveliyete irtihal eder. “Evveliyet de daimiyete rucû eder.” ifadesi ise daimiyetin, kevnîyet ve evveliyetin tarafından onu müşahededeki hükmü ihtiva etmesi anlamındadır ve bundan dolayı vâkıf evveliyetten dâimiyete rucû etmektedir. Bu müşahede ahadiyyetü'l cem'dir ve bu seyrin ve vakfenin olmadığı rü'yetü'l-Hakk'tır.⁶⁹⁵ Özetle bu merhalede sâlik için gerekli olan makamında değil de Rabbinin huzurunda vakfeye durmasıdır.⁶⁹⁶

Vakfe, Allah'tan başka bir şeye meyletme, Allah'tan başka her hangi bir şey konusunda iddiadan uzak olma hâlidir. Nifferî bunu şöyle ifade eder: “Müddeî her şeye duhûl etmiştir ve ondanda iddiasıyla hurûç etmiştir. Vakfe olmaksızın ona duhûl ettiğinin haberini vermiştir. Ne ona duhûl etmiştir ne de duhûl edecektir. Bundan

⁶⁹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 124.

⁶⁹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 125.

⁶⁹⁶ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 141.

haber vermemiştir, haber de vermeyecektir.”⁶⁹⁷ Tilimsânî'nin bu ifadelerin şerhi bağlamında ifade ettiği üzere, müddeî makam hakkındaki iddiasını vakfe olmaksızın ileri sürdüğünde, vakfeye dâhil olduğu zannedilir. Oysaki o bu durumda bizzat iddianın dışındadır. Çünkü söz konusu makamlar sadece fenâ ile elde edebilir ve fenâ iddiayı gerektirmez, yani sâlik iddiâda bulunarak iddiâ ettiği şeyden uzaklaşır, onun dışında kalır. Muhakkak ki vakfe makamında olmaksızın vakfe hakkında iddiada bulunmak müddeîyi vakfeye eriştirmez ve vâkıftan başkası da Hakk'a nisbet edilmez. Çünkü müddeî gerçekten de vakfeye dâhil olmamıştır, hakîkate ermemiştir. Şüphesiz iddiâda bulunmak vakfede vukû bulmayan hüküm/düşüncedir. Vakfe hakkındaki ifadeler sadece işaretten ibârettir, fakat vakfe bunlardan bir ibâre değildir. Tilimsânî konuyla ilgili tam olarak şu ifadeyi kullanır:

“Ona sen ibârenin ondan ayrılması için uğraşıyorken ibâre yoktur denilerek iddiayı gölgede bıraktığını iddia ettiğimi nasıl iddia edersin? Çünkü vakfe ibâreyi kabul etmeseydi, sen nasıl vakfede bu tenzîlleri var olurdu? derdin. Buna cevap ondaki ibâre işâretin menzilleridir ki ve onun kevnindeki işâret matlûba da ulaşmaz ki.”

Söz konusu olan itimat, vakfe ile ilgili muhatapların zevk sonucu nefislerinde oluşan mana ile alakalıdır. Söz konusu ibâre ve işâret, zevk ehli için zevkin doğması konusunda sadece uyarıcıdır. Yoksa vakfenin kendisi hakkında değildir. Zira vakfe makamındakiler ibârenin delâletinden anlamazlar. Daha öncede bahsedildiği üzere ibâreler enâniyetin bekâsına delâlet eder, fakat vakfe enâniyeti yok eder. Dolayısıyla vâkıfın benliği vakfe esnasında fenâ bulduğundan Allah'tan başka herhangi bir şey konusunda iddiâda bulunması mümkün değildir.⁶⁹⁸ Çünkü vakfenin ifadesi mümkün olmayan hâl ilmidir.

Nifferî vakfede vâkıfın vakfeye dair olsun ya da olmasın herhangi bir niyetten uzak olmasının gerekli olduğunu şu cümlesiyle ifade eder: “Şâyet vakfe de herhangi bir niyetin varsa, o niyetinden dolayı mekrimden sakın.”⁶⁹⁹ Tilimsânî bu durumu

⁶⁹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 129.

⁶⁹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 129.

⁶⁹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 129.

şöyle izâh eder: “Eğer vâkıfta sûret bâki olursa, niyette/amedde benliğin henüz fenâ bulamadığını gösterir ki bu da vakfe mertebesinden hatta vakfenin altında bulunan mertebelerden dahi uzaklaşmaya neden olur.” Kısaca özetlemek gerekirse vakfe, nefisinden uzaklaşmaktır. Zira benliğin olduğu yerde vakfe olmaz.⁷⁰⁰ Yani vakfe tam bir fenâ hâli olmasından dolayı vakfenin bizzat kendisi de dâhil her şeyden uzak olma hâlidir. Zira vakfede arzulanan tek şey vardır O da bizzat Hak Teâlâ’dır. Nifferî bunu şöyle ifade etmiştir: “Vakfe benim civârımdır ve ben civârın gayrısıyım.”⁷⁰¹ Tilimsânî’nin de ifade ettiği üzere vakfe, Allah’ın huzurunda bulunmaya en yakın olan hal olsa bile kim onu talep ederse Hak’tan başka bir şeyi arzulamış olmasından dolayı her şeyi kaybetmiş olur. Burada görüldüğü üzere mâsivâyâ itiraz vardır. Çünkü o, Hakk’ın himayesinin dışındadır. Hakk’ın dışında kalana tâlib olan ise ancak ağyâr ile bâki kalır.⁷⁰²

4. MERTEBELER VE İTİBARLARI

Manevî ve idrâkî yükselişin merhaleleri olan ilim, marifet ve vakfe ihtiva bakımından incelediğinde vakfenin hem marifet hem de ilmin ihtiva ettiklerini kapsadığı, marifetin ise sadece ilmin ihtiva ettiklerini kapsadığı görülmektedir. Tilimsânî bunun ilim, marifet ve vakfenin ihtiva ettikleri unsurlara bağlı olduğunu, ilim, marifet ve vakfenin içeriklerindeki yerleşmeye dayandığını ifade eder. Yerleştirme bu üç mertebenin hepsi için geçerlidir. Tilimsânî’nin bu görüşüne göre, her mertebe için iki itibar vardır. Bu itibarlardan ilki mertebenin Hakk’a bakan vechesi, yani bâtını, hakîkatidir ve mertebedeki gayriyyâtın fenâ bulmasını sağlayan nurdur. Bu nur sayesinde halkıyyenin sıfatı Hakk’ın sıfatıyla yer değişmektedir. Tilimsânî’ye göre, mertebenin bu itibarı havâsın vechesidir ve vech-i hâs olarak adlandırılır. Mertebelere ilişkin ikinci itibar ise mertebenin zâhirini ifade eder. Bu mertebenin sübûtunun gereği olarak kendi dışındaki mertebelerden ayırmamızı sağlayan ve sûretin bâki kaldığı itibardır. Bu bâki kalan sûret gayriyettendir. Zira Tilimsânî öncelikle her mertebenin hakîkatinin müşâhedesini açıklar.

⁷⁰⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 129-130.

⁷⁰¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 132.

⁷⁰² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 132.

Tilimsânî'ye göre, vakfe mertebesinin hakikatini ifade eden ve Hakk'ın zâtının tecellîsinin müşahede edildiği vakfenin ilk itibarı olan vech-i hâsı “vakfetü'l-vakfe” olarak adlandırılmıştır. Vakfenin bu mertebesinde kalan tek sûret vakfenin bizzat kendisidir. Zira vakfetü'l-vakfe tam bir fenâ hali olmasından dolayı vakfenin kendini ifade eden vakfenin de bizzat mahv olması gerekir. Vakfe mertebesindeki kendi sûretinin de gitmesiyle bizzat vakfenin kendisi vakfenin vakfesindeki şuhûda dönüşür. Böylece vakfe ve vakfenin vakfesi sözü, yani itibar edilen vakfe, vakfetü'l-vakfedir ki, o kısacası vakfenin sûretinin fenasıdır.⁷⁰³

Vakfetü'l-vakfe, vakfenin Hak Teâlâ'ya bakan tarafını, yani vakfenin vech-i hass'mı, hakikatini ifade ettiğinden onda ne vakfe ne marifet nede mâsivâdan bir şey bulunmaz. Onda makamlar kaybolur. Vakfenin hakikati, cem'in ispatından sonradır. Buna lisânında sûrete dair bakiye bulunduran kimse erişemez. Ancak tahkîk ehli ulaşır, başkası ulaşamaz. Tahkîk ehli de vakfetü'l-vakfeye eriştiğinde Hakk'ı bilmenin güzelliğinin hoşluğuna erişir, sıdk manasındaki lezzeti tadar, nağmeleri işitir ya da iman ehlinin bâblarını işiterek tahkîke ve tasdike devam eder. Bunların tamamı rakik hicâbının ötesindedir. Onda istidâdın da savdığı ve men ettikleri bulunmaz. Zâtında men ettikleri yoktur. Onun üzerinde ise en-nur'ul akdes'in tecellî ettiği bir nizam vardır.⁷⁰⁴

Marifet mertebesinin vech'ül-hâss itibarı ise marifetin marifeti anlamına gelen marifetü'l-marifettir. Bu marifet mertebesinin vakfe ile şereflenmesini/ilişki kurmasını sağlar ve Hak Teâlâ'dandır. Bu marifetin üzerindeki marifetü'l-hassa için bir tahakkuktur. Nasıl ki vakfe mertebesinin hakikati “vakfetü'l-hassa”, yani “vakfetü'l-vakfe” ise marifet mertebesinin hakikati de marifetü'l-marifettir. Marifetü'l-marifet kendisindeki sûretlerin yok olmasıyla vakfe mertebesine dönüşür.⁷⁰⁵

⁷⁰³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 151.

⁷⁰⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 151-152.

⁷⁰⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 151.

Bilindiği üzere marifet makamı tamamen mâsivânın durumundan başka bir haldir. İlim mertebesi ise sûretler olduğundan dolayı gayriyet tarafındadır. Tilimsânî “Marifetü’l-ilm sözü anlam bakımından ilmü’l-marifet sözünün zıttı mıdır?” sorusunu ise şöyle cevap verir: “İlmü’l marifet gayriyet tarafında marifete mahsustur. Marifetü’l-ilm ise marifete vâhdâniyet tarafından mahsustur. Vakfe mertebesi diğer mertebeler üzerinde kuşatıcı olmasından dolayı onların tamamını ihtiva eder.”

Kısaca özetlemek gerekirse, marifet mertebesi ilim mertebesini ihtivâ eder. İlim mertebesi ise ne marifet ne vakfe mertebelerini ihtivâ eder. Vakfetü’l-vakfe makamına şâhid olan kimseler ise Hakk’ın vâhdâniyetini ve onunla birlikte ondan gayrisinin olmadığını idrâk etmişlerdir.⁷⁰⁶

5. VEHBÎ MAKAM OLARAK VAKFE

Genel olarak tasavvuf literatüründe hâllerin vehbî, makamların ise kesbî olduğu yönündeki düşünce de dikkate alındığında Tilimsânî’nin vakfeyi bir makam olarak gördüğünü yalnız bunu kesbî değil de vehbî gördüğünü ya da makamların nihâyetinde vehbî bir yönün bulunduğu kanaatini taşıdığını görmekteyiz.⁷⁰⁷ Tilimsânî’ye göre, seyr u sülûkün nihâyetinde sâlikin vakfeye ulaşması hiç şüphesiz Hakk’ın irşadının sonucudur, yani vakfe makamına ulaşmak Hak Teâlâ’nın ihsanıdır, kulun kesbi ile değil. Öyle ki, Hak Teâlâ ihsanı ile tarîkındaki ehlinden sâlike şey’iyyâtın mahvına izin verir ve yine O’nun talebi sonucunda bu istidad sâlik de ortaya çıkar.⁷⁰⁸ Nifferî aynı düşüncesine şu cümlelerle de ifade etmiştir: “Vakfe bir sebebe bağlı değildir ve hiçbir sebep de ona bağlı değildir.”⁷⁰⁹ Yani makam kesblerle edinilmez. Zira o çokça veren olan el-Vehhab’ın cömertliğinin hediyesidir.⁷¹⁰

⁷⁰⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 151-152.

⁷⁰⁷ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 75.

⁷⁰⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 132.

⁷⁰⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 133.

⁷¹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 133.

6. TAHKİKÎ BİLGİNİN NİHÂÎ MERTEBESİ OLARAK VAKFE

Nifferî, sûfinin hakîkate erişmek için çıkmış olduğu manevî yolculuğunun nihâî mertebesini “Hakk’a vâsıl olup, O’nun huzurunda bulunmak” anlamına gelen “vakfe” kavramıyla izah eder. Tahkîkin nihâî mertebesi olan vakfe, insanın şuur düzeyinde beşeriyet ile alakalı özelliklerden sırrî olarak uzaklaşarak sâlikin rabbânî ahlâk ve sıfatlara bürünmesi olarak da tarif edilmiştir.⁷¹¹ Vakfenin nihâî bir mertebe olmasının yanısıra kendisinden aşağıda bulunan mertebelere dönük yönü de vardır. Vakfenin Tilimsânî’nin şerhi bağlamında tüm yönleriyle açıklanması için seyr u sülûkün farklı mertebelerindeki vakfenin zuhûrlarını sırasıyla tahallî, tahalluk ve tahakkuk başlıkları altında incelenmiştir.

Tahallî başlığı altında, vakfeye ulaşmak için sûfinin arınması ve uzaklaşması gereken hâller incelenmiştir. Tahalluk başlığı altında, vakfenin bir tezâhürü olarak sâlikin beşerî sıfatlardan fâni olup, Hakk’ın isimleri ve sıfatlarıyla ahlâklanma süreci⁷¹² incelenmiştir. Tahakkuk başlığı altında ise, vakfe bağlamında sâlikin hakikat bilgisine erişme yolculuğunda beşeriyetle ilgili bütün his ve idrâklerin ötesine geçerek, izâfî her türlü ayırım ve çokluktan kurtularak Hakk’ın zâtıyla yine O’nun zâtını bilme aşamasına ulaşması incelenmiştir.⁷¹³

6.1. Tahallî Olarak Vakfe

Bilindiği üzere İbnü’l-Arabî’nin ilk mevzuu her zaman Hak Teâlâ’dır. İkinci mevzuu ise kozmos, yani Allah’tan başka her şeydir.⁷¹⁴ İbnü’l-Arabî’nin takipçilerinden olan Nifferî ve Tilimsânî’nin de tasavvuf düşüncesi Allah ve Allah’ın mâsivâ ile taalluku üzerine kuruludur. Onlar mâsivâ kavramı ile Allah’tan başka her şeyi kastetmişlerdir. Tasavvufî tecrübenin hakîkate ulaşmada nihâî mertebesi olan vakfe kavramını, “matlûbun zâtının huzurunda tâlibin zâtının fâni olması” olarak tanımlamışlardır. Vakfe mertebesine erişen sûfiyi ise “vâkıf” olarak adlandırmışlardır.

⁷¹¹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 128.

⁷¹² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’-Nifferî*, s. 115.

⁷¹³ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 130-131.

⁷¹⁴ William Chittick, *İbn Arabî Giriş Kitabı*, (çev. Kadir Filiz), Nefes Yay., İstanbul 2014, s. 50.

Onlara göre, vâkıf her türlü talepten uzak durur, vakfede herhangi bir şey ile taalluk kurmaz. Zaten herhangi bir şeyin de vakfe ile taalluku olmaz. Fakat akıllar şe'niyet ile taalluk kurarlar. Bu yüzden vakfe akılların idrâkinin ötesinde bulunur, yani vakfe, vakfe makamında şe'niyetin nefyini tercih etmektir. Dolayısıyla vakfenin tahallî mertebesindeki tezâhürü Allah'tan başka her şeyin mâsivâ ile ilişkilendirilerek terkedilmesidir. Tilimsânî vakfede terkedilmesi zarurî olan hususlara zâhir anlamda iyi olarak görülen ameller, mertebeler vb. durumların da dâhil olduğuna dikkat çekmiştir.

Çalışmamızda vakfenin tahallî boyutu; mâsivâyı terk olarak vakfe, zıtlıklardan kurtulma hâli olarak vakfe, fenâ ve mahviyet hâli olarak vakfe, tecrîd hâli olarak vakfe, vahdet/tevhîd hâli olarak vakfe, hürriyet hâli olarak vakfe, sükûnet/halvet hâli olarak vakfe başlıkları altında incelenmiştir.

6.1.1. Mâsivâyı Terk Olarak Vakfe

Sûfilere göre tahallî, kulun kendisini Hak'tan alıkoyan her şeyden yüz çevirmek ve halveti ihtiyâr etmektir. Mâsivâdan arınmış bir gönülle Allah'a yönelme hâli, Nifferî'de vakfenin tezahürlerinden bir veche olarak ifade edilir. Nifferî vakfenin bu hakîkatini "Vakfe için temizlen, yoksa seni silkelirim/fırlatıp atarım."⁷¹⁵ demek suretiyle dile getirir. Tilimsânî vakfenin hakîkatine erişmek için sâlikin Hak Teâlâ'dan başka her şeyden yüz çevirmesi, mâsivânın kirlerinden arınması gerektiğini belirtir. Mutlak temizleyici olan ise Mutahhir olan Hak Teâlâ'dır. Nitekim Hak Teâlâ "*Muhakkak ki Allah sizden kiri/pisliği gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*"⁷¹⁶ buyurur. Zira temizlik Allah'ın isteğidir. Çünkü Allah bizâtihi temizdir. Esas temizliği de bizâtihi Allah yapar. Buradaki taharet onda, kutsilik manasına gelmektedir.⁷¹⁷ Tahâret, Hak'tan başkasıyla olmaz. Yaratılanlar ise bunu temin edecek kudrete sahip değildirler. Bu yüzden arınmak için Hakk'ın yardımına ihtiyaç duyarlar. Çünkü söz konusu arınma yaratılanların rü'yetinden sonra olan fenâ hâlidir.⁷¹⁸

⁷¹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 115.

⁷¹⁶ Ahzâb, 33/33.

⁷¹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Esmâ 'illâhi 'l-Hüsna*, v. 64b.

⁷¹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 115.

Sûfiler, kulun, Hakk'ın huzurunda bulunabilme nihâî hedefine erişebilmek için kulun ruhu ile Hak arasında olan ve ilâhî hakîkati görmeye mani olan beşerî perdelerin ortadan kalkmasının gerekli olduğunda fikir birliğine varmışlardır. Bunun ise ancak kulun üzerinde Allah'tan başkasına dair herhangi bir ilgi ya da câzibenin bulunmaması durumunda gerçekleşeceğini ifade ederler. Nifferî, sûfilerin bu düşüncesini vakfe ile ilişkilendirerek şöyle der: “Eğer sende benden gayrısının câzibesi kalırsa, vakfe yapmamış olursun.”⁷¹⁹ Tilimsânî'ye göre, söz konusu câzibe, Hak Teâlâ'dan başkasına iyilik veya üstünlük yönünden yaklaşma duygusudur. Nitekim kalbinde mâsivâyâ dair en ufak bir ilgi, alaka ve câzibesi kalan kimse vakfe makamına ulaşamaz.⁷²⁰ Nitekim Nifferî “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şunu ilham etti: Benden gayrısını görürsen vakfeden çıkmış olursun.” ifadesiyle Hak'tan gayrısını sâlikin gördüğü anda vakfeden ayrılacağını belirtir. Tilimsânî'ye göre, bu ifadede mâsivânın hedefi ademdir. Dolayısıyla kim mâsivâyı görürse, vakfeden çıkmış olur. Kim de Hakk'ı vücûd olarak hedef görürse, kesinlikle o vakfeden çıkmaz.⁷²¹

Nihâî merteye olan vakfeye ulaşıldığında mâsivâyı tamamen terk etmek gerekir. Nifferî vakfede sabırdan dahi uzaklaşmak gerektiğini belirtir ve şöyle der: “Sabır vakfe dışında her şeyin üzerine konmuştur. Fakat vakfe sabırın üstüne konulmuştur.”⁷²² Tilimsânî ise bu durumu şöyle izah eder: “Enâniyetin tamamı sabır üzere tertip olduğundan, enâniyet sabır gerekmektedir ancak vakfe makamı bunun dışındadır. Çünkü enâniyet de bir sûret olmasından dolayı vakfede kaybolur, yani vakfe sûretin varlığının kendinde kaybolduğu durumdur.” Yani vakfe diğer makamlar gibi sabıra da kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla vakfeye ulaştığında sâlikte sabırın kaybolması demek sabırın sûretinden sâlikin uzaklaşarak sabırın özüne ulaşması, onu idrâk etmesi demektir “Vakfe sabırın üzerine konulmuştur.” sözünü ise Tilimsânî, Hak Teâlâ'nın Aziz ismi bağlamında açıklanabileceğini ifade eder.⁷²³

⁷¹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 115.

⁷²⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 115.

⁷²¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 115.

⁷²² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 130.

⁷²³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 130.

Kısaca özetlemek gerekirse, vakfe ile kastedilen sâlikin mâsivâyı tamamen terk etmesidir ve kevnîyetten tamamen fânî olmasıdır. Vakfe mertebesinde sâlik mâsivânın hakîkatinin adem olduğunu görür/idrâk eder. Mâsivâyı bu şekilde gördüğünden dolayı ondan yüz çevirir. Bu durum hakîkatin vâkîf üzerindeki galebesinden dolayıdır. Zira vâkîf, Allah Tebârek ve Teâlâ'dan başka bir vücûda şâhid olmaz. Fakat kim de mâsivâyı vücûd/varlık olarak görürse ondan çıkamaz ve onu aşip geçemez. Dolayısıyla vakfeye erişemez.⁷²⁴

6.1.2. Zıtlıklardan Kurtulma Hâli Olarak Vakfe

Vakfe, hakîkatin idrâki sonucunda her türlü farklılıkların fenâ bulunduğu açık bir rü'yettir. Nifferî bunu şöyle ifade eder: “Vakfe, tüm farklılıkları tanımaktır.”⁷²⁵ Tilimsânî de vakfeyi “bütün farkları anlamaya başlamak, yani müşâhedenin âyânındaki anlamında fenâ bulmak” olarak tanımlamıştır. “Tüm farklılıkları tanımak” sözünün anlamı Tilimsânî'ye göre, farklılıkların manalarını idrâk etmektir. Söz konusu farklar çoktur. Zira vâhid için zâtından dolayı hakkında ihtilafların bulunmadığı nitelikler bulunur. Vakfe makamı bu âlemdeki çoklukları, farklılıkları anlayarak hakîkati gereği onları ademe nisbet ederek açıklığa kavuşturur. Zira Vâhid müşâhedenin âyanında vâhid olarak kalmaya devam eder.⁷²⁶ Dolayısıyla vâkîf, nihâî ve kuşatıcı bir tecrübe olan vakfe sırasında eşyânın zâhirine dair mevcut olan bütün zıtlık, farklılık ve çokluktan kurtularak onların hakîkatlerinin idrâkine ulaşır.⁷²⁷

Bir başka açıdan vakfenin anlamı vâkîfin gözünde rüsûmun mahvı ve rüsûmdan resmin helâk olmasıdır. Vâkîfin nazarında esmâ-i ilâhiyye'nin müşâhedesini iki durumdan biri gerçekleşene kadar tamamlanmaz. Bunlardan ilki anlam bakımından zıtlık içeren esmâ'nın zihnî itibarlarla vâkîftan temâyüz etmesi, yani ayrılmasıdır. Misal el-Hayy ismi canlı için iken el-Mümît ismi ölü içindir; el-Mutî ismi, verilenin isminden dolayı iken el-Mâni ismi engelleyenin isminden dolayıdır. Bu itibarla rüsûmun hepsi vâkîf tarafından vakfe halinde müşâhede edilmez olur,

⁷²⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 551.

⁷²⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 148.

⁷²⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 148.

⁷²⁷ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 163.

yani vâkıf körleşir. İkinci durum ilâhî isimlerin herhangi bir ihtilaf ya da zıtlık olmaksızın Müsemmâ'nın aynında esmânın müşahede edilmesidir.⁷²⁸ Görüldüğü üzere, vâkıf temelde ilâhî isimler olmak üzere her türlü ihtilaf, zıtlık ve ülfeti de uzaklaştırılması gereken sûret olarak değerlendirdiğinden o, isimlerden ziyâde Müsemmâ'nın vasıflardan ziyâde mevsufun tâlibidir ve ancak onunla mutmain olur.⁷²⁹

6.1.3. Fenâ ve Mahviyet Hâli Olarak Vakfe

Vakfe, tasavvuftaki her türlü zıtlık ve çoklukların ötesindeki bir hâli de ifade eder. Bu veçhesiyle vakfe, “fena ve mahviyet” hâlidir. Bu mertebeye sadece Nifferî de “vâkıf” İbnü'l-Arabî'de ise “insan-ı kâmil” sahip olur. Nifferî bu konuyla ilgili düşüncesini şu cümlesiyle ifade eder: “Vâkıf, tek bir hükme göre, konuşur ve susar.”⁷³⁰ Tilimsânî bu ifadeyi şöyle şerh eder: “Vâkıf, konuşması ve susması durumunda seyyidinin vücûdunda ademiyyeti görür/idrâk eder. Zira o iki mertebede de tek haldedir.”⁷³¹ Herevî ise vâkıfın içinde bulunduğu bu hâli “cem” terimi ile ifade eder. Ona göre cem, ikiliği çağrıştıran her türlü tefrika, işaret ve gayrı ortadan tamamen kaldıran bir mertebedir. Nitekim Herevî'ye göre, sâlikin söz konusu mertebeyi elde etmesi ancak telvînden arınarak doğru bir temkîne ulaşmasından, gayra ait bir resim, sıfat ve fiilin bulunduğu görme illetinden, ikiliğin şuhûdundan ve son aşamada da şuhûdun da müşahede etmekten kurtulmasından sonra mümkün olabilir.⁷³²

Vakfenin her türlü tefrikanın ötesinde bir mertebe oluşunu Nifferî şu cümlesiyle de ifade eder: “Vakfe, gece ile gündüzün ve her ikisi arasında bulunan kıymetlerin de ötesindedir.”⁷³³ Tilimsânî ise bu veciz ifadeyi vakfe makamının akılların idrâkinin ötesi de olmasından yola çıkarak şerh eder. Şöyle ki, akılların

⁷²⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 131.

⁷²⁹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 128; Tîb, *Vahdetü'l-Vücûd*, s. 88.

⁷³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 116.

⁷³¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 116.

⁷³² Tilimsânî, *Şerhu Menâzili 's-Sâirîn*, c. II, s. 596-597.

⁷³³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 117.

algılamaları on kategoriden hâsıl olmaktadır. Kendisine başvurulacak olan bu kategoriler ise sadece cevher ve araz ve ikisinden soyutlanan şeyleri kapsamaktadır. Söz konusu olan gece ve gündüzün her ikisi de lâhik zamandan (cismin hareketleri ile alakalı olan zamanı) ifade eder ki, vakfe onun ötesidir, yani onun üstündedir. Gece ve gündüzün tamamı/izâfî zaman olduğundan ilmin konusu dâhilindedir. Marifet de her ne kadar nurdan olup kevnî bakımından bâtın olsa da gece ve gündüzle alakalıdır, yani izâfî varlıkla/zamanla alakalıdır. Bununla birlikte vakfe hiçbir şeyle alakalı değildir. Zaten vakfenin üstünlüğü makamındaki şey'iyeti/küçük şeyleri nefyetmesidir.⁷³⁴

Herevî'ye göre, cem'in zıttı olan tefrika, vücûd ile mevcûd arasındaki farkı idrâk etmektir. Nifferî bunun ancak vakfede gerçekleşebileceğini ifade ederek şöyle der: "Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Vakfe, sivânın ateşidir. Eğer sivâyı vakfe ile yakarsan ne ala; yoksa ben seni yakarım."⁷³⁵ Şöyle ki, vakfenin görüş alanı gayriyet olduğundan dolayı onun eserlerle beraber varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Tilimsânî bu durumu "vakfe ile mâsivânın tutuşması" olarak adlandırır. Fakat vakfe ve mâsivânın tutuşması sonucunda vakfenin görüş alanı tamamlanmamıştır. Çünkü sâlikin mâsivâdan tamamen kurtulması gerçekleşmemiştir. Zira mâsivâ mülâhazasıyla birlikte gizlenmiştir, yani vakfenin mâsivâyı tutuşturması durumunda yine mâsivânın varlığı/remzi söz konusudur. Ancak mâsivâ vakfe ile tamamen tutuşup kül olduğunda, sâlik ile Hak arasında engel kalmaz. Bu vakfenin mâsivâyı tutuşmasıdır/onu yakmasıdır.⁷³⁶

Nifferî'ye göre, vâkıfın müşahede ettiği tecellilere ilişkin tecrübeleri, gayb âlemine ilişkin olup oldukça yoğundur. O bu konuya ilişkin düşüncelerini şu cümlelerle ifade eder: "Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şunu ilham etti: Eğer şâhidin meşhûdunda Kendim'i ondan gizleseydim, şâhidin zararından değil de Ben'i kaybetmenin vereceği zarardan şikâyet ederdi."⁷³⁷ Tilimsânî'ye göre, bu tenzil

⁷³⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 117.

⁷³⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 117.

⁷³⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 117.

⁷³⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 126.

“müşahede edilen yerdeki ihâtasından dolayı vâkıfın şuhûdun tamamına şâhid olmaya ihtiyaç duymasını” konu edindir. Eğer bulunduğu mertebede meşhûdunu kaybetmede ittifak etse ve eğer cüz’iyyet olsa şüphesiz o, meşhûdunu mutlak olarak kaybeder. Dolayısıyla eğer onun şuhûdu mutlak olarak mevcutsa o, bu mertebede ondan gizlenmektedir. O, o vakit zararda şüpheye düşer. Özellikle bu mertebedeki meşhedi kaybeder. Çünkü bu meşhedin sahibi meşhûdunu kaybeder. Vâkıf onu kaybettiği zaman onda başka bir sır vardır ve burada Hak maksûddur. Vâkıf sebebiyle nâtikların hepsi, burada şuhûd mertebesine isnat edilen tasdik in vecihlerden bir vecih ile bâtıl ya da doğruluk hakkında tasdikte bulunmadıklarından bu nâtik kaybın zararı konusunda şüphelenmektedir. Bundan dolayı onun durumu bütün susanların sustuğu haldir.⁷³⁸ Tilimsânî’ye göre, bu durumda şâhid şu âyetin anlamını müşahede eder: “*Rahman olan Allah’ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin.*”⁷³⁹ Dolayısıyla kim buna şâhid olmadıysa bu vâkıf değildir. Zira o kaybın zararı konusunda şüphelenmektedir. Bu mertebelerin erbabları hicâbların idrâkine ulaşmaya istekli değildirler. Çünkü makamları bunu gerektirmektedir. Bu mutabık olunan şerhtir.⁷⁴⁰

Tilimsânî’ye göre, vakfedeki vâkıf için iki hal vardır. Bunlardan biri şuhûddaki fenâ halidir. Bu vakfenin hakikatidir. Diğer hal ise şuhûdda fenânın sarhoşluğundan sonraki sahv halidir. Bu son halde vâkıf kendinde ilk halden kalan ilmin bâki olarak kaldığını görür. Bu bizzat vakfe hâli veya vakfenin hakikati olmayıp, vâkıfın nefsinde vakfe tecrübesi sonucu oluşan ilimdir. Nifferî bu hâli ilmü’l vakfe olarak adlandırmıştır.⁷⁴¹

⁷³⁸ Samt bahsi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 212-216; Ebû Tâlib Mekkî, *Kalplerin Azığı: Kûtü’l-Kulûb*, (trc. Muharrem Tan), 3. Baskı, İz Yay., İstanbul 2018, c. II, s. 29; İbnü’l-Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, c. III, s. 271.

⁷³⁹ Mülk, 67/3.

⁷⁴⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 126-127.

⁷⁴¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 128.

6.1.4. Tecrîd Hâli Olarak Vakfe

Vakfe her türlü makam ve hâlin ötesinde tam anlamıyla mâsivâdan tam bir tecrîd hâlidir. Tecrîd hâli üzere olan kul ehadiyyetten başkasına şâhid olmadığından tecellîler sonucu fâni olur. Tilimsânî'ye göre vâkıf, tecrîd hâli olduğundan bu makamda diğer bütün makamlarda olan bütün zevklerde dâhil olmak üzere zevklerin tamamını tahakkuk eder ve diğer makamları ihâta etme anlamında bu tektir. Onun erdiği bu hakikat, havâstan bu makamlarda olanların ulaştığı hakîkatin haricinde bir özellik taşır. Çünkü onların tahakkuk ettiği makamlar “hazerâtü'l-esmâdır”, yani ilâhî isimler aracılığıyla edinilen makamlardır. Fakat vakfe Hakk'ın müsemması ile alakalıdır. Vâkıfın her eve dâhil olmasının anlamı bütün evleri kapsayacak kadar olmasından dolayıdır. Bu onun bütün makamların zevkine hâsıl olması demektir, yani bu ifade vâkıfın esmânın tecellîleriyle yetinmeyip Hak Teâlâ'yı, yani müsemma'yı talep de ısrarcı olduğunu ifade eder.⁷⁴²

Nifferî vakfenin tam bir tecrîd hâli olduğunu şöyle ifade eder: “Vâkıf, havâtırı nefyettiği gibi marifeti de nefyeder.”⁷⁴³ Tilimsânî'nin de dikkat çektiği üzere bu nefyetmelerin hepsi Hakk'a vâsıl olmak için yapılan hazırlık tertibidir. Allah Teâlâ'nın ehlinin tarîkinde sâliklerin havâtırı nefyetmeleri bu manevî yolculuğun gereklerindedir. Bu, onların sülûklarının zikirle olması, düşüncelerle/fikirlerle olmamasından dolayıdır. Düşünme onların indinde haramdır. Bu kelâm tarîkteki tefekküre teşviki reddetmez. Çünkü bu sahihtir. Lâkin cennetin tâlibi içindir. Bununla beraber hakîkate tâlib olanlar için de düşünmek haramdır. Tilimsânî, burada Allah Teâlâ'nın tarîkinde olanların cennetin tarîkinde olanlardan farklı olduğunu ifade eder. Cenneti elde etmek âşk ve tutkunun tarîki ile mümkün olduğundan, onu elde etmek için müritten cevherin çıkmasına izin vermeyi istemiş olanlar vardır. Onun için şeyh şöyle demiştir: “Ey oğlum, eğer sen sadece cenneti istersen, cennet annelerin ayakları altındadır. Eğer sen sadece Allah Teâlâ'yı istersen O sadece benim indindedir.” Böylece şeyh cennet talebi ve Hak Teâlâ'yı talebin arasındaki farkı

⁷⁴² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 117.

⁷⁴³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 141.

ortaya koymuştur. Sâlik, Hak Teâlâ'nın tarîkindedir. Onun hali/mertebesi havâtırı muhafaza etmektir.⁷⁴⁴ Şüphesiz vâkîf, ârifin gayesi olan mârifetleri nefyeder mâlûm havâtırı⁷⁴⁵ nefyetmesi gibi ve onun nefyi zorunludur. Nitekim vakfe mâsivâyı kabul etmemektir.⁷⁴⁶

Tilimsânî vakfe tecrübesinin maddi âlemin her türlü sınırlarının ötesinde, yani tam bir tecrîd hâlinde olduğunu ifade etmiştir. Şöyle ki, şey'iyât ve mâhiyetlerin tamamı hadd/sınırlar vasıtasıyla hey'et kazanır. Bundan dolayı şey'iyeti ve mâhiyeti bulunan her şeyin haddi vardır. Ancak vakfeyi diğer mertebelerden ayıran hakîkatın kendine has cüz'ü ve mâhiyetinin olmasıdır. Dolayısıyla, bizzat kendi hadd'ini nefyetmesi mümkün değildir. Şâyet o, eğer sınırları reddederse kendi sınırı dışındaki bütün sınırlar onda yok olurdu. Onun özelliklerinin, hakîkatının, kendine has cüz'ünün oluştuğu/temeyyüz ettiği yer ise kaderdir. Bu ise onun nefyini mümkün kılmaz. Ayrıca vakfe diğer mertebeler gibi olmasa bile selbî tarzda da olsa bir mertebedir. Ancak mertebelerin nihâsi, en geniş ve kapsamlısı olması da itibariyle vakfe neredeyse bütün haddlerden/sınırlardan uzaklaşmak, ayrılmak anlamına gelir. Bu yüzden bir şeyin sınırlardan/haddlerden uzaklaşması/ayrılması düşünülecek olsa bu Nifferî'ye göre, vakfe olurdu.⁷⁴⁷

Vakfe hakîkate erişmenin nihâî bir mertebesi olduğundan diğer mertebelere ilişkin sınırları/hadleri nefyeder. Bundan dolayı vâkîf bu tecrübesi sırasında mahlûkata ilişkin her şeyden tam bir tecrîd halindedir, yani vâkîf Hakk'ın huzurunda bulunduğundan dünya ve ahirete dair her türlü endişe ve beklentiden kurtulmuştur, Allah'tan başka hiçbir şeyle ilgilenmez. Nifferî bu durumu şu cümlelerle ifade eder: "Vâkîf ne hüsn ile saptırılır ne de korkuyla yıldırılır; ben ona yeterim, vakfe de onun haddidir."⁷⁴⁸ Tilimsânî'ye göre, vâkîf his /haz sahiplerinin mertebelerinin üstünde yer alır. Çünkü ancak haz sahibi olan ârif için kalbinin ürkmesi ve tertip âleminde sûretin

⁷⁴⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 141.

⁷⁴⁵ Havâtır için bkz. Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 135; Yaşar Nuri Öztürk, *Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, 2. Baskı, Yeni Boy Yay., İstanbul 1996, s. 194.

⁷⁴⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 141.

⁷⁴⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 142.

⁷⁴⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 126.

hüsnü ile alaka kurması söz konusu olur. Vâkıf ise bir şeyle alaka kurmayandır, yani vâkıf için vakfe onun sınıridir. Ancak vakfe bununla sınırlı değildir. Lâkin O, hudutların nefyidir. Tilimsânî'ye göre, vakfenin vâkıf için sınır/hadd olduğunu işitmek ancak mecazî haddir. Çünkü vâkıf sınır olmayan en üst sınıra vardığında onun için had bakımından had bulunmaz.⁷⁴⁹

6.1.5. Vahdet/Tevhîd Hâli Olarak Vakfe

Vakfe tam bir vahdet hali olarak kulu kaplayan ilâhî bir mizacı ifade eder. Nifferî “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Eğer vakfede bana dua edersen, vakfeden çıkmış olursun.”⁷⁵⁰ ifadesinde buna değinmiştir. Tilimsânî ise bu ifadeyi şöyle şerh etmiştir: “Dua kul ile rab arasında meydana gelir. Vakfe orada rabden başkası değildir. Dua edildiği esnada rab ve kul arasında bir ikilik olacaktır ve bu vakfenin ruhuna aykırıdır. Çünkü kul Hakk’ın varlığında fena bulmuştur. Dolayısıyla vakfe makamında kim dua ettiyse, vakfeden çıkmıştır.”⁷⁵¹ Vakfe gerçekten makamların yükseğidir, ancak vâkıfın orada Allah Teâlâ’ya vâkıf olması gerekir başkasına değil. Aksi halde vakfeden çıkar. Çünkü vâkıfın kararı/hükmü Allah ile (billâh) olması ve başkasıyla olmamasıdır. Aksi halde vakfenin dışına çıkmış olur.⁷⁵²

Nifferî’nin “Vâkıf tek, ârif ise çifttir.”⁷⁵³ ifadesinin şerhine ilişkin olarak Tilimsânî’ye göre, ârif sûretten bakiye bulunduran kişidir. Dolayısıyla düalizmi zorunlu kılar. O, el-izdivâc’ıl-mezkûrdur, yani ârif sûret barındırmasından dolayı gizli şirktedir. Bununla birlikte vâkıfın kendisi mutlak hakîkati temel almıştır. Bu yüzden Hak’tan başkasıyla beraber değildir. Çünkü O düalizmi esas almaz. Eğer aksi olursa tevhîd konusunda ölçüyü kaçırma/şatahat vardır.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 126.

⁷⁵⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 118.

⁷⁵¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 118.

⁷⁵² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 119.

⁷⁵³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 135.

⁷⁵⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 135.

6.1.6. Hürriyet Hâli Olarak Vakfe

İbnü'l-Arabî, hürriyeti âleme kul olmanın karşıtı olarak ele alır. Çünkü özelde İbnü'l-Arabî genelde bütün sûfler için hürriyet, âleme kulluktan kurtulmak veya azatlık olarak düşünülür ve onlar için bu gerekli bir şeydir. Ancak hürriyet Hakk'a kulluğun karşıtı olarak ele alınır, ondan azatlık asla mümkün değildir. Bu yüzden insan Hakk'a kulluktan asla ayrılmaz; hatta Hak Teâlâ'ya tam kulluk ile hürriyete ulaşabilir. Başka bir ifade ile hürriyet, Allah'a gerçek kulluktur.⁷⁵⁵ İbnü'l-Arabî'ye göre, hürriyet zâtî bir makam olup, ilahî bir makam değildir. Kul için mutlak bir hürriyet yoktur. Çünkü o, Allah'ın kuludur. Zira ubûdiyet azad kabul etmez. Bu ilah olması bakımından Hak için de geçerlidir, yani efendinin kölenin varlığıyla, sahibin malıyla ve hükümdarın mülküyle irtibatı olması gibi İlah da me'luhu ile irtibatlıdır.⁷⁵⁶

Nifferî'ye göre, sâlikin dünyevî ve uhrevî her türlü kaygı, arzu, eğilim, duygu ve düşünceleri onu seyr u sülûkunun nihâî hedefi olan ehadiyetü'l-cem'e ulaşmasına engel olan hicâbtan başka bir şey değildir. Zira sâlikin üzerinde hüküm süren söz konusu kaygılar onu mâsivânın esiri haline getirir. Salik ise ancak bu engellerden kurtulduğunda Hak Teâlâ ile beraber olma hürriyetine kavuşur. Nifferî bunu şu cümleleriyle ifade eder: "Benimle vakfe etmeyen, benim dışında her şeyle vakfe eder."⁷⁵⁷ Tilimsânî göre, ehadiyetü'l-cem'e şahid olamayan kimse vakfeden ayrılırsa, kendisine hedef olarak neyi belirledi ise belirlediği şeyle bütünleşir ve onunla aynı olur. Tilimsânî, sâlikin vakfe makamına erişmek için tedricî olarak geçmiş olduğu tüm mertebeler sonucunda edindiği ilimlerin sâlikin bunları fark etmesi için olduğunu aksi halde söz konusu olan bu ilimlerin insanı meşgul eden şeylerden başkası olmadığını belirtir. Nitekim Hak Teâlâ'nın Kayyûmiyet ve Vâhdâniyet sıfatları sâlikin vakfe mertebesine ulaşmak için geçirmiş olduğu mertebelerin Hakk'a bakan tek cihetidir.⁷⁵⁸

⁷⁵⁵ Suad Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 241.

⁷⁵⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. III, s. 341-342.

⁷⁵⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 120.

⁷⁵⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, s. 120.

Nifferî'ye göre, mevcûdiyet sâlikî Hak'tan başka şeylerle taallukunu sağlaması bakımından bir meşguliyettir: Nifferî bunu şöyle ifade eder: "Benim dışında her şeyle vakfe eder." Tilimsânî'ye göre, Hakk'ın mevcûdiyeti meşguliyet olarak işaret etmesi mevcûdiyetin mâsivâ olmasındandır ve mâsivâ aslında hicâbtır. Söz konusu olan şudur ki, mevcûdatın tümü Hak Teâlâ'nın vâhdâniyetinin ifadesidir. Lakin insanların çoğu tarafından mâsivânın hicâb olarak idrâk edilememesi ve insanların mâsivâ ile meşguliyetleri, onların Hak'tan gafil olmalarına ve Hakk'ın huzurunda vakfeye erişme hedeflerinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Tilimsânî bunu idrâk etmesi halinde sâlikin ademiyyeti bulabileceğini ifade eder. Ayrıca Tilimsânî bu ifadelerin izâhını yaparken Gazzâlî *Mişkâtü'l-envâr* adlı eserinden Nifferî'nin söz konusu ifadesiyle aynı anlama gelen Hak Teâlâ'nın şu sözüne yer vermiştir: "*Onun vechi dışında her şey fânidir.*"⁷⁵⁹ Tilimsânî'ye göre, kim bu meseleyi idrâk etme mertebesine erişmiş ise; halkın mertebeleri ile irtibatı kesmiştir ve yaratıcı olan Hak ile ittisal kurmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse, mevcûd ile meşgul olmak, onu vücûda ortak koşmak demektir. Vücûd, hariçteki bir cevherdir.⁷⁶⁰

Tilimsânî, sâlikin hakîkate erişmek için çıktığı seyr u sülûk yolculuğunda mâsivâyâ dair endişelerden kurtulduğunda, ancak kölelikten kurtulup tam bir hürriyet içinde sükûnete erişebileceğini daha önce de belirtmişti.⁷⁶¹ Tilimsânî'ye göre, vâkıf kölelikten kurtulduğundan müreffeh bir yaşam sürmektedir. Çünkü o, Hak Teâlâ'nın ihsanlarıyla nimetlenir ancak nimetin sevgisine sahip olmaz. Dolayısıyla nimet üzerinde sevgiye sahip olmadığından nimet onun için hicâp olmaktan çıkar. Böylece vâkıf üzülür, ancak üzüntüsünün kendisini mağlup etmesine izin vermez. Bundan dolayı zalim/üzüntü ona zulmedemez ve onun için hicap olmaz. Tilimsânî'ye göre, burada kastedilen vâkıfın duygu ve düşünceleri üzerinde mutasarrıf olduğu ve onun durumuna hâkim olduğudur.⁷⁶²

⁷⁵⁹ Kasas, 28/88.

⁷⁶⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 120.

⁷⁶¹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 148.

⁷⁶² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 123.

Hürriyet, hakikat ehlinin ıstılâhları arasında yer alır. Kâinât ve onun muradlarına kölelikten çıkmak ve bütün alâkaları koparmak anlamındadır. İbrâhîm Edhem (ö. 161/777-78) hürriyet ile alakalı olarak şöyle demiştir: “Hür olan, dünyadan çıkmadan önce dünyadan çıkan kişidir. Hür insanın alâmeti, dünya ve ahiret işleri arasında kalbinden temyiz düşmesidir (gözünde dünya ve ahiret işlerinin bir olmasıdır).” Böyle bir kişiyi ne dünyanın, ne de ahiretin uzun emelleri esir alabilir. Tıpkı Hz. Peygamber’in (sav) buyurduğu gibi “Nefsimi dünyadan sakındırdım. Onun için benim nazarımda, dünyanın taşı ve altını birdir.”⁷⁶³ Yani hürriyet, Hak Teâlâ’dan başkasına köle olmaktan kurtulmaktır. Bunun ise üç mertebesi vardır: Avamın hürriyeti şehvetlerden, havâssın hürriyeti irâdelerini Hakk’ın irâdesinde yok etmek için murâd ettikleri şeylerden, hâss-ı havâssın hürriyetleri ise Nurlar nuru’nun tecellisinde yok olabilmeleri için şekil ve eserlerden âzâd olmaktır.⁷⁶⁴

Nifferî, vakfeyi “kulun hürriyetini elinden alan her türlü kaygıdan arınarak hür olma durumu” olarak tanımlamıştır. Bunu âlim, ârif ve vâkıfın idrâk düzeyi bağlamında şöyle ifade eder: “Âlim, köleliktedir. Ârif, anlaşmalı köleliktedir. Vâkıf ise hürdür.”⁷⁶⁵ Tilimsânî’ye göre, bunun sebebi âlimin ilminin naklen olması ve kavrama gücünün felsefeciler gibi olmasıdır. Bu yüzden âlim ilmin tamamını başkasından aldığından ilmî taklidîdir ve bu ilimle Rabb’e gâiben ibadet eder. Dolayısıyla o, makamından dolayı ubûdiyetin köleliğindedir. Fakat ârif şuhûdun bazısına şâhid olmamıştır. Bu yüzden sûretinin bir kısmı marifetteki mekânının derecesine göre, ondan silinmiştir. Fakat sûretinin bir kısmı ise ondan silinmemiştir, ancak sûretin halkıyyeden hakikate dönüşmesi bunun dışındadır. Böylece ârif köleliğin cüzlerinin bir kısmından kurtulmuştur. Bundan dolayı sanki özgür olmaya yaklaşmıştır. Vâkıf ise hürdür. Bunun anlamı zâtının ve sıfatlarının halkıyyeden hakikiyyeye dönüşmesi demektir. Bundan dolayı onun için ubûdiyette bir şey

⁷⁶³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 300.

⁷⁶⁴ Kâşânî, *İstılâhâtü’s-Sûfiyye*, s. 58.

⁷⁶⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferî*, s. 134.

kalmamıştır. Bu ondaki halife olarak atanmasının sırrının sübûtunun göstergesidir. Mutlak olarak halife olması tamamen bu makamından kaynaklanmıştır.⁷⁶⁶

6.1.7. Sükûnet/Halvet Hâli Olarak Vakfe

Sûfilere göre, tahallî, sâlikin yalnızlığı seçerek Hak'tan alıkoyan her şeyden, yani mâsivâdan yüz çevirmesi demektir. İbnü'l-Arabî'ye göre ise kazanılmış varlıklardan yüz çevirmektir. Çünkü müşahede edilen ve zuhûr edenin kim olduğu hakkında bilgisi olmayan sülûk ehli, Hak ile yalnız kalmayı tercih eder. Bunun amacı varlıkta görülen çokluğun kendilerini Hakk'ı görmekten perdelemiş olmasıdır.⁷⁶⁷ Nitekim varlıklarla ilişkisini kesen sâlik, tecellîlere hazırlanmak için mâsivâdan yüz çevirir. Tilimsânî'ye göre, vakfenin anlamlarından biri de “matlûbun zâtında, tâlibin zâtının fâni olduğu bir makam” olmasıdır. Nitekim insan varlığına inanmaktan tahallî edip kendisini mazhar saydığı anda her türlü yönelişten yüz çevirir. Aynı zamanda o, dört seferden ilki olan seferin nihâyetidir. Bu seferin ilki taarrufun üstündedir ve onun sonu vakfedir.⁷⁶⁸ Yani vakfe seyr u sülûktaki nihâî noktadır.

Nifferî vakfenin hakikatini farklı şekillerde ifade eder. Bu ifadelerden biri de onun şu sözüdür: “Vâkıf, ahirleri görür ve evvellerin ise onun üstünde hükmü yoktur.”⁷⁶⁹ Tilimsânî ise bu tenzili şerh etmeden önce “Mertebenin sırrı bulunan bu tenzil, önceki tenzillerden üstündür.” diyerek cümlenin içeriğinin önemine vurgu yapar. Nitekim bu ifadeler vakfe ehlinin gördüğü imtiyazları ifade eder. Öyle ki müşâhedeye nail olan vakfe ehli kulda eşyaların halka bakan vechesi kaybolur ve Hakk'ın vechesi bâki kalır. Böylece vâkıf bütün mevcûdâta ezelen ve ebeden bunun böyle olduğu hakikatine şahid olur. Burada Tilimsânî'ye göre, Nifferî'nin evvellerinden kasdı; eşyanın halka bakan vechesidir. Ahirlerinden kastı ise eşyanın Hakk'a bakan vechesidir. Dolayısıyla sâlik eşyanın Hak Teâlâ'ya bakan vechesini müşâhede ettiğinde onunla beraber başkasını görmez, yani Hakk'a bakan vecheye, yani âhirlere şahid olanda, evveller, yani halka bakan vecde kaybolur. O, bu yüzden eşyayı evvelkilerin rü'yetinde görür. Tilimsânî

⁷⁶⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 135.

⁷⁶⁷ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 43-45.

⁷⁶⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 114-115.

⁷⁶⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 120.

burada evvelkilerin hakkında hüküm verilmemesi gerektiğini belirtir. Ona göre, evvelkiler olarak zikredilen mevcûdun durumunun mütemayiz olarak ifadesidir. Zira halktan Hakk'a dönüş, çokluktan vahdete dönüştür. Burada sâlik çokluğun karmaşasından kurtularak sükûnete ermiştir. Çünkü o, bu vâhidin dâim olduğunu görür ve çokluk hakkında hüküm vermez.⁷⁷⁰

6.2. Tahalluk Olarak Vakfe

Genel itibariyle tasavvufun gayesi, Hakk'ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek, güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmak, kısaca Allah ve Rasûlünün ahlâkıyla ahlâklanmaktır.⁷⁷¹ Bilindiği gibi tasavvufta kemâle ulaşmak da ancak Allah hakkındaki bilgiye bağlıdır. Allah hakkındaki bilgi ise insan için “ahlâk” demektir. Bunun tasavvuftaki tam karşılığı “tahalluk bi ahlâkîllah”, “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak” cümlesidir. Dolayısıyla ahlâk sahibi olduğumuz ölçüde Allah hakkında bilgimiz artacaktır.⁷⁷²

İbnü'l-Arabî'ye göre, ahlâkın görevi perdeleri ortadan kaldırmaktır. Allah hakkında bilginin kaynağı ise esmaü'l hüsna'dır. Nitekim sûfnin beşerî sıfatlardan fâni olup, Hakk'ın isimleri ve sıfatlarıyla ahlâklanması Tilimsânî'ye göre, ancak vakfe mertebesinin bir tezâhürü olarak ortaya çıkar. Nifferî'nin konuya ilişkin “Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şunu ilham etti: Benimle vakfe edeni ziynetle kuşandırırım. O da ziynetten başkasını göremez/idrâk etmez.”⁷⁷³ ifadesini Tilimsânî bu doğrultuda şerh eder. Tilimsânî'ye göre, burada ziynetin anlamı Hak Teâlâ'nın isimleri, sıfatları ve fiilleridir. Sâlik, Hakk'ın isimleri ve sıfatları ile tahalluk olması sonucu kemâle ermiş olduğu bu vakfe mertebesinde, sanki Allah tarafından kevnin tamamının manası kılınmıştır. Dolayısıyla bu merbede sâlik hüsnün menbainin Hak

⁷⁷⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 120.

⁷⁷¹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 24.

⁷⁷² Demirli, *İbnü'l-Arabî Metafizîği*, s. 32.

⁷⁷³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 115.

olduğunu ve bütün güzelliklerin tamamının Hakk'ın tezâhürü olduğunu görür ve O'ndan başka ziynet de görmez.⁷⁷⁴

Vâkıfın ilâhi tecelliler sonucu beşerî sıfatlarından fâni olup Hak Teâlâ'nın bekâsıyla bâki olmasını Nifferî "Vâkıfın cismi ölür lâkin kalbi ölmez."⁷⁷⁵ ifâdesiyle dile getirir. Vâkıfın cismi uçup gittiğinde, ruhu Hakk'ın asla ölmeyen Hayy sıfatının nuruyla boyandığından ruhu ölmez. Tilimsânî'nin bu cümlelerin şerhinde ifade ettiği üzere ruhtan kasıt kalptir. Böylece idrâk kalbe nisbet edilmiştir. Her ne kadar tasavvufta idrâk kalbe nisbet edilse de hakîkatte idrâkin yeri ruhtur, yani burada kalbin işlevi ruha bırakılmıştır. Ruh ile murad burada felsefecilere göre, ise nefstir. Sûfiler nefsi de onu ruh olarak adlandırmaktadırlar. Fakat genelde sûfilere göre, nefis çoğunlukla kötülenmiş/yerilmiş sıfatlar için kullanılır.⁷⁷⁶

İlahî tecrübe ile beşerî vasıflardan uzaklaşan, beşerilikten çıkan vâkıfın hislerinin Allah'ın ceberrutu/büyüklüğüyle karıştığını Nifferî, "Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şunu ilham ett: Vâkıf neredeyse beşerilik özelliğinden çıkacaktı."⁷⁷⁷ ve "Vâkıfın hissini benim ismetimin ceberrûtuyla karıştırdım. Böylece o her şeyden haber verdi ve hiçbir şey ona uyum sağlamadı."⁷⁷⁸ sözleriyle belirtmiştir. Tilimsânî ise bu cümleleri şöyle izâh eder: "Vâkıfın vasfı Hakk'ın vasfı ile mecz olmuş güzel bir vasıftır. O, halkî vasfını Hakk'ın ceberûttundan dolayı Hakk'ın vasfı ile değiştirmektedir. Çünkü vâkıfın kemal vasfı ile vasıflanabilmesi için kusur ve ayıplarından uzaklaşıp Hakk'ın vasıflarıyla vasıflanması gerekmektedir." Kısacası bu vâkıfın vâkıf, her şeyden haber verir ancak beşerî vasıflardan arınmamış olan mahlûkata artık uymaz.⁷⁷⁹

Çalışmamızda vakfede tahalluk konusu, Tilimsânî'nin Nifferî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserine yazmış olduğu şerh bağlamında Hakk'ın samediyet özelliği ile

⁷⁷⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 115.

⁷⁷⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 128.

⁷⁷⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 128-129.

⁷⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 121.

⁷⁷⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 123.

⁷⁷⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 123.

vasıflanmak ve deymûmiyet özelliği ile vasıflanmak olarak iki farklı başlık altında incelenmiştir.

6.2.1. Samediyet Özelliği ile Vasıflanmak

Tilimsânî'ye göre, vâkıf beşerî sıfatlardan arınarak Hakk'ın vasıflarından samediyet vasfı ile vasıflanır. Tilimsânî samediyet ile olan vakfenin günümüzde vâhdâniyetin mutabakatı olduğunu ifade eder. Nifferî de vakfeyi Allah'ın es-Samed ismi ile ilişkilendirerek şöyle demiştir: “Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Vakfe, samediyettendir. Her kimde samediyette ise zâhiri bâtın, bâtını zâhir olur.”⁷⁸⁰ Konevî'ye göre, Hakk'ın samed ismi “hiç bir şeye ihtiyacı olmayan, ihtiyaç ve sıkıntı hallerinde kendisine başvuru, yönelen” anlamındadır ve Hakk'ın samed olması “Hiçbir şey yoktur ki hazineleri O'nun katında olmasın”⁷⁸¹ âyetinde ifade edildiği cihettendir.⁷⁸² Tilimsânî ise samed kelimesinin “susmak” anlamını öne çıkararak bu ifadenin ehadiyyetü'l-cem mertebesi ile ilişkili olduğunu beyan etmiştir.⁷⁸³ Nitekim bazı sûfilere göre, cem', yaratılanları Hak ile kâim olarak var görmektir. Cem'in en yüksek mertebesi olan cem'ül-cem de ise Hakk'ın dışındaki her şeyi görmekten fâni olmak demektir.⁷⁸⁴ Nifferî'nin ifadesiyle söz konusu bu durum “zâhiri bâtın, bâtını zâhir olur.”⁷⁸⁵ demektir. bu sâlikin kendinden geçmesi ve üzerinde hakîkatin egemen olması sonucu Allah'ın dışındaki hiçbir şeyi hissetmemesidir. Çünkü varlık Hak'tır ve O'ndan başkası yoktur. Hakk'ın dışındakiler de Hakk'ın varlığında mümkün istidâtların hükümlerinin nispetleridir. Nispetler ise ne hakîkat ne de bir şeydir. Onlar nispetlerin hakîkatlerine göre, var olmayan durumlardır (umur-ı ademiyye).⁷⁸⁶ Bunu idrâk etmesinin ardından vâkıf beşerî sıfatlardan arınarak Hakk'ın vasıflarından

⁷⁸⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 119.

⁷⁸¹ Hicr, 15/21.

⁷⁸² Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s. 199.

⁷⁸³ Tilimsânî es-Samed isminin *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ* adlı eserinde lügat anlamının hiç korkusu olmayan demek olduğunu ifade eder. O'na göre, bu adın ahadiyyet makamına yakınlığı vardır. Zira Tilimsânî bu adın ihtiyaçları karşılayan anlamının olmasının yanısıra Hak Teâlâ'nın Ganî ve Muhsîn isimlerinin de manalarını ihtiva ettiğini belirtir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*, vr. 68a.)

⁷⁸⁴ Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, Kapı Yay., İstanbul 2015, s. 305.

⁷⁸⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 119.

⁷⁸⁶ İbn Arabî, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 162.

samediyet vasfı ile vasıflanır. Tilimsânî'ye göre, Nifferî'nin bahsettiği söz konusu vakfe, samediyet ile olan vakfedir ve günümüzde vâhdâniyet mutabakatıdır.⁷⁸⁷

6.2.2. Deymûmiyet Özelliği ile Vasıflanmak

Vâkîf beşerî vasıflardan tamamen uzaklaşarak Hak Teâlâ'nın vasıflarıyla vasıflanmıştır. Dolayısıyla Hakk'ın ilâhî vasıflarına mazhar olmuştur. Nifferî'nin vakfe ehline nisbet ettiği bu vasıflardan biri de ilâhî bir vasıf olan “deymûmiyet/devamlılıktır”. Bunu şöyle ifade etmiştir: “Vakfe muhtaç olmamaktır. Muhtaç olmamak, ebedîlik/devamlı olmaktır. Devamlılık ise sonradan meydana gelmez.”⁷⁸⁸ Tilimsânî'ye göre, vakfe düalizmin olmadığı, müşahedenin sürekliliğinin ifadesidir, yani emr böylece daimdir. Burada söz konusu olan süreklilik, sonradan zuhûr edenlerle telef olmaz. Çünkü sonradan zuhûr etme, devam etmeyen hadiseler gerektirmektedir. Bununla birlikte dâim, hâdis vasıtasıyla değildir. Bu nasıl olur sorusunun cevabı ise şudur: Taayyünât ademiyyettir ve müteayyin birdir. Bu birlik kadîmdir. Bu kadîm dâimdir. Dâim, onun için sonradan zuhûr edip devam etmez. Zira sonradan zuhûr etme bu taayyünâtın yenilenmesinden başka bir şey değildir. Çünkü o, ademiyyettir. Ademiyyât vücûdun çoğalmamasıdır. Şuhûdda onunla birlikte sâbit olmaz/gerçekleşmez. Nitekim vücûd nurdur. Adem zulmettir. Ademiyyât zulümdür ve o kesrettir. Vâcîd nurdur ve O birdir/vâhiddir. Tilimsânî'ye göre söz konusu bu kelâmı ancak istidâtı olan kimse anlayabilir. Çünkü o, perdenin arkasını görür. Dolayısıyla buna müstahaktır.⁷⁸⁹

Nifferî vâkîfin değişmekten uzak bir biçimde devamlılık hâli üzere olduğunu şöyle ifade etmiştir. “Vâkîf, değişimi kabul etmez, arzular da onu yerinden oynatamaz.”⁷⁹⁰ Tilimsânî sözkonusu değişimin karşılıklı değiştirme anlamına geldiğini ifade eder. Fakat bunu vâkîf kabul etmez. Çünkü vâkîfin sıfatı deymûmiyyettir. Deymûmiyet, karşılıklı değiştirme ile çelişkilidir. Vâkîf beşerî vasıflarından mahviyet ile tamamen kurtulduğundan dolayı onda diğer mertebelerde

⁷⁸⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 119.

⁷⁸⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 139.

⁷⁸⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 139-140.

⁷⁹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkîfi 'n-Nifferî*, s. 146.

var olan kaygı, korku, endişe gibi mâsivâyâ dair duygu değişiklikleri olmaz. Ayrıca sâlik vakfede idrâk bakımından nihâî mertebeye ulaştığından dolayı da idrâk yönünden de onda herhangi bir değişikliğin olması söz konusu değildir.⁷⁹¹ Tilimsânî bu ifadeleri “*mehâsin-i mecâlis*”teki kafiyeli beyitler açıklamanın yerinde olduğunu düşünür. Orada şu beyitlere yer verir:⁷⁹²

“Vâkıftan başkası için deymûmiyet yoktur,
Vakfede devamlı olmayandan için söz konusu değildir.”

Tilimsânî bu beyitin şuhûdun devamı/sürekliliğinin ancak vakfenin şuhûdunun ehli için olduğu anlamına geldiğini belirtir.⁷⁹³

6.3. Tahakkuk Olarak Vakfe

Tasavvufun tahakkuk boyutu, tasavvufta seyr u sülûk sonucunda elde edilen hal duygusudur. Bu duygu ile edinilen bilgiler de tecrübî bilgilerdir. Tahakkuk boyutunda edinilen bilgiler ve duygular kulun kesbi ile ilişkili olmakla birlikte, belli bir noktadan sonra vehbîdir. Tahakkuk ehli olan müteahakkik, keşf ve ilhamla manevî ve ilahî hakîkati bulur. Allah’ın vasıflarını bilir, bunları kendi hakîkatleri ve vasıfları haline getirir (ittisaf bi-*evsâfillâh*); buna tahakkuk veya tahkîk denir. Bu mertebedeki sûfiye de muteahakkik, muhakkik, ehl-i tahakkuk veya ehl-i tahkîk denir.⁷⁹⁴

Çalışmamızda vakfenin tahakkukî boyutu; yakîn olarak vakfe, kuşatıcı olarak vakfe, sıdk olarak vakfe, ahadiyyetü’l cem olarak vakfe, yakaza olarak vakfe, hayret olarak vakfe, kurb/bu’ d bağlamında vakfe, küllî müşahede ve açık bir rü’yet olarak vakfe, sükût olarak vakfe, ontolojik olarak vakfe başlıkları altında incelenmiştir.

6.3.1. Yakîn Olarak Vakfe

Tasavvufta yakîn, her türlü şüpheyi ortadan kaldıracak şekilde kalpte oluşan katî, zarûrî, ilâhî bir bilgi/nur olarak tanımlanmıştır. Söz konusu bu hususu Cüneyd-i

⁷⁹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 146.

⁷⁹² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 119.

⁷⁹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 119.

⁷⁹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 341.

Bağdâdî, “yakîn, değişmeyen, bozulmayan, başkalaşmayan bir ilmin kalpte karar kılması ve gaybı temaşa mahallinde şüphenin ortadan kalkmasıdır” diyerek tanımlamıştır. Ebû Abdullah b. Hafîf’ye göre, ise yakîn, “gaybın hükümleri ile ilgili sırların bir hakikat halinde gerçekleşmesidir”. Abdullah Antakî “yakînin en küçük parçası kalbe ulaşınca içini nur ile doldurur ve orada bulunan şüpheleri dağıtır” demiştir. Sâlik gönlüne bırakılan bu nur sayesinde Allah’tan başka hakîkî bir fâil ve müessirin bulunmadığını idrâk eder ve O’ndan başka her varlığın mecâzî ve gölge bir mevcûdiyeti olduğunu bilir.⁷⁹⁵ Nifferî yakîni vakfenin bir vechesi olarak ele alır ve şöyle der: “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Her kim vakfe ilminde işlerini bana devrederse, sırtına yaslanmış ve esasına da dayanmış olur.”⁷⁹⁶

Tilimsânî’ye göre, vakfeyi hakka’l-yakîn bilen kimse zâtını bulmuş olan kimsedir. Herevî’ye göre, ise keşf sahasının ayan beyan ortaya çıktığı hakka’l yakîn mertebesinde sâlik ilmi ilâhînin hakikatine vâkîf olmuştur. Kâşânî’ye göre, ise Hakk’ın ilmi, zâtının ‘aynıdır (ilmuhu teâlâ ‘aynu zâtihî). Bu durumda sâlik, yakîn ve yakîne ait vasıfları taşıma külfetinden kurtularak, taşıyıcı iken taşınan olmuş ve varlığından bütünüyle uzaklaşarak hakka’l-yakînde fenâ bulmuştur. Geriye ne varlığı (aynı) ne de izi kalmıştır.⁷⁹⁷ Bu durumu Tilimsânî şöyle izah etmiştir: “Zira vakfenin ilimlerinde vâkîf, kendisini şâhid olunana (meşhûduna) yetki veren ve kendini vahdaniyetin anlamının zuhûru için görevlendirilmiş temsilci olarak bulur. Çünkü O, onun zuhûruna dayanmıştır ve ona itimat etmektedir. Böylece O, kendisi dışında kimseyi temsil etmemiştir.”⁷⁹⁸ Nitekim İbnü’l-Arabî de yakîn mertebesini “hakikatü’l-yakîn” olarak adlandırmış ve “Hakk’ı, halk (âlem) olmaksızın müşahede etmek” olarak izah etmiştir.⁷⁹⁹

Tilimsânî, Hak Teâlâ’yı marifetle idrâk edenler ile ilimle idrâk edenlerin fazilet bakımından farklılık gösterdiğini ifade eder. Çünkü ona göre marifetle idrâk

⁷⁹⁵ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 154; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 263.

⁷⁹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 118.

⁷⁹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili ’s-Sâirîn*, c. I, s. 294; Bedreddin Muhammed Tüsterî, *Şerhu Menâzili ’s-Sâirîn*, Süleymaniye Ktp., nr. 2707, vr. 74b.

⁷⁹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi ’n-Nifferî*, s. 118.

⁷⁹⁹ İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü ’l-Mekkiyye*, c. II, s. 495-570.

edenler daha faziletlidir. Öte yandan tahkîkin en üst mertebesi olan ve Hakk'ı vakfe ile idrâk edenlerin idrâkinde zan bulunmaz hatta itiraz edilmesi mümkün olmayacak kadar açık bir yakîn söz konusudur. Bunun yanısıra vakfe ehlerinden olanların tecrübeleri ebediyyen farklılık göstermez. Bunu Tilimsânî “Hakk'ı bulan bulur ve Hakk'ı kaybeden de kaybeder.” diyerek ifade eder.⁸⁰⁰ Nifferî ise vâkıfın zâtî müşahedeye vâsıl olduğunu ve yakîn üzere olduğunu şöyle belirtir: “Vakfe, sırrın taayün etmesidir, muhtevasında zan bulunmaz.”⁸⁰¹

6.3.2. Kuşatıcı Olarak Vakfe

Nifferî, tahkîkin gayesi olan vakfe yolunda olan sâlikin tedricen üç mertebeden geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunlar sırasıyla ilim, marifet ve vakfedir. Vakfe makamında sâlikin edindiği tecrübî bilgi, ilim ve marifet basamaklarında edinilen bilgilerin ötesinde ve onları kapsar niteliktedir. Bilindiği üzere vakfe; marifet ve ilmi kapsar. Marifet ise sadece ilmi kapsar. Fakat marifet ve ilim, vakfe üzerinde kapsayıcı bir özelliğe sahip değillerdir. Çünkü onların her ikisi de önemli olmakla beraber vakfenin gerisindedirler. Nifferî bunu şu cümlelerle ifade etmiştir: “Vakfe, her ilmin matla'ma/doğuş yerine sahiptir. Fakat hiçbir ilim onun matlama sahip değildir.”⁸⁰² Tilimsânî ise vâkıf için vakfenin her ilmi kuşatan küllî zevki ifade ettiğini belirtir. Çünkü vakfe ile bütün ilimler vâkıfa açılır. Başka bir deyişle ilimlerden zevk ilmini kim elde ederse, bununla birlikte vakfenin anlamı ona açılır. Bu ise Tilimsânî'ye göre, ehadiyyet-i cem'den başkası değildir. Tilimsânî vakfenin bu özelliğini “*Saymadığı küçük büyük hiçbir şey bırakmamış!*”⁸⁰³ âyeti ile ilişkilendirerek ele alır. Ona göre, âyette ifade edilen kapsayıcılık vakfe makamında edinilen kuşatıcı tecrübî bilgiye işaret eder. O işarete kitaptaki bu âyettir.⁸⁰⁴ Tilimsânî söz konusu ehadiyyet makamının ikiliği kaldırmadığını belirtir. Öyle ki,

⁸⁰⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 137.

⁸⁰¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 137.

⁸⁰² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 119.

⁸⁰³ Kehf, 18/49.

⁸⁰⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 119-120.

şehâdet âlemindeki farklılık gösteren şeylerin arasındaki mesafe, yukarı âlemlere çıkıldıkça azalmakta ve bir süre sonra yok olmaktadır.⁸⁰⁵

Vâkıfın bilgi açısından bulunduğu ulvî bir mertebeyi Nifferî şöyle ifade eder: “Vâkıf, ilmin ve hikmetin/hükümün tamamıdır. Bu ikisini ancak vâkıf birleştirebilir.”⁸⁰⁶ Tilimsânî ise şöyle izah etmiştir: “Vâkıfın zihnine ilimlerin tamamı sanki tek seferde dolar ve bu daimdir. Bu durum vâkıfın ilimlerin zâtı olana kadar devam eder. Bu sebepten dolayı vâkıfa ilmin tamamı denmiştir. Hükme gelince, o, bâtil muhtemeller/ihtimaller olmaksızın ilimde mananın hakîkate tesadüf etmesidir, yani vâkıfın ilmi apaçık hakîkate dayanır ve içinde ihtimal, zan barındırmaz. Bu vâkıftan başkası için böyle olmaz. Bunun sebebi vâkıfın eşyayı Hak ile idrâk etmesindedir. Onun idrâki hakîkattir.”⁸⁰⁷

Tilimsânî, vakfe makamının diğer makamların üstünde yer almakla beraber onlarda var olanları da kuşatma özelliğine sahip olduğunu ârif ve vâkıf arasında mukayese yaparak açıklar. Buna göre, vâkıf gayretin gözü ile değil de kendi gözüyle gördüğü makamlarla çevrelenmiştir. O, nefsinde olan şeyleri bilir ancak bilinmez, yani vâkıfta vakfe makamının kuşatıcı olmasına bağlı olarak diğer makamlara ilişkin bilgi bulunurken, vakfe makamı hakkında diğer makamlar bilgi sahibi olmazlar. Nifferî'nin bu konuyla ilgili şu ifadeleri de mevcuttur: “Ârif bilir ve bilinir. Vâkıf ise bilir ama bilinmez.”⁸⁰⁸ “Herkes seni onun yanında bulur, sen kimseyi yanında bulamazsın.” Ârif ise vakfenin öncesindeki var olan makamlara ilişkin bilgi sahibidir. Onlara nurlanmış gözle bakar.⁸⁰⁹ Eşyayı onunla görür. Fakat kendisinde insanlarla ilgili şirkten/sûretten bazıları kaldığından, insanlar bu sûretlerden dolayı onu bilir/tanırlar.⁸¹⁰

⁸⁰⁵ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, Sufî Kitap, İstanbul 2012, s. 43.

⁸⁰⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 123.

⁸⁰⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 123.

⁸⁰⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 135.

⁸⁰⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 135.

⁸¹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 135.

Nifferî, vakfenin ilim ve marifet üzerinde kuşatıcı olmasını şu sözüyle ifade eder: “Vâkıf, ilim, amel ve marifete vâris olur. Vâkıfa ise Allah’tan başka hiç kimse vâris olmaz.”⁸¹¹ Tilimsânî’ye göre, vâkıf bulunduğu mertebedeki makamların tamamına şâhid olduğundan ilim üzerinde ulemâdan daha çok hak sahibidir. Çünkü ilme ulaşması hikmetledir/hükümledir. Vâkıf, marifet üzerinde de âriflerden daha çok hak sahibidir, çünkü o marifetin direği olan vakfeyi tecrübe etmiştir. Vâkıf bunlara ihtiyaç duyduğundan dolayı sahip olmamıştır. Bunlara sahih bir verasetle sahip olmuştur. “Vâkıfa ise Allah’tan başka hiç kimse vâris olmaz.” sözünün anlamı ise Tilimsânî’ye göre, Hak Teâlâ’nın vasıflarıyla vasıflanmaktır. Nitekim “*Attüğında sen atmadın; lâkin Allah attı.*”⁸¹² âyetinde de geçtiği üzere vâkıf fenâyâ erişmek için zâtını öldürmüştür. Onda Hak Teâlâ’nın zâtı ve sıfatları tecellî ettiğinden vakfede Hakk’ın sıfatıyla sıfatlanmak isteyen kimse için miras vardır. Tilimsânî’ye göre, bu durum hakîkatin idrâk sürecini anlamayan için bir açıklamadır.⁸¹³

Tilimsânî vakfenin diğer makamlar üzerinde kuşatıcı olduğunu lakin onların vakfe üzerinde kuşatıcı olmadığını ifade eder. Tilimsânî’ye göre, ârif vâkıfın hallerini gördüğünde veya sözlerini işittiğinde onda bildiklerini ve bilmediklerini bulmuştur. Bu onun âcizliğinden dolayıdır. Onun şüpheye düştüğü yer burasıdır. Bununla birlikte vâkıf, ârifin hallerinden, marifetinin makamıyla çevrenmesi sonucu söylediği sözlerinden habersiz değildir. Bu konuda onda şüphe bulunmaz. Fakat âlim her ikisinin de hakîkati konusunda bilgi sahibi değildir. Onun konuşması ve düşünmesi aynı seviyededir. Çünkü ilmin makamı Hak ile olan akılların altında yer alır. İlmin dışında, yani ondan daha yüksek olan makamlar akılla erişilen yerler değildir.⁸¹⁴ Bu sebeple tasavvuf tarihinde görüldüğü üzere âlimler ve âriflerden ziyade nihâî tecrübe yaşayan sûfilerin buldukları makam diğer insanlar tarafından anlaşılamadığından onlar zındıklık ya da kâfirlik gibi suçlamalara maruz kalmışlardır.⁸¹⁵ Diğer taraftan Nifferî vakfenin diğer makamlar üzerindeki kuşatıcı

⁸¹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 136.

⁸¹² Enfâl, 8/17.

⁸¹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 136.

⁸¹⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi ’n-Nifferî*, s. 137.

⁸¹⁵ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 200.

etkisini şöyle ifade eder: “Ârif, vâkıftan şüphe eder; vâkıf ise âriften şüphe etmez.”⁸¹⁶ Ayrıca Tilimsânî vakfe makamında diğer makamların tamamındaki zevki talep etmenin mümkün olduğunu çünkü vâkıfın bulunduğu mertebenin bu zevkleri de ihtiva ettiğini belirtir. Vâkıfın ise vakfenin altındaki makamlarda vakfeye dair bir tecrübe bulması mümkün değildir.⁸¹⁷

Vakfenin ilim ve marifeti kuşatan nihâî bir tecrübe oluşunu Nifferî şöyle ifade eder: “Vâkıf, ârifin gördüğü/idrâk ettiği ve irfânına sahip olduğunu şeyi görür; ârif ise âlimin gördüğünü ve ilmine sahip olduğu şeyi görür.”⁸¹⁸ Nifferî'nin bu ifadesinin şerhi bağlamında Tilimsânî'nin de ifade ettiği üzere, vâkıf derece bakımından arkada bıraktığı herkesin önüne geçmiştir ve o, her şey hakkında kapsamlı bilgiye sahiptir. Fakat ârif sadece âlimin bildikleri ve gördükleri hakkında kapsamlı bilgiye sahiptir. Vâkıf, ise ârifi anlamakta/idrâk etmektedir. Bu ârifin içinde bulunduğu durumu anlar anlamındadır. Bu aynı zamanda vâkıfın ârif gibi âlimi ve içinde bulunduğu durumu idrâk eder demektir. Kısaca özetleyecek olursak vâkıf, âlimin ve ârifin ve her ikisini, ikisinin zevklerini ve ilimlerini kuşatır, yani onlara hâkimdir. Fakat onlar vâkıf üzerinde kuşatıcı etkiye sahip değildirler.⁸¹⁹

6.3.2.1. İlim Bakımından Vâkıf ve Âlimin Karşılaştırılması

Tilimsânî, vâkıfın ulemâdan kabul görmediğini, ulemânın da vâkıf tarafından kabul görmediğini belirtir. Bunun sebebi şudur: Ulemâ akıl, nakil veya ikisinden birine dayananı bilendir. Dolayısıyla o vâkıfı bilmez. Bu yüzden ona güvenmezler. Çünkü ulemâ hikmete erişmemiştir ve ilmi her ne kadar faydalı olsa da tahakkuk mertebesine ulaşmadığından, vâkıfın ilmini anlamada için yeterli değildir. Vâkıf ise onların cehâletini bilir, onlara hikmet bakımından güvenmez. Bundan dolayı onlarla anlaşamaz.⁸²⁰

⁸¹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 137.

⁸¹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 130.

⁸¹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 146.

⁸¹⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 146.

⁸²⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 123-124.

Nifferî'ye göre, "Vâkıf, âlemin uzaklaşmasıyla yakınlaşır, âlimlerin ilmiyle perdelenir."⁸²¹ Tilimsânî bu ifadenin şerhine göre, vâkıfın Hakk'a ve hakîkate yaklaşması ulemânın indindeki (uzak olmayı gerektiren) fiiller ve sözlerle olur. Ulemânın sandığı şeyi idrâkten çekilmek ise (vâkıfın sahip olduğu daha ulvî ve kuşatıcı) ilmi ve idrâki gerektirir, yani ulemânın ilmi vâkıf için hakîkat ile arasında bulunan perdedir. Bunun için onlar vâkıfın ilmini inkâr etmektedirler.⁸²² Çünkü âlim Allah'ın hükümlerinden haber verir. Ârif, Allah'ın haklarından, yani esmâ'dan haber verirken, vâkıf ise doğrudan Allah'tan haber verir. Bu yüzden her ne kadar ilim mertebesinden yükselip daha yüce bir mertebeye erişmiş olsa da ârifin idrâkinde henüz tam bir tevhîd hâli söz konusu değildir. Bu seviyede hâlâ çokluk söz konusudur. Zaten ârifin idrâkini sağlayan esmâ çokluğu ifade eden bir mertebedir.⁸²³

Vakfeye erişerek bunu tahkîken gerçekleştirmiş olan kimsenin mâsivâ ile olan ilişkisini Nifferî, nur-zulmet paradoksu içerisinde şöyle ifade eder: "Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şöyle ilham etti: Eğer benimle vakfe edersen, sivâ benim haremim olur; ondan hurûç etme ki, benden eriyip gitmeyesin." Tilimsânî'ye göre, vâkıf nur içinde olduğundan ve nur, Hak'tan olduğundan, o da Haktadır. Öte yandan mâsivâ zulmettedir. Kim zulmete girerse, nuru zayıflar. Burada harem sözünün anlamı sığınılmak için girilen yerdir. Kim buraya dâhil olmak, girmek isterse bu zordur. Buna isyan etmek ise, hidâyetin dışında kalmaktır. Hidâyet ise çok özeldir.⁸²⁴ Gazzâlî, *Mîzânü'l-'amel* adlı eserinde hidâyetin üç mertebesi olduğunu belirtmiş. Gazzâlî'ye göre, hidâyetin birinci mertebesi, "Ona iki yolu da göstermedik mi?"⁸²⁵ âyetinde işaret edilen "hayır ve şer yolunu" bilmektir. Allah kullarının tamamını bununla nimetlendirmiştir. Bazıları akılla; bazıları ise resûllerin dilleriyle (vahiyle) bundan istifade etmişlerdir. Bundan dolayı Allah "*Semûd'a gelince, onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.*"⁸²⁶ buyurur. Hidâyetin

⁸²¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 124.

⁸²² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 124.

⁸²³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 135; Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 189.

⁸²⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 124.

⁸²⁵ Beled, 90/10.

⁸²⁶ Fussilet, 41/17.

ikinci mertebesi, kula ilimlerde yükselme ve sâlih amelleri artırması, hâlden hâle geçirilmesiyle yardım edilmesidir. Allah “*Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidâyetlerini artırır ve sakınmalarını sağlar.*”⁸²⁷ âyetiyle buna işaret etmiştir. Hidâyetin üçüncü mertebesi ise velâyet ve nübüvvet âlemine doğan nurdur. Allah bu nurla teklif ve öğrenme elde eden âkıl vâsıtasıyla ulaşılamayan şeye ulaştırır, hidâyet ettirir. Tilimsânî'nin vakfe mertebesinde belirtmiş olduğu hidâyet kavramı bu mertebelerden üçüncüsüne karşılık gelmektedir.

Nifferî âlimin ilim ile vâkıfın edindiği hakîkati kıyaslayarak şöyle der: “Vakfe etmeyen ilmi görür fakat ma'lûmu görmez. Bundan dolayı yakaza ile perdelenir, gafletle perdelenişi gibi.”⁸²⁸ Tilimsânî ise bu ifadeleri şöyle şerh eder: “İlimler zihinlerdedirler. Bununla beraber bilgiler/malûmat şüphesiz nazarların dışındadır. Dolayısıyla vâkıf kayyûmiyete şâhid olur ve bununla malûmatı görür. Âlim ise aslında şuhûda şâhid olmaz, aksine hisleriyle görür ve mahsûsâtı idrâk eder ve sûretler vâsıtasıyla zihninin içindekilerle alaka kurar. Ancak edindiği ilimler hakîkatlerin dışındadır. Bu sebeple ilmi ile yakaza hâline ulaşmış olsa da gafleti içindedir. Çünkü O, hakîkatten bir şey idrâk etmediğinden, hakîkat hakkında perdelidir.”⁸²⁹ Âlimin içinde bulunduğu yakaza hâli seyr u sülûktaki ilk mertebe, ilâhî inâyet sayesinde kötülüğü terkeden nefis-i emmârenin gaflet uykusundan uyandığı mertebedir.

6.3.3. Sıdk Olarak Vakfe

Tilimsânî, vâkıfı “güvenilir kimse” olarak adlandırır. Çünkü vâkıf kendisine itimat edilendir. Bunun sebebi vâkıfa vakfe mertebesinde sırların bilgisinin emanet edilmesindedir. Öte yandan ulemâ ve onun gibi vakfeyi bizzat tecrübe etmeyenler sahip oldukları ilimleriyle vâkıfın güvenilir kimse olma halini idrâk edemezler.

⁸²⁷ Muhammed, 47/17.

⁸²⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 125.

⁸²⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 126.

Çünkü vâkıfın sahip olduğu sınırlar onlardan gizlenmektedir.⁸³⁰ Nifferî, bu hususu şu cümlesiyle ifade eder: “Vâkıf, güvenilirdir ve güvenilir kişi de sırdaş addedilir.”⁸³¹

6.3.4. Ahadiyyetü'l-Cem Olarak Vakfe

İbnü'l-Arabî'nin marifet anlayışında isim ve sıfatlar göz önünde bulundurulmaksızın zâtın dikkate alındığı merteye ahadiyyet mertebesidir.⁸³² Bu merteye, varlık mertebelerinin ilkini teşkil eder ve üstünde başka bir aşama bulunmaz. Ahadiyyet mertebesinde Mutlak Vücûd, hiçbir isim, sıfat ve fille kayıtlı olmayıp her türlü nispet, itibar ve taayyünden müstağnidir; mahiyeti bilinemez hatta ona mâhiyet dahi denilemez. “Allah vardı ve O'ndan başka bir şey yoktu” hadisi buna işaret eder. Ahadiyyetü'l-cem, ahadiyyete göre, tenezzül mertebesi, yani onun bir alt mertebesidir.⁸³³ Nifferî vâkıfın ahadiyyetü'l-cem mertebesindeki müşahedesi hakkında şöyle der: “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Bana vakfe et. Fakat vakfe ile birlikte benimle karşılaşma. Zira kendime olan senâmı ve ancak bana uygun olan ilmi sana açığa çıkarsaydım, kevnîyet evveliyete döner ve evveliyet de daimiyyete rucû ederdi. Her ikisinin ilmi de kendisinden ayrılmazdı. Ma'lumları da ilimlerinden gaib olmazdı. Böylece beni görürdün/idrâk ederdin ve içinde marifetine sahip olacağın bir vakfenin ve tabir edeceğin bir seyrin olmadığı Hakk'ı görürdün/idrâk ederdin.”⁸³⁴ Tilimsânî'ye göre, ahadiyyetü'l-cem mertebesi vukûfta kul için hazırlanmamış olandan gayri hayret içinde Hakk'ın huzurunda vakfe etmek demektir. Şâyet kul bunu yaparsa, kulun sureti/resmi bâki kalır ve kul Hakk'ta eriyip gider. Tahkîkî anlamda onun arzusu böyledir. Eğer vakfe de bu vukû bulmazsa Hak şöyle der: “Eğer kul Hakk'ın meşhedini görmüş olsaydı, vakfede Hakk'ın üzerindeki senâyı görmek/idrâk etmeyi arzulamazdı. Çünkü kulun gördüğü ilim Hak'tan başkası hakkında olmayan Hakk'ın ilmidir. Zira kul Hakk'ı şuhûdda gayri/başkası değildir ve şeylerden bir şey de orada olmaz. Zira bu “kevnîyetin evveliyete avdet” olarak

⁸³⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 124.

⁸³¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 124.

⁸³² Sadreddin Konevî, *İlahi Nefhalar*, (çev. Ekrem Demirli), Kapı Yay., İstanbul 2015, s. 105, 168.

⁸³³ Abdürrezzak Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları: İstılâhâtü's-Sûfîyye*, (çev. Abdürrezzak Tek), Emin Yay., Bursa 2014, s. 211-212.

⁸³⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 124.

adlandırılmıştır. Çünkü kevnîyet, sûretler âlemidir ve âlem kendisidir. Evveliyat ise vücûdî nurun vahdâniyetidir, çöllerin yayılmasından ve birincilerin tanımlanmasından öncesidir. Zira bu “evveliyet daimiyyete rucû eder” sözündeki şerefli bir sırdır. Buradaki, “daimiyyet/deymûmiyet” evveliyâtın bekâsının şuhûdunun onun üzerinde olan mevcûdiyetin sübûtunun sonrasındır. Söz konusu olan şudur ki, eğer şu anda onun üzerinde idiyse onun ilminde yoktur ve O önceki farkı/özelliğidir ve onun bilinemezliğidir. Zira O, kevn’ül-lâhıkın ondan ayrılması/gözüne görünmemesidir. O halde devam eden/deymûmiyet kevnîyet ve evveliyat Hakk’ın şuhûdunda hikmetleri kapsamasıdır. Bu ehadiyyetü’l-cem’in şuhûdudur. Bu rüyet-i Hak’tır. Onda vakfe ve seyr bulunmaz.”⁸³⁵

Kâşânî’ye göre, ahadiyyetü’l-cem zâtâ dair herhangi bir iptal ve ispat olmaksızın mahiyeti açısından zâtı dikkate almaktır. Öyle ki, vâhidiyyet mertebesine ait nispetler olarak kabul edilen zâtî isim ve ilk sıfatlar ki, bunlara isimlerin isimleri, isimlerin anneleri ya da isimlerin evveleri adı verilir, zâtın kapsamında öz olarak bulunur. Ahadiyyetü’l-cem, ahadiyyete göre, tenezzül mertebesi, yani bir alt mertebedir; isim ve sıfatlar zuhûr hükmü ile olmasa da butûn hükmü ile zâtın aynı olarak mevcuttur. Bundan dolayı ahadiyyetü’l-cem mertebesine zâtın ilk taayyünü denmiştir. Ancak henüz zuhûr gerçekleşmediği için Kâşânî söz konusu mertebede mutlaklık bakımından zât ile taayyünü açısından zât arasında bir ayrım görmenin doğru olmadığını da ifade eder. Dolayısıyla ona göre, ahadiyyetü’l-cem, ahadiyyet ile vâhidiyyeti kendinde toplayan bir mertebe olarak kabul edilir.⁸³⁶

İbnü’l-Arabî ise ahadiyyet kavramını iki açıdan ele alır. O, öncelikle ilahî zâtın ahadiyyetini görmüş ve onu tekliği nedeniyle Ahad/Ahadiyyetü’l-Vâhid veya Ahadiyyet diye isimlendirmiş; âlemdeki çokluğa bakmış ve onun Hakk’ın birliği sayesinde kâim olduğunu görmüş ve bu birliğe mahlukâta özel ahadiyyet, yani ahadiyyetü’l-kesret olarak ifade etmiştir. Bunun sebebi ahadiyyetü’l-kesretin Ahad’ın birliğine nisbet edilmesidir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta

⁸³⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi’n-Nifferi*, s. 125.

⁸³⁶ Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları: İstulâhâtu’s-Sûfiyye*, s. 212.

mahlûkatın, ahadiyyetü'l-kesretin birliğine sahip olduğudur yoksa Ahad'ın birliğine izafe edilmesi kesinlikle söz konusu değildir.⁸³⁷

Gazzâlî'ye göre, tevhîdin dört mertebesi vardır. Tevhîd, öz, özün özü, kabuk ve kabuğun kabuğu gibi kısımlara ayrılır. Gazzâlî bunu ceviz örneğiyle açıklamıştır. Buna göre, cevizin bir üst kabuğu, bir alt kabuğu, özü ve özünün de yağı vardır ki özün özüdür. Tevhidin birinci mertebesi, insanın manasından habersiz olarak veya inkâr ederek diliyle “*Lâ ilâhe illallâh*” demesidir. Münâfikların tevhidi buna örnektir. Tevhidin ikinci mertebesi, kalbin, (kelime-i tevhîd) lafzının manasını tasdîk etmesidir. Nitekim bütün müslümanlar bunu tasdîk etmişlerdir. Bu avâmın itikadıdır. Tevhidin üçüncü mertebesi, Hakk'ın nuru vâsıtasıyla, yani keşf yoluyla Allah'tan başka ilah olmadığını müşahede etmektir. Bu da mukarrabûnun makamıdır. Bunlar baktıklarında pek çok şeyleri görürler. Ancak gördükleri pek çok şeyin, sadece Kahrân olan bir tek Allah'tan sudûr ettiğini de bilirler. Tevhidin dördüncü mertebesi, varlıkta birden başkasını görmemektir. Bu da siddîklerin müşahedesidir. Sûfiler buna “*fenâ fi't-tevhîd*” derler. Çünkü bu mertebedeki kimse yalnız biri gördüğü için kendisini de göremez, yani müşahedesinde sadece biri görmektedir. Gördüklerini çok olması cihetiyle değil, bir olması yönünden ele alır. Şu halde birinci mertebeye cevizin üst kabuğu, ikinci mertebeye alt kabuğu, üçüncü mertebeye cevizin özü, dördüncü mertebeye özden çıkarılan yağ gibidir.⁸³⁸

Nifferî'ye göre, de vâkıf tevhidin son mertebesinde ve bu yüzden her şeyi vahdetin hakîkati üzere müşahede eder. Nifferî bunu şu ifadeyle belirtir: “Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şunu ilham etti: Vâkıf, ilmin mâlûmu nasıl zayi ettiğini görür. Hiç bir şekilde mevcûdu parçalara ayırmaz, meşhûda da meyl etmez.”⁸³⁹ Tilimsânî, tevhidin bilgi üzerindeki mukavemetini ilim, âlim, vâkıf tedriciliği içerisinde izah eder. Vâkıf, âlimlerin ilimlerinin derecelerine göre, ayaklarında kayganlık/sapkınlık olduğunu gördüğünden, onların ilimlerini malûmun boşa harcanışı olarak görür. Çünkü bu ilim âlimler tarafından parçalara ayrıldığında,

⁸³⁷ Kâşânî, *Sûfilerin Kavramları: Istilâhâtü's-Süfîyye*, s. 212-213.

⁸³⁸ Gazzâlî, *İhyâ'ü Ulûm'id-Dîn*, c. IV, s. 495-496.

⁸³⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 125.

parçalanmaları itibariyle vücûdî olmaktan ziyade evham ve hayallerden başka bir şey olmamıştır. Ona göre, mevcûdun parçalara ayrılması, şuhûdiyyetin hakîkatlere ve marifetlerin bölümlere ayrılması gibi değildir. Tilimsânî bu durumun uzunca şerh edilecek dahi olsa mahcûb tarafından anlaşılamayacağını belirtir ve şöyle der: “Bu tenzil işaretin aciz kaldığı ibârenin fasih biçimidir.”⁸⁴⁰

Bunun akabinde Nifferî âlimin ilmi ve vâkıfın edindiği hakîkatini kıyaslayarak şöyle der: “Vakfe etmeyen ilmi görür fakat ma'lûmu görmez. Bundan dolayı yakaza ile perdelenir, gafletle perdelenişi gibi.”⁸⁴¹ Tilimsânî ise bu ifadeleri şöyle şerh eder: İlimler zihinlerdedirler. Bununla beraber bilgiler/malûmat şüphesiz nazarların dışındadır. Vâkıf, kayyûmiyete şâhid olur ve bununla malûmatı görür. Âlim ise aslında şuhûda şâhid olmaz, aksine hisleriyle görür ve mahsûsâtı idrâk eder ve sûretler vâsıtasıyla zihninin içindekilerle alaka kurar. Ancak edindiği ilimler hakîkatlerin dışındadır. Bu sebeple ilmi ile yakaza hâline ulaşmış olsa da gafleti içindedir. Çünkü O, hakîkatten bir şey idrâk etmediğinden, hakîkat hakkında perdelidir.⁸⁴² Âlimin içinde bulunduğu yakaza hâli seyr u sülûktaki ilk mertebe, ilâhî inâyet sayesinde kötülüğü terkeden nefis-i emmârenin gaflet uykusundan uyandığı mertebedir.

6.3.5. Yakaza Olarak Vakfe

Âlimin içinde bulunduğu yakaza hâli seyr u sülûktaki ilk mertebe, ilâhî inâyet sayesinde kötülüğü eren nefis-i emmârenin gaflet uykusundan uyandığı mertebedir. Herevî “(Resûlüm! Onlara) De ki: Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için birer ikişer kalkmanızı, sonra da iyice düşünmenizi öğütlüyorum.”⁸⁴³ âyetinden hareketle yakazayı Allah için ayağa kalkma, gaflet uykusundan uyanma ve ihmalkârlıktan, yani fetretten kurtulma olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle yakaza, hidâyet, marifet ve ilâhî nurların tecellîsi vâsıtasıyla kalbin ve ruhun uyanması, aydınlanması ve bundan

⁸⁴⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 125.

⁸⁴¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 125.

⁸⁴² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 126.

⁸⁴³ Sebe, 34/46.

dolayı kişinin kendine gelerek gafletten uzaklaşmasını ifade eder.⁸⁴⁴ Tilimsânî'ye göre, ulemânın çoğu bu mertebededir.⁸⁴⁵ Herevî'ye göre, yakaza üç şeyden ibârettir: Bunlardan ilki; nimete, onu saymaktan ümit keserek bakmak (nimeti sayılamayacak kadar çok görmek) ve kendi sınırlarını idrâk etmek (nimeti sayabilecek yeterliliğe sahip olduğu düşüncesini bir kenara atmak), nimet hususunda kusurlu olduğunu bilmek, kendini nimetin ihsan edilmesini (bundaki nimet ve hikmetleri anlamayı kast etmektedir. Tilimsânî, *“Allah’ın göklerdeki ve yerdeki (nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi?”*⁸⁴⁶ *“Allah’ın nimetlerini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Hakîkaten Allah çok bağışlayan ve pek esirgeyendir.”*⁸⁴⁷ ve *“O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah’ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim ve nankördür.”*⁸⁴⁸ âyetleri bağlamında şerh etmiştir.⁸⁴⁹ Burada söz konusu olan marifet-i nimet, yani nimeti tanımak ve değerini bilmek üç şeyle mümkündür. Bunlardan ilki; akıl nuruyla, ilâhî ihsâna köle olma ümidi taşımakla ve belâ ehlinden ibret almakla mümkündür. İkincisi; suçlarını gözden geçirmek, bu husustaki tehlikeyi idrâk etmek, bunları telâfi etmek için çaba göstererek çalışmaktır. Üçüncüsü, hataların kölesi olmaktan kurtulmak ve bu hataları düzelterek onlardan kurtulmayı istemektir. Tilimsânî'ye göre, sâlikin bu farkındalığı onun Allah’ın Hâdî ismine sığınarak geçmişte yaptığı hataları telâfi etmesi için hareke geçmesini sağlar. Zira sâlikin günahları, kalbinin bulanıklığına ve Hâdî⁸⁵⁰ isminden gelen nurları kabul etmemeye neden olur. Sâlik Allah’tan af dilediğinde Allah ona Gaffâr⁸⁵¹ ismiyle cevap verir ve ardından Rahman⁸⁵² ismiyle muamele eder.⁸⁵³ Tilimsânî bu durumu Kur’an-ı Kerîmde bulunan şu âyetler bağlamında şerh etmiştir: *“Böylece Allah*

⁸⁴⁴ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 8; İbnü'l-Arabî, *Mu'cemu Istulâhâtu's-Sûfiyye*, (thk. Bessâm Abdülvehhâb Câbî), Dâru'l-İmâmi Müslim, Beyrut 1990, s. 74; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. III, s. 191; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, (nşr. Abdülhâfiz Mansûr), c. I, s. 53.

⁸⁴⁵ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 53.

⁸⁴⁶ Lokman, 31/20.

⁸⁴⁷ Nahl, 16/18.

⁸⁴⁸ İbrahim, 14/34.

⁸⁴⁹ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 56.

⁸⁵⁰ Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Hüsna*, vr. 48a-48b.

⁸⁵¹ Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Hüsna*, vr. 59b.

⁸⁵² Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Esmâ'illâhi'l-Hüsna*, vr. 2b-3a.

⁸⁵³ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, c. I, s. 55-56.

*dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini de doğru yola eriştirir.*⁸⁵⁴, “Her kim Allah’a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir.” ve “Kim bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse, Allah’ı yargılayıcı ve esirgeyici bulacaktır.”⁸⁵⁵

Tilimsânî bunların üç şeyle sağlamlaşacağını ifade eder. Bunlar: Hakk’ın tâzîmiyle, marifet-i nefis ve vaîdi (cehennem) tasdîk etmek, hayatın fazlalıkları ve noksanlıklarını kavramak için dikkatli davranmak, ömründen boşuna harcadığı günlerin mes’ûliyetinden kurtulmak, kayıpları telâfi ve kalan günlerini de îmâr etmeye kefil olmaya ihtimam göstermektir.⁸⁵⁶

6.3.6. Hayret Olarak Vakfe

Sûfî terminolojisinde “hayret” kalbe gelen tecellî (vârit) sebebiyle sâliki düşünme ve muhakeme etmeden alıkoyan bir bedîhet, aydınlanma halidir.⁸⁵⁷ “*Oysaki sizi de, yapıp işlediklerinizi de Allah yaratmıştır.*”⁸⁵⁸ “*Onları siz öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü. Attığında sen atmadın; lâkin Allah attı.*”⁸⁵⁹ âyetleri de hayret konusuyla ilgilidir. Öldürmek ancak yaratılışa ait bir eylem olarak görülür. Ancak âyet duyuda zorunlu bilgiyle gerçekleşen bu olayı reddeder. Hz. Peygamber bu âyetlere ilişkin olarak şöyle buyurur: “*Ben senin övgünü hakkıyla yerine getiremem, sen kendini nasıl övdüysen öylesin.*” Ebû Bekir Sıddîk ise şöyle der: “İdrakin yetersizliğini idrâk idrâktir.” Bu ifadeler hayrete ulaşmanın neticesinde ortaya çıkmıştır. En büyük hayret, tek hakîkate sûretlerin farklılaşması nedeniyle tecellî ehlinde gerçekleşir.⁸⁶⁰

Şiblî’ye göre, “Marifet, hayretin devamlı olmasıdır.” Hayret ona göre, iki çeşittir: Bunlar hayret-i zât (Îlâhî Zât hususunda hayret) ve hayret-i sıfattır. Hayret-i

⁸⁵⁴ Müdessir, 74/31.

⁸⁵⁵ Nisâ, 4/110.

⁸⁵⁶ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, c. I, s. 60.

⁸⁵⁷ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lümâ*, s. 405.

⁸⁵⁸ Saffât, 37/96.

⁸⁵⁹ Enfâl, 8/17.

⁸⁶⁰ Suad Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, s. 212-213.

zât, küfür ve şirkdir. Ârifin, ilâhî Zât'ın vücûdu (varlığı) hususunda asla şüphesi olmaz. Hayret-i sıfat ise marifettir. Çünkü Allah'ın sıfatları akılların tasavvur gücünün dışında kalır. Bu sebeble, bazıları şöyle demişlerdir: “Ey hayrete düşenlere yol gösteren! Hayretimi artır!” Böylece daha baştan itibâren Allah'ın vücûdunu ve sıfatlarının kemâlini isbât etmiş ve O'nun tüm insanların maksadı olduğunu, duaları kabul ettiğini, hayrete düşen insanlar için O'ndan başka hayrete düşülecek bir varlık olmadığını açıklığa kavuşturmuş olmaktadır. Bu yüzden de hayretinin artmasını talep edilmiştir. Bu talep sırasında da aklın, hayret ve ızdırabının bir tereddüt ve duraklaması olduğunu anlaşılmıştır.⁸⁶¹ İbnü'l-Arabî'ye göre, hayret tecellide kendisini tanımakla birlikte Allah'ı bilmenin dalgalarında boğulmaktır. Ona göre, bu, akılcı ve dini düşüncenin veya Allah'ı bilme yolundaki her sülûkün eriştiği nihâî noktadır. Hayret nihâî hakîkatin zıtları kendisinde birleştirmesinden kaynaklanır.⁸⁶²

Nifferî, vâkıfın manevî yolcuğunda bulunduğu merhale, itibariyle câmiu'l-ezdâd ve mutlak anlamda Hak Teâlâ'yı tam anlamıyla idrâkinin mümkün olamamasından dolayı ortaya çıkan acziyetin ifadesidir. Nifferî vâkıfın sadece ebediyete ilişkin olup başka herhangi bir hal, makam ya da marifetle ilişkili olmayan hayret halinde bulunduğunu belirtir ve şöyle der: “Her şey vâkıfta hayrete düşer ve vâkıf da ebediyette hayrete düşer.”⁸⁶³ Tilimsânî'ye göre, bütün makam sahipleri/sahib-i makamlar vâkıf kadar engin olmadıklarından, buldukları durumdan daha aşağı bir duruma düşebilirler. Vâkıf için bu durum sebat edenler olmaları dışında şaşkınlık duyulacak bir durum değildir. Tilimsânî vâkıfın bulunduğu hayret hâlini “eşyânın resmine/sûretine dair hiçbir şeyin bulunmadığı vâhdâniyete ilişkin meşhed”⁸⁶⁴ olarak özetler. Tasavvufta hayret ehli, akla ve vahye dayalı delilleri inceleyip onları araştırmanın kendilerini Allah hakkında şaşkınlık ve acizliğe ulaştırdığı kimselerdir.⁸⁶⁵

⁸⁶¹ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi: Keşfü'l Mahcûb*, s. 334.

⁸⁶² Suad Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 212-213.

⁸⁶³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 127.

⁸⁶⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 127.

⁸⁶⁵ Suad Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 214.

6.3.7. Kurban/Bu'd Bağlamında Vakfe

Nifferî ilim, marifet ve vakfe arasındaki münasebeti Hak Teâlâ'ya yakınlıkları nisbetinde şöyle mukayese eder: “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: İlim benim hicâbımdır. Marifet hitâbımdır. Vakfe huzurumdur.”⁸⁶⁶ Tilimsânî'ye göre burada ilim, “gayr lisanı” ile olan hitâbdır, yani ilim mertebesi kulun fikirleri vasıtasıyla oluşan idrâkinin ifadesi olmasından dolayı Hak Teâlâ ile kul arasında sayısız sûretin bulunduğu bir mertebedir. Bu sûretler kulun Hak'tan “gayrı” diye ifade ettiğimiz mâsivâ ile ilişkisinin varlığının göstergesidir. Diğerleri (marifet/vakfe) onun üstündeki perdelerdir. Marifet, Hakk'ın lisanı ile olan hitâbtır. Onun hitâbı Hak Teâlâ'dır. Marifet mertebesi ilim mertebesine nisbetle sûretlerin tam olarak yok olmadığı mertebedir. Fakat ilim mertebesine göre, Hakk'a daha fazla yakın olmanın ifadesidir. Bu yüzden Hakk'ın hitâbı olarak adlandırılmıştır. Vakfe ise Hakk'ın huzurudur. Bundan dolayı onda mâsivâyâ dair sûret olmaz. Diğerleriyle birlikte değildir. Onun var olması vahdetten dolayıdır. Zira vâkıf ilâhî vasıflarla vasıflanarak tahkîkin bu mertebesine ulaştığından Hakk'ın huzurunda yer alır.⁸⁶⁷

Nifferî'ye göre, vâkıf ârife göre Hakk'a daha yakın olmasından dolayı Hakk'a nisbet edilmeye daha layıktır. Nitekim Nifferî bunu şöyle ifade etmiştir: “Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şunu ilham etti: Vâkıfın kalbi benim elimdedir. Ârifin kalbi ise marifetin elindedir.”⁸⁶⁸ Tilimsânî'nin de ifade ettiği üzere, daha önce anlatılanlara dönüşecek olursa, vâkıfın kalbi hareket etmez ve sükûn bulmaz/huzurlu olmaz ancak izzetin cenâhına mensûb olunan hareketi yapması dışında. O her yerde böyledir. Lâkin vâkıfın kalbi kevninden dolayı alçalırsa bunu anlar. Ondaki başkası ise bunun farkına varmaz. Zira vâkıf makamının mertebesine bağlı olarak Mevlâsı ile muhatab olur, yani vâkıfın kalbi üzerinde hüküm sahibi olan ancak Hak Teâlâ'dır. Fakat ârifin böyle değildir. Onun kalbi iki câzib şey arasındadır. Bunlardan biri mâsivâ, diğeri

⁸⁶⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 146.

⁸⁶⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 146.

⁸⁶⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 148.

Hak Teâlâ'dır. Kalbi mâsivâdan yüz çevirerek Hakk'a dönen ârifler çoğunlukta olup "hizbullah" olarak adlandırılırlar.⁸⁶⁹

Nifferî aynı hakîkati bir başka yerde şöyle ifade eder: "Ârif, kalp sahibidir. Vâkıf rab sahibidir."⁸⁷⁰ Tilimsânî'ye göre, her kula yapılan nisbet makamına göredir. Dolayısıyla ârif kalp sahibidir demek ârifin kalbinde Rabbi için oluşan marifete nisbet etmek demektir.⁸⁷¹ Yani burada ârifin kalbinde sûretten geriye kalana nisbet vardır. Fakat vâkıfda sûrete dair bir şey kalmamıştır ve O kalp yerine doğrudan Hak Teâlâ'ya nisbet edilmiştir. Zira Hak, ona yeter. Daha önceki tenzilde "Vâkıfın kalbi benim elimdedir." denilmiştir. Burada ona kalbi ispatlamıştır. Vâkıf için kalp bir sûret olmasından dolayı nefyedilir. Dolayısıyla Vâkıf için kalp yoktur. "Vâkıfın kalbi benim elimdedir." sözünün anlamı aynı zamanda da mezkûr bir telâfi etmek isteğidir. Şöyle ki bilindiği üzere kalp kozalak şekilli, etten bir parçadır ve insanın sol yanında yer alır. Fakat tasavvuf literatüründe kalpten kastedilen mana idrâktir. Her kimde idrâk eden ana unsur onun his ve melekelerinden biri olursa o kimse idrâk sahibi olur. O kimse kalp sahibidir. Kimin de işitmesi görmesi ya da idrâk melekeleri Hak olursa bu kimse "Kalbi Rabbinin elinde olması" durumunun vukû bulduğu durumudur ki, bu düşünce bakımından Hakk'a olan yakınlıktır. Söz konusu el, kudretin elidir veya hazretin celâli ile parlamaktır. Bu iki durumda hakîkatin vahdete dönen iki vasfının ifadesidir.⁸⁷²

Nifferî ilim, marifet ve vakfe arasındaki mukayeseyi zıtlığı ifade eden kurb ve bu'd bağlamında şöyle ifade eder: "Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Vakfe, uzaklık ve yakınlığın/kurb ve bu'd ötesindedir. Marifet yakınlıktadır. Yakınlık ise uzaklığın ötesindedir. İlim ise uzaklıktadır ve bu da onun hudududur."⁸⁷³ Tilimsânî'ye göre ise vakfe sûretlerin/rüsûmun tamamını mahv eder. Bu'd ve kurb da birer rüsûmdur ve vakfede bulunmazlar. Fakat marifet rüsûmdan bazılarını mahv eder ve bazıları ise kalır. Bu itibarla marifet, rüsûmları mahv etmesi itibariyle

⁸⁶⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 148.

⁸⁷⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 148.

⁸⁷¹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 178.

⁸⁷² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 148.

⁸⁷³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 140.

kurbiyeti ifade eder. Bundan dolayı verâ'u'l-ilm meydana gelir, yani burada verâ, üstü/yukarısı demektir. Buradaki üstünlük merteye iledir, cihet yönüyle değildir. Rüsûmdan kalması itibariyle marifet vakfenin derece bakımından aşağısındadır. İlime gelince, sadece ilim bu'ddadır. Bu ulemânın rüsûmlarını mahv etmemiş olmasındandır. Çünkü ulemânın ilimleri fikirlerledir, menâzillerle değildir. "İlim ise uzaklıktadır ve bu da onun hudududur." sözü ilmin mahallini tarif etmektedir. Zira ilmin marifete nisbeti, marifetin vakfeye nisbeti gibidir. Tilimsânî'ye göre, ilimle ilgili olarak şunun bilinmesi gerekmektedir: Burada söz konusu olan ilim, hikmetten dolayı meydana gelmiştir. Bundan dolayı, ancak hikmette meydana gelen/tesadüf eden ilimler tamamı bu'ddadır. Yalnız insanlar tarafından ilim olarak adlandırılanın kendisi hikmete uygun olmamıştır. Burada kastedilen bu ilim değildir bilakis salih amel üzerine tertip olmuş ilimdir. Tilimsânî fikirle edinilen ilim ile salih amel sonucu meydana gelen ilimi kıyaslayarak şöyle der: "Hikmete uygun olmayan ilim, kemâl olanın ya da olmayanın yanında salih amel olarak isimlendirilebilir mi?"⁸⁷⁴ Ona göre, salih amel faydalı ilmin gereğidir ve hikmete uygun olandır. Bu da bu'dun en üst sınırı olduğu faydalı ilimdir. Zira en üst sınır Onun hakîkatidir.⁸⁷⁵

6.3.8. Tahkîkin Nihâî Mertebesi Olarak Vakfe ve Tenzihî İdrâk

Nifferî tahkîke ermenin en üst kısmına vakfeyi yerleştirse de Hak Teâlâ'nın hakîkati itibariyle mutlak anlamda idrâk ve ihâta edilemeyeceğini⁸⁷⁶ şöyle ifade etmiştir: "Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şöyle ilham etti: Bir şey benim için münasip olsaydı, bu vakfe olurdu. Şâyet bir şey benden haber verecek olsaydı, vakfe benden haber verirdi."⁸⁷⁷ Tilimsânî'nin de ifade ettiği üzere vakfe, ağıyârın yani Hak'tan başka her şeyin fenâ bulmasıdır. Hak Teâlâ'nın zâtı ise kendisinden başka bütün mâsivâyı nefyeder. Bu yüzden de vakfe, samediyet nurlarının vahdeti için münasiptir. Lâkin vakfe de bir isim, yani sûret olmasından dolayı mâsivâ

⁸⁷⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 140.

⁸⁷⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 141.

⁸⁷⁶ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 220.

⁸⁷⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkifi 'n-Nifferî*, s. 133.

kapsamındadır.⁸⁷⁸ Dolayısıyla vakfe Hakk'a en yakın olan ve O'ndan haber vermeye en uygun merteye de olsa tam bir hiçlik ile ilişkili olarak vakfenin isminin ve sûretinin de terkini de gerekli görür.⁸⁷⁹ Burada zikredildiği üzere Hak Teâlâ'nın künhüne dair herhangi bir idrâk imkânsızdır.

Nifferî vakfeyi daha önce de bahsedildiği üzere Hak Teâlâ'nın huzurunda olmak olarak tanımlamaktadır. Hakk'ın huzurunda bulunan vâkıfın Hakk'ın celâli, azameti ve heybetinden dolayı dilin yetersizliğini fark ederek sükût üzere olduğu Nifferî şöyle ifade eder: “Vâkıfın hükümeti,⁸⁸⁰ onun susmasıdır. Ârifin hükümeti, onun konuşmasıdır. Âlimin hükümeti ise onun ilmi/bilgisidir.”⁸⁸¹ Tilimsânî'nin de dikkat çektiği üzere “hükümet” kelimesi şey üzerinde “kendisiyle hüküm verilen” demektir. Bundan dolayı onun hükmü vâkıf için samtı, yani susması, ârif için nutku, yani konuşması, âlim için ise ilmi yönündedir. Tilimsânî'ye göre, şu bilinmelidir ki, vâkıfın sıfatı susması veya konuşmaması değildir. Benzer şekilde de değildir. Aksine o, susar ve konuşur. O, susmayan biri ve konuşmayan biri olması da değildir. Lâkin susmak ile kastedilen şudur: Gerçekte o, birinin bir konuda maruz kalmamasıdır ve mücadele etmemesidir/tartışamamasıdır. Hakk'ın huzurunda konuşan mazûr/reddedilmiş midir sorusuna gelinecek olursa vâkıf, mevcûdatın derecelerini bilir. Onların bu dereceleri ilmindendir. Onun bütün konuşanlara karşı susması cevaptır. Ortaya çıkması bu gerekçesinden dolayıdır. “Ârifin hükümeti onun konuşmasıdır.” ifadesi Tilimsânî'ye göre, ârifin konuşması için iki cevapla birlikte bir mesele gerekmektedir. Ârif, çoğunlukla ikisi de birbirine zıt olan, çelişkiler de içeren cevaplar verir. Bunun sebebi soranın kendisine uygun, nasibi olan cevabı vermesinden dolayıdır, yani ârif herkese nasibi ölçüsünce farklı cevaplar verebilir. Zira o, daima Hak'tan konuşur. Aslında o sustuğunda susmamıştır. O, Allah Teâlâ'nın cenâhını izlemektedir. Fakat âlimin bir tek

⁸⁷⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 133.

⁸⁷⁹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 221.

⁸⁸⁰ Tilimsânî'ye göre, “hükümet” kelimesinden kasıt kendisiyle hükmedilen şeydir. (Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 249.)

⁸⁸¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 147.

cevabı vardır. Onun haricinde cevabı yoktur. O da mezhebinden dolayı kabul ettiği görüşüdür. O, başkalarının huzurundadır ve kararı bulanıktır/net değildir.⁸⁸²

Nifferî'ye göre, vakfe dille ifadesi mümkün olmayan yoğun ilâhî tecrübelerin yaşandığı bir mertebedir. Nifferî bunu şöyle ifade etmiştir: “Vakfe, söylenenin ötesidir. Vakfe ise söylenenin nihâyetidir.”⁸⁸³ Söz konusu ifadeyi şerh ederken Tilimsânî'nin ifade ettiği üzere, marifet ancak söylenenin nihâyetidir. Çünkü o, Allah Teâlâ'ya vusûlde bulunmaktır. Ona yöneldiğinde konuşma son bulur. Zira O, konuşmanın başlangıcının altında olan ise ilimdir. Vâkıfa gelince, vâkıf vakfede söylenenleri bir araya getirmez ve konuşmaz. Zaten vakfe hakkında konuşulduğunda hatadan sakınmak mümkün değildir. Çünkü O, gecenin ve gündüzün ötesidir. Ötesi demek onun üstünde demektir.⁸⁸⁴

Tilimsânî'nin “Vakfe, kevnin ateşidir. Marifet ise kevnin nurudur.”⁸⁸⁵ ifadesini şerh ederken de ifade ettiği üzere vakfe, müşâhedenin ayânında kevnin itibari ile çokça mücadele etmiştir. Fakat sonrasında tıpkı odunun ateşte fenâ bulması/yok olması gibi kevnin vakfede yok olur. Diğer taraftan marifetin yanında kevnin zâtı açıklığa kavuşur, yani marifette mâsivâdan kalan sûretler ilahî nurla yok olur. Bununla birlikte marifet kendinde kalanları fenâyâ ulaştığı nurun yakınlığıyla aydınlatmak ister. Bunun için istiâr vakfe için ateş marifet için nur olarak toplanmıştır.⁸⁸⁶ Kısaca özetlemek gerekirse, vakfe hakîkate erişmenin nihâî mertebesi olduğundan kevn için dönüşü mümkün olmamak üzere yakarak yok eden ateş gibidir. Marifet ise kendisinden daha ulvî mertebe olan vakfeye ulaşmak için kevnin dair kalanları ilahî nur ile aydınlanarak, bir nevi zulmetten nur ile kurtulur.

Nifferî'ye göre, vakfe de dahil hiç bir mertebe sâlik için nihâî hedef, bizâtihi talep edilen şey değildir. Tilimsânî'nin de dikkat çektiği üzere her mertebenin bir sûreti vardır. Bu sûretlerin ise hicâp olmalarından dolayı sâliki nihâî hedef olan

⁸⁸² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 147.

⁸⁸³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 147

⁸⁸⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 147.

⁸⁸⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 150.

⁸⁸⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 150.

vakfeye eriştirmeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla hiç bir mertebe Hakk'ın huzuruna vasıl olmada ana unsur değildir. Nifferî bunu şöyle ifade eder “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: İlim, marifete ulaştırmaz. Marifet, vakfeye ulaştırmaz. Vakfe de bana ulaştırmaz.”⁸⁸⁷ Bu mertebeler rüsûm sebebiyle mâhiyetinin tahakkuk ettiği yerdir. Bu rüsûmdan dolayı onlarda hidâyet aslen meydana gelmez. Nitekim âlimi ancak Allah'ın mevhibesi olan nur marifete eriştirir. Böylece onu ilimden marifete nakleder. İlmin bizzat kendisi marifete eriştiren değildir. Zira marifetin kendisi olmamakla beraber ârifi vakfeye eriştiren marifetin üzerindeki ilahî vebî nurdur. Yine vakfenin kendi sûretinden dolayı sâlike hidâyet edemez. Çünkü Hak Teâlâ izzetin bulunduğu hakîkattir. Bütün sûretler birer hicâp olmalarından dolayı hidâyete eriştiremez. Bilakis hidâyet edici olan zâtî nurdur ve vakfedeki vâkıfın sûretini yok eder.⁸⁸⁸ O halde vakfe ulvî bir mertebe de olsa vakfenin sûretinin terki gerekmektedir.

6.3.9. Küllî Müşahede ve Açık Bir Rü'yet Olarak Vakfe

Nifferî, sâlikin vakfe halinde iken Hakk'ın huzurunda beşerî özelliklerinin tamamından fâni olması gerektiğini belirtir. Aksi halde kulun Hak Teâlâ'yı müşâhede edeceği vakfe makamına erişmesi mümkün olmaz. Nifferî bu düşüncesini şu cümlesiyle ifade eder: “Eğer vâkıfın kalbi sivâda olursa, vakfeye erişemez olur. şâyet sivâ onun kalbinde olursa sebât/sübût etmez olur.”⁸⁸⁹ Tilimsânî ise şöyle izah eder: “Vâkıfın kalbinin mâsivâ ile alakalı olması vakfenin tam olarak gerçekleşmediğini göstermektedir. şâyet sivâ onun kalbinde olursa sebât/sübût etmez olur.” ifadesinden “mâsivâ sebat etmez” ya da “kalp sebat etmez” olarak iki farklı biçimde anlaşılması sahihtir. Çünkü vakfe ile mâsivâ birbirine zıttırlar. Biri kalpte olduğunda diğeri olmaz. Dolayısıyla mâsivâ vâkıfın kalbine aykırı davranır.”⁸⁹⁰

Nifferî vakfeyi bizzat Hakk'ı görmek/idrâk anlamında açık bir rü'yet olarak tanımlamıştır. Vakfeyi bu yönüyle ilim ve marifet ile kıyaslayarak bu'du; rü'yet ilim,

⁸⁸⁷ Tilimsânî, *şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 134.

⁸⁸⁸ Tilimsânî, *şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 134.

⁸⁸⁹ Tilimsânî, *şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 123.

⁸⁹⁰ Tilimsânî, *şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 123.

kurb'u; rü'yet marifet, bizzat Hakk'ı rü'yeti ise vakfe olarak adlandırmıştır⁸⁹¹ ve şöyle demiştir: “Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şöyle ilham etti: Âlim, benim uzağımın (bu'd) rü'yetinden hurûc ederse, yanarak kül olur. Ârif, benim yakınlığımın (kurb) rü'yetinden hurûc ederse, yanarak kül olur. Vâkıf, benim rü'yetimden hurûc ederse, yanarak kül olur.”⁸⁹² Nifferî'nin bu ifadesine ilişkin olarak Tilimsânî ilim, marifet ve vakfeyi iki açıdan değerlendirmiştir. Onun ifade ettiği üzere âlimin âlimliği uzaklıktır/bu'ddur Tilimsânî'ye göre, âlimin bu'du iki vasıfladır: Bunların birincisi Hak Teâlâ'dan gayri çokluğu müşahede etmesinden dolayı o, bu'ddur. Diğeri ise oluşu gereği Hak Teâlâ'nın künhünün akılın idrâki ile idrâk etmenin mümkün olmadığını güçlü bir şekilde ifade etmektir. Zaten bunu ilminden elde eden akıllar, bildiklerinden vazgeçmezler.

Görüldüğü üzere âlimin söz konusu vasıflarının her ikisi de bu'ddur. Âlim her ne zaman bu ikisinden çıksa tutuşup/kül olup gitmektedir. Onun büyük yangını bu vasıflardan biri iledir. Âlim bu vasıflarından ya marifete çıkmış olarak irfanî tecellînin meydana gelmesi hasebiyle fenâ ile tutuşarak çıkar. Ki burada söz konusu olan fenâ, manevî tutuşmadır. Murâdın hakîkati bu tutuşmadandır. Gerçekten de bu durum gerçekleştiği vakit âlim artık âlim olarak adlandırılmaz. Âlim, ârife dönüşür. Ya da âlim ilimden çıkmış olur. Bu marifete doğru yükselmek değildir aksine daha da düşmektir, yani ilimden uzaklaşmaktır. Bu aynanın cehâletle paslanması demektir. Bu ilimde tutuşmanın anlamıdır.⁸⁹³

Nifferî'ye göre, ârif ilim mertebesinde Hakk'ın sıfatlarına ilişkin manevî tecrübelerinden sonra marifet mertebesine ulaşır. Lakin marifet mertebesinde tüm sûretler ortadan kalmadığından buna bağlı olarak da çokluk ortadan kalkmaz. Çokluğun olduğu, yani sûretlerin, beşerî vasıfların ortadan kalktığı an vakfe hâli

---

⁸⁹¹ Nifferî'nin eserlerinde açık bir rü'yet, müşahede, vakfe âdeta eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu kavramlarla ifade edilen hakikat yoğun tecrübeleri ifade etmesi bakımından net olarak birbirlerinden ayırmak söz konusu değildir. (Bkz. Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 234.)

⁸⁹² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 144.

⁸⁹³ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 144.

vuku bulur ve vâkıf Hakk'ı mutlaklığı itibari ile müşahede eder.⁸⁹⁴ Nifferî ârif ve vâkıfı kıyaslamak sûretiyle bunu şöyle ifade eder: “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Benim haber vermem ârifler içindir. Vechim ise vâkıflar içindir.”⁸⁹⁵ Bu ifadeyi şerh ederken Tilimsânî'nin de ifade ettiği üzere bu mevkıf ile vakfe mevkıfı sona ermiştir. Hakikat bu tenzîlleri işiten kimsenin hissetmesidir, onları işiten kimse için bu ibâreler vardır. Böyle olması onun gaybındandır. Fakat onu işitmesi âlemin makamındandır. Bu onu işiten için Hakk'ın hitâbı değildir. Zira o, sekr halindedir ve onunla fenâ bulur. Böylece, onu işitmek âriflerin makamındandır. Öyleyse bu Hak Teâlâ'dan olan bilgilendirmedir. Çünkü ârif sadece Hak ile işitir ve Hak ile açıklar ve onun bilgileri Hak Teâlâ hakkındadır.

Kısaca özetlemek gerekirse, ârif sekr ve fenâ hâli üzere olduğundan Hakk'ı ancak böyle işitir, doğrudan Hakk'ın hitabı olarak değil. Fakat Hakk'ı doğrudan işitmek vakfe makamındandır. Bu kulakla değil, bilakis Hakk'ın huzurunda Hakk'ın ayn'ı ile Hak için rü'yettir. Böylece vâkıf Hakk'ın vechesi müşahede eder, hakikati bilir, vakfe makamındaki bu tenzîlleri telakki eder.⁸⁹⁶ Nitekim Nifferî'nin “hakikati, vâkıftan başkası göremez/idrâk etmez.” ifadesi Tilimsânî'nin ifadesine göre, ancak Hakk'ın gözü hakikati görür ve onun sözüne göre, Allah'ı Allah'tan başkası görmez demektir.⁸⁹⁷

6.3.10. Sükût Olarak Vakfe

Vakfe, Hakk'ın huzurunda olmanın tecrübe edildiği açık bir rü'yet hâli olmasından dolayı yoğun tecrübelerin yaşandığı mertebedir. Vâkıf ise bu durumda tam bir mahviyet hâlinde olduğundan yaşadığı tecrübelerini ifade etme durumunda acziyete düşer ve sükût eder. Fakat vakfe mertebesinin aşağısında yer alan hakikate erişmenin diğer iki mertebesi olan ilim ve marifet mertebelerinde tam bir fenâ hâli olmadığından onlarda sükût yerine lisan mevcuttur. Nitekim Nifferî bunu şöyle ifade etmiştir: “Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şöyle ilham etti: Benim tabirimi sadece

⁸⁹⁴ Tîb, *Vahdetü'l-Vücûd*, s. 89-90.

⁸⁹⁵ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 152.

⁸⁹⁶ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 153.

⁸⁹⁷ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 140.

iki lisan verebilir: Bunlardan marifet lisanı, işareti hüccet olmaksızın ispat edendir. İlim lisanı ise işareti hüccetle olandır.”⁸⁹⁸ Tilimsânî'nin bu ifadelerin şerhinde ifade ettiği üzere bu yorum marifet ve ilim makamları hakkındadır. Tilimsânî'ye göre, ilim, marifet ve vakfe makamları haricinde üçüncü bir makam olan makamü'l-ferdâniyet isimli bir makam daha vardır. Fakat Nifferî bu makama ibâresinde yer vermemiştir. Dolayısıyla Nifferî'ye göre, hakîkate erişmede başlıca üç merhale vardır. Fakat Tilimsânî'ye göre, bu makam tahkîk makamıdır. Bu makam sâlik için olan marifet makamlarından olmayıp ancak kutupların ulaştığı kemâldir ve vakfe makamının üstündedir. Bunların yanısıra hicâb olmaksızın hakîkattir lâkin Hak'tan değildir. Bilakis onun isimlerinin ve sıfatlarının mertebelerindedir. Ayrıca bu makam gayrin son bulmasıdır ve seyre vâkıf olmaktır. Bu ispat fenâdan sonradır, yani sahv hâli olup mahvdan sonradır. Görüldüğü üzere, Tilimsânî mahvdan sonra sahva dönmeyi vakfeden üstün bir makam görmek sûretiyle, bu noktada Nifferî'den ziyade İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine yaklaşır.⁸⁹⁹ Lafzın şerhine dönüyor ve şöyle diyoruz: Lisanü'l-marifet, isimlere ulaştırır. Bu ârifin tecellilerin nuruyla alâmetlere bizzat kendisinin şahit olmasıdır. Onda delil olarak ispata ihtiyaç duyulmaz. Gerçekten de his bizzat şahit olduğunda, hüccete ihtiyaç duyulmaması gibi. Bu “işareti hüccet olmaksızın ispat edendir.”⁹⁰⁰ sözünün anlamıdır. Bununla beraber lisanü'l-ilim ki o, akla dayalı ve nakledilen ilimdir. Nakledilmesinin alâmeti ispatla delillendirilmesidir.⁹⁰¹

6.3.11. Ontolojik Olarak Vakfe: Vahdet-i Vücûd ya da Vahdet-i Mutlak

Nifferî nihâî bir mertebe olarak tanımladığı vakfe mertebesinin ontolojik anlamda vahdet-i vücûd ve vahdet-i mutlak'ın karşılığı olduğunu ifade etmiştir ve şöyle demiştir: “Cenâb-ı Hak beni durdurdu ve bana şöyle dedi: Ben her şeye o şeyin kendisinden daha yakınım. Vâkıf ise bana her şeyden daha yakındır.”⁹⁰² Tilimsânî ise kendine göre, sırrın gizemlerini içeren bu ifadeyi vahdeti vücûd nazarîyesi

⁸⁹⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 174.

⁸⁹⁹ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 261.

⁹⁰⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 174.

⁹⁰¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 174.

⁹⁰² Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 143.

bağlamında şerh etmiştir. Buna göre, bir şeyin kendisine vücûddan daha yakın başka bir şey bulunmaz. Bu şunun içindir ki, o sadece vücûd ile kendini idrâk eder. Vücûd onu kendinde topladığı bir illettir ve vücûd Allah'ın nuru olan hakîkattir. Allah Teâlâ'nın şu sözü bundan bahsetmektedir. “Allah göğün ve yerin nurudur.”⁹⁰³ Nurun her şeyin kendisinden o şeye daha yakın olduğuna burada işâret edilmiştir. Vâkıfın dışındakilerin müşahedesindeki her şey ondan gayrıdır. Fakat vâkıf kurbiyet üzere olmasından dolayı nura dönüştüğünden, o Hak Teâlâ'ya her şeyden daha yakındır ve bunu ancak nura dönüşen bilir. Ayrıca bu makam nebi (s.a.v)'in ve ona tâbi olan ihvanının talep ettiği ve ulaştığı bir makamdır. Şu söz ona işâret etmektedir: “Allah'ım benim için nur kıl.” Yani bununla marifetin makamını talep etmiştir. Sonra “Allah'ım beni nur kıl.” diyerek de vakfe makamını talep etmiştir. Öyleyse Hak Teâlâ'ya Hak'tan daha yakın bir şey yoktur. Böylece Hak düalizmden ve teşbihten tenzih edilmiş olur.⁹⁰⁴

Sûfîlerin kemâle erişme sürecinde beşerî vasıflardan uzaklaşarak Hak Teâlâ'nın isimlerinin tecellîlerine mazhâr olma, sıfatlarıyla sıfatlanma düşünceleri her zaman var olmuş. Ancak onlar isimlerin tecellîlerinin ötesinde var olan zâtî tecellîlerin idrâk edilemez olduğunu ifade etmişlerdir. İbnü'l-Arabî de zâtî tecellîlerin idrâk edilemez olduğunu beyan etmiştir.⁹⁰⁵ Fakat isim tecellîlerinin de ötesinde müsemâmâya ya da mevsûfa erişme, hakîkate erişmede vakfe düşüncesiyle terk anlayışı vb. ifadeleri ile Nifferî ve onun yanısıra açık bir şekilde zâtî tecellîlere dair tecrübeyi ifade eden ve bu konuda en ileri olarak tanımlanan düşünce İbn Seb'in gibi sûfîler tarafından dile getirilmiştir. Bu düşünce çerçevesinde, Hak Teâlâ'nın mutlak vücûdunu mutlak anlamda tek ve diğer varlıkların da *aynı* kabul ederek vahdet-kesret paradoksu ekseninde vahdete daha çok vurgu yaparak düşüncesini ifade eden sûfîler *vahdet-i mutlak* ehli olarak isimlendirilmişlerdir. Fakat vahdet ile

⁹⁰³ Nur, 24/35.

⁹⁰⁴ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, s. 143-144.

⁹⁰⁵ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 128. Ayrıca bkz. İbn Arabî, *Kitâbu'l-Mesâil*, (*Resâil içerisinde*), (thk. Muhammed İzzet), Mektebetü't-Tevfikiyeye, Kâhire ts., s. 396-397.

birlikte kesrete de vurgu yapan ve mümkinâta da bir şekilde imkân tanıyan İbnü'l-Arabî ve ekolü sûfilere ayırt edilmişlerdir.⁹⁰⁶

Nifferî'nin vakfe tecrübesi, zaten sâlikin zaman ve mekân algısının izâfî her türlü ayırım ve çokluğu aşması yönüyle beşeriyetle ilgili bütün his ve idrâklerin sözü konusu olmadığı ilahî bir şey'dir. Mutlak anlamda da Hak Teâlâ'dan başka vücûd olmadığından vakfe esnası Hakk'ın zâtıyla zâtını bilmektir, yani bilen de O'dur, bilinen de; tevhîd eden de O'dur, tevhîd edilen de.⁹⁰⁷ Vakfenin nihâî bir tecrübe ve açık bir rü'yet olarak kendi dışındaki her şeyi nefyeden bir müşahede olduğunu Nifferî şu cümlelerle ifade eder: "Hak Teâlâ beni durdurdu ve bana şunu ilham etti: Vakfe benim yok edici elimdir. Üzerine geldiği şeyi yok eder ve onu dileyen şeyi de yok eder."⁹⁰⁸ Tilimsânî ise vakfenin şuhûdunda şey'iyât silinmesine bağlı olarak vâkıfın vücûdu mevcûdun aynı/hakikatinde gördüğünü ifade eder. Çünkü müşâhidin nazarında iştirâk, Hak ile mâsivâdan bir şey kalmayana kadar yükselmeyi ifade eder. Bunun sonucunda vahdete ilişkin tecrübeler sonucunda hicâb, mahcûb ve hâcib gibi tüm ayrımlar ortadan kalkar. Tevhidin de hakîkati olan ehadiyyetin bütün mertebeleri kuşatmasına bağlı olarak her türlü çoğulculuğun sûretleri ortadan kalkar. Bu tecrübeyi en iyi ifade etmeye en yakın olan ilahî isim ise es-Sameddir ve diğerleri de onun şuhûdunda silinir.⁹⁰⁹

Nifferî vakfenin kendi dışındakileri nefyetme özelliğini şöyle ifade eder "Vakfe kendi dışındakileri yok eder. İlmin cehâleti yok ettiği gibi."⁹¹⁰ Tilimsânî ise bu nefyetmenin gerekçelerini şöyle izâh eder: "Vakfe mertebesinde fenânın tahkîkî sonucu vâkıf vahdet üzere açık bir rü'yet ve ilâhî tecrübelerle mazhar olduğundan her türlü çokluğu ifade eden kendi dışındaki her türlü şey'iyeti zulmet olarak görür.

⁹⁰⁶ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 130; Vahdet-i Mutlak fikri daha çok İbn Seb'in ile gündeme gelmiştir. Bkz. Ebü'l-Vefâ Guneymî Taftazânî, *Medhal ile 't-Tasavvufi 'l-İslâmî*, Dârü's-Sekâfe, Kâhire 1979, s. 209-210; İbn Seb'in tasavvuf hakkındaki genel düşüncesi hakkında bkz. Ebü'l-Vefâ Guneymî Taftazânî, *İbn Seb'in ve Felsefetühü's-Sûfîyye*, Dârü'l-Kitabu'l-Lübânî, Beyrut 1973.

⁹⁰⁷ Çakmaklıoğlu, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı*, s. 130-131.

⁹⁰⁸ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 131.

⁹⁰⁹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 131-132.

⁹¹⁰ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 130.

Dolayısıyla vakfe mâsivâya dair bütün sûretleri nefyini ifade eder. Vakfe daha öncede geçtiği gibi nur/nurdan olduğundan, onun dışındaki her şey zulmettir ya da zulmetin hükmündedir. Bu yüzden O, ilmin nurunun cehâletin karanlığı/zulmetini yok ettiği gibi zulmetleri yok eder.”⁹¹¹

---

⁹¹¹ Tilimsânî, *Şerhu Mevâkıfi 'n-Nifferî*, s. 130.

SONUÇ

Çalışmamızda Afifüddîn Tilimsânî'nin (ö. 690/1291) eserlerinde ortaya koymaya çalıştığı sistematik düşünce yapısını, ilim anlayışını ve bazı tasavvufî görüşlerini incelemeye çalıştık. Tilimsânî, varlığın Hak'tan, var olduğu zannedilen bütün varlıkların ise Hakk'ın mutlak varlığının görünümünden ibâret bulunduğunu savunan vahdet-i vücûd anlayışına bağlı muhakkik bir sûfidir. Tilimsânî teorik tasavvuf alanında genel olarak İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî'den büyük ölçüde etkilenmekle birlikte onun tasavvufî düşüncelerinin temelini Abdülcebbar b. Hasen Nifferî'nin *el-Mevâkıf* adlı eseri oluşturmaktadır. Tilimsânî'nin Nifferî'nin tahkik tavrını benimsemesi, tasavvufî konularda kendisi gibi Ekberi geleneği takip eden sûfilerden farklı bir usûl ile tasavvufî problemleri incelemesine sebep olmuştur.

Tilimsânî tasavvuf geleneğinde önemli bir yere sahip olan *Menâzilü's-Sâirîn*, *Fusûsu'l-Hikem*, *Tâiyye Kasidesi*, *Mevâkıfü'n-Nifferî* gibi metinleri kendi sistemi olan ilim-irfan-tahkik tavırlarına tabi tutarak tahlil etmiştir. Şöyle ki, tasavvufî gelenekte sûfiler geleneksel olarak bilgiye ulaşmanın ilim ve marifetten oluşan iki farklı yolu olduğunu ve marifetin bilgiye ulaşmada nihâî merteye olduğunu ifade ederler. Fakat Tilimsânî, ilimden daha kuşatıcı olarak kabul ettiği marifeti de Hakk'ın müşahedesi için nihâî bir merteye olarak kabul etmemiştir. Bundan dolayı tahkikî bilgiye ilişkin olarak ilim ve marifet şeklinde olan ikili tasnif yerine üçlü bir tasnif yaparak marifet mertebesinin üstüne ondan daha kapsayıcı bir merteye olan vakfeyi koymuştur, yani tahkike ulaşmak için sırasıyla “ilim, marifet ve vakfe” şeklinde bir sıralama yapmıştır. Bu sıralamanın zirvesindeki vakfe açık bir rü'yet ve müşahedeyi ifade eder. Böylece Tilimsânî tasavvufî düşüncede merkezî bir kavram olan marifetten daha yüksek, daha latif bir merteye olarak “vakfe” anlayışını temellendirmiş ve bu yüce ve nihâî mertebeye erişmek için mârifeti de geçilmesi gereken bir makam olarak kabul etmiştir.

Tilimsânî, sâlikin Hak Teâlâ'ya seyrinin başlangıcını teşkil eden ve tahkike ilişkin ilim, marifet ve vakfe tasnifindeki ilimden salih ameli kastetmektedir. Yani ilim Hakk'a seyrin ilk basamağını oluştursa da salih amel olmaksızın salt teorik ve

nazarî bilgilenmeyi ifade etmez, fıkhîta bahsedilen zâhirî ve şer'î ilimleri, helalleri, haramları, emirleri, nehiyleri ifade eder ve bu yönüyle tahkîkin ilk mertebesini oluşturur. Bu mertebede bilen insanla bilinen eşya arasında bir izafet söz konusudur. Marifete gelince, Tilimsânî'ye göre, onda eşyanın bizâtihî kendisine değil de Hak cihetine taalluku söz konusudur. Bundan dolayı marifet ilme nazaran hakîkate biraz daha yaklaşmayı, yani kurbu ifade eder. Marifet ile kastedilen ise kurb-ı nevâfil hadisinde ifade edilen farz ibadetlere ilaveten sıklıkla yerine getirilen nâfile ibadetlerle Hak Teâlâ'ya yaklaşan sâlikin ilahî sıfatların tecellisi ile Hakk ile işitip görmesi sonucu edindiği tecrübî bilgidir. Fakat kurbiyete ve sıfat tecellilerine mazhar olabilme idrâk düzeyine erişmeyi ifade etse de hakîkate erişmede birer hicâptırlar. Çünkü ikisinde de tam bir fenâ hali mevcut değildir. Dolayısıyla tam bir fenâ hali olan vücûd hakkında kuşatıcı müşâhedeye erişebilmek sadece vakfe mertebesindekilere mahsustur.

Tilimsânî, tahkîkin nihâî mertebesi olan vakfe kavramını, şuur düzeyinde beşeriyet ile alakalı özelliklerden uzaklaşarak sâlikin rabbânî ahlâk ve sıfatlara bürünmesi olarak da tarif etmiştir. Vakfenin nihâî bir mertebe olmasının yanısıra kendisinden aşağıda bulunan mertebelere dönük yönü de vardır. Bunlar vakfenin seyr u sülûkün farklı mertebelerindeki zuhûrları olup çalışmamızda tahallî, tahalluk ve tahakkuk başlıkları altında incelenmiştir.

Çalışmamızda vakfenin tahallî boyutu; mâsivâyı terk olarak vakfe, zıtlıklardan kurtulma hâli olarak vakfe, fenâ ve mahviyet hâli olarak vakfe, tecrîd hâli olarak vakfe, vahdet/tevhîd hâli olarak vakfe, hürriyet hâli olarak vakfe, sükûnet/halvet hâli olarak vakfe başlıkları altında incelenmiştir. Vakfenin tahalluk boyutu, Hakk'ın samediyet ve deymûmiyet özellikleriyle vasıflanmak olarak iki farklı başlık altında incelenmiştir. Vakfenin tahakkuki boyutu ise; yakîn olarak vakfe, kuşatıcı olarak vakfe, sıdk olarak vakfe, ahadiyyetü'l cem olarak vakfe, yakaza olarak vakfe, hayret olarak vakfe, kurb/bu'd bağlamında vakfe, küllî müşahede ve açık bir rü'yet olarak vakfe, sükût olarak vakfe, ontolojik olarak vakfe başlıkları altında incelenmiştir.

Gerek Nifferî gerekse Tilimsânî hakikat bilgisine erişmenin ilim, marifet ve vakfeden oluşan üç temel mertebede gerçekleştiğini ifade etseler de bunlara ek olarak “berzah” adını verdikleri ve bu üç mertebe arasında “geçit” işlevi gören iki mertebeden de bahsetmişlerdir. Bunlar “vakfetü’l-vakfe” bir başka deyiş ile “hakikatü’l-vakfe” ve “marifetü’l-maârif”tir. Bunlardan marifetü’l-maârif, ilim ve marifet mertebeleri arasında bir berzah iken hakikatü’l-vakfe ise vakfe ve hakikat arasında bir berzahdır.

Tilimsânî, İbnü’l-Arabî’nin şiddetli karşıtlarından olan İbn Teymiyye tarafından tıpkı İbnü’l-Arabî, İbn Seb’in, İbnü’l-Fârız ve Konevî gibi tekfir edilmiş ve ağır hakaretlere maruz kalmıştır. İbn Teymiyye’nin bu tutumu Zehebî ve İbn Kayyim Cevziyye vb. tarafından devam ettirilmiştir. Fakat Münâvî, İbn Teymiyye ve Zehebî’nin ithamlarının doğru olmadığını ve taassuptan kaynaklandığını ifade etmiştir.

Son olarak Tilimsânî’nin eserleri çok kıymetli, görüşleri ise orijinal olmasına rağmen öğrencilerinin az olmasına bağlı olarak fazla yayılmamıştır. Bizim bu çalışmamız, onun genel itibarıyla *Şerhu Mevâkifi’n-Nifferî* adlı eserini ve onun bu eserindeki tasavvufî görüşlerini ortaya çıkarmaya katkıda bulunmaktadır. Ancak, Tilimsânî’nin tüm eserleri müstakil çalışmalar yapılmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu eserlerin üzerinde akademik çalışmaların yapılması gerek Ekberiyeye geleneğinin gerekse Tilimsânî’nin tanınmasına ve anlaşılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, 6. Baskı, TDV Yay., Ankara 2013.

Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Tercümesi, (trc. Dilâver Gürer, Hayrettin Hayrullah Sofuoğlu), 1. Baskı, H Yay., İstanbul 2017.

A) Tilimsânî'nin Eserleri

TİLİMSÂNÎ, Affüddîn Süleyman b. Ali, *Ed-Dîvân*, (thk. Arabî Dahou), Dîvânu'l-Matbûâtî'l-Câmiyye, Cezayir 1994; (thk. Yûsuf Zeydân), 2. Baskı, Dâru'ş-Şurûk, İskenderiye 2008.

_____, *Meâni'l-Esmâi'l-İlâhiyye*, Konya Bölge Yazmalar Ktp, nr. 659; *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Süleymaniye Ktp, Lâleli, nr. 1556.

_____, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Aga, nr. 511; Tahran, Kitabhâne-yi Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, nr. 10413.

_____, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Marifeti'l-İnsân*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye Ktp., Tasavvuf Bölümü, nr. 167.

_____, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakki'l-Mübîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1275; (nşr. Abdülhâfız Mansûr), Dâru't-Türkî, Tunus 1989, c. I-II.

_____, *Şerhu Mevâkifi'n-Nifferî*, Süleymaniye Ktp., Köprülü Fazıl Ahmed Bölümü, nr. 785; (thk. Cemâl Merzûkî), Merkezu'l-Mahrûse, Kahire 1997.

_____, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Ktp., Tasavvuf Talat Bölümü, nr. 1328.

B) Diğerleri

AFÎFÎ, Ebu'l-Alâ, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları için Anahtar*, (çev. Ekrem Demirli), 4. Baskı, İz Yay., İstanbul 2011.

ANKARAVÎ, İsmail Rusûhî, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı, Tasavvuf İstilahları: Minhâcü'l-Fukarâ*, (haz. Safi Arpağuş), 1. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfi Yay., İstanbul 2008.

AŞKAR, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul 2006.

- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, Akçağ Yay., İstanbul 1992.
- CÂMÎ, Abdurrahmân, *Evliyâ Menkabeleri: Nefehâtü'l-Üns*, (trc. Lâmiî Çelebî), (haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Marifet Yay., İstanbul 1995.
- CEYHAN, Semih “Tilimsânî, Afifüddîn”, *DİA*, İstanbul 2012, c. XLI.
- CEZERÎ, Şemseddîn Kuraşî, *Târihu Havâdisi'z-Zamân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbir ve'l-A'yân min Ebnâihî -Târihu İbni'l-Cezerî-* (thk. Abdüsselam Tedmûrî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1998.
- CEVZİYYE, İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, (thk. Muhammed el-Mu'tasım Billah Bağdâdî), Dâru'l-Hadîs li'l-Melâyîn, Beyrut 1996.
- CHITTICK, William, *İbn Arabî Giriş Kitabı*, (çev. Kadir Filiz), 1. Baskı, Nefes Yay., İstanbul 2014.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Daru'n-Nefâis, Beyrut 2003.
- ÇAKMAKLIOĞLU, M. Mustafa, *Hakikat Yolcusunun Son Durağı Abdülcebbâr en-Nifferî'ye Göre Vakfe*, 1. Baskı, Litera Yay., İstanbul 2016.
- DEMİRLİ, Ekrem, *İbnü'l-Arabî Metafiziği*, 1. Baskı, Sûfi Yay., İstanbul 2013.
- _____, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, 1. Baskı, Kabalcı Yay., İstanbul 2012.
- _____, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, 1. Baskı, Kapı Yay., İstanbul 2015.
- DURMUŞ, İsmail, “İbn Ebi'l-İsba”, *DİA*, İstanbul 1999, c. XIX.
- EBU HUZÂM, Enver Fuad, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, Mektebetü'l-Lübnân, Beyrut 1993.
- ERZURUMLU İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, (sad. Turgut Ulusoy), Elif Ofset, 4. Baskı, İstanbul 1978.
- FERRUH, Ömer, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1983, c. III.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmid-Dîn*, (çev. Sıtkı Güllü), Huzur Yay., İstanbul 2016.

- GÖZTEPE, Yüksel, *Abdülkerim Kuşeyri'de Haller ve Makamlar*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006. (Basılmamış doktora tezi)
- GÜRER, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî, Hayâtı Eserleri, Görüşleri*, 8. Baskı, İnsan Yay., İstanbul 2014.
- _____, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 2. baskı, Ensar Yay., İstanbul 2014.
- HAKÎM, Suâd, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), 1. Baskı, Alfa Yay., İstanbul 2017.
- HAKSEVER, Ahmed Cahid, *XI. Yüzyıl Bir Türk Sûfîsî Yakub-ı Çerhî*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005. (Basılmamış doktora tezi)
- HEREVÎ, Hâce Abdullah Ensârî, *Kitâbu Menâzili's-Sâirîn*, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988; *Tasavvufta Yüz Basamak Menâzilü's-Sâirîn*, (trc. Abdürrezzak Tek), 2. Baskı, Emin Yay., Bursa 2017.
- HÜCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllâbî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), 4. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2014.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Tâî, *Kitâbu'l-Mesâil*, (Resâil içinde), (thk. Muhammed İzzet), Mektebetü't-Tevfikîyye, Kâhire ts.
- _____, *Fütûhât-ı Mekkiyye Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (trc. Ekrem Demirli), 1. Baskı, Litera Yay., İstanbul 2015.
- _____, *Meşâhidü Esrâri'l-Kudsîyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi bölümü, nr. 3633.
- _____, *Mu'cemu Istulâhâti's-Sûfîyye*, (thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî), Dâru'l-İmâmi Müslim, Beyrut 1990.
- _____, *Fusûsu'l-Hikem*, (çev. ve şrh.: Ekrem Demirli), 2. Baskı, KabalcıYay., İstanbul 2013.
- _____, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011; (trc. Ekrem Demirli), 3. Baskı, Litera Yay., İstanbul 2017.
- İBN HACER, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mâie es-Sâmine*, (thk. Muhammed Abdulmuid Dânn), Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Hindistan 1972.

- İBN HALDÛN, *Tasavvufun Mahiyeti: Şifau's-Sail*, (trc. Süleyman Uludağ), 1. Baskı, Dergah Yay., İstanbul 1977.
- İBN HANBEL, Ahmed, *el-Müsned*, Muessesetu Kurtuba, Mısır ts.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (nşr. Ahmed Ebû Mülhim, vd.), Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1932, c. XIII.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd Kazvînî, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbakî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İBN TEYMİYYE, *Mecmûatü'r-Resâil*, (thk. Reşîd Rıza), el-Mektebetü Vehbe, Kahire 1992, c. IV.
- İBNÜ'L-İMÂD, *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbari Men Zeheb*, (thk. Abdülkadir Arnaut, Mamûd Arnaut), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1986, c. V.
- İBRAHİM Mustafa, Ahmet Hasan Zeyyât, Hamid Abdülkâdir, Muhammed Ali Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Tahran ts.
- İZUTSU, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, (çev. Ahmed Yüksel Özemre), 4. Baskı, Kaknüs Yay., İstanbul 2005.
- KARA, Mustafa, *İbn Teymiye'ye Göre İbn Arabî*, 1. Baskı, Dergah Yay., İstanbul 2017.
- KÂŞÂNÎ, Abdurrezzak, *Istilâhâtu's-Sûfiyye*, Dâru'l-Menâr, Kahire 1992; *Sûfîlerin Kavramları*, (çev. Abdurrezzak Tek), 1. Baskı, Emin Yay., Bursa 2014.
- _____, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), 4. Baskı, İz Yay., İstanbul 2015.
- KÂTİB ÇELEBÎ, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn*, (trc. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2017.
- KELÂBÂZÎ, Ebû Bekir Muhammed, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, (thk. Mahmud Emin Nevevî), Mektebü'l-Kurân, Kahire 1980; *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, (trc. Süleyman Uludağ), 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul 1992.
- KILIÇ, Mahmud Erol, *Tasavvufa Giriş*, 1. Baskı, Sufi Kitap, İstanbul 2012.
- KONEVÎ, Sadreddin, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, (çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2002.

- _____, *İlahi Nefhalar* (çev. Ekrem Demirli), 1. Baskı, Kapı Yay., İstanbul 2015.
- _____, *Tasavvuf Metafiziği: Miftâhu Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd*, (çev. Ekrem Demirli), 4. Baskı, İz Yay., İstanbul 2013.
- _____, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (çev. Ekrem Demirli), 1. Baskı, Kapı Yay., İstanbul 2014.
- _____, *Vasiyetnâme*, Konya Yusuf Ağa Ktp, nr. 4773.
- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdülkerîm b. Hevâzin, *Kuşeyrî Risâlesi*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., 5. Baskı, İstanbul 2009.
- KUTLUER, İlhan, "İbn Seb'in", *DİA*, İstanbul 1999, c. XX.
- KNYSH, Alexander, *Tasavvuf Tarihi*, (çev. İhsan Durdu), Ufuk Yay., İstanbul 2011.
- MEKKÎ, Ebû Tâlib, *Kalplerin Azığı: Kûtü'l-Kulûb*, 3. Baskı, İz Yay., İstanbul 2018.
- MERÇİL, Erdoğan, "Hazinedar", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII.
- MUSAKHANOV, Orkhan, *Afîüddîn Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazarîyesi ve Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016. (Basılmamış doktora tezi)
- MÜNÂVÎ, M. Abdürraûf, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire ts.
- NECMÜDDİN Kübra, *Tasavvufî Hayat*, (çev. Mustafa Kara), 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul 1996.
- NİFFERÎ, Muhammed b. Abdülcebbâr, *Kitâbü'l-Mevâkıf ve'l-Muhâtabât*, Mektebetü'r-Rahmeti'l-Mühdât, Mısır 2014.
- OKUDAN, Rifat, *İbnu'l-Fârîd ve İlâhî Aşk*, Dilara Yay., Isparta 2012.
- ÖMER MÛSÂ BÂŞÂ, *el-Afîf et-Tilimsânî Şâirü'l-Vahdeti'l-Mutlaka*, İttihâdü'l-Kitabi'l-Arab, byy. 1982.
- ÖTELEŞ, Zeliha, *Abdülganî en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fârîz'ın Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014. (Basılmamış doktora tezi)
- ÖZKÖSE, Kadir, "Tasavvufî Tecrübede Sâlikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd", *Tasavvuf*, Ankara 2007, sy. 18, s. 65-85.

- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, 2. Baskı, Yeni Boy Yay., İstanbul 1996.
- SAFEDÎ, Ebü's-Safâ Salahuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1991, c. XV.
- SEHÂVÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman, *el-Kavlu'l-Munbî an Tercemeti İbnü'l-Arabî*, (thk. Hâlid b. Arabî Müdrik), Câmiatu Ummi'l-Kura, Mekke 1421, c. II.
- SERRÂC, Ebû Nasr, *İslâm Tasavvufu: El-Lümâ'*, (çev. Hasan Kâmil Yılmaz), 2. Baskı, Erkam Yay., İstanbul 2016.
- SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer, *Avârifü'l-Maârif*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1966.
- TAFTAZÂNÎ, Ebü'l-Vefâ Guneymî, *İbn Seb'in ve Felsefetühü's-Süfîyye*, Dârü'l-Kitabu'l-Lübânî, Beyrut 1973.
- _____, *el-Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Dârü's-Sekâfe, Kâhire 1979.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006, c. II.
- TEK, Abdurrezzak, *Tasavvufî Mertebeler: Hâce Abdullah Ensârî Herevî Örneği*, 1. Baskı, Emin Yay., Bursa 2008.
- TÎB, Muhammed, *Vahdetü'l-Vücûd fi't-Tasavvufi'l-İslâmî, fî Dav'i Vahdeti't-Tasavvufî ve Târihiyyetihi*, Dârü't-Talîati, Beyrut 2008.
- TİRMİZÎ, Abdullah Muhammed b. Ali Hüseyin, *Hatmü'l-Evliya*, (thk. Osman Yahya), Beyrut 1965.
- TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 1. Baskı, Ataç Yay., İstanbul 2011.
- TÜSTERÎ, Bedreddin Muhammed, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, Süleymaniye Ktp, nr. 2707.
- ULUÇ, Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yay., İstanbul 2007.
- ULUDAĞ, Süleyman, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI.
- _____, *Dört Kapı Kırk Eşik*, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul 2010.
- _____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., 1. Baskı, İstanbul 2012.

YILMAZ, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 13. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fi Haberi Men Gaber*, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, c. III.

_____, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyatü'l-Meşahir ve'l-A'lam*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dârü'l-Gaybi'l-İslâmî, Beyrut 2003, c. XV.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Tuğba GÖRGÜN	İmza:	
Doğum Yeri:	SİVAS /Merkez		
Doğum Tarihi:	1986		
Öğrenim Durumu			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer
İlköğretim			
Ortaöğretim			
Lise	Sivas Anadolu İHL		Sivas
Lisans	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi		Konya
Yüksek Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi		Çanakkale
Becerileri			
İlgi Alanları:			
İş Deneyimi:	5 Yıl Din Kültürü Öğrt. 6 Yıl Arş. Gör.		
Aldığı Ödüller:			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:			
E-posta	gorguntugba@hotmail.com		
Tel:	0506 488 63 03		
Adres	Meram/KONYA		